

STUDIA HUMANITATIS

Ferdinand de
SAUSSURE

*Predavanja
iz splošnega
jezikoslovja*

ISH

Ferdinand de Saussure
COURS DE LINGUISTIQUE GÉNÉRALE, 1916

Prevod
Boštjan Turk

Strokovni pregled
Marta Kocjan Barle

Skrb za izdajo
Rastko Močnik

Ljubljana
1997

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

81-116

SAUSSURE: Ferdinand de

Predavanja iz splošnega jezikoslovja / Ferdinand de Saussure ;
[prevod Boštjan Turk ; spremna beseda Dubravko Škiljan, Boštjan
Turk]. - Ljubljana : ISH Fakulteta za podiplomski humanistični
študij, 1997. - (Studia humanitatis)

Prevod dela: Cours de linguistique générale

ISBN 961-6192-14-0

71188992

Po mnenju Ministrstva za kulturo št. 415-804/94 z dne 11. 11. 1994 sodi knjiga med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

Ferdinand de SAUSSURE

Predavanja iz splošnega jezikoslovja

IZDALA

CHARLES BALLY,
profesor
na Univerzi v Ženevi,

IN

ALBERT SECHEHAYE,
profesor
na Univerzi v Ženevi,

V SODELOVANJU Z
ALBERTOM RIEDLINGERJEM,
učiteljem na Kolegiju v Ženevi

PREDGOVOR

Dokaj pogosto smo slišali, kako je Ferdinand de Saussure tožil nad nezadostnostjo načel in metod, značilnih za tisto jezikoslovje, ob katerem je zrastel njegov genij; vse življenje je trdovratno iskal vodilne zakone, ki bi njegovo misel lahko usmerjali skozi ta kaos. Šele leta 1906, ko je na Univerzi v Ženevi nasledil Josepha Wertheimerja, je lahko osebne zamisli, ki so mu zorele toliko let, prenesel drugim. Imel je troje ciklov predavanj o splošnem jezikoslovju, in sicer v letih 1906–1907, 1908–1909 in 1910–1911; zahteve programa so ga resda primorale, da je polovico vsakega izmed njih posvetil razpravljanju, ki je zadevalo indoevropske jezike, njihovo zgodovino in njihov opis; s tem pa se je bistveni del njegovega predmeta močno skrčil.

Vsi, ki so imeli srečo, da so poslušali ta tolikanj plodni pouk, so obžalovali, da iz njega ni nastala knjiga. Po učiteljevi smrti sva med njegovimi rokopisi, ki nama jih je ljubeznivo dala na voljo gospa de Saussure, upala najti zvesto ali vsaj zadovoljivo podobo teh genialnih predavanj; pričakovala sva, da bi bilo mogoče pripraviti izdajo, ki bi temeljila na preprosti dodelavi osebnih zapisov Ferdinanda de Saussura, dopolnjenih z zapiski njegovih slušateljev. Veliko je bilo najino razočaranje: našla nisva nič ali skoraj nič, kar bi ustrezalo zapiskom njegovih učencev; F. de Saussure je sproti uničeval bežne osnutke, s katerimi je iz dneva v dan začrtoval smer svojega razpravljanja! V predalih njegove delovne mize sva našla letela zgolj na precej stare skice, ki sicer niso brez vrednosti, ki pa

jih ni bilo mogoče uporabiti in povezati s snovjo treh ciklov predavanj.

Ta ugotovitev naju je toliko bolj potrla, ker so nama službene obveznosti malone popolnoma onemogočile, da bi poslušala njegova zadnja predavanja, ki so na poti Ferdinanda de Saussura prav tako sijajna etapa, kakor je bila tista že davna, ko je izšla *Razprava o samoglasnikih*.

Tako si je bilo torej treba pomagati z zapiski, ki so jih med temi tremi nizi predavanj naredili slušatelji. Precej popolne zvezke so nama odstopili: gospodje Louis Caille, Léopold Gautier, Paul Regard in Albert Riedlinger za prva dva cikla; za tretjega, najpomembnejšega, pa gospa soproga Alberta Sechehayja in gospoda George Degallier in Francis Joseph. Od gospoda Louisa Brütscha sva dobila zapiske o enem izmed posebnih vprašanj; vsem sva iskreno hvaležna. Najtopleje se zahvaljujeva tudi uglednemu romanistu gospodu Julesu Ronjatu, ki je pred tiskom prijazno pregledal rokopis in nama dal dragocene nasvete.

Kaj storiti s tem gradivom? Prva kritična obdelava je bila samo-umevna: za vsako predavanje in za vsako podrobnost v predavanju je bilo treba, primerjajoč vse različice, priti do misli, od katere smo imeli le odmeve, pa še ti se včasih niso ujeli. Za prva cikla sva pomoč poiskala pri gospodu A. Riedlingerju, enem izmed tistih učencev, ki so z največjo pozornostjo poslušali učiteljevo misel; pri tem nama je bilo njegovo sodelovanje v veliko korist. Pri tretjem ciklu pa je eden izmed naju, A. Sechehaye, besedila prav tako podrobno primerjal in jih izpopolnil.

A kaj potem? Oblika ustnega poučevanja, ki je pogosto v protislovju s knjižno obliko, nama je povzročala kar največje težave. Vrhu tega je bil F. de Saussure eden izmed tistih ljudi, ki se nenehno obnavljajo; njegova misel se je razvijala v vse smeri, ne da bi pri tem zašla v protislovje s samo seboj. Ni bilo mogoče, da bi objavila vse v izvorni obliki; zaradi ponovitev, ki so pri prostem razpravljanju neizbežne, prekrivanja in neusklajenih formulacij bi bila taka objava heteroklitna. Če pa bi se omejili na en sam cikel – in le kako bi ga izbrali? –, bi s tem knjigo osiromašili vsega bogastva, ki je tako obilno v drugih dveh; niti tretji cikel, ki je sicer najbolj do-

končen, ne bi mogel sam na sebi omogočiti celotnega pogleda v teorije in metode F. de Saussura.

Svetovali so nama, naj nekatere posebej izvirne odlomke preneseva v surovi obliki; ta misel nama je bila sprva všeč, a kmalu se je pokazalo, da bi tako misli našega učitelja storila krivico, saj bi predstavila zgolj odlomke iz konstrukcije, katere vrednost se prikaže šele s celoto.

Tako sva naposled prišla do drznejše rešitve, za katero pa meniva, da je tudi bolj razumna: na podlagi tretjega cikla predavanj sva poskusila narediti rekonstrukcijo, sintezo, pri tem pa sva uporabila vse gradivo, ki sva ga imela na voljo, z osebniimi zapiski F. de Saussura vred. Lotila sva se torej poustvarjanja, ki je bilo še toliko bolj nerodno, ker je moralo biti popolnoma objektivno; na vsaki točki sva morala vsaki posamezni misli priti do dna, se potruditi, da jo v luči celotnega sistema ugledava v njeni dokončni obliki in jo izluščiva iz različic, iz nihanj, značilnih za ustno učenje, potem pa jo vstavi v njeno naravno okolje, tako da bi bili vsi deli predstavljeni v redu, ki ustreza avtorjevi nameri celo tedaj, kadar ta namera ni jasno razvidna in lahko o njej le ugibamo.

Iz tega dela pri prilagajanju in rekonstituciji se je rodila knjiga, ki jo, ne brez bojazni, izročava učeni javnosti in vsem prijateljem jezikoslovja.

Najina vodilna misel je bila, da vzpostaviva organsko celoto, pri tem pa ne zanemariva ničesar, kar bi lahko prispevalo k skupnemu vtisu. Toda prav zaradi tega nemara zasluživa dvojno kritiko.

Najprej nama je mogoče očitati, da ta »celota« ni popolna: učitelj si v svojem poučevanju ni nikoli prizadeval, da bi načel vse dele jezikoslovja, niti da bi vsa področja enako živo osvetlil; tega tudi materialno ne bi zmožel. Sicer pa mu je šlo za nekaj čisto drugega. Izhajajoč iz nekaj temeljnih osebnih načel, ki jih je najti povsod v njegovem delu in ki so okvir za njegovo trdno in hkrati raznolično mrežo, je delal v globini in se je s površjem podrobneje ukvarjal le tedaj, kadar je naletel na priložnost, da ta načela posebej izrazito uporabi, pa tudi tam, kjer so se načela soočila s kakšno teorijo, ki bi jih lahko ovrгла.

S tem je mogoče pojasniti, zakaj se je nekaterih ved, denimo

semantike, komajda dotaknil. Nimava občutka, da bi te vrzeli škodovale splošni arhitekturi. Odsotnost »jezikoslovja govora« je bolj občutna. Obljubil jo je slušateljem tretjega cikla predavanj, in v nadaljnjih ciklih bi prav gotovo dobila častno mesto; a še predobro vemo, zakaj te obljube ni mogel izpolniti. Omejila sva se na to, da sva izbrala bežne napotke za ta komajda začrtani program in jih postavila na njihovo naravno mesto; čez to nisva mogla.

Narobe pa nama bodo morebiti zamerili, da sva povzela odlomke, ki zadevajo dosežke, do katerih so prišli že pred F. de Saussurom. V tako obširni razpravi ne more biti vse novo; če pa so načela, potrebna za razumevanje celote, že znana, zakaj bi nama zamerili, da jih nisva izpustila? Tako poglavje o fonetičnih spremembah obsega stvari, ki so že bile rečene, nemara celo bolj določno; a ne le, da se v tem delu skriva precej izvernih in dragocenih podrobnosti, temveč bo že zgolj površno branje pokazalo, da bi, če bi ta kontrastni del izločili, otežili razumevanje načel, na katerih je F. de Saussure utemeljil svoj sistem statičnega jezikoslovja.

Zavedava se vse odgovornosti, ki jo prevzemava pred kritiko, pa tudi pred samim avtorjem, ki morebiti ne bi dopustil objave teh strani.

To odgovornost sprejemava v celoti in želela bi, da ostane zgolj najina. Bo kritika znala razločevati med učiteljem in njegovima interpretoma? Hvaležna ji bova, če bo usmerila svojo jezo na naju, saj bi bilo nepravilno, če bi bil zaradi nje prizadet spomin na tistega, ki nama je bil drag.

Ženeva, julija 1915

Charles Bally, Albert Sechehaye

UVOD

PRVO POGlavJE

KRATEK PREGLED ZGODOVINE JEZIKOSLOVJA

Znanost, ki se je vzpostavila ob jezikovnih dejstvih, je prešla troje zapovrstnih obdobij, preden se je ovedela svojega pravega in edinega predmeta.

Najprej se je posvečala tistemu, kar se je imenovalo »slovnica«. Te vrste proučevanje, ki so se ga prvi lotili Grki, za njimi pa ga povzeli zlasti Francozi, temelji na logiki in nima nikakršnega znanstvenega in nezainteresiranega odnosa do jezika samega; prizadeva si edino, da bi določilo pravila za razločevanje pravih oblik od nepravilnih; to je normativna veda, ki je hudo daleč od čistega opazovanja, njeno gledišče pa je neizbežno ozko.

Nato je prišla filologija. Sicer so že v Aleksandriji imeli »filološko« šolo, a ta izraz se nanaša predvsem na znanstveno gibanje, ki ga je spočel Friedrich August Wolf leta 1777 in ki traja vse do današnjih dni. Jezik pa ni edini predmet filologije, ki hoče določiti, pojasnjevati in komentirati besedila; to izhodiščno proučevanje jo nadalje napeljuje, da se ukvarja tudi s književno zgodovino, nrami, institucijami itn.; povsod uporablja svojo posebno metodo – kritiko. Jezikoslovnih vprašanj se loteva zlasti zato, da bi primerjala besedila različnih obdobij, ugotavljala jezikovne značilnosti posameznih avtorjev, razvozlavala ter pojasnjevala napise v arhaičnem ali težko umljivem jeziku. Te raziskave so prav gotovo utrle pot zgodovinskemu jezikoslovju: za Ritschlove študije o Plavtu bi lahko rekli, da so jezikoslovne; a na tem področju je filološka kritika vsaj v enem pomanjkljiva: preveč hlapčevsko se

posveča pisnemu jeziku in pozablja na živi jezik; sicer pa se skoraj izključno ukvarja z grško in latinsko antiko.

Tretje obdobje se je začelo tedaj, ko so odkrili, da je jezike mogoče med seboj primerjati. To je bil začetek primerjalnega jezikoslovja ali »primerjalne slovnice«. Leta 1816 je Franz Bopp v delu *Sistem spregatve v sanskrtu* proučil odnose, ki sanskrt povezujejo z germanščino, grščino, latinščino itn. Bopp pa ni bil prvi, ki je zaznal te sorodnosti in ugotovil, da vsi ti jeziki pripadajo isti družini; to so pred njim storili že drugi, še zlasti angleški orientalist W. Jones (umrl leta 1794); a nekaj osamljenih trditev še ne dokazuje, da bi v letu 1816 že doumeli splošni pomen in težo te resnice. Bopp torej ni zaslužen za odkritje, da je sanskrt v sorodu z nekaterimi evropskimi in azijskimi idiomi*, je pa doumel, da razmerja med sorodnimi jeziki lahko postanejo predmet samostojne znanosti. Osvetljevati jezik s kakšnim drugim, pojasnjevati njegove oblike z oblikami drugega jezika, vsega tega dotlej še niso storili.

Bopp bi le težka ustvaril svojo znanost – vsaj v tako kratkem času –, če ne bi odkrili sanskrta. Ta jezik je poleg grščine in latinščine postal tretja priča in mu je zagotovil širšo in trdnejšo raziskovalno podlago; to prednost pa je še okrepilo dejstvo, da je sanskrt po nepričakovanem naključju izjemno primeren, da osvetli to primerjavo.

Tule je zgled. Če si ogledamo sklanjatveni vzorec latinskega *genus* (*genus, generis, genere, genera, generum* itn.) in grškega *génos* (*génos, géneos, génei, génea, genéōn* itn.), nam ta niza ne povesta nič, pa naj ju gledamo posamič ali v primerjavi drugega z drugim. Toda stvar se spremeni, brž ko jima pridružimo ustrezajoči niz v sanskrtu (*ganas, ganasas, ganasi, ganassu, ganasām* itn.). En sam pogled odkrije odnos, ki veže latinski in grški sklanjatveni vzorec. Če začasno vzamemo *ganas* za predstavnika prvotnega stanja – saj s tem pomagamo pri pojasnitvi –, lahko sklepamo, da je *s* v grških

* Saussure uporablja izraz 'idiome' približno v pomenu 'jezik' in izraz 'langue', jezik, rajši uporablja v konceptualnem pomenu. Raba v *Predavanjih* ni dosledna. *Op. prev.*

oblikah *géne(s)os* izpadel vsakokrat, kadar se je znašel med samoglasnikoma. Nadalje lahko sklenemo tudi, da je v istih okoliščinah *s* v latinščini dal *r*. S slovničnega stališča nadalje sanskrtski sklanjatveni vzorec pomaga natančneje določiti pojem korena, saj ta prvina ustreza docela prepoznavni in stalni enoti (*ganas-*). Latinščina in grščina sta stanje, ki ga predstavlja sanskrt, poznali le ob začetkih. Sanskrt je v tem primeru potemtakem poučen zato, ker so se v njem ohranili vsi indoevropski *s*. Res pa je, da je na drugih področjih slabše ohranil značilnosti prajezika: tako je popolnoma predrugačil samoglasniški sistem. Toda v splošnem prvotne sestavine, ki jih je zadržal, prav imenitno pomagajo pri raziskavah – in po naključju je ta jezik zelo primeren, da v marsičem pojasnjuje druge.

Že od začetka so se poleg Boppa uveljavili tudi drugi pomembni jezikoslovci: Jakob Grimm, utemeljitelj germanskih študij (njegovna *Nemška slovnica* je izhajala od leta 1822 do leta 1836); Pott, čigar etimološke raziskave so dale jezikoslovcem na voljo obsežno gradivo; Kuhn, čigar delo je obsegalo jezikoslovje in primerjalno mitologijo hkrati, nadalje indijanista Benfey in Aufrecht itn.

Naposled moramo med novejšimi predstavniki te šole omeniti zlasti Maxa Müllerja, G. Curtiusa in A. Schleicherja. Vsi trije so na razne načine veliko prispevali k primerjalnim raziskavam. Max Müller jih je populariziral v bleščočih kozerijah (*Predavanja o jezikovni vedi*, 1861, v angleščini); a v njih ni grešil zaradi pretirane vestnosti. Curtius, ugleden filolog, znan predvsem po *Načelih grške etimologije* (1879), je bil eden prvih, ki je primerjalno slovnico uspešno povezal s klasično filologijo. Ta je z velikim nezaupanjem spremljala razvoj nove znanosti in kaj kmalu je nezaupanje postalo obojestransko. Naposled je Schleicher prvi poskusil kodificirati rezultate detajlističnih raziskav. Njegov *Očrt primerjalne slovnice indogermanskih jezikov* (1861) je nekakšna sistematizacija znanosti, ki jo je utemeljil Bopp. Iz te knjige, ki jo je bilo mogoče dolgo s pridom uporabljati, je bolje kot iz katere koli druge razvidna fiziognomija te primerjalne šole, ki je vzpostavila prvo obdobje v indoevropskem jezikoslovju.

Toda tej šoli, ki ji sicer gre nesporna zasluga, da je jezikoslovju

odprla novo in rodovitno področje, se ni posrečilo vzpostaviti resnične jezikovne znanosti. Nikoli se ni posvetila temu, da bi določila naravo svojega raziskovalnega predmeta. Brez te elementarne operacije pa si nobena znanost ne more izdelati metode.

Prva zmeta, ki v zametku vsebuje vse druge, je ta, da se primerjalna slovnica v svojih raziskavah, sicer omejenih na indoevropske jezike, ni nikoli vprašala, kam pravzaprav merijo primerjave, ki jih vzpostavlja, kaj pomenijo odnosi, ki jih odkriva. Bila je izključno primerjalna, namesto da bi bila zgodovinska. Primerjanje je resda nujni pogoj za zgodovinsko rekonstitucijo. A samo na sebi ne pripelje do sklepov. Sklep se je tem primerjalcem še toliko bolj izmikal zato, ker so razvoj dveh jezikov obravnavali podobno kot naravoslovna znanost rast dveh rastlin. Schleicher, denimo, je sicer vselej zahteval, da je treba izhajati iz indoevropščine, in je zato videti v nekem smislu zelo zgodovinski, a si ni obotavljal reči, da sta v grščini *e* in *o* dve »stopnji« (*Stufen*) v samoglasniškem sistemu. V sanskrtu namreč obstaja sistem samoglasniških premen, ki napeljuje k tej misli o stopnjah. Schleicher je domneval, da mora vsak jezik posamič in vzporedno skozi te stopnje, tako kot gredo rastline neodvisno druga od druge skozi iste razvojne stopnje, zato je videl v grškem *o* okrepljeno stopnjo *e*, kakor je videl v sanskrtskem \bar{a} okrepljeno stopnjo \bar{a} . V resnici pa gre za indoevropsko premeno, ki se kaže v grščini drugače kot v sanskrtu, pri tem pa ni nikakršne nujne enakovrednosti v slovničnih učinkih, ki jih ta premena povzroča v enem in drugem jeziku (gl. str. 176 in nasl.).

Ta izključno primerjalna metoda poraja celo vrsto zmotnih predstav, ki nimajo nikakršne zveze s stvarnostjo in so tuje resničnim okoliščinam vsakršne govorice. Jezik jim je veljal za posebno področje, četrto kraljestvo narave; zato so se lahko uveljavili načini razmišljanja, ki jih druge znanosti ne bi prenesle. Danes ni mogoče prebrati osem do deset vrstic, ki so jih spisali v tistem času, ne da bi ostrmeli nad miselnimi bizarnostmi in pojmi, s katerimi so jih upravičevali.

Z metodološkega stališča je seveda koristno te zmote poznati: napake, ki jih znanost naredi ob začetkih, so povečana podoba teh, ki jih zagrešijo posamezniki pri prvih znanstvenih raziskavah; v

nadaljnem razpravljanju bomo imeli priložnost, da opozorimo na nekatere med njimi.

Šele okoli leta 1870 so si začeli postavljati vprašanje, kakšne so okoliščine življenja jezikov. Tedaj so opazili, da so zveze, ki jih združujejo, zgolj eden izmed vidikov jezikovnega pojava, da je primerjanje zgolj eno sredstvo, ena metoda pri vzpostavljanju dejstev.

Jezikoslovje v pravem pomenu, ki je primerjanju odmerilo natančno tisti prostor, ki mu gre, se je rodilo iz proučevanja romanskih in germanskih jezikov. Romanske študije, začel jih je Diez (njegova *Slovnica romanskih jezikov* je iz let 1836–1838), so še zlasti prispevale, da se je jezikoslovje približalo svojemu pravemu predmetu. Romanisti so bili namreč v privilegiranem položaju, kakršnega indoevropeisti niso poznali; poznali so latinščino, prajezik romanskih jezikov; obilica dokumentov pa jim je omogočala v podrobnostih slediti razvoju idiomov. Ti okoliščini sta zoževali področje ugibanja in dajali celotnemu raziskovanju prav posebej konkretno fiziognomijo. Germanisti so bili v podobnem položaju; protogermanščine resda ne poznamo neposredno, a zgodovini jezikov, ki so iz nje izšli, je mogoče ob pomoči številnih dokumentov slediti skozi dolg niz stoletij. Tako so germanisti, ki so bili bliže stvarnosti, prišli do drugačnih umevanj kot prvi indoevropeisti.

Prvo spodbudo je dal Američan Whitney, avtor knjige *Življenje govornice* (1875). Kmalu zatem se je izoblikovala nova jezikoslovna šola mladogramatikov (*Junggrammatiker*), katere vodje so vsi bili Nemci: K. Brugmann, H. Osthoff, germanisti W. Braune, E. Sievers, H. Paul, slavist Leskien itn. Njihova zasluga je bila, da so vse rezultate primerjalnih raziskav umestili v zgodovinsko perspektivo in tako dejstva povezali v njihov naravni red. Po njihovi zaslugi v jeziku niso več gledali organizma, ki bi se razvijal sam od sebe, temveč so v njem ugledali proizvod kolektivnega duha jezikovnih skupin. Hkrati so tudi doumeli, kako zmotne in nezadostne so bile ideje filologije in primerjalne slovnice.¹ A naj so

¹ Nova šola, ki je tesneje zgrabila stvarnost, je napovedala vojno izrazoslovju

zasluge te šole še tolikšne, vseeno ni mogoče reči, da je osvetlila celotno vprašanje, zato temeljni problemi splošnega jezikoslovja še danes čakajo na rešitev.

primerjalnih raziskovalcev, še zlasti nelogičnim metaforam, ki so jih uporabljali. Odtlej si ne upamo več reči »jezik počne to ali ono«, niti govoriti o »življenju jezika« itn., saj jezik ni nikakršna entiteta in obstaja zgolj v govorcih*. Vseeno ni treba pretiravati, zadostuje, da se razumemo. Nekaterim podobam se ni mogoče odreči. Če bi zahtevali, da je v rabi zgolj izrazje, ki ustreza jezikovnim stvarnostim, bi si domišljali, da te za nas nimajo več skrivnosti. To pa še zdaleč ni res: zato si ne bomo pomišljali, da kdaj pa kdaj uporabimo katerega izmed izrazov, ki so jih svoje dni preganjali.

* Saussurjev izraz »*sujet parlant*« preva jamo »govorec«. *Op. prev.*

DRUGO POGLAVJE

PREDMET IN NALOGA JEZIKOSLOVJA; NJEGOVI ODNOSI Z BLIŽNJIMI ZNANOSTMI

Snov jezikoslovja so najprej vse razne oblike človeške govornice, naj gre za divja ljudstva ali omikane narode, za arhaična, klasična ali dekadentna obdobja, to pa v vsakem času ne obsega le pravilne in »lepe govorice«, temveč vse oblike izražanja. To še ni vse: ker govorice najpogosteje ni mogoče opazovati, mora jezikoslovec upoštevati pisna besedila, saj nam zgolj ta omogočajo spoznavati pretekle ali daljne idiome.

Naloga jezikoslovja je torej:

a) da izdela opis in zgodovino vseh dostopnih jezikov; to pomeni izdelati zgodovino jezikovnih družin in v mejah možnosti rekonstituirati izhodiščni jezik vsake družine;

b) da poišče tiste sile, ki delujejo trajno in univerzalno v vseh jezikih, in odkrije splošne zakone, s katerimi je mogoče zajeti vse posamične pojave v zgodovini;

c) da se obmeji in definira.

Jezikoslovje je v zelo tesnih odnosih z drugimi znanostmi: zdaj pri njih jemlje podatke, zdaj jim jih daje. Meje, ki ga od njih ločujejo, niso vselej jasno razvidne. Tako moramo, denimo, jezikoslovje skrbno razločevati od etnografije in predzgodovine, kjer je jezik zgolj dokument; razločevati ga moramo tudi od antropologije, ki človeka obravnava le s stališča vrste, medtem ko je govornica družbeno dejstvo. Ali bi ga morali potemtakem vključiti v sociologijo? Kakšna so razmerja med jezikoslovjem in socialno psihologijo? Pravzaprav je vse v jeziku psihološko, vključno z mate-

rialnimi in mehničnimi pojavi, kakršni so spremembe glasov; in ker jezikoslovje daje socialni psihologiji toliko dragocenih podatkov, mar ni z njo ena znanost? Vsa ta vprašanja tu zgolj omenjamo, pozneje se bomo vrnili k njim.

Odnosov med jezikoslovjem in fiziologijo pa ni tako težko dognati: razmerje je enostransko, saj proučevanje jezikov zahteva pojasnila iz fiziologije zvokov, samo pa ji jih ne daje. Vsekakor teh ved ni mogoče zamešati: bistvo jezika, kot bomo videli, je tuje glasovni naravi jezikovnega znaka.

Glede filologije nam je že jasno: je nekaj čisto drugega kakor jezikoslovje, četudi se znanosti na nekaterih točkah stikata in druga drugi pomagata.

V čem je naposled korist od jezikoslovja? Le malokdo si je glede tega na jasnem; tu ni kraj, kjer naj bi to ugotovili. Jasno pa je, denimo, da jezikoslovna vprašanja zanimajo vse tiste, zgodovinarje, filologe itn., ki se morajo ukvarjati z besedili. Še očitnejši je pomen jezikoslovja za splošno kulturo: v življenju posameznikov in družb je govorica najpomembnejši izmed vseh dejavnikov. Ne bi bilo sprejemljivo, da bi njeno proučevanje ostalo v rokah peščice specialistov; pravzaprav se vsakdo tako ali drugače z njo ukvarja; a paradokсна posledica zanimanja, ki ga zbuja, je, da ni področja, koder bi vzniknilo toliko nesmiselnih idej, predsodkov, utvar, izmišljotin. S psihološkega vidika te zmote niso brez privlačnosti; a naloga jezikoslovca je, da jih razgalja in odpravlja, kolikor le more popolno.

TRETJE POGLAVJE

PREDMET JEZIKOSLOVJA

§ 1. Jezik; njegova definicija

Kaj je celostni in hkrati konkretni predmet jezikoslovja? To vprašanje je še zlasti težavno; pozneje bomo videli, zakaj; tu se bomo omejili na prikaz težave.

Druge znanosti se ukvarjajo s predmeti, ki so vnaprej dani in jih je mogoče potem obravnavati iz različnih zornih kotov; na našem področju pa ni tako. Nekdo izgovori francosko besedo *nu*: površnega opazovalca bi zamikalo, da bi v tem videl konkreten jezikovni predmet; a natančnejši pretres v njem odkrije tri ali štiri popolnoma različne stvari, pač glede na način, kako ga gledamo: kot zvok, kot izraz ideje, kot ustreznik latinskega *nūdum* itn. Pred odločitvijo za zorni kot predmet nikakor ne obstaja, še več, zdi se, da ga ustvarja šele gledišče; sicer pa nam prav nič vnaprej ne pove, da bi ta ali oni način, kako se lotevamo tega dejstva, imel prednost pred drugimi načini ali da bi bil več vreden od drugih.

Vrhu tega pa ne glede na to, za katero gledišče se odločimo, jezikovni pojav vselej kaže dvojje obličij, ki si ustrezata in katerih vsako velja zgolj glede na drugo. Na primer:

1. Izgovorjeni zlogi so slušni vtisi, ki jih zazna uho, a glasovi ne bi obstajali brez govornih organov; tako, denimo, *n* obstaja zgolj v povezanosti obeh vidikov. Jezika potemtakem ne moremo zvesti na glas, tega prav tako ne moremo ločiti od ustne izgovarjave; prav tako pa tudi gibov govornih organov ni mogoče definirati, če odmislimo slušni vtis (gl. str. 51 in nasl.).

2. A denimo, da je glas nekaj preprostega: ali pa glas tvori jezik? Ne: glas je le orodje misli in sam zase ne obstaja. Tu vznikne nova in usodna povezava: glas, kompleksna govorno-slušna enota, tudi sam tvori z mislijo kompleksno fiziološko in duševno enoto. In to še ni vse:

3. Govorica ima individualno in družbeno stran in ene si ni mogoče zamisliti brez druge. Vrhu tega:

4. V vsakem trenutku obsega hkrati tako ustaljeni sistem kakor razvoj; v vsakem trenutku je hkrati institucija sedanjosti in proizvod preteklosti. Na prvi pogled je videti, da je zelo preprosto razločevati med tem sistemom in njegovo zgodovino, med tem, kar sistem je, in tistim, kar je bil; v resnici pa je razmerje, ki povezuje ti stvari, tako tesno, da ju le stežka ločimo. Pa bi bilo vprašanje kaj enostavnejše, če bi se jezikovnega pojava lotili pri njegovih izviri, če bi, denimo, začeli tako, da bi najprej proučevali otroško govornico? Ne, saj je hudo zmotno verjeti, da je v zadevah govornice vprašanje izvirov kaj drugega kakor vprašanje stalnih pogojev; tako torej ne pridemo iz kroga.

S katere koli strani se torej lotimo vprašanja, nikjer se nam ne prikaže celotni predmet jezikoslovja; povsod naletimo na isto dilemo: ali se pri vsakem problemu ukvarjamo z eno samo stranjo in tvegamo, da ne opazimo pravkar navedenih dvojnosti; ali pa proučujemo govornico z več strani hkrati, a tedaj je predmet jezikoslovja videti zmedena kopica heteroklitnih stvari brez povezave. Če ravnamo tako, odpremo vrata nekaterim znanostim – psihologiji, antropologiji, normativni slovnici, filologiji itn. –, ki jih jasno ločujemo od jezikoslovja, ki pa bi si lahko zaradi nepravilne metode govornico prisvajale za enega izmed svojih predmetov.

Za vse te težave je po našem le ena rešitev: *že od začetka se je treba postaviti na področje jezika in ga vzeti za normo vseh drugih izraznih oblik govornice*. Med tolikimi dvojnostmi je v resnici edinele za jezik videti, da ga je mogoče avtonomno definirati, zato ravno jezik daje duhu zadovoljivo oporo.

A kaj je jezik? Za nas ni isto kakor govornica; je le eden njenih delov, resda bistven. Je hkrati družbeni proizvod sposobnosti za govornico in množica nujnih konvencij, ki jih je sprejelo družbeno

telo, da bi omogočilo uresničevanje te sposobnosti pri posameznikih. Gledano v celoti, je govorica raznolična in pestra; sega na več področij, je hkrati fizična, fiziološka in psihična, vrhu tega pa pripada individualnemu in družbenemu področju; ni je mogoče uvrstiti v nobeno kategorijo človeških dejstev, saj ne vemo, kako izluščiti njeno enotnost.

Jezik pa je, narobe, celota na sebi in načelo klasifikacije. Brž ko mu dodelimo prvenstvo med dejstvi govorce, vpeljemo naraven red na področje, ki sicer ne dopušča nobene druge klasifikacije.

Temu klasifikacijskemu načelu bi lahko ugovarjali, češ da uresničevanje govorce temelji na sposobnosti, ki jo dolgujemo naravi, medtem ko je jezik nekaj pridobljenega in konvencionalnega, kar bi moralo biti naravnemu instinktu podrejeno, ne pa da ima prednost pred njim.

Odgovoriti je mogoče takole.

Najprej, ni dokazano, da bi bila vloga govorce, kakor se kaže, ko govorimo, v celoti naravna, se pravi, da bi bila naša govorila narejena za govorjenje, kakor so noge narejene za hojo. Jezikoslovci si o tem še zdaleč niso enotni. Tako Whitney, ki ima jezik za družbeno institucijo med vsemi drugimi institucijami, meni, da glasovni aparat uporabljamo za orodje jezika po naključju zgolj zaradi priročnosti: ljudje bi prav tako lahko izbrali gib in uporabljali vidne podobe namesto slušnih. Ta teza je prav gotovo preveč absolutna; jezik ni družbena institucija, ki bi bila v vseh točkah podobna drugim (gl. str. 87 in 89–90); vrhu tega Whitney pretirava, ko pravi, da je izbira govoril zgolj naključje; nekako nam jih je vendarle vsilila narava. A v bistveni točki, se zdi, ima ameriški jezikoslovec prav: jezik je konvencija, in narava znaka, za katerega se sporazumemo, je brez pomena. Vprašanje govornih organov je potemtakem pri vprašanju govorce drugotno.

To misel bi lahko potrdila tudi definicija tega, čemur pravimo *artikulirana govorica*. V latinščini *articulus* pomeni 'ud, del, razdelek v nizu stvari'; kar zadeva govorico, lahko izgovarjava pomeni ali razčlenitev govorne verige na zloge ali razčlenitev verige pomenov na pomenske enote; v tem smislu v nemščini uporabljajo *gegliederte Sprache*. Če zadržimo to drugo definicijo, bi lahko

rekli, da za človeka naraven ni govor, temveč sposobnost, da vzpostavi jezik, se pravi sistem razločevalnih znakov, ki ustrezajo raznovrstnim idejam.

Broca je odkril, da je sposobnost govora umeščena v tretji levi čelni zavoj; nekateri menijo, da je to tudi dokaz, da je govorica nekaj naravnega. Znana pa je ugotovitev, da se na ta kraj umešča vse, kar se nanaša na govorico, vštrevši pisavo, in zdi se, da te ugotovitve skupaj z opažanji o raznih oblikah afazije zaradi poškodb teh umestitvenih centrov kažejo tole: 1. da se motnje v ustni govorici na sto načinov prepletajo z motnjami pri pisni govorici; 2. da je v vseh primerih afazije ali agrafije manj prizadeta sposobnost izrekanja teh ali onih glasov ali zapisovanja teh ali onih znakov kakor pa sposobnost, da z orodjem – vseeno, kakšnim – evocirajo znake urejene govorice. Vse to nas napeljuje k prepričanju, da onkraj delovanja posamičnih organov obstaja splošnejša sposobnost, sposobnost obvladovanja znakov, in to bi bila jezikovna sposobnost v pravem pomenu. Tako smo prišli do istega sklepa kakor že zgoraj.

Naposed lahko jeziku dodelimo prvenstvo v proučevanju govorice tudi z argumentom, da se sposobnost izgovarjati besede – ne glede na to, ali je naravna ali ni – uveljavlja edinole z orodjem, ki ga je ustvaril in zagotovil kolektiv; zato ni utvara, če rečemo, da jezik zagotavlja enotnost govorice.

§ 2. Mesto jezika med dejstvi govorice

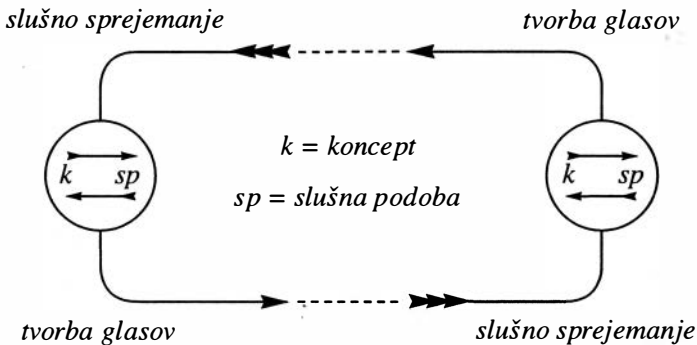
Če hočemo v celoti govorice odkriti področje, ki ustreza jeziku, si moramo ogledati individualno dejanje, ki omogoča, da določimo krožni tok govora. To dejanje zahteva najmanj dva posameznika; to je najmanj, kar je mogoče zahtevati, da bi bil krožni tok popoln. Vzemimo dve osebi, A in B, ki se pogovarjata:

Izhodišče krožnega toka je v možganih ene osebe – denimo A –, kjer se dejstva zavesti, rekli jim bomo koncepti, povezujejo s predstavami jezikovnih znakov ali z glasovnimi podobami, ki rabijo njihovemu izražanju. Denimo, da koncept sproži v možganih us-

UVOD

trezno slušno podobo: to je vseskozi *psihičen* pojav, za katerim pride *fiziološki* proces: možgani prenesejo govorilom impulz, odvisen od podobe; potem se *zvočni* valovi širijo od ust A k ušesu B: to je popolnoma *fizičen* proces. Potem se tok v B nadaljuje v obrnjenem zapovrstju: od ušesa k možganom, fiziološki prenos slušne podobe; v možganih pride do psihične povezave te podobe z ustreznim konceptom. Če pa govori B, to novo dejanje poteka od možganov B do možganov A popolnoma enako kakor prejšnje in gre skozi enake zapovrstne stopnje, ki jih lahko ponazorimo takole:

Ta analiza nima namena, da bi bila popolna; lahko bi še nadalje razločevali: čisto slušno senzacijo, identifikacijo te senzacije z

latentno slušno podobo, mišično podobo tvorbe glasov itn. Omejili smo se zgolj na prvine, za katere sodimo, da so bistvene; a naša skica omogoča, da že vnaprej razločimo fizične dele (zvočne valove) od fizioloških delov (oddajanje glasov in njihovo slušno sprejemanje) in od psihičnih delov (besedne podobe in koncepti). Bistveno je namreč opozoriti, da besedna podoba ni isto kakor zvok sam in da je prav tako psihična kakor koncept, ki je z njo povezan.

Krožni tok, kot smo ga predstavili, lahko razdelimo tudi takole:

a) na zunanji del (tresljaji glasov, ki gredo od ust do ušesa) in notranji del, ki zajema vse drugo;

b) na psihični in nepsihični del, ta drugi zajema tako fiziološka dejstva v organih kot fizična dejstva zunaj posameznika;

c) na aktivni in pasivni del: aktivno je vse, kar gre iz asociacijskega središča enega izmed subjektov k ušesu drugega, pasivno pa vse, kar gre od ušesa tega subjekta v njegovo asociacijsko središče;

naposled lahko v psihičnem delu, umeščem v možgane, imenujemo izvršno vse, kar je aktivno ($k \rightarrow sp$), in sprejemno vse, kar je pasivno ($sp \rightarrow k$).

Temu je treba dodati še sposobnost asociacije in koordinacije, ki se pokaže, brž ko ne gre več za osamljene znake; ta zmožnost ima ključno vlogo pri organizaciji jezika kot sistema (gl. str. 138).

Da pa bi to vlogo dobro razumeli, moramo seči onkraj individualnega dejanja, ki je zgolj zametek govornice, in se lotiti družbenega dejstva.

Med vsemi posamezniki, ki jih govornica tako povezuje, se vzpostavi nekakšno povprečje: vsi reproducirajo – seveda ne natančno, temveč približno – iste znake, povezane z istimi koncepti.

Kje je vir te družbene kristalizacije? Kateri izmed delov krožnega toka je tu lahko odločilen? Čisto verjetno je namreč, da vsi pri tem niso enako udeleženi.

Fizični del je mogoče že takoj izločiti. Kadar namreč slišimo kakšen jezik, ki ga ne poznamo, zaznavamo sicer glasove, toda zaradi našega nerazumevanja nam družbeno dejstvo ostaja nedosegljivo.

Tudi psihični del ni v celoti udeležen: izvršni del ne pride v

poštev, saj izvrševanje nikoli ni delo množice; vselej je individualno in posameznik ga vselej obvladuje; pravimo mu *govor* (*parole*).

Pač pa se skozi delovanje sprejemne in koordinacijske sposobnosti pri govorcih izoblikujejo vtisi, ki so naposled pri vseh zaznavno enaki. Kako naj si predstavljamo ta družbeni proizvod, da bi se jezik prikazal jasno razločen od vsega drugega? Če bi lahko zaobsegli celoto besednih podob, ki so vskladiščene pri vseh posameznikih, bi zgrabili družbeno vez, ki vzpostavlja jezik. To je zaklad, ki ga je govorna praksa odložila v subjektih, pripadajočih isti skupnosti, slovnični sistem, ki virtualno obstaja v vsakih možganih ali, natančneje, v možganih množice posameznikov; jezik namreč ni v nobenem izmed njih celoten, popoln obstaja šele v množici.

Ko ločimo jezik od govora, hkrati ločimo: 1. družbeno od individualnega; 2. bistveno od drugotnega in bolj ali manj naključnega.

Jezik ni funkcija govorca, temveč je proizvod, ki ga posameznik pasivno sprejme; nikoli ne zahteva vnaprejšnjega premisleka, razmišljanje pa posega vanj le pri urejevalni dejavnosti, o kateri bo beseda v nadaljevanju (str. 138 in nasl.)

Govor pa je, v nasprotju s tem, individualno dejanje volje in razuma, v katerem je treba razlikovati:

1. kombinacije, s katerimi govorec uporablja jezikovni kod, da bi izrazil svojo osebno misel;
2. psihofizični mehanizem, ki mu omogoča, da te kombinacije povnanji.

Treba je pripomniti, da smo definirali stvari, ne besed; razlikovanj, ki smo jih vpeljali, potemtako ne ogrožajo nekateri dvomni izrazi, ki v različnih jezikih nimajo istega pomena. Tako v nemščini *Sprache* pomeni 'jezik' in 'govorica'; *Rede* približno ustreza 'govoru', a mu pridaja bolj specialen pomen 'diskurza'. V latinščini pomeni *sermo* bolj 'govorica' in 'govor', medtem ko *lingua* zaznamuje 'jezik', in tako naprej. Nobena beseda pa natančno ne ustreza niti enemu izmed pojmov, ki smo jih določili zgoraj; zato je tudi zaman vsaka definicija, ki meri na besedo; slaba je tista metoda, ki izhaja od besed, da bi definirala stvari.

Povzemimo značilnosti jezika:

1. Jezik je jasno definiran predmet v množici različnih dejstev govornice. Lahko ga umestimo v tisti del krožnega toka, kjer se slušna podoba poveže s konceptom. Je družbeni del govornice, zunaj posameznika, ta ga sam ne more niti ustvariti niti spreminjati; obstaja samo po nekakšni pogodbi med člani skupnosti. Po drugi strani pa se ga mora posameznik priučiti, da bi spoznal njegovo delovanje; otrok si ga prisvaja le postopno. Jezik je nekaj samostojnega, tako da celo človek, ki mu je bila odvzeta raba govora, ohrani jezik, če le razume glasovne znake, ki jih sliši.

2. Jezik je nekaj drugega kakor govor in je predmet, ki ga je mogoče proučevati ločeno. Mrtvih jezikov ne govorimo več, kaj dobro pa si lahko prisvojimo njihov jezikovni organizem. Ne le, da znanost o jeziku zmore brez drugih prvin govornice, temveč je možna edinole, če se te druge prvine ne mešajo z jezikom.

3. Medtem ko je govornica heterogena, je jezik, razmejen na ta način, homogene narave: je sistem znakov, kjer je bistvena samo zveza med smislom in slušno podobo in kjer sta oba dela znaka enako psihične narave.

4. Jezik ni nič manj kot govor predmet konkretne narave, in to je velika prednost pri proučevanju. Jezikovni znaki so sicer v bistvu psihični, a vseeno niso abstrakcije; zveze, ki jih je potrdil kolektivni konsenz in katerih množica tvori jezik, so realnosti s sedežem v možganih. Vrhu tega so jezikovni znaki tako rekoč otipljivi; pisava jih lahko utrdi v konvencionalnih podobah, medtem ko govornih dejanj v vseh podrobnostih ne bi bilo mogoče posneti; izgovor besede, naj bo še tako drobna, zahteva neskončno množico mišičnih gibov, ki jih je izjemno težko spoznati in ponazoriti. V nasprotju s tem pa je v jeziku le še slušna podoba, to pa je mogoče prevesti v nespremenljivo vidno podobo. Če namreč odmislimo tisto množico gibov, ki je potrebna, da slušno podobo uresničimo v govoru, je vsaka slušna podoba, kakor bomo videli, zgolj vsota omejenega števila sestavin ali fonemov, ki jih je mogoče prikazati z ustreznim številom znamenj v pisavi. Prav zato, ker je stvari, ki zadevajo jezik, mogoče trdno določiti, sta lahko slovar in slovnica njegova zvesta predstavitev, saj je jezik skladišče slušnih podob, pisava pa njihova otipljiva oblika.

§ 3. Mesto jezika med človeškimi dejstvi Semiologija

Te značilnosti nam razodenejo še eno, pomembnejšo. Jezik, ki smo ga v celoti dejstev govornice tako omejili, je mogoče uvrstiti med človeška dejstva, medtem ko govornice ni mogoče.

Pravkar smo videli, da je jezik družbena institucija; po več potezah pa se razlikuje od drugih, političnih, pravnih itn., institucij. Da bi razumeli njegovo posebno naravo, moramo vpeljati novo vrsto dejstev.

Jezik je sistem znakov, ki izražajo ideje, zato ga je mogoče primerjati s pisavo, abecedo gluhonemih, simboličnimi obredi, oblikami vljudnosti, vojaškimi signali itn. itn. Le da je med vsemi temi sistemi najpomembnejši.

Lahko si torej zamislimo *znanost, ki proučuje življenje znakov v naročju družbenega življenja*; bila bi del socialne psihologije in torej obče psihologije; imenovali jo bomo *semiologija*¹ (iz grškega *sēmeîon*, 'znak'). Naučila bi nas, iz česa sestojijo znaki, kateri zakoni jih upravljajo. Ker še ne obstaja, tudi ni mogoče reči, kaj sploh bo; ima pa pravico do obstoja, njeno mesto je že vnaprej določeno. Jezikoslovje je le del te splošne znanosti, zakone, ki jih bo odkrila semiologija, bo mogoče uporabiti tudi v jezikoslovju, jezikoslovje pa se bo tako pridružilo jasno določenemu področju v celoti človeških dejstev.

Psihologu gre naloga, da semiologiji natančno določi mesto²; jezikoslovčeva naloga pa je, da definira tisto, zaradi česar je jezik poseben sistem v celoti semioloških dejstev. K temu vprašanju se bomo še vrnili; tu naj poudarimo le eno: jezikoslovju smo lahko zdaj prvič določili mesto med znanostmi le zato, ker smo ga pridružili semiologiji.

¹ Paziti moramo, da *semiologije* ne bi mešali s *semantiko*, ki proučuje spremembe *pomena* in o kateri F. de S. ni metodično razpravljal; formulacijo njenega temeljnega načela pa je najti na strani 89.

² Cf.: A. Naville, *Classification des sciences* [Klasifikacija znanosti], 2. izdaja, str. 104.

Zakaj semiologije še niso priznali za avtonomno znanost, ki bi kot vse druge imela svoj lastni predmet? Zato ker se vrtimo v krogu: po eni strani je jezik resda najbolj primeren, da omogoči razumevanje narave semiološkega problema; da pa bi ta problem lahko ustrezno postavili, bi morali proučevati jezik sam na sebi; a doslej so se jezika malone vselej lotevali v funkciji česa drugega, iz drugih zornih kotov.

Naprej je tu površna predstava najširšega občinstva: v njem vidi zgolj nomenklaturu (gl. str. 79), to pa onemogoča vsakršno raziskavo o njegovi pravi naravi.

Nadalje obstaja še stališče psihologa, ki proučuje znakovni mehanizem pri posamezniku; to je najlažja metoda, vendar pa ne seže dlje od posamične izvršitve in ne doseže znaka, ki je po naravi družben.

Kadar pa le doume, da je treba znak proučevati družbeno, se omeji le na tiste poteze jezika, ki so mu skupne z drugimi družbenimi institucijami, te, ki so bolj ali manj odvisne od naše volje; tako zgreši cilj, saj zanemari značilnosti, ki pripadajo samo semiološkemu sistemom na splošno, jeziku pa še posebej. Znak se namreč delno vselej izmika individualni ali družbeni volji, v tem je njegova bistvena značilnost; a na prvi pogled je ta značilnost še najmanj razvidna.

Tako se ta značilnost jasno kaže šele v jeziku, a uveljavlja se v stvareh, ki jih najmanj proučujejo, zato tudi nujnost ali posebna koristnost semiološke znanosti nista dobro razvidni. Narobe pa je za nas jezikovno vprašanje najprej semiološko vprašanje in vse naše izpeljave dobivajo pomen iz tega pomembnega dejstva. Če hočemo odkriti resnično naravo jezika, ga moramo najprej proučiti v tistem, kar mu je skupno z vsemi drugimi sistemi iste vrste; jezikovne dejavnike pa, ki so na prvi pogled videti zelo pomembni (npr. delovanje govoril), je treba upoštevati šele v drugi vrsti, saj rabijo zgolj temu, da jezik ločujejo od drugih sistemov. Tako ne bomo samo razjasnili jezikovnega vprašanja, prepričani smo, da se nam bodo tudi obredi, navade itn. ..., če jih bomo obravnavali kot znake, prikazali v drugačni luči, in začutili bomo potrebo, da jih uvrstimo v semiologijo in pojasnimo z zakoni te znanosti.

ČETRTO POGlavJE

JEZIKOSLOVJE JEZIKA IN JEZIKOSLOVJE GOVORA

Ko smo znanosti o jeziku določili njeno mesto v celotnem proučevanju govornice, smo hkrati umestili tudi jezikoslovje v celoti. Vse druge prvine govornice, ki sodijo h govoru, se same od sebe podreajo tej prvi znanosti, in prav zaradi te podreditve dobijo vsi deli jezikoslovja svoje naravno mesto.

Poglejmo si, denimo, tvorbo glasov, ki so potrebni za govor: govorni organi so prav tako zunaj jezika, kot so električne naprave, s katerimi prepisujejo Morsejevo abecedo, tuje tej abecedi; in tvorba glasov, se pravi udejanjanje zvočnih podob, prav v ničemer ne prizadeva sistema samega. S tega stališča lahko jezik primerjamo s simfonijo, katere realnost je neodvisna od načina izvedbe; napake, ki jih lahko glasbeniki zagrešijo pri igranju, te realnosti v ničemer ne prizadenejo.

To ločevanje tvorbe glasov in jezika bi nemara lahko spodbijali s fonetičnimi spremembami, s preobrazbami glasov, do katerih prihaja v govoru in ki tako močno vplivajo na usodo jezika samega. Smo res upravičeni trditi, da obstaja jezik neodvisno od teh pojavov? Vsekakor, saj ti zadevajo zgolj materialno substanco besed. Jezik kot znakovni sistem napadajo kvečjemu posredno, prek sprememb v interpretaciji, ki iz njih izhajajo; v tem pojavu pa ni nič fonetičnega (gl. str. 99). Lahko je zanimivo raziskovati vzroke za spremembe, in proučevanje glasov nam bo pri tem v pomoč; a to ni bistveno: za znanost o jeziku je vselej zadosti, da ugotovi preobrazbe glasov in da izračuna njihove učinke.

Kar pravimo o tvorbi glasov, velja tudi za vse druge dele govora. Dejavnost govorca je treba proučevati v množici ved, ki se v jezikoslovje umeščajo zgolj po svojem razmerju do jezika.

Proučevanje jezika torej obsega dva dela: prvi, bistveni, ima za predmet jezik, ki je v bistvu družben pojav, neodvisen od posameznika; to proučevanje je izključno psihično; drugo, drugotno proučevanje ima za predmet individualni del govornice, to je govor, vključno s tvorbo glasov: ta je psihofizične narave.

Brez dvoma sta predmeta tesno povezana in drug drugega predpostavljata: jezik je nujen, da je govor sploh mogoče razumeti in da lahko proizvajata vse učinke; a govor je nujen, da se jezik sploh vzpostavi; zgodovinsko je govorno dejstvo vselej prvo. Le kako naj bi nam prišlo na misel, da idejo povežemo z govorno podobo, če ne bi te zveze najprej zalotili v govornem dejanju? Na drugi strani se materinščine naučimo prav ob poslušanju drugih; v možgane se nam usede šele po neštivilnih izkušnjah. Naposled govor poganja razvoj jezika: vtisi, ki jih dobivamo ob poslušanju drugih, nam spreminjajo jezikovne navade. Jezik in govor sta torej drug od drugega odvisna; jezik je hkrati orodje in proizvod govora. A ob vsem tem sta vendarle popolnoma različni stvari.

Jezik obstaja v kolektivu v obliki vsote vtisov, shranjenih v vsakih možganih, nekako kakor slovar, katerega vse identične izvode bi razdelili med posameznike (gl. str. 24–25). Je torej nekaj, kar je v vsakem izmed njih, a je hkrati vsem skupno in volji hranilcev nedosegljivo. Ta način obstoja jezika lahko ponazorimo z obrazcem:

$$1 + 1 + 1 + 1... = I \text{ (kolektivni model)}$$

Kako pa je v tem kolektivu navzoč govor? Je vsota tistega, kar ljudje izrekajo, in zajema: a) individualne kombinacije, odvisne od volje tistih, ki govorijo; b) prav tako prostovoljna tvorjenja glasov, nujna za udejanitev teh kombinacij.

V govoru ni tako nič kolektivnega; njegove pojavitve so individualne in trenutne. Tu ni nič več kakor zgolj vsota posamičnih primerov, po obrazcu:

UVOD

(1 + 1' + 1'' + 1''' ...)

Zaradi vseh teh razlogov bi bilo brezplodno, če bi hoteli jezik in govor združiti z istega stališča. Vseobsegajoče celote govornice ni mogoče spoznati, saj ni homogena, medtem ko predlagano razločevanje in podreditev pojasnita vse.

To je prvi razcep, na katerega naletimo, brž ko se lotimo teorije govornice. Treba je izbrati med potema, po katerih ni mogoče hkrati hoditi; prehoditi ju moramo ločeno.

Navsezadnje bi se lahko vsaka od obeh ved še naprej imenovala jezikoslovje, in potem bi govorili o jezikoslovju govora. Toda ne smemo ga pomešati z jezikoslovjem v pravem pomenu, s tistim, ki mu je jezik edini predmet.

Ukvarjali se bomo edino s tem drugim, in če bomo med svojimi razmišljanji kdaj posegli po pojasnilu k proučevanju govora, se bomo potrudili, da ne bomo nikoli zabrisali meja, ki ločujejo področji.

PETO POGlavJE

NOTRANJE IN ZUNANJE JEZIKOVNE PRVINE

Naša definicija jezika zahteva, da iz njega izločimo vse, kar je tuje njegovemu organizmu, njegovemu sistemu, z eno besedo, vse, kar označujemo z izrazom »zunanje jezikoslovje«. A vendar se to jezikoslovje ukvarja s pomembnimi rečmi in zlasti na te tudi mislimo, kadar se lotevamo proučevanja govornice.

Najprej so to vse točke, koder se jezikoslovje dotika etnologije, vsa razmerja, ki se lahko vzpostavijo med zgodovino jezika na eni in zgodovino rase ali civilizacije na drugi strani. Ti zgodovini se prepletata in povezujeta z vzajemnimi odnosi. To nekoliko spominja na povezave, ki smo jih ugotovili med jezikovnimi pojavi v pravem pomenu (gl. str. 19 in nasl.). Nravi naroda učinkujejo na jezik, na drugi strani pa v veliki meri prav jezik dela narod.

Nadalje je treba omeniti razmerja, ki obstoje med jezikom in politično zgodovino. Velika zgodovinska dejstva, kot npr. rimska osvajanja, so imela nepopisen pomen za množico jezikovnih dejstev. Kolonizacija, ki je le oblika osvojitve, prenese idiom v drugačna okolja, kar v njem sproži spremembe. Za dokaz bi lahko navedli celo vrsto dejstev: tako je Norveška prevzela danščino, ko se je politično zedinila z Dansko; res pa se Norvežani dandanašnji poskušajo osvoboditi tega jezikovnega vpliva. Notranja politika držav ni nič manj pomembna za življenje jezikov: nekatere vlade, kot npr. v Švici, dopuščajo sožitje več idiomov; druge, kot v Franciji, pa teže k jezikovni enotnosti. Višja civilizacijska stopnja spodbuja razvoj nekaterih specialnih jezikov (pravni jezik, znanstvena terminologija itn.).

To nas pripelje k tretji točki: k odnosom jezika z najrazličnejšimi institucijami: cerkvijo, šolo itn. Te institucije same pa so tesno povezane s knjižnim razvojem jezika, ki je še toliko splošnejši pojav, ker ga ni mogoče ločiti od politične zgodovine. Knjižni jezik na vseh koncih prestopa meje, ki naj bi mu jih določala književnost; pomislimo samo na vpliv salonov, dvora, akademij. Na drugi strani pa se ob knjižnem jeziku odpira veliko vprašanje spopada, ki poteka med njim in narečji (gl. str. 218 in nasl.); jezikoslovec mora proučevati tudi medsebojna razmerja knjižnega jezika in vsakdanjega jezika; vsak knjižni jezik, proizvod kulture, namreč področje svojega obstoja naposled izloči iz naravnega področja, iz področja govornega jezika.

Nazadnje sodi k zunanjemu jezikoslovju vse, kar zadeva zemljepisno razširjenost jezikov in narečno razdrobljenost. Seveda pa je prav na tej točki razlika med zunanjim in notranjim jezikoslovjem videti najbolj paradokсна, saj je zemljepisni pojav tako tesno povezan z obstojem vsakega jezika; vseeno pa v resnici ne zadeva notranjega organizma idioma.

Menili so, da vseh teh vprašanj nikakor ni mogoče ločiti od proučevanja jezika v pravem pomenu. To stališče je prevladalo, zlasti odkar tako zelo poudarjajo te »realije«.

Prav kakor rastlino v njenem notranjem organizmu preoblikujejo zunanji dejavniki: zemljišče, podnebje itn., tako naj bi bil tudi slovnični organizem nenehno odvisen od zunanjih dejavnikov jezikovnih sprememb. Videti je, da tehnične izraze, sposojenke, ki jih v jeziku mrgoli, le stežka pojasnimo, če ne upoštevamo, od kod prihajajo. Je sploh mogoče razlikovati med naravnim, organskim razvojem idioma in njegovimi umetnimi oblikami, kakršna je, denimo, knjižni jezik, oblikami, ki izhajajo iz zunanjih in potemtakem neorganskih dejavnikov? Kaj ne vidimo nenehno, da se ob narečjih razvija skupni jezik?

Prepričani smo, da je proučevanje zunanjih jezikovnih pojavov zelo plodno; napak pa je reči, da brez njih ni mogoče spoznati notranjega jezikovnega organizma. Vzemimo za primer sposojanje tujih besed; najprej lahko ugotovimo, da to nikakor ni stalna prвина v življenju jezika. V nekaterih oddaljenih dolinah govorijo na-

rečja, ki niso tako rekoč nikoli sprejela niti enega samega umetnega izraza, ki bi prišel od zunaj. Ali pa naj bi rekli, da so ti idiomi zunaj običajnih okoliščin govornice, da si ob njih ni mogoče ustvariti ideje govornice in da zahtevajo posebno »teratološko« obravnavo kratko malo zato, ker se niso nikoli mešali? Zlasti pa sposojenka ne deluje več kot sposojenka, brž ko jo proučujemo v okrilju sistema; obstaja zgolj v razmerju in v opoziciji z besedami, ki so povezane z njo, enako kot kateri koli avtohtoni znak. Na splošno ni nikoli nujno poznati okoliščin, v katerih se je kakšen jezik razvil. Za nekatere idiome, denimo za zend in za staro slovanščino, sploh ne vemo, katera ljudstva so jih govorila; a ta nevednost nas v ničemer ne moti, da jih ne bi proučevali od znotraj in da ne bi opazili sprememb, ki so jih prestali. Vsekakor se ločitev teh gledišč vsiljuje, in strožje ko jo bomo upoštevali, bolje bo.

Najboljši dokaz za to je, da iz vsakega izmed teh gledišč izhaja posebna metoda. Zunanje jezikoslovje lahko kopiči podrobnost za podrobnostjo, ne da bi se čutilo v primežu zahtev kakšnega sistema. Tako bo, denimo, vsak avtor po svoje razvrščal dejstva, ki zadevajo širjenje jezika zunaj njegovega ozemlja; če iščemo dejavnike, ki so v nasprotju z narečji ustvarili knjižni jezik, vselej lahko uporabimo preprosto naštevanje; dejstva resda lahko tudi bolj ali manj sistematično razvrstimo, a edinole zaradi večje preglednosti.

Pri notranjem jezikoslovju pa je čisto drugače: nikakršnega poljubnega razvrščanja ne dopušča; jezik je sistem, ki pozna zgolj svoj lastni red. Primerjava s šahovsko igro nam lahko pomaga k boljšemu razumevanju. Pri šahu je zunanje razmeroma zlahka razločiti od notranjega: to, da je v Evropo prišel iz Perzije, je dejstvo zunanjega reda; nasprotno pa je notranje vse, kar zadeva sistem in pravila. Če figure iz lesa zamenjam s figurami iz slonovine, sprememba ne vpliva na sistem: toda če zmanjšam ali povečam število figur, pa ta sprememba globoko prizadene »slovnico« igre. Seveda tudi drži, da je do razločkov te vrste mogoče priti le z ustrežno pozornostjo. Zato si bomo ob vsakem primeru postavili vprašanje o naravi pojava, in da bi odgovorili, bomo upoštevali tole pravilo: notranje je vse, kar v kakršni koli stopnji spremeni sistem.

ŠESTO POGLAVJE

PREDSTAVITEV JEZIKA S PISAVO

§ 1. Nujnost, da to vprašanje proučujemo

Konkretni predmet našega proučevanja je torej družbeni proizvod, shranjen v možganih vsakogar, se pravi jezik. A ta proizvod se razlikuje glede na jezikovne skupine: to, kar nam je dano, so jeziki. Jezikoslovec jih mora poznati kar največ, da bi iz njihovega opazovanja in primerjanja izluščil tisto, kar je v njih univerzalno.

Toda jezike v splošnem poznamo zgolj po pisavi. Celo pri maternem jeziku se vsak čas vsiljuje kakšen pisan dokument. Kadar pa gre za idiom, ki ga govorijo bolj daleč, je še bolj nujno, da si pomagamo s pisnim pričevanjem; toliko bolj pri tistih, ki jih ni več. Da bi imeli v vsakem primeru na voljo neposredne dokumente, bi morali že od nekdaj skrbeti za to, kar zdaj delajo na Dunaju in v Parizu: zbirati bi morali fonografske vzorce vseh jezikov. Pa še tedaj bi si morali pomagati s pisavo, da bi s tako shranjenimi besedili seznanili druge.

Četudi je pisava sama na sebi tuja notranjemu sistemu, potemtakem ni mogoče izločiti postopka, s katerim jezik nenehno prikazujemo; poznati moramo njegovo uporabnost, napake in nevarnosti.

§ 2. Ugled pisave; vzroki za njeno premoč nad govornjo obliko

Jezik in pisava sta različna znakovna sistema; edini razlog, da drugi sistem obstaja, je v tem, da predstavlja prvega; jezikovnega predmeta ne določa kombinacija pisane in govornje besede; govornja beseda je že sama ta predmet. Toda pisana beseda se tako tesno prepleta z govornjo besedo, katere podoba je, da si naposled prisvoji glavno vlogo; tako navsezadnje predstavi glasovnega znaka pripisujemo prav tolikšno in celo večjo pomembnost kakor temu znaku samemu. To je približno tako, kakor če bi bili prepričani, da bomo človeka bolje spoznali, če si bomo ogledovali njegovo fotografijo, ne pa obraza.

Ta utvara velja že od nekdaj in polni so je tudi sedanji pogledi, ki jih širijo o jeziku. Tako splošno verjamejo, da se idiom hitreje spreminja, če ni pisave: nič ni bolj napačno. Pisava lahko v nekaterih okoliščinah sicer resda upočasnjuje spremembe v jeziku, vendar njegove ohranitve odsotnost pisave v ničemer ne ogroža. Litovščina, ki jo govorijo še danes v vzhodni Prusiji in v delu Rusije, je poznana po prvih pisnih dokumentih šele po letu 1540; v tej pozni dobi je v njej mogoče v celoti videti prav tako podobo indoevropsčine kot v latinskem jeziku iz 3. stoletja pr. n. š. Že to je zadosten dokaz, kako neodvisen je jezik od pisave.

Nekatera zelo drobna jezikovna dejstva so se ohranila brez opore v zapisu. V celotnem obdobju stare visoke nemščine so pisali *tōten*, *fuolen* in *stōzen*, ob koncu 12. stoletja pa se prikažejo zapisi *tōten*, *fūelen* proti *stōzen*, ki se ni spremenil. Od kod ta razlika? Povsod, koder je do nje prišlo, je naslednji zlog vseboval *y*; pragermanščina je poznala **daupyan*, **fōlyan*, toda **stautan*. Na pragu književne dobe, okoli leta 800, je ta *y* tako zelo oslabel, da tri stoletja v pisavi ni najti nikakršnega spomina nanj; a v izgovarjavi je vendarle pustil neznatno sled; in je tako okoli 1180, kakor smo videli, kot po čudežu ponovno vzniknil v obliki preglasa! Tako se je ta odtonek v izgovarjavi natančno prenesel brez pomoči pisave.

Jezik ima torej ustno tradicijo, ki ni odvisna od pisave, pa še čisto drugače trdna je; a zaradi ugleda pisne oblike to le stežka opa-

zimo. Prvi jezikoslovci so se v tem zmotili, kakor že humanisti pred njimi. Celó Bopp ne razlikuje jasno med črko in glasom; ko ga bere-mo, bi lahko pomislili, da jezika ni mogoče ločiti od njegove abe-cede. Njegovi neposredni nasledniki so se ujeli v isto past: iz zapisa *th* za pripornik *h* je Grimm sklepal, da je ta glas dvojen, in celo, da je zapornik s pridihom; odtod tudi vloga, ki mu jo je pripisal v svo-jem zakonu o soglasniških spremembah ali »Lautverschiebung« (gl. str. 161). Še danes celo poučeni ljudje mešajo jezik s pravopi-som; mar ni Gaston Dechamps rekel o Berthelotu, da je rešil fran-coščino pred propadom, ker se je uprl pravopisni reformi?

A kako naj pojasnimo ta ugled pisave?

1. Pisna podoba besed je, najprej, videti trajen in trden predmet, primernejši kakor zvok, da vzpostavlja enotnost jezika skozi čas. Ni pomembno, da je ta povezava površinska in da ustvarja le nepristno enotnost: veliko lažje jo je doumeti kakor naravno in edi-no resnično vez, vez glasu.

2. Pri večini ljudi so vidni vtisi razločnejši in veliko obstojnejši kakor slušni; zato se rajši ravnaajo po prvih. Pisna podoba se navse-zadnje uveljavi na račun glasu.

3. Knjižni jezik še povečuje nezaslužno pomembnost pisave. Ima svoje slovnice, slovarje, v šoli poučujejo s knjigo in po njej; videti je, kakor da kod vlada jeziku; a ta kod sam je zapisano pravilo, ki se rav-na po strogi rabi: po pravopisu, in to je tisto, kar daje pisavi prvotno pomembnost. Nazadnje še pozabimo, da zna človek govoriti prej, kot pa se nauči pisati, in naravno razmerje je postavljeno na glavo.

4. In naposled, kadar pride do neskladja med jezikom in pisa-vo, se nihče, kdor ni jezikoslovec, ne more zlahka odločiti; ker pa jezikoslovca nihče ne vpraša za mnenje, pisna oblika malone usod-no prevlada, saj je vsaka rešitev, ki se sklicuje nanjo, preprostejša; pisava si tako prisvaja pomembnost, do katere nima pravice.

§ 3. Sistemi pisave

Obstajata le dva sistema pisave:

1. Ideografski sistem, v katerem besedo predstavlja enotno zna-menje, tuje glasovom, iz katerih je beseda sestavljena. To zname-

nje se nanaša na celoto besede, preko nje pa posredno na idejo, ki jo beseda izraža. Klasičen zgled za ta sistem je kitajska pisava.

2. Sistem, ki mu navadno pravimo »fonetični« in ki si prizadeva reproducirati niz glasov, ki se drug za drugim vrstijo v besedi. Fonetične pisave so bodisi zlogovne bodisi abecedne, se pravi, da temeljijo na prvinah govora, ki jih ni mogoče nadalje deliti.

Sicer pa ideografske pisave rade postanejo mešane: nekateri ideogrami izgubijo prvotno vrednost in začnejo predstavljati posamične glasove.

Dejali smo, da pisana beseda teži k temu, da bi v duhu stopila na mesto govorjene besede: to drži za oba sistema pisave, ta težnja je pri prvem močnejša. Za Kitajca sta tako ideogram kot govorjena beseda enako znamenji ideje; zanj je pisava drugi jezik, in kadar v pogovoru nanese, da dvoje besed zveni enako, se včasih zateče k pisani besedi, da bi pojasnil svojo misel. Ta nadomestitev pa prav zato, ker je lahko absolutna, nima enako neprijetnih posledic kakor pri naši pisavi; kitajske besede iz različnih narečij, ki ustrezajo isti ideji, se enako dobro utelešajo v istem pisnem znamenju.

Omejili se bomo na pregled fonetičnega sistema, še zlasti tistega, ki je v rabi danes in katerega prototip je grški alfabet.

Ko abeceda te vrste obvelja, precej racionalno odseva jezik, razen če abeceda ni prevzeta in že polna nedoslednosti. Kar zadeva logiko, je grški alfabet, kakor bomo videli na str. 52, še zlasti imeniten. A usklajenost med pisavo in izgovorom ne traja dolgo. Zakaj? Prav to si velja ogledati.

§ 4. Vzroki neskladja med pisavo in izgovorom

Ti vzroki so številni; zadržali se bomo le pri najpomembnejših. Jezik se nenehno razvija, pisava pa je bolj ali manj stalna. Posledica je, da pisava naposled ne ustreza več tistemu, kar naj bi predstavljala. Zapis, ki je bil v določenem trenutku dosleden, lahko stoletje pozneje postane nesmiseln. Nekaj časa pisno znamenje prirejajo, da bi ga prilagodili spremembam v izgovarjavi, potem prilagajanje opustijo. To se je v francoščini zgodilo z *oi*.

Izgovor			Pisava
v 11. stol. . . .	1.	<i>rei, lei</i>	<i>rei, lei</i>
v 13. stol. . . .	2.	<i>roi, loi</i>	<i>roi, loi</i>
v 14. stol. . . .	3.	<i>roè, loè</i>	<i>roi, loi</i>
v 19. stol. . . .	4.	<i>rwa, lwa</i>	<i>roi, loi</i>

Do drugega obdobja so upoštevali spremembe, do katerih je prišlo v izgovarjavi; stopnji v zgodovini jezika ustreza stopnja v zgodovini pisave. Toda od 14. stoletja naprej je pisava enaka, jezik pa se je še naprej razvijal; od tega trenutka naprej je neskladje med zapisom in izgovorom postajalo vse hujše. Ker pa so ta neskladna člena še kar naprej povezovali, je to naposled vplivalo na sam sistem pisave: pisni izraz *oi* je pridobil vrednost, ki je tuja prvinama, iz katerih je sestavljen.

Zglede bi lahko naštevali v neskončnost. Zakaj, denimo, pišemo *mais* in *fait*, ko pa vendar izgovarjamo *mè, fè*? Zakaj ima *c* v francoščini pogosto vrednost *s*? Vzrok je v tem, da smo ohranili zapise, ki niso več upravičeni.

Ta vzrok deluje v vseh časih: ta čas se naš mehčani *l* spreminja v *j*; pravimo *éveyer, mouyer* kot *essuyer, nettoyer*, še naprej pa pišemo *éveiller, mouiller*.

Drugi razlog za neskladje med zapisom in izgovorom: kadar kakšno ljudstvo abecedo prevzame od drugega, se pogosto zgodi, da možnosti tega pisnega sistema kaj malo ustrezajo novi vlogi; treba se je zateči k pomagalom; denimo, da en sam glas zaznamujemo z dvema črkama. Tako je s *b* (nezveneči zobni pripornik) v germanskih jezikih: ker latinska abeceda ni nudila nobenega znamenja, s katerim bi ga predstavili, so si pomagali s *th*. Merovinški kralj Chilperic je poskusil latinskim črkam dodati posebno znamenje za ta glas; a ni se mu posrečilo in raba je posvetila *th*. Srednjeveška angleščina je imela zaprti *e* (npr. v *sed*, »seme«) in odprti *e* (npr. v *led*, »voziti«); abeceda za ta glasova ni nudila različnih znamenj, zato so se domislili zapisov *seed* in *lead*. V francoščini si za predstavitev šumevca *š* pomagamo z dvojnim znakom *ch*, itn. itn.

Tu pa je še skrb za etimologijo; ta je prevladovala v nekaterih

obdobjih, na primer v renesansi. Pogosto je zapis vsilila celo napačna etimologija; tako so v našo besedo *poids* vrinili *d*, kot da bi beseda prihajala iz latinske *pondus*, v resnici pa izhaja iz *pensum*. Sicer pa ni pomembno, ali je uporaba tega načela pravilna ali ni: zgrešeno je že samo načelo etimološke pisave.

Ponekod vzroka ni mogoče ugotoviti; nekatera čudaštva se niti na etimologijo ne morejo izgovarjati. Zakaj v nemščini pišejo *thun* namesto *tun*? Pravijo, da naj bi *h* predstavljal pridih, ki pride za soglasnikom; potem bi ga morali vstaviti povsod, koder se kaže isti pridih; celi vrsti besed pa ga niso nikoli privoščili (*Tugend, Tisch* itn.).

§ 5. Učinki tega neskladja

Bilo bi preveč obširno, če bi se lotili razvrščanja nedoslednosti v pisavi. Ena najbolj nesrečnih nedoslednosti je, kadar za isti glas uporabljamo več znamenj. Tako imamo v francoščini za *ž*: *j, g, ge* (*joli, geler, geai*), za *z*: *z* in *s*; za *s*: *c, ç* in *t* (*nation*); *ss* (*chasser*), *sc* (*acquiescer*), *sç* (*acquiesçant*), *x* (*dix*); za *k*: *c, qu, k, ch, cc, cqu* (*acquérir*). Velja pa tudi narobe, da isto znamenje ponazarja več vrednosti: tako *t* predstavlja *t* ali *s*, *g* predstavlja *g* ali *ž* itn.

Omenimo še »posredne zapise«. Četudi v nemščini ni nikakršnih dvojnih soglasnikov v *Zettel, Teller* itn., pišemo *tt, ll* zgolj zato, da bi opozorili, da je prejšnji samoglasnik kratek in odprt. Odmik iste vrste je v angleščini, ki dodaja končni nemi *e*, da tako podaljša poprejšnji samoglasnik; to je razlika med *made* (ki se izgovarja *mēd*) in *mad* (ki se izgovarja *măd*). Zaradi tega *ē*, ki v resnici zadeva edini zlog v besedi, nastane za oko še en zlog.

A ti iracionalni zapisi vsaj še ustrezajo nečemu v jeziku; nekateri drugi ne rabijo ničemur. Sedanja francoščina nima dvojnih soglasnikov, razen v starih prihodnjikih *mourrai, courrai*: vseeno pa v našem pravopisu mrgoli neupravičenih dvojnih soglasnikov (*bourru, sottise, souffrir* itn.).

Zgodi se tudi, da pisava še ni ustaljena, še išče pravilo in zato omahuje; odtod tiste nedoslednosti v pravopisu, v katerih se izra-

žajo poskusi iz različnih obdobj, kako bi ponazorili glasove. Tako v *ertha*, *erdha*, *erda* ali v *thri*, *dhri*, *dri* iz stare visoke nemščine *th*, *dh*, *d* ponazarjajo isto glasovno prvino; toda katero? Iz pisave tega ni mogoče ugotoviti. Iz tega izhaja težava, da ob dveh zapisih za isto obliko ni mogoče vselej odločiti, ali gre zares za dvojne izgovorov. Dokumenti sosednjih narečij isto besedo pišejo enkrat *asca*, drugič *ascha*; če so glasovi isti, tedaj pravopis ni ustaljen; v nasprotnem primeru pa je razlika fonološka in narečna, tako kot v grških oblikah *paízō*, *paízdō*, *paíddō*. Ali pa gre za dve zapovrstni obdobji; v angleščini srečamo najprej *hwat*, *hwheel* itn., potem *what*, *wheel* itn. – je to sprememba v zapisu ali fonetična sprememba?

Iz vsega tega izhaja sklep, da pisava zastira pogled na jezik: ni obleka, temveč preobleka. To je lepo vidno v pisavi francoske besede *oiseau*, kjer niti eden izmed glasov izgovorjene besede (*wazo*) ni predstavljen s svojim znamenjem; od podobe jezika ni ostalo nič.

Sklepamo lahko tudi, da je težnja, da bi pisavo vzeli za podlago, tem močnejša, kolikor manj pisava predstavlja tisto, kar mora predstavljati; slovničarji se trudijo, da bi pozornost usmerili k pisni obliki. Psihološko tega ni težko pojasniti, a posledice so hude. Raba besed »izgovoriti« in »izgovor« posveča to zlorabo in sprevrača zakonito in resnično razmerje med pisavo in jezikom. Kadar pravimo, da je treba kakšno črko izgovoriti tako in tako, obravnavamo podobo, kakor da bi bila model. Če naj bi se *oi* izgovarjal *wa*, bi moral *oi* najprej obstajati sam zase. V resnici pa se *wa* piše *oi*. Da bi to čudaštvo pojasnili, potem pripomnijo, da gre v tem primeru za izjemo v izgovoru *o* in *i*; to je spet napačen način izražanja, saj daje misliti, da je jezik odvisen od pisne oblike. Videti je malone, kakor da si dovoljujemo nekaj zoper pisavo, kot da bi bil pisni znak norma.

Te fikcije se kažejo celo v slovničnih pravilih, na primer v pravilu, ki zadeva *h* v francoščini. V francoščini so besede s samoglasniškim začetnim glasom brez pridiha, ki pa so jim pritaknili *h* zaradi spomina na njihovo latinsko obliko; tako *homme* (nekdaj *ome*) zaradi *homo*. Imamo pa tudi druge, germanskega izvira, pri katerih se je *h* zares izgovarjal: *hache*, *hareng*, *honte* itn. Vse dokler se je pridih zadržal, so se te besede ravnale po zakonih, ki zadevajo

začetne soglasnike; govorili so: *deu haches, le hareng*, medtem ko so po zakonu o besedah, ki se začnejo s samoglasnikom, govorili *deu-z-hommes, l'omme*. V tistem času je bilo pravilo »pred pridih-njenim *h* ni povezovanja ne elizije« še na mestu. Zdaj pa je ta formula brez smisla; pridihnjena *h* ni več, razen če s tem imenom ne mislimo tistega, kar sicer ni glas, a pred čimer ni ne povezovanja ne elizije. To je torej začarani krog, *h* je zgolj fiktivno bitje, porojeno iz pisave.

Izgovarjave besede ne določa pisava, temveč njena zgodovina. V vsakem trenutku njena oblika predstavlja trenutek v razvoju, po katerem se mora ravnati in ki ga uravnavajo natančni zakoni. Vsako etapo je mogoče določiti glede na poprejšnjo. Edino, kar je treba upoštevati in na kar najpogosteje pozabljajo, je rodovnik besede, njena etimologija.

Ime mesta Auch je v fonetični transkripciji *oš*. To je edini primer, da *ch* našega pravopisa predstavlja *š* na koncu besede. Če rečemo, da se končni *ch* izgovarja *š* edinole v tej besedi, s tem nič ne pojasnimo. Edino vprašanje je, kako se je spreminjal latinski *Auscii*, tako da je postal *oš*; pravopis ni pomemben.

Je treba *gageure* izgovarjati z *ö* ali z *ü*? Eni odgovarjajo: *gažör* zato, ker se *heure* izgovarja *ör*. Drugi pravijo: ne, temveč *gažür*, ker *ge* ustreza *ž*, kakor, denimo, v *geôle*. Prazno prerekanje! Pravo vprašanje je etimološko: *gageure* je izpeljano iz *gager* kakor *tour-nure* iz *tourner*; pripadata isti vrsti izpeljave; zato je upravičeno samo *gažür*; *gažör* je izgovarjava, ki izhaja izključno iz dvoumnosti pisave.

Toda tiranija črke se seže še dlje: ker se uveljavlja med množico, vpliva na jezik in ga spreminja. To se dogaja le v zelo knjižnih jeziki-h, kjer imajo pisni dokumenti pomembno vlogo. Vidna podoba tedaj ustvarja zmotne izgovarjave; to je pravo patološko dejstvo. Na to pogosto naletimo v francoščini. Tako sta za priimek *Lefèvre* (iz latinskega *faber*) obstajala dva zapisa, eden ljudski in preprost – *Lefèvre*, drugi učen in etimološki – *Lefébvre*. Zaradi zmede med *v* in *u* v stari pisavi so *Lefébvre* brali *Lefébure*, z *b*, ki ga v besedi zares nikoli ni bilo, in z *u*, ki je izšel iz dvoumnosti. Zdaj pa to obliko zares izgovarjamo.

UVOD

Možno je, da bodo te deformacije postajale vse pogostejše in da bomo izgovarjali vedno več nepotrebnih črk. V Parizu že pravijo: *sept femmes*, tako da je slišati *t*; Darmesteter domneva, da bodo nekoč izgovarjali celo končni črki v *vingt*, pravi pravopisni strahoti.

Ta glasovna maličenja resda pripadajo jeziku, samo da ne izhajajo iz njegove naravne igre; povzročajo jih dejavniki, ki je jeziku tuj. Jezikoslovje jih mora proučevati v posebnem oddelku: med teratologijami.

SEDMO POGlavJE

FONOLOGIJA

§ 1. Določitev

Če z mislijo odstranimo pisavo, se tistemu, ki ga prikrajšamo za to čutno podobo, lahko zgodi, da dojema le še brezoblično maso, s katero ne ve kaj početi. Kakor da bi začetniku, ki se uči plavati, izmaknili plutovinasti pas.

Že od začetka bi morali umetno nadomestiti z naravnim; a to ni mogoče, vse dokler ne proučimo glasov jezika; brž ko jih namreč ločimo od pisnih znamenj, so le še nejasni pojmi, tako da se vseeno rajši zatekamo po pomoč k pisavi, naj je še tako lažna. Prvi jezikoslovci, ki o fiziologiji izgovorjenih glasov niso vedeli nič, so se zato kar naprej zapletali v te pasti; če bi se odrekli črki, bi izgubili tla pod nogami; za nas pa je to prvi korak k resnici; proučevanje glasov samih nam namreč zagotavlja pomoč, ki jo iščemo. Jezikoslovci moderne dobe so to naposled le doumeli; tudi sami so povzeli raziskave, ki so jih začeli drugi (fiziologi, teoretiki petja itn.), in jezikoslovje obogatili s pomožno vedo, ki ga je osvobodila pisane besede.

Fiziologiji glasov (nem. *Laut-* ali *Sprachphysiologie*) pogosto pravijo »fonetika« (nem. *Phonetik*, angl. *phonetics*). Ta izraz se nam ne zdi ustrezen; nadomestili ga bomo z izrazom *fonologija*. *Fonetika* je namreč pomenila in mora še naprej pomeniti proučevanje razvoja glasov; ne bi smeli z istim imenom mešati dvoje popolnoma različnih raziskovanj. Fonetika je zgodovinska veda;

analizira dogodke, spremembe in se giblje v času. Fonologija je zunaj časa, saj ostaja način izgovarjave vselej samemu sebi podoben.

A ne samo, da ti proučevanji nista eno in isto, temveč si nista niti v nasprotju. Prvo je ena bistvenih sestavin znanosti o jeziku; fonologija pa – to je treba ponoviti – je le pomožna veda in zadeva zgolj govor (gl. str. 30). Če jezika ne bi bilo, fonatorni gibi resda ne bi rabili ničemur; a ti gibi ne vzpostavljajo jezika, in četudi bi pojasnili vse gibe govoril, ki so potrebni, da bi proizvedli vsak posamični slušni vtis, ne bi še v ničemer osvetlili vprašanja jezika. Ta je sistem, ki temelji na psihičnih nasprotjih teh slušnih vtisov, prav kot je tapiserija umetnina, proizvedena z vidnimi nasprotji med nitmi raznih barv; za analizo pa je pomembna prav igra teh nasprotij, ne postopki, s katerimi so barve pridobili.

Očrt fonološkega sistema predstavljamo v Dodatku (str. 51); tu nas zanima le, kakšno pomoč lahko jezikoslovje pričakuje od fonologije, da se osvobodi utvar pisave.

§ 2. Fonološka pisava

Jezikoslovec zlasti pričakuje, da mu bodo priskrbeli sredstvo, s katerim bo brez vsakršne dvoumnosti predstavil izgovorjene glasove. Res so predlagali že neštevilne pisne sisteme.

Katera so načela prave fonološke pisave? Prizadevati si mora, da vsako sestavino govorne verige predstavi z enim znamenjem. Te zahteve vedno ne upoštevajo: tako angleški fonologi, ki se bolj ukvarjajo s klasifikacijo kot z analizo, za nekatere glasove uporabljajo po dve ali celo tri črke. Pa tudi razliko med implozivnimi in eksplozivnimi glasovi (gl. str. 63) bi morali, kot bomo še pokazali, strogo upoštevati.

Je mogoče uveljavljeni pravopis nadomestiti s fonološko abecedo? Tega zanimivega vprašanja se lahko tu le dotaknemo; naše mnenje je, da mora fonološka pisava ostati le v službi jezikoslovcev. Le kako naj bi Angleže, Nemce, Francoze itn. napeljali, da sprejmejo enoten sistem? Vrhu tega bi bila abeceda, ki bi bila uporabna v vseh jezikih, najverjetneje preobremenjena z diakritičnimi zna-

menji; tudi če ne upoštevamo, kako žalostna bi bila videti stran takega besedila, je očitno, da bi taka pisava prav s svojo natančnostjo zameglila tisto, kar bi hotela razjasniti, in da bi bralca zmedla. Teh pomanjkljivosti ne bi odtehtale zadostne prednosti. Zunaj znatnosti fonološka natančnost ni preveč zaže-lena.

Postavlja se tudi vprašanje branja. Beremo na dva načina: novo in nepoznano besedo črkujemo črko za črko; navadno in znano besedo pa zajamemo z enim samim pogledom, neodvisno od črk, ki jo sestavljajo; podoba te besede pridobi za nas ideografsko vrednost. Tu moramo priznati, da je tradicionalni pravopis smiselno: koristno je namreč razločevati med *tant* in *temps*, med *et*, *est* in *ait*, med *du* in *dû*, med *il devait* in *ils devaient* itn. Želimo si lahko le, da bi se ustaljena pisava otresla najhujših nesmislov; če je pri proučevanju jezikov fonološka abeceda lahko koristna, njene rabe vseeno ne bi mogli posplošiti.

§ 3. Kritika pričevanja pisave

Zmotno bi bilo potemtakem misliti, da bi se morali, potem ko smo ugotovili, kako varljiva je pisava, takoj lotiti reforme pravopisa. Prava usluga, ki naj jo nudi fonologija, je v tem, da nam omogoča previdnost v odnosu do pisne oblike, skozi katero moramo, če hočemo priti do jezika. Pričevanje pisave ima vrednost samo, če ga interpretiramo. V vsakem primeru moramo vzpostaviti *fonološki sistem*, ki ga proučujemo, se pravi, razpredelnico glasov, ki v njem delujejo. Vsak jezik namreč deluje skozi neko določeno število jasno razločenih fonemov. Ta sistem je edina stvarnost, ki zares zanima jezikoslovca. Pisni znaki so zgolj njegova podoba, katere natančnost je treba šele določiti. Kako težko jo bo določiti, je odvisno od idioma in od okoliščin.

Kadar gre za jezik, ki pripada preteklosti, smo omejeni na posredne podatke; s katerimi viri naj si tedaj pomagamo, da ugotovimo, kakšen je fonološki sistem?

1. Predvsem z *zunanjimi kazalci*, zlasti s pričevanji sodobnikov, ki so opisali glasove in izgovarjavo v svojem času. Tako so nam

francoski slovníčarji iz 16. in 17. stoletja, predvsem tisti, ki so hoteli poučiti tujce, zapustili veliko zanimivih opomb. A ta podatkovni vir je zelo nezanesljiv, saj ti pisci niso imeli nikakršne fonološke metode. Opisujejo z naključnimi izrazi in brez znanstvene strogosti. Njihovo pričevanje je treba zato še dodatno razlagati. Tako imena, ki so jih dali glasovom, vse prepogosto ponujajo dvoumnosti: grški slovníčarji so zveneče soglasnike (kot *b*, *d*, *g*) označevali z izrazom »srednji«*soglasniki* (*mésai*), nezvенеče (kot *p*, *t*, *k*) pa z izrazom *psilaí*, ki so ga Latinci prevajali s *tenues*.

2. Nekaj bolj zanesljivih napotil lahko dobimo, če te prve podatke povežemo z *notranjimi kazalci*, ki jih lahko razvrstimo v dve rubriki.

a) Kazalci, izpeljani iz pravilnosti v fonetičnih razvojih.

Kadar je treba določiti vrednost kakšne črke, je zelo pomembno vedeti, kakšen je bil v poprejšnjem obdobju glas, ki ga črka predstavlja. Njena sedanja vrednost je rezultat razvoja, ki omogoča, da nekatere hipoteze že vnaprej izločimo. Tako ne vemo natančno, kakšna je bila vrednost *ç* v sanskrtu, toda ker nadaljuje indoevropski trdonebni *k*, nam to dejstvo nedvoumno zoži polje domnev.

Če poleg izhodiščne točke poznamo še vzporedni razvoj analognih glasov istega jezika v istem času, lahko razmišljamo po analogiji in vzpostavimo neko določeno razmerje.

Problem je seveda enostavnejši, če je treba določiti vmesno izgovarjavo, poznamo pa hkrati izhodiščno točko in končni rezultat. Francoski *au* (na primer v *sauter*) je bil v srednjem veku nujno dvoglasnik, saj je med starejšim *al* in *o* moderne francoščine; in če po drugi poti ugotovimo, da je v nekem trenutku dvoglasnik *au* še obstajal, je precej zanesljivo, da je obstajal tudi v poprejšnjem obdobju. Ne vemo natančno, kaj predstavlja *z* v besedi, kakšna je starovisoko nemška *wazer*; toda pomagata nam orientacijski točki, na eni strani starejša oblika *water*, na drugi moderna *wasser*. Ta z mora biti torej vmesni glas med *t* in *s*; opustimo lahko vsako hipotezo, ki bi bila združljiva le *s t* ali le *s s*; ni mogoče, denimo, misliti, da bi predstavljal kakšen trdonebnik, saj je med dvema zobnima izgovarjavama mogoče predpostaviti samo zobnik.

b) Sočasni kazalci. Teh je več vrst.

Tako razlike v zapisih: v nekem obdobju starovisoke nemščine naletimo na pisave: *wazer*, *zehan*, *ezan*, nikoli pa na *wacer*, *cehan* itn. Če, na drugi strani, najdemo tudi *esan* in *essan*, *waser* in *was-ser* itn., lahko iz tega sklepamo, da je imel ta z glas, ki je bil zelo blizu *s*, precej različen pa je bil od tistega, kar so ob istem času predstavljali s *c*. Ko v poznejših obdobjih naletimo na oblike, kakršna je *wacer*, to dokazuje, da sta se ta fonema, ki sta se nekdaj jasno razlikovala, bolj ali manj spojila.

Pesniška besedila so dragoceni dokumenti za spoznavanje izgovora: glede na to, ali verzifikacijski sistem temelji na številu zlogov, na kvantiteti ali na ujemanju glasov (aliteracija, asonanca, rima), nam ti spomeniki pojasnjujejo te značilnosti. Grščina nekatere dolžine razlikuje z zapisom (na primer *ō* so pisali *ω*), pri drugih pa ni tako natančna; zato se moramo o kvantiteti *a*, *i* in *u* poučiti pri pesnikih. V stari francoščini lahko iz rime ugotovimo, do kdaj sta se končna soglasnika v *gras* in *faz* (latinsko *faciō*, 'delam') razlikovala in od kdaj sta se zblížala in spojila. Rima in asonanca nas tudi poučita, da so v stari francoščini *e*-ji, ki so izšli iz latinskega *a* (na primer *père* iz *patrem*, *tel* iz *talem*, *mer* iz *mare*) imeli popolnoma drugačen glas kot drugi *e*-ji. Te besede se nikoli ne ujemajo v rimi ali asonanci z *elle* (iz *illa*), *vert* (iz *viridem*), *belle* (iz *bella*) itn. itn.

Naj za konec omenimo še zapisovanje besed, izposojenih iz tujega jezika, besedne igre, duhovite nesmisle itn. Tako nas *kawtsjo* iz gotščine pouči o izgovoru *cautio* v nizki latinščini. O izgovoru *rwè* za *roi* ob koncu 18. stoletja priča tale anekdota, ki jo navaja Nyrop v *Grammaire historique de la langue française*, I, tretja izd., str. 178: na revolucionarnem sodišču so neko žensko vprašali, ali ni morda pred pričami izjavila, da bi bilo treba imeti kralja; odgovorila je, »da ni govorila o nikakršnem kralju, kakršen je bil Capet ali kateri drug, temveč o *rouet maître*, kolovratu«.

Vsi ti informacijski postopki nam omogočajo, da vsaj delno spoznamo fonološki sistem obdobja ter da popravimo pričevanje pisave in ga hkrati tudi izkoristimo.

Kadar pa gre za živ jezik, je edina racionalna metoda tale: a) postaviti sistem glasov, kakršnega razodeva neposredno opazovanje; b) primerjati ga s sistemom znakov, ki rabi jo za – nepopol-

UVOD

no – predstavljanje glasov. Številni slovníčarji se še držijo stare metode, ki smo jo pravkar kritizirali in ki je v tem, da povedo, kako se v jeziku, ki ga hočejo opisati, izgovarja vsaka črka. Tako pa ni mogoče jasno prikazati fonološkega sistema idioma.

Vseeno pa so na tem področju prav gotovo že močno napredovali in fonologi so veliko pripomogli k temu, da so se spremenile naše ideje o pisavi in pravopisu.

DODATEK

NAČELA FONOLOGIJE

PRVO POGlavJE

FONOLOŠKE VRSTE

§ 1. Definicija fonema

[V tem delu smo lahko uporabili stenografske zapise treh predavanj, ki jih je imel Ferdinand de Saussure leta 1897 o *Teoriji zloga*, kjer se je dotaknil tudi splošnih načel iz prvega poglavja; vrhu tega se velik del njegovih osebnih zapiskov nanaša na fonologijo; ti zapiski v številnih točkah osvetljujejo in dopolnjujejo misli iz predavanj I. in III. (*Urednika*)]

Številni fonologi se malone izključno ukvarjajo s tvorbo glasov, se pravi s tem, kako organi (grlo, usta itn.) proizvajajo glasove, pri tem pa zanemarjajo slušno stran. Ta metoda ni pravilna: ne le, da je vtis, ki ga sprejme uho, prav toliko neposreden, kolikor gibalna podoba organov, temveč je prav ta vtis naravna podlaga za vsakršno teorijo.

Ko se lotimo fonoloških enot, slušni podatek nezavedno že obstaja; uho nam namreč pove, kaj je *b* ali *t* itn. Če bi lahko s kinematografom posneli vse gibe, s katerimi usta in grlo izoblikujejo kakšno glasovno verigo, ne bi mogli ugotoviti, kako se taniz artikulacijskih gibov deli naprej; ni mogoče vedeti, kje se en zvok začne, kje se drugi neha. Kako naj bi, denimo, brez slušnega vtisa lahko rekli, da so v besedi *fāl* tri enote in ne morda dve ali štiri? Šele v govorni verigi, ki jo slišimo, lahko nemudoma zaznamo, ali ostaja zvok še naprej podoben sebi ali ne; vse dokler imamo vtis homogenosti, je glas enoten. Tudi ni pomembno, ali zvok traja osminko

ali šestnajstinko (prim. *fāl* in *fāl*), pomembna je kvaliteta vtisa. Zvočna veriga se ne deli na enake dobe, temveč na homogene časovne enote, za katere je značilna enotnost vtisa, in prav v tem je naravno izhodišče za fonološko proučevanje.

V tej luči zasluži prvotna grška abeceda vse naše občudovanje. Vsak enostaven zvok predstavlja z enim samim pisnim znamenjem, in narobe, vsako znamenje ustreza enostavnemu glasu, ki je vselej enak. To je genialno odkritje, ki so ga podedovali Latinci. V zapisu besede *bárbaros*, »barbar«, Β Α Ρ Β Α Ρ Ο Σ, vsaka črka ustreza

homogeni časovni enoti; v zgornji ponazoritvi vodoravna črta predstavlja glasovno verigo, manjše navpične zareze pa prehode od enega glasu k drugemu. V prvotnem grškem alfabetu ni sestavljenih grafij, kakršna je naš »ch« za š, niti dvojnic v predstavljanju enega in istega glasu, kakor »c« in »s« za s, pa tudi ne enega samega znamenja za dva glasova, kakor je »x« za ks. Grki so to načelo, ki je nujno in zadostno za dobro fonološko pisavo, skoraj v popolnosti uveljavili.¹

Druga ljudstva se tega načela niso ovedela in njihove abecede govorne verige ne analizirajo v njene homogene slušne faze. Ciprčani, denimo, so se zaustavili pri bolj kompleksnih enotah, vrste *pa*, *ti*, *ko* itn.; temu pravimo zlogovni zapis; poimenovanje ni čisto natančno, saj se zlogi lahko tvorijo tudi po drugih vzorcih, denimo *pak*, *tra* itn. Semiti pa so zaznamovali zgolj soglasnike; besedo, kakršna je *bárbaros*, bi pri njih zapisovali BRBR.

Glasove je mogoče v govorni verigi razmejiti le na podlagi

¹ Res je, da so pisali X, Θ, Φ za *kh*, *th*, *ph*; ΦΕΡΩ predstavlja *phérō*; a to je poznejša inovacija; v starih napisih je namreč zapisano ΚΗΑΡΙΣ in ne ΧΑΡΙΣ. Isti napisi imajo dvoje znamenj za *k*, tj. *kappa* in *koppa*, a pri tem gre za nekaj drugega: tako so zapisali dva dejanska odtenka v izgovarjavi, saj je bil *k* enkrat palatalen in drugič velaren; sicer pa je *koppa* pozneje izginil. In naposled, bolj občutljiva točka: v prvotnih grških in latinskih napisih je dvojni soglasnik pogosto zapisan z eno samo črko; tako so latinsko *fuisse* zapisovali *FUISE*; to je kršitev načela, saj ta dvojni *s* traja dve dobi, ki nista, kot bomo videli, homogeni in proizvajata razlikujoča se vtisa; zmotno pa je mogoče razumeti, saj ta glasova sicer nista nerazločljiva, a sta iste narave (gl. str. 64–65 in nasl).

slušnega vtisa; opisati pa jih moramo drugače. Glasove je mogoče opisati le na podlagi izgovornega dejanja, slušnih enot namreč ni mogoče analizirati, če jih obravnavamo neposredno v njihovi verigi. Pomagati si moramo z verigo gibov pri tvorbi glasov; tedaj opazimo, da istemu glasu ustreza isto dejanje: b (slušni čas) = b' (izgovorni čas). Najmanjše enote, ki jih dobimo, če razčlenimo govorno verigo, so sestavljene iz b in b' ; imenujemo jih *fonemi*; fonem je vsota slušnih vtisov in izgovornih gibov, enote, ki jo slišimo, in enote, ki jo izgovorimo, ti enoti druga drugo določata: tako je fonem že kompleksna enota, ki stoji z eno nogo v vsaki izmed obeh verig.

Sestavine, ki jih najprej dobimo z razčlenbo govorne verige, so kot členi v verigi, so ireduktibilni trenutki, ki jih ni mogoče obravnavati zunaj časa, ko trajajo. Tako je celota, kakršna je *ta*, vselej sestavljena iz enega trenutka in še enega trenutka, iz odlomka z določenim trajanjem in iz drugega odlomka. Prav narobe pa je mogoče ireduktibilni odlomek *t*, če ga vzamemo posamič, obravnavati *in abstracto*, zunaj časa. Govoriti je mogoče o *t* na splošno kot o vrsti *T* (vrste bomo zapisovali z velikimi črkami), o *i* kot o vrsti *I*, in se ukvarjati zgolj z razločevalno značilnostjo, ne da bi se posvečali vsemu tistemu, kar je odvisno od zapovrstja v času. Prav tako lahko tudi melodično enoto *do*, *ré*, *mi* obravnavamo zgolj kot konkreten niz v času; toda če vzamem enega izmed njegovih ireduktibilnih sestavin, ga lahko gledam *in abstracto*.

Potem ko analiziramo zadostno število govornih verig iz različnih jezikov, lahko ugotovimo in razvrstimo sestavine, ki v teh verigah delujejo; tako lahko ugotovimo, da število danih vrst ni neskončno, če zanemarimo slušno nepomembne odtenke. Njihov seznam in podroben opis je mogoče najti v specializiranih priročnikih¹; tu bi želeli le pokazati, na katerih nespremenljivih in zelo preprostih načelih temelji vsaka klasifikacija te vrste.

Toda povejmo najprej nekaj besed o govorilih, o gibih, ki jih zmorejo organi, in o vlogi teh organov kot proizvajalcev zvoka.

¹ Prim.: Sievers, *Grundzüge der Phonetik* [Temeljne značilnosti fonetike], 5. izd., 1902; Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik* [Učbenik fonetike], 2. izd., 1913; Roudet, *Éléments de phonétique générale* [Elementi splošne fonetike], 1910.

§ 2. Govorila in njihovo delovanje²

Pri opisu govoril se omejujemo na shematično ponazoritev, kjer A zaznamuje nosno votlino, B ustno votlino, C grlo z gloto ϵ med glasilkama.

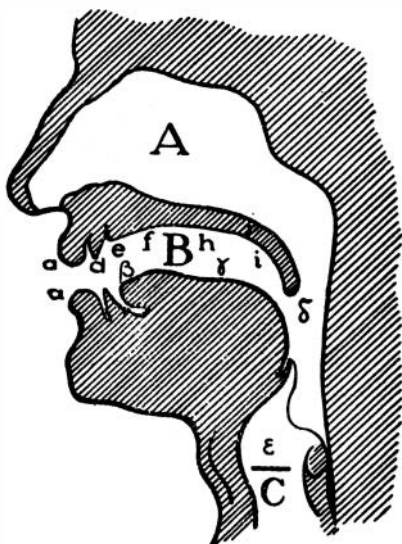
Pri ustni votlini je bistveno razlikovati ustnici α in a , jezik $\beta - \gamma$ (β označuje konico, γ pa vse drugo), zgornje zobe d , trdo nebo, ki ima sprednji del, ta je koščen in negiben $f-h$, in zadnji del, ta je mehak in gibek. Imenujemo ga tudi mehko nebo i , in nazadnje jeziček δ .

Grške črke označujejo organe, ki so pri izgovoru aktivni, latinske pa tiste, ki so pasivni.

Glota ϵ , ki je sestavljena iz dveh vzporednih mišic ali glasilk, se odpre, kadar se glasilki razpreta, in zapre, kadar se stisneta. Do popolnega zaprtja tako rekoč ne pride; odprtina pa je zdaj večja, zdaj manjša. V prvem primeru prehaja zrak prosto in glasilki se ne treseta; v drugem pa prehod zraka povzroči glasovne tresljaje. Pri normalnem oddajanju glasov druge možnosti ni.

Nosna votlina je docela negiben organ; le jeziček δ lahko zaustavi prehod zraka, to je vse; to so vrata, ki so lahko edinole zaprta ali odprta.

Ustna votlina pa ponuja zelo raznoličen izbor možnosti: dolžino

² Nekoliko zgoščeni opis F. de Saussurja smo dopolnili po Jespersenovem delu *Lehrbuch der Phonetik*; po njem smo povzeli tudi načelo, po katerem v nadaljevanju zapisujemo obrazce fonemov. A vse to zadeva zgolj obliko, preglednost, in bralec se bo sam prepričal, da te spremembe nikakor ne spreminjajo misli F. de Saussurja. (Urednika)

govorne cevi je mogoče povečati z ustnicami, mogoče je napihniti ali stisniti lica, mogoče jo je zožiti ali celo zapreti z neskončno različnimi gibi ustnic in jezika.

Bolj ko so ti organi gibljivi, večja je njihova vloga pri tvorbi zvoka: enaka enoličnost pri vlogi grla in nosne votline, enaka raznoličnost pri vlogi ustne votline.

Zrak iz pljuč gre najprej skozi gloto; z zbližanjem glasilk je mogoče proizvesti grlni glas. Toda z gibanjem grla ni mogoče proizvesti fonoloških različic, na podlagi katerih bi bilo mogoče razločevati in razvrščati glasove jezika; s tega stališča je grlni glas enoličen. Če bi ga poslušali neposredno, takega, kakršen prihaja iz glote, bi se nam zdel malone nespremenljiv v svoji kvaliteti.

Nosna cev rabi zgolj za resonančni prostor zvočnim tresljajem, ki gredo skozi; potemtakem tudi ona nima vloge tvorke glasu.

Narobe ima ustna votlina hkrati vlogo tvorke glasu in resonatorja. Če je glota široko odprta, ne pride do tresljajev v grlu, in glas, ki ga tedaj zaznamo, prihaja zgolj iz ustne votline (fizikom prepuščamo, da se odločijo, ali je to glas ali kratko malo šum). Če pa se, prav narobe, glasilki zbližata in se glota zato zatrese, usta v glavnem delujejo kot oblikovalci grlnega glasu.

Tako so dejavniki, ki lahko sodelujejo pri tvorbi glasov, tile: izdih, oblikovanje glasov v ustih, tresenje grla in nosna resonanca.

A s tem, da smo našli dejavnike pri tvorbi glasov, nismo določili razločevalnih lastnosti fonemov. Da bi lahko razvrstili foneme, ni toliko pomembno to, da vemo, iz česa so, kolikor to, da ugotovimo, kaj jih drugega od drugega razločuje. Negativni dejavnik ima pri razvrstitvi lahko pomembnejšo vlogo kot pozitivni. Tako, denimo, izdih, pozitivna lastnost, ki pa je navzoča v vsakem tvorjenju glasov, nima razločevalne vrednosti; medtem ko je z odsotnostjo nosne resonance, z negativnim dejavnikom, mogoče natančno označiti foneme prav tako kot s prisotnostjo nosne resonance.

Bistveno je torej, da sta dva izmed dejavnikov, naštetih zgoraj, stalna, nujna in zadostna za proizvodnjo glasu, in sicer:

- a) izdih,
- b) oblikovanje glasov v ustih,

medtem ko druga dva lahko umanjkata ali se pridružita prvima, in sicer:

- c) tresljaji v grlu,
- d) nosna resonanca.

Po drugi strani pa že vemo, da so *a*, *c* in *d* enolični, medtem ko *b* obsega neskončno različic.

Poleg tega ne smemo pozabiti, da fonem identificiramo tako, da določimo tvorjenje glasov, in da zato lahko, narobe, določimo vse vrste fonemov, če identificiramo vsa tvorjenja glasov. Ta pa, kot kaže naša razvrstitev dejavnikov, ki sodelujejo pri tvorbi glasu, lahko razločimo zgolj z zadnjimi tremi dejavniki. Za vsak fonem bo torej treba ugotoviti: kakšno je njegovo oblikovanje v ustih, ali vsebuje grlni glas (~) ali ne ([]), ali vsebuje nosno resonanco (...) ali ne ([]). Če ena izmed teh treh lastnosti ni določena, identifikacija zvoka ni popolna; brž ko pa so vse tri znane, njihove različne kombinacije določajo vse bistvene vrste tvorjenja glasov.

Tako dobimo vzorec možnih sprememb:

	I	II	III	IV
<i>a</i>	izdih	izdih	izdih	izdih
<i>b</i>	obl. gl. v ust.	obl. gl. v ust.	obl. gl. v ust.	obl. gl. v ust.
<i>c</i>	[]	~	[]	~
<i>d</i>	[]	[]

Stolpec I označuje *nezveneče* glasove, stolpec II *zveneče*, III *nezveneče* nosne glasove, IV *zveneče* nosne glasove.

Nekaj pa še ostaja neznano: narava oblikovanja glasov v ustih; treba je potemtakem določiti njene možne različice.

§ 3. Razvrstitev glasov glede na oblikovanje v ustih

Glasove najpogosteje razvrščajo glede na kraj, kjer se izgovarjajo. Naše izhodišče bo drugačno. Ne glede na to, kje se glas izgovarja, vselej se izgovarja skozi *odprtino*, to se pravi v določeni odprtostni stopnji med skrajnjima mejama, ki sta: popolna zaprtost in največja odprtost. Glasove bomo na tej podlagi, tj. od najmanjše pa do največje odprtosti, razvrstili v sedem skupin, označenih s števkami 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6. Šele v vsaki izmed teh skupin bomo foneme razvrstili glede na izgovorno mesto.

Držali se bomo ustaljene terminologije, četudi je na več točkah nepopolna ali nepravilna: izrazi kot mehkonebniki, trdonebniki, zobniki, jezičniki itn. so bolj ali manj nelogični.

Bolj razumno bi bilo razdeliti nebo na nekaj delov; tako bi, upoštevaje tudi lego jezika, lahko v vsakem posamičnem primeru vselej določili mesto glavne zožitve. Ob tej zamisli se bomo navdihovali in s črkami s slike na str. 54 bomo vsak izgovor simbolično ponazorili z obrazcem, kjer bo številka odprtosti med grško črko, ki označuje aktivni organ (na levi strani), in latinsko, ki označuje pasivnega (na desni). Tako β , *O*, *e* pomeni, da se z odprtostno stopnjo, ki ustreza popolni zaprtosti, vrh jezika β dotika alveol zgornjih zob *e*.

Nazadnje se v okviru vsakega izgovora različne vrste fonemov razlikujejo po dodatnih okoliščinah – grlni glas in nosna resonanca –, katerih odsotnost tako kot prisotnost sta prvini razločevanja.

Glasove bomo razvrstili po tem načelu. To je preprost vzorec racionalne razvrstitve; potemtakem ni mogoče, da bo v njej najti foneme kompleksne ali posebne narave, naj so v praksi še tako pomembni, na primer pridihnjene glasove (*ph*, *dh* itn.), zlitnike (*ts*, *dž*, *pf* itn.), mehčane soglasnike, šibke samoglasnike (*ə* ali nemi *e* itn.), najti pa tudi ne bo preprostih fonemov, ki nimajo praktičnega pomena in jih ni mogoče imeti za razločevalne glasove.

A – ODPRTOST NIČ: ZAPORNIKI. Ta razred obsega vse foneme, ki nastanejo s popolno zaporo, z neprepustnim, a trenutnim zaprtjem ustne votline. Ni treba ugotavljati, ali se glas tvori v

trenutku zaprtja ali odprtja; v resnici se lahko tvori na oba načina (gl. str. 65).

Glede na izgovorno mesto razlikujemo tri glavne tipe zapornikov: ustničniki (*p, b, m*), zobniki (*t, d, n*) in goltniki (*k, g, ŋ*).

Prvi se izgovarja z ustnicama; pri drugem se konica jezika dotakne prednjega dela neba; pri tretjem je zadnja jezična ploskev v stiku z mehkim delom neba.

V številnih jezikih, še zlasti v indoevropsčini, se jasno razlikujeta dva goltna izgovora, eden je trdonebni na prostoru *f-h*, drugi je mehkon ebni na točki *i*. Drugod pa, denimo v francoščini, to razliko zanemarjajo in uho ne loči zadnjega *k*, kakršen je tisti iz besede *court*, od sprednjega *k*, kakršen je tisti iz *qui*.

Pričujoča razpredelnica kaže obrazce za te različne foneme:

USTNIČNIKI			ZOBNIKI			GOLTNIKI		
<i>p</i>	<i>b</i>	(<i>m</i>)	<i>t</i>	<i>d</i>	(<i>n</i>)	<i>k</i>	<i>g</i>	(<i>ŋ</i>)
$\alpha O \alpha$	$\alpha O \alpha$	$\alpha O \alpha$	$\beta O e$	$\beta O e$	$\beta O e$	$\gamma O h$	$\gamma O h$	$\gamma O h$
□	□	□	□	□	□	□	□	□
□	□	□	□	□	□	□	□	□

Nosniki *m, n* in *ŋ* so pravzaprav nazalizirani zvoneči zaporniki; kadar izgovorimo *amba*, se jeziček privzdigne, in v trenutku, ko prehajamo od *m* k *b*, zapre nosno votlino.

Teoretično k vsakemu tipu sodi nosnik brez glotalnih tresljajev ali nezvoneči nosnik; v skandinavskih jezikih tako za nezvonečim glasom *m* postane nezvoneč; primere bi našli tudi v francoščini, vendar govorci v tem ne vidijo razločevalne lastnosti.

Nosniki so v razpredelnici zapisani v oklepajih; pri njihovem izgovoru je ustna votlina sicer resda popolnoma zaprta, zato pa je nosna votlina odprta, tako da je njihova odprtost višje stopnje (gl. razred C).

B – ODPRTOST 1: SPIRANTI ALI FRIKATIVI: Zanje je značilna nepopolna zapora ustne votline, ki omogoča prehod zraka.

DODATEK

Izraz spirant je popolnoma splošen; izraz frikativ pa ne pove nič o stopnji zaprtosti, pač pa opozarja na vtis drgnjenja, ki ga povzroča prehod zraka (lat. *fricāre*).

V tem razredu se ni več mogoče omejiti na tri tipe kot pri prvi skupini. Najprej zato, ker se ustničniki v pravem pomenu besede (ki bi ustrezali zapornikom *p* in *b*) zelo redko uporabljajo; z njimi se ne bomo ukvarjali; najpogosteje jih nadomeščajo zobnoustničniki, ki se proizvajajo z zblizanjem spodnje ustnice in zob (*f* in *v* v francoščini); zobniki se delijo na več različic glede na obliko konice jezika pri pripori; ne da bi se spuščali v podrobnosti, bomo različne oblike konice jezika zaznamovali z β , β' , β'' . Uho v glasovih, ki zadevajo nebo, v splošnem razlikuje sprednjo (trdonebno) in zadnjo (mehkonebno) artikulacijo.¹

ZOBNOUSTNIČNIKI		ZOBNIKI					
<i>f</i>	<i>v</i>	<i>β</i>	<i>d</i>	<i>s</i>	<i>z</i>	<i>š</i>	<i>ž</i>
αd	αd	βd	βd	$\beta' d$	$\beta' d$	$\beta'' d$	$\beta'' d$
□	~~~~	□	~~~~	□	~~~~	□	~~~~
□	□	□	□	□	□	□	□

TRDONEBNIKI		GOLTNIKI	
χ'	γ	χ	γ
γf	γf	γi	γi
□	~~~~	□	~~~~
□	□	□	□

<i>β</i> = angleški	<i>th</i> v <i>thing</i>
<i>d</i> = angleški	<i>th</i> v <i>then</i>
<i>s</i> = francoski	<i>s</i> v <i>si</i>
<i>z</i> = francoski	<i>s</i> v <i>rose</i>
<i>š</i> = francoski	<i>ch</i> v <i>chant</i>
<i>ž</i> = francoski	<i>g</i> v <i>génie</i>
χ' = nemški	<i>ch</i> v <i>ich</i>
γ = severnonem.	<i>g</i> v <i>liegen</i>
χ = nemški	<i>ch</i> v <i>Bach</i>
γ = severnonem.	<i>g</i> v <i>Tage</i>

¹ F. de Saussure, zvest svoji metodi poenostavljanja, ni menil, da bi moral enako razlikovanje narediti tudi za razred A. Četudi sta niza K_1 in K_2 v praindoevropsčini zelo pomembna. Saussure je to izpustil hote. (*Urednika*)

So med frikativi tudi taki, ki bi ustrezali *n*, *m*, *ŋ* pri zapornikih, tj. nosni *v*, nosni *z* itn.? Tega ni težko domnevati; tako slišimo nosni *v* v francoski besedi *inventer*; v splošnem pa nosni frikativ ni glas, ki bi bil v zavesti jezika.

C – ODPRTOST 2: NOSNIKI (gl. zgoraj, str. 58).

D – ODPRTOST 3: JEZIČNIKI.

K temu razredu sodita dve vrsti izgovora:

1) *Obstranski* izgovor: jezična ploskev se naslanja na prednje trdo nebo, toda tako, da pušča odprtino na levi in desni strani, položaj, ki ga v naših obrazcih ponazarjamo z *l*. Po izgovornem mestu razlikujemo zobni *l*, trdonebni ali »mehki« *l'* ter guturalni ali mehkonebni *l̥*. Ti fonemi so v skoraj vseh jezikih zveneči, tako kot *b*, *z* itn. Vseeno pa tudi nezveneč izgovor ni nemogoč; obstaja celo v francoščini, kjer *l*, ki pride za nezvenečim soglasnikom, izgovarjamo brez grlnega glasu (npr. v besedi *pluie* v nasprotju z *bleu*); te razlike se ne zavedamo.

O nosnem *l* ni treba govoriti, saj je zelo redek in nerazločen, četudi obstaja, zlasti za nosnim glasom (na primer v francoski besedi *branlant*).

2) *Vibracijski* izgovor: jezik ni tako blizu nebu kot pri *l*, toda trese se, sicer z različnim številom tresljajev (v obrazcih to zaznamujemo z znakom ^v), in tako nastane odprtost, ki je enaka kot pri obstranskem izgovoru. Vibracijo je mogoče tvoriti na dva načina: s konico jezika, naslonjeno spredaj na alveole (francoski *r*, »roulé«), ali pa zadaj z zadnjo jezično ploskvijo (grgrajoči *r*, »grasseyé«). Glede nezvenečih ali nosnih soglasnikov je mogoče ponoviti tisto, kar smo rekli za obstranske glasove.

<i>l</i>	<i>l'</i>	<i>l̥</i>	<i>r</i>	
β ^l 3 _e	γ ^l 3 _{f-h}	γ ^l 3 _i	β ^v 3 _e	γ ^v 3 _δ
~~~~~	~~~~~	~~~~~	~~~~~	~~~~~
□	□	□	□	□

Od stopnje 3 naprej pridemo na drugo področje: od *soglasnikov* preidemo k *samoglasnikom*. Vse doslej tega razločka nismo napovedovali; mehanizem tvorbe glasov je namreč nespremenjen. Oblikovanje samoglasnika je skozi in skozi primerljivo z oblikovanjem katerega koli zvonečega soglasnika. S stališča ustnega izgovora ni potrebno nobeno razlikovanje. Razlika je samo v slušnem učinku. Od določene stopnje odprtosti naprej delujejo usta v glavnem kot resonančni prostor. V popolnosti se uveljavi zven grlnega glasu, ustni šum pa izgine. Bolj ko so usta zaprta, slabše se sliši grlni glas; bolj ko jih odpiramo, slabše se sliši šum; tako zvok v samoglasniku prevladuje popolnoma mehansko.

E – ODPRTOST 4: i, u, ü.

Glede na druge samoglasnike ti glasovi zahtevajo še precejšnjo zaporo, dokaj podobno soglasniški. Iz tega izhaja nekaj posledic, ki se bodo pokazale pozneje in ki upravičujejo ime *polsamoglasniki*, kakor tem fonemom navadno pravijo.

Glas *i* izgovarjamo z razpotegnjenimi ustnicami (znak $\overset{\circ}{\smile}$) in prednjim izgovorom, *u* z zaokroženimi ustnicami (znak $\overset{\circ}{\smile}$) in zadnjim izgovorom, *ü* s položajem ustnic za *u* in z artikulacijo za *i*.

Kot vsi samoglasniki imajo tudi *i*, *u* in *ü* nazalizirane oblike; vendar pa so redke in jih lahko zanemarimo. Treba pa je opozoriti, da glasovi, ki se po francoskem pravopisu zapisujejo *in* ter *un*, ustrezajo nečemu drugemu (gl. spodaj).

Ali morda obstaja nezveneči *i*, tj. *i*, izgovorjen brez grlnega glasu? Isto vprašanje se postavlja tudi za *u* in *ü* ter za vse samoglasnike; ti fonemi, ki bi ustrezali nezvenečim soglasnikom, obstajajo, a jih ne smemo zamenjevati s šepetanimi samoglasniki, tj. s tistimi, pri katerih je glota sproščena. Nezveneče samoglasnike lahko izenačimo s pridihnjnimi

h-ji, ki jih izgovarjamo pred njimi; tako v *hi* slišimo najprej *i* brez tresljaja, potem pa navadni *i*.

<i>i</i>	<i>u</i>	<i>ü</i>
$\overset{\circ}{\smile} \gamma 4 f$	$\overset{\circ}{\smile} \gamma 4 i$	$\overset{\circ}{\smile} \gamma 4 f$
$\sim$	$\sim$	$\sim$
□	□	□

PREDAVANJA IZ SPLOŠNEGA JEZIKOSLOVJA

F – ODPRTOST 5: *e, o, ö*. Njihov izgovor ustreza *i, u, ü*. Nazalizirani samoglasniki so tu pogosti (*ē, õ, ð*, npr. v francoščini v *pin, pont, brun*). Nezveneče oblike so pridihnjeni *h*-ji v *he, ho, hö*.

N. B. – Številni jeziki tu razlikujejo različne odprtostne stopnje; tako sta v francoščini najmanj dva niza, enemu pravimo zaprti *e, o, ø*, (v francoskih besedah: *dé, dos, deux*), drugemu odprti: *ê, ô, ö* (v francoskih besedah: *mer, mort, meurt*).

<i>e</i>	<i>o</i>	<i>ö</i>	<i>ē</i>	<i>õ</i>	<i>ð</i>
$\sim \gamma 5 f$	$\circ \gamma 5 i$	$\circ \gamma 5 f$	$\sim \gamma 5 f$	$\circ \gamma 5 i$	$\circ \gamma 5 f$
~~~~~	~~~~~	~~~~~	~~~~~	~~~~~	~~~~~
[]	[]	[]

<i>a</i>	<i>ã</i>
$\gamma 6 h$	$\gamma 6 h$
~~~~~	~~~~~
[]	....

G – ODPRTOST 6: *a*. Največja odprtost; ima tudi nazalizirano obliko, res je, da bolj stisnjeno, *ã* (npr. *a* v *grand*), in nezvenečo obliko, *h* v *ha*.

DRUGO POGlavJE

FONEM V GOVORNI VERIGI

§ 1. Glasove je treba proučevati v govorni verigi

V specializiranih razpravah, še zlasti pa v delih angleških fonetikov, je najti podrobne analize glasov govornice.

Ali pa so te analize zadosti, da bi fonologija izpolnila nalogo, ki ji gre kot pomožni vedi jezikoslovja? Vse te nakopičene podrobnosti nimajo vrednosti same na sebi; pomembna je edinole sinteza. Jezikoslovec nima nobene potrebe, da bi bil popoln fonolog; zahteva zgolj to, da mu zagotovijo le tiste podatke, ki jih potrebuje za proučevanje jezika.

Metoda te fonologije je še zlasti pomanjkljiva v eni točki; preveč pozablja, da v jeziku ni samo glasov, temveč tudi trajanje izgovorjenih glasov; še zmerom ne posveča dovolj pozornosti razmerjem med njimi. Vendar to ni prvo, s čimer se srečamo; zlog se ponuja bolj neposredno kot pa glasovi, iz katerih je sestavljen. Videli smo že, da so nekatere prvotne pisave zapisovale zlogovne enote: do abecednega sistema so prišli šele pozneje.

Poleg tega pa v jezikoslovju zadrege nikoli ne povzročajo enostavna jezikovna enota: če se, denimo, v kakšem trenutku v jeziku vsi *a*-ji spremenijo v *o*, iz tega nič ne izhaja; lahko se zadovoljimo z ugotovitvijo, da je do pojava prišlo, ne da bi si ga poskusili fonološko pojasniti. Znanost o glasovih postane dragocena šele tedaj, ko se dvoje ali več prvin znajde v razmerju notranje odvisnosti;

tedaj so variacije ene prvine omejene z variacijami druge; že zgolj iz tega, da sta prvini dve, nastane odnos in izhaja pravilo, to pa je nekaj čisto drugega kakor ugotovitev. Če znanost pri iskanju fonološkega načela posebej poudarja svoje nagnjenje do osamljenih glasov, potem deluje v napačni smeri. Že dva fonema sta zadosti, da ne vemo več, kaj bi. Tako so v stari visoki nemščini *hagl*, *bagl*, *wagn*, *lang*, *donr*, *dorn* pozneje postali *hagal*, *balg*, *wagan*, *lang*, *donnar*, *dorn*; rezultat je potemtakem odvisen od narave skupine in zapovrstja v njej: enkrat se med dvema soglasnikoma razvije samoglasnik, drugič ostane skupina enotna. A kako naj formuliramo zakonitost? Od kod prihaja razlika? Prav gotovo od soglasniških sklopov (*gl*, *lg*, *gn* itn.), ki jih te besede vsebujejo. Očitno je, da jih sestavljata zapornik in jezičnik ali nosnik, ki stoji enkrat pred zapornikom, drugič za njim; a kaj iz tega izhaja? Dokler imamo *g* in *n* za homogeni kvantiteti, ne moremo razumeti, zakaj bi stik *g-n* povzročal drugačne učinke kot *n-g*.

Poleg fonologije vrst se potemtakem lahko razvije še druga znanost, katere izhodišče so binarne skupine in zapovrstja fonemov, to pa je nekaj čisto drugega. Pri proučevanju osamljenih glasov je zadosti, če določimo lego organov; zvočna kvaliteta fonema ni vprašanje; dožene jo uho samo; glede izgovarjave pa imamo vso pravico, da jo oblikujemo po svoje. A brž ko naj bi izgovorili dva kombinirana glasova, vprašanje že ni več tako preprosto; upoštevati moramo namreč možnost neskladja med želenim in proizvedenim učinkom; ni vselej v naši moči, da izgovorimo tisto, kar bi hoteli. Svobodo pri povezovanju fonoloških vrst omejuje zmožnost za povezovanje izgovornih gibov. Da bi ugotovili, kaj se v teh skupinah dogaja, bi morali izdelati fonologijo, ki bi se skupin lotila kot algebrskih enačb; binarna skupina obsega nekaj mehaničnih in zvočnih prvin, ki druga drugo določajo; kadar se ena spremeni, ta sprememba sproži pri drugih nujen učinek, ki ga je mogoče izračunati.

Prav ta redna mehanika, ki smo jo pravkar omenili, je brez dvoma tista, kar je pri pojavu tvorbe glasov univerzalne narave in očitno sega prek vseh lokalnih različnosti med fonemi. Iz tega je

razvidno, kolikšen pomen si mora v splošnem jezikoslovju pridobiti fonologija vrst. Medtem ko se navadno omejujejo na določanje pravil za izgovarjavo vseh glasov, spremenljivih in naključnih jezikovnih prvin, pa ta kombinatorska fonologija obmejuje polje možnosti in določa stalna razmerja med sovisnimi fonemi. Tako se ob primeru *hagl, balg* itn. (gl. str. 64) postavlja vprašanje indoevropskih zvočnikov, o katerem so toliko razpravljali; a prav na tem področju se tako zasnovani fonologiji zares ni mogoče odpovedati, saj je delitev na zloge, če lahko tako rečemo, edino dejstvo, s katerim se od začetka do konca ukvarja. To seveda ni edino vprašanje, ki ga moramo razrešiti s to metodo; nekaj pa drži: skoraj nemogoče je razpravljati o zvočnikih, ne da bi natanko upoštevali zakone, ki urejajo kombinacijo fonemov.

§ 2. Implozija in eksplozija

Izhajamo iz temeljne ugotovitve: kadar izgovorimo skupino, kakršna je *appa*, opazimo, da sta *p*-ja različna, eden ustreza zaprtju, drugi odprtju. Ta vtisa sta zadosti sorodna, da so lahko niz *pp* zapisali z enim samim *p* (gl. str. 52, opomba). Vendar pa nam prav ta razlika omogoča, da z ustreznima znakoma (><) razlikujemo oba *p* iz *appa* (*aṗṗa*) in ju razločimo, tudi kadar ne stojita drug za drugim v verigi (prim.: *aṗta, atṗa*). Enako razlikovan je lahko najdemo tudi pri drugih soglasnikih, saj velja pri pripornikih (*aḥḥa*), pri nosnikih (*aṁṁa*), pri jezičnikih (*alīa*) in v splošnem pri vseh fonemih, celo pri samoglasnikih (*aōōa*), z izjemo *a*.

Zaprtju pravijo *implozija*, odprtju pa *eksplozija*; *p* naj bi bil tako imploziven (*ṗ*) ali eksploziven (*p̣*). V istem smislu je mogoče govoriti o *zapirajočih se* ali *odpirajočih se* glasovih.

V skupini, kakršna je *appa*, poleg implozije in eksplozije seveda razločimo tudi premor, v katerem se zapora lahko nadaljuje *ad libitum*, če pa je fonem bolj odprt, kot je v skupini *alla*, emisija samega glasu še kar traja, medtem ko organi mirujejo. V splošnem so v vsaki govorni verigi vmesne faze, ki jim bomo rekli *zadržki* ali *trajajoče izgovarjave*. Prišteti pa jih je mogoče kar k implozivnim

izgovarjavam, saj imajo podoben učinek; v nadaljevanju bomo upoštevali zgolj implozije ali eksplozije.¹

Ta metoda sicer ne bi bila dopustna v kakšni izčrpnih obdelavi fonologije, je pa upravičena za razpravo, ki se s pojavom delitve na zloge ukvarja le v njegovi bistveni razsežnosti in ga zajema v kolikor mogoče preprosto shemo; s tem seveda ne mislimo razrešiti vseh težav, ki se postavljajo ob razdelitvi govorne verige na zloge, pač pa hočemo zgolj postaviti racionalno podlago za proučevanje tega vprašanja.

Še ena pripomba. Zapirajočih in odpirajočih se gibov, ki so potrebni zaradi emisije glasov, ne smemo zamenjati z razlikami v odprtosti teh glasov samih. Kateri koli fonem je lahko tako imploziven kot eksploziven: res pa je, da odprtost vpliva na implozijo in eksplozijo v tem smislu, da razlika med obema gibanjema postaja toliko nejasnejša, kolikor večja je odprtost glasu. Tako pri *i*, *u*, *ü* še zelo dobro zaznavamo razliko; v skupini *aīā* je mogoče začutiti zapirajoči se *i* in odpirajoči se *i*; prav tako pri *aūūa*, *aūūā* jasno razločimo implozivni glas od eksplozivnega, ki pride za njim, in to tako zelo, da se ta razlika včasih pokaže v zapisu – čeprav to ni v navadi pisave; angleški *w*, nemški *j* in pogosto francoski *y* (v *yeux*) so odpirajoči se glasovi (*ū*, *ī*), v nasprotju z *u* in *i*, ki ju uporabljajo za *ū* in *ī*. Toda pri večji odprtostni stopnji (*e* in *o*) je implozijo in eksplozijo, četudi si ju je teoretično še mogoče zamisliti (*aēēa*, *aōōa*), v praksi zelo težko razločiti. Naposled pa, kot smo videli zgoraj, pri *a*, na najvišji stopnji, ni več niti implozij niti eksplozij, saj pri tem fonemu odprtost odpravlja vsakršno razliko te vrste.

Potemtakem je treba podvojiti razpredelnico fonemov, z izjemo *a*, ter takole sestaviti seznam ireduktibilnih enot:

---

¹ To je ena izmed točk v teoriji, ki so najbolj ranljive za razpravo. Da bi odvrnili nekatere ugovore, lahko opozorimo, da je vsaka trajajoča izgovarjava, kot izgovarjava *f*, rezultanta dveh sil: 1. pritiska zraka na ploskve, ki se mu upirajo; in 2. odpora teh ploskev, ki se stisnejo, da bi vzpostavile ravnotežje temu pritisku. Zadržek je potemtakem zgolj implozija, ki traja. Če implozijo in zadržek iste vrste postavimo drugega za drugim, je učinek ves čas enak. Zato tudi ni nelogično, če združimo ti vrsti artikulacije v eno mehansko in zvočno enoto. Eksplozija pa je, prav narobe, v nasprotju z obema skupaj: po definiciji je odprtje; gl. tudi § 6. (*Urednika*)

DODATEK

$\check{p}$ $\check{p}$ itn.,
 $\check{f}$ $\check{f}$ itn.,
 $\check{m}$ $\check{m}$ itn.,
 $\check{r}$ $\check{r}$ itn.,
 $\check{l}$ $\check{y}$ itn.,
 $\check{e}$ $\check{e}$ itn.,
 a.

Razločkov, ki jih je posvetila pisava (y , w), nikakor ne bomo odpravljali, prav narobe, skrbno jih bomo ohranjali; to stališče bomo upravičili pozneje, v § 7.

Prvič smo se otnesli abstrakcije; prvič so se pokazale konkretne in nerazstavljive sestavine, ki imajo svoje mesto v govorni verigi in trajajo določeno časovno obdobje; lahko bi rekli, da je bil P zgolj abstraktna enota, ki združuje skupne značilnosti $\check{p}$ in $\check{p}$, ta dva pa je edina mogoče najti v realnosti, prav kakor se P , B , M združujejo v višjo abstrakcijo, v ustničnike. O P govorimo, kot bi govorili o kakšni živalski vrsti; obstajajo primerki moškega in ženskega spola, ni pa idealnega primerka vrste. A doslej smo razločali in uvrščali prav te abstrakcije; treba pa je bilo iti naprej in priti do konkretne sestavine.

Fonologija je bila v hudi zmoti, ko je v teh abstrakcijah videla stvarne enote, ne da bi se bolj poglobila v definicijo enote. Grškemu alfabetu se je posrečilo, da je razločil te abstraktne sestavine, in analiza, ki jo predpostavlja, je bila, kot smo dejali, zares izjemna; a vseeno je bila nepopolna, saj se je na neki stopnji ustavila.

Res, le kaj naj bi bil p brez kakšne druge določitve? Če ga obravnavamo v času, kot člen v govorni verigi, ne more biti posebej niti $\check{p}$ niti $\check{p}$, še manj $\check{p}\check{p}$, saj je jasno, da je to skupino mogoče razstaviti; če pa ga gledamo zunaj verige in zunaj časa, je samo še stvar brez lastne eksistence, s katero nimamo kaj početi. Kaj sama na sebi pomeni skupina, kakršna je $l + g$? Iz dveh abstrakcij ne more nastati trenutek v času. Nekaj drugega pa je, če govorimo o $\check{l}\check{k}$, $\check{l}\check{k}$, $\check{l}\check{k}$, $\check{l}\check{k}$ in tako združimo resnične prvine govora. Zdaj vidimo, zakaj sta že dve sestavini zadosti, da spravita tradicionalno fonologijo v

zadrego, s tem pa se je tudi pokazalo, da se ni mogoče zanašati na abstraktne fonološke enote, kot je počela fonologija.

Razvili so teorijo, da naj bi bila v vsakem enostavnem fonemu, če ga obravnavamo v verigi, na primer *p* v *pa* ali *apa*, najprej implozija in potem eksplozija (*ǎp̥a*). Pred vsakim odprtjem mora biti seveda zaprtje; če vzamemo drug primer, če, denimo, rečem *řp̥*, bom moral, potem ko sem izvršil zaporo pri *r*, z jezičkom izgovoriti odpirajoči *r*; medtem ko se pri ustnicah tvori zapora za *p*. Če hočemo ta ugovor ovreči, je zadosti, da natančno povemo, kakšno je naše stališče. V tvorjenju glasov, ki ga hočemo analizirati, upoštevamo samo razločevalne prvine, ki jih uho zlahka zazna in ki lahko rabijo za razmejitve slušnih enot v govorni verigi. Upoštevati moramo zgolj te slušno-gibalne enote; tako izgovor eksplozivnega *r*, ki spremlja eksplozivni *p*, za nas ne obstaja, saj ne proizvede nikakršnega zaznavnega zvoka ali vsaj nič ne velja v verigi fonemov. To je bistvena točka, v katero se je treba poglobiti, da bi razumeli, kar bomo v nadaljevanju razvili.

§ 3. Razne kombinacije ekplozij in implozij v verigi

Poglejmo zdaj, kaj mora v štirih teoretično mogočih kombinacijah izhajati iz zapovrstja eksplozij in implozij: 1. < >, 2. > <, 3. < <, 4. > >.

1. EKSPLOZIVNO-IMPLOZIVNA SKUPINA (< >). Vselej je mogoče, ne da bi pretrgali govorno verigo, povezati fonema, izmed katerih je prvi eksploziven in drugi imploziven. Npr.: *k̄ř*, *k̄l̄*, *ým̄* itn. (prim. v sanskrtu *k̄řta-*, v francoščini *k̄l̄te* (*quitter*), ide. *ým̄to-* itn.). Nekatero kombinacijo, kakršna je *k̄ř* itn., nimajo zvočnega učinka, zmožnega dejanske uresničitve, drži pa tudi, da so organi, potem ko so izoblikovali odpirajoči se *k*, v ustreznem položaju, da se na kateri koli točki zožijo. Ti fazi tvorbe glasov si torej lahko sledita, ne da bi druga drugo ovirali.

2. IMPLOZIVNO-EKSPLOZIVNA SKUPINA (> <). V istih okoliščinah ter z enakimi zadržki nikakor ni nemogoče povezati dvoje fonemov,

izmed katerih je prvi imploziven, drugi eksploziven; tako *tm̃*, *kĩ* itn. (prim. grško *háima*, francosko *actif* itn.).

Ta zaporedna izgovorna trenutka si resda ne sledita tako naravno kot v prejšnjem primeru. Med začetno implozijo in začetno eksplozijo je razlika v tem, da se eksplozija izteče v nevtralen položaj ust in zato ne vpliva na naslednji trenutek, medtem ko z implozijo nastane določen položaj, ki ne more biti izhodišče za vsako eksplozijo. Zato je vselej potreben kakšen prilagoditveni gib, s katerim pridejo organi v položaj, potreben za izgovarjavo drugega fonema; ko tako izgovarjamo *s* iz skupine *šp̃*, moramo zapreti ustnice, da bi pripravili odpirajoči se *p*. Izkušnja pokaže, da ta prilagoditveni gib ne proizvede nič pomembnega, kvečjemu enega izmed bežnih glasov, ki nam jih ni treba upoštevati in ki nikakor ne ovirajo nizanja v verigi.

3. EKSPLOZIVNI NIZ (< <). Dvoje eksplozij se lahko zvrsti druga za drugo; če druga pripada fonemu z manjšo ali enako odprtostjo, ne bomo dobili slušnega vtisa enote, imeli pa ga bomo v nasprotnem primeru, kot smo ga imeli v prejšnjih dveh primerih; *p̃k̃* je mogoče izgovoriti (*p̃ka*), a ti glasovi ne tvorijo verige, saj je odprtost pri vrstah *P* in *K* enaka. To malo naravno izgovarjavo bi dobili, če bi se ustavili za prvim *a* v *cha-p̃ka*.¹ Narobe pa *p̃ř* daje vtis nepretrganosti (prim. *prix*); tudi *řý* ni težaven (prim. *rien*). Zakaj? Zato ker so se v trenutku, ko je prišlo do prve eksplozije, organi že znašli v ustreznem položaju, v katerem lahko izvršijo drugo eksplozijo, ne da bi pri tem kakor koli zmotili zvočni vtis prve; v besedi *prix* so, denimo, organi, medtem ko izgovarjamo *p*, že v položaju za *r*. Ni pa mogoče v nepretrgani verigi izgovoriti obratnega niza *řp̃*; mehansko sicer ni nemogoče zavzeti položaja za *p̃*, hkrati ko izgovarjamo odpirajoči se *ř* vendar pa gibanja tega *ř* ni mogoče zaznati, ker pri *p̃* naleti na manjšo odprtost. Če torej hočemo, da bo *řp̃* slišati, se moramo izgovarjave lotiti dvakrat in oddaja zvoka se bo pretrgala.

¹ V nekaterih jezikih so nekatere skupine iz te kategorije zelo pogoste (npr. začetni *kt* v grščini; prim. *kteínō*); četudi jih ni težko izgovoriti, še niso zvočna enota (gl. naslednjo opombo).

Nepretrgana eksplozivna veriga lahko obsega več kakor dve sestavini, če le ves čas prehajamo od manjše odprtosti k večji (na primer *křwā*). Če nekatere posamične primere, ob katerih se ne moremo zadržati¹, odmislimo, lahko rečemo, da ima število možnih eksplozij naravno mejo v številu stopenj odprtosti, ki jih je praktično mogoče razločevati.

4. IMPLOZIVNI NIZ (> >) ureja nasproten zakon. Vse dokler je fonem bolj odprt kakor tisti, ki prihaja za njim, imamo občutek nepretrganosti (npr. *īř, řī*), če pa ta pogoj ni izpolnjen, če je naslednji fonem bolj ali enako odprt kot prejšnji, je izgovor sicer mogoč, vtisa nepretrganosti pa ni več: tako ima *šř* v *āšřta* iste značilnosti kot skupina *ṣṛ* v *cha-pka* (gl. zgoraj, str. 69 in nasl.). Pojav je mogoče skozi in skozi primerjati s tistim, ki smo ga že analizirali pri eksplozivnem nizu: ker ima *ī* nižjo odprtostno stopnjo, v *řī* odvzame *ř* eksplozijo; ali, če vzamemo niz, pri katerem se fonema ne izgovarjata na isti točki, npr. *řm̄* : tu *m̄* sicer ne odvzame eksplozije *ř*, mu pa, kar je isto, eksplozijo popolnoma prekrije, saj je njegov izgovor bolj zaprt. Drugače pa, tako kot v nasprotnem primeru *m̄ř*, bežna eksplozija, ki je mehanično nujna, pretrga govorno verigo.

Vidimo, da tudi implozivni, prav tako kot eksplozivni niz, lahko obsega več kot dvoje sestavin, če ima vsak izmed njih večjo odprtost kakor tisti, ki pride za njim (prim. *āřšt*).

Pustimo ob strani prelome v nizih in si oglejmo normalno govorno verigo, ki bi ji lahko rekli »fiziološka«, kakršno predstavlja

---

¹ Problematika je tu namenoma poenostavljena, zato avtor pri fonemu upošteva samo odprtostno stopnjo, ne upošteva pa ne mesta, ne posebne narave izgovarjave (zvenečnost ali nezvенеčnost, tresljajnost ali obstranskost itn.). Sklepov, ki izhajajo zgolj iz načela odprtosti, zato ni mogoče brez izjeme uporabiti pri vseh dejanskih primerih. Tako je v skupini, kakršna je *trya*, zelo težko izgovoriti prve tri sestavine, ne da bi verigo pretrgali: *īřyā* (razen če se *y* ne zlije z *ř* in ga palatalizira); in vendar te tri sestavine *try* tvorijo popolno eksplozivno verigo (gl. sicer str. 77 v zvezi z *meurtrier* itn.); prav narobe pa skupina *trwa* ni problematična. Navedimo še verige kot *pmla* itn., kjer se je zelo težko izogniti implozivnemu izgovoru nosnika: *ṣm̄lā*. Do teh izjemnih primerov prihaja zlasti pri eksploziji, ki je po naravi trenuten akt in ne prenaša zadrževanja. (*Urednika*)

francoska beseda *particulièrement*, torej *p̣ãrtikũlyẽrmã*. Zanj je značilno stopnjevano zapovrstje eksplozivnih in implozivnih nizov, ki ustreza zapovrstju odprtij in zaprtij ustnih organov.

Iz tako definirane normalne verige izhajajo v nadaljevanju obravnavane ugotovitve, ki so bistvenega pomena.

§ 4. Meja med zlogoma in samoglasniška točka

Če v glasovni verigi preidemo od implozije k eksploziji (><), dobimo poseben učinek, ki kaže na *mejo med zlogoma*, na primer *ĩk* v *particulièrement*. To redno ujemanje mehanske okoliščine z določenim zvočnim učinkom zagotavlja implozivno-eksplozivni skupini posebno eksistenco na fonološkem področju: njena narava ostaja enaka ne glede na vrste, ki jo sestavljajo; vzpostavlja rod, ki vsebuje toliko vrst, kolikor je možnih kombinacij.

Zlogovno mejo je, glede na to, kako hitro preidemo od implozije k eksploziji, v nekaterih primerih mogoče postaviti na dve različni točki v istem fonemskem nizu. Tako se v skupini, kakršna je *ardra*, veriga ne pretrga, pa naj jo razmejimo *ãrdřã* ali *ãrdřã*, saj se *ãrd*, implozivni niz, prav tako pravilno stopnjuje kot eksplozivni verižni člen *ř*. Enako velja za *ũlye* v *particulièrement* (*ũlyẽ* ali *ũlyẽ*).

Nadalje opažamo, da se na mestu, kjer preidemo od tišine k prvi imploziji (>), na primer v *ãrt* pri *artiste*, ali od eksplozije k imploziji (<>), kot v *pãrt* pri *particulièrement*, glas, pri katerem pride do te prve implozije, razlikuje od sosednjih glasov po posebnem učinku, po samoglasniškemu učinku. Ta učinek ni popolnoma nič odvisen od večje odprtostne stopnje glasu *a*, saj ga v *přrt* prav tako proizvede; inherenten je prvi imploziji ne glede na njeno fonološko vrsto, to je njeno stopnjo odprtosti; vseeno je tudi, ali prihaja po tišini ali eksploziji. Glas, ki ta vtis proizvaja s svojo naravo prve implozije, lahko imenujemo *samoglasniška točka*.

Tej enoti pravijo tudi *sonanta*, zvočnik, vsem glasovom, ki so v istem zlogu pred to točko ali za njo, pa *konsonante*, sozvočniki. Kot smo videli na str. 61, izraza samoglasnik in soglasnik zaza-

mujeta različni vrsti; narobe pa sonante in konsonante zaznamujejo funkcije v zlogu. Ta dvojna terminologija nam omogoča, da se izognemo zmedi, ki je vladala dolgo časa. Tako je vrsta *l* enaka v *fidèle* in v *piéd*: je samoglasnik; je pa sonanta v *fidèle* in v *piéd* konsonanta. Analiza pokaže, da so sonante vselej implozivne, konsonante pa so zdaj implozivne (npr. *ʔ* v angleški besedi *boʔ*, zapisano »boy«) zdaj eksplozivne (npr. *ʔ* v francoski besedi *pyé*, zapisano »piéd«). To samo potrjuje razliko, ki smo jo vzpostavili med tema razsežnostma. Res je, da so *e*, *o* in *a* dejansko praviloma sonante; a to je zgolj naključje: ker imajo večjo odprtost kot vsi drugi glasovi, so vselej na začetku implozivnega niza. Narobe so zaporniki, ki imajo minimalno odprtost, vselej konsonante. Fonemi z odprtostjo 2, 3 in 4 (nosniki, jezičniki, polglasniki) pa imajo v praksi zdaj to, zdaj drugo vlogo, pač glede na okolje in naravo izgovarjave.

§ 5. Kritika teorij delitve na zloge

Uho v vsaki govorni verigi zazna razdelitev na zloge, v vsakem zlogu pa sonanto. Ti dejstvi sta znani, lahko pa se vprašamo, v čem je njun razlog. Predlagali so razne pojasnitve:

1. Ko so opazili, da so nekateri fonemi bolj zveneči kot drugi, so poskušali zlog utemeljiti na zvenečnosti fonemov. A zakaj potem zveneči fonemi, kakršna sta *i* in *u*, ne tvorijo nujno zlogov? In kje se, nadalje, zvenečnost sploh neha, saj lahko priporniki, kakršen je *s*, tudi tvorijo zlog, na primer v *psí*? Če je pomembna samo relativna zvenečnost glasov, ki so v stiku, kako potem pojasniti skupine, kakršna je *wǫ* (primer: indoevropski **wlkos*, 'volk'), kjer prav najmanj zveneča sestavina tvori zlog?

2. Gospod Sievers je prvi ugotovil, da glas, ki ga sicer uvrščamo med samoglasnike, ne daje nujno samoglasniškega vtisa (videli smo, da, denimo, *y* in *w* nista drugo kot *i* in *u*); ko pa se vprašamo, zaradi česa prihaja do dvojne funkcije ali do dvojnega zvočnega učinka (beseda »funkcija« namreč ne pomeni nič drugega), nam

odgovarjajo: glas ima tako ali drugačno funkcijo glede na to, ali nanj pade »zlogovni naglas« ali ne.

To je začaran krog: ali mi je po mili volji prepuščeno, da razpostavljam zlogovni naglas, ki ustvarja sonante – a potem ni nobenega razloga, da bi mu rekli zlogovni, ne pa sonantni naglas; ali pa – če naj ima zlogovni naglas kakšen smisel, potem se mora bržkone sklicevati na zlogovne zakone. A ne le da nam teh zakonov ne opišejo, tej sonantni kvaliteti celo pravijo »silbenbildend«, kot da bi bila zdaj tvorba zloga odvisna od tega naglasa.

Vidimo, v čem je naša metoda drugačna od prvih dveh: z analizo zloga, kakor se kaže v govorni verigi, smo prišli do ireduktibilne enote, odpirajočega ali zapirajočega se glasu, potem pa smo s kombiniranjem teh enot prišli do definicije zlogovne meje in samoglasniške točke. Odtlej vemo, v katerih fizioloških okoliščinah se morajo proizvajati ti zvočni učinki. Teoriji, ki smo ju kritizirali zgoraj, pa gresta nasprotno pot: vzameta izolirane fonološke vrste in iz teh glasov poskušata izpeljati zlogovno mejo in mesto sonante. Pri katerem koli fonemskem nizu so nekateri načini izgovarjave naravnejši, lagodnejši kakor drugi; a zmožnost izbire med odpirajočimi se in zapirajočimi se izgovori zvečine ostaja, in od te izbire, ne pa neposredno od fonoloških vrst, je odvisna razdelitev na zloge.

Ta teorija zagotovo ne izčrpa niti ne razreši vseh vprašanj. Tako je zev, do katerega tako pogosto prihaja, zgolj *pretrgan implozivni niz*, včasih odvisen od volje, drugič ne: npr., *ĩ-ã* (v *il cria*) ali *ã-ĩ* (v *ébahi*). Do zeva lažje pride pri fonoloških vrstah velike odprtosti.

Obstajajo pa tudi primeri *pretrganih eksplozivnih nizov*, ki se, četudi niso stopnjevani, uvrščajo v glasovno verigo prav tako kot navadne skupine; na ta primer smo naleteli pri grški besedi *kteínō* (str. 69, opomba). Nekaj podobnega je tudi, denimo, skupina *pzta*: normalno jo je mogoče izgovoriti le kot *p̣žtã*: imeti mora torej dva zloga, in ju v resnici tudi ima, če je jasno izgovorjen grlni z; če pa z onemi, saj je eden izmed tistih fonemov, ki zahtevajo najmanjše odprtje, zaradi nasprotja med z in a opazimo zgolj en zlog in slišimo nekaj podobnega kot *p̣žtã*.

V vseh primerih te vrste se lahko vmešata volja in namen in

povzročita spremembo in delno zasukata fiziološke nujnosti; pogosto je težko natančno reči, kakšno vlogo ima vsakteri od obeh vrst dejavnikov. Kakor koli že, tvorba glasov predpostavlja zapovrstje implozij in eksplozij, to pa je tudi temeljni pogoj za razdelitev na zloge.

§ 6. Trajanje implozije in eksplozije

Če zlog tako pojasnimo z igro implozij in eksplozij, pridemo do pomembnega spoznanja, ki je pravzaprav zgolj posplošitev dejstva iz metrike. V grških in latinskih besedah razlikujemo dvojje dolžin: tiste po naravi (*māter*) in tiste po položaju (*fāctus*). Zakaj je *fac* v *factus* dolg? Odgovor je: zaradi skupine *ct*; a če bi bilo to odvisno od skupine same, bi imel vsak zlog, ki se začneja z dvema soglasnikoma, tudi dolgo kvantiteto; vendar pa s tem ni nič (prim. *cliens* itn.).

Pravi razlog je v tem, da je trajanje eksplozije in implozije bistveno različno. Prva je vselej tako hitra, da je za uho zgolj iracionalna kvantiteta; zato tudi nikoli ne daje samoglasniškega vtisa. Zaznati je mogoče zgolj implozijo; odtod tudi občutek, da se dalj časa mudimo pri samoglasniku, s katerim se je začela.

Po drugi strani pa vemo, da samoglasnike, ki so pred skupino, sestavljeno iz zapornika ali pripornika + jezičnika, obravnavamo na dva načina: v *patrem* je *a* lahko dolg ali kratek: to izhaja iz istega načela. Res je mogoče izgovoriti tako *īř* kakor *ĩř*; pri prvem načinu izgovarjave *a* lahko ostane kratek; drugi ustvarja dolgi zlog. Pri besedi, kakršna je *factus*, pa taka dvojna obravnava glasu *a* ni mogoča, saj je mogoče izgovoriti edinole *čĩ*, ne pa *čī*.

§ 7. Fonemi četrte odprtosti. Dvoglasnik. Vprašanja zapisa

Naposled nas fonemi četrte odprtosti napeljujejo k nekaterim opažanjem. Na strani 66 smo videli, da je za te foneme raba v nasprotju s tistim, kar ugotavljamo za druge glasove, namenila dvojni način zapisa ($w = \ddot{u}$, $u = \ddot{u}$, $y = \ddot{i}$, $i = \ddot{i}$). V skupinah, kakršni sta

aiya, *auwa*, bolje kot kje drugje namreč zaznamo razliko, ki jo znamujemo $z < in >$; $\tilde{i}$ in $\tilde{u}$ nespodbitno dajeta vtis samoglasnikov, $\tilde{i}$ in $\tilde{u}$ pa soglasnikov.¹ Ne da bi hoteli to dejstvo pojasniti, naj opozorimo, da ta soglasniški *i* nikoli ne obstaja na zapirajoči način. Tako npr. ne bi mogli imeti *ai*, katerega $\tilde{i}$ bi imel enak učinek kot *y* v *aiya* (primerjajte angleško besedo *boy* s francosko *piéd*); od položaja je potemtakem odvisno, da je *y* soglasnik, *i* pa samoglasnik, saj se ti različici vrste *I* ne moreta povsod enako izraziti. Enako bi lahko rekli za *u* in *w*, za $\tilde{u}$ in $\tilde{w}$.

To pojasnjuje tudi vprašanje dvoglasnika. Je zgolj poseben primer implozivnega niza; skupini $\tilde{a}\tilde{r}ta$ in $\tilde{a}\tilde{u}ta$ sta docela vzporedni; razlika med njima je le v odprtosti druge sestavine: dvoglasnik je implozivni niz dveh fonemov, izmed katerih je drugi razmeroma odprt, kar povzroča poseben zvočni vtis: zdi se, kakor da se sonanta nadaljuje v drugo sestavino skupine. Recipročno se tudi skupina, kakršna je $\tilde{i}\tilde{y}\tilde{a}$, razlikuje od skupine $\tilde{i}\tilde{r}a$ le po odprtostni stopnji zadnjega eksploziva. Potemtakem lahko rečemo, da skupine, ki jih fonologi imenujejo rastoči dvoglasniki, niso dvoglasniki, temveč eksplozivno-implozivne skupine, v katerih je prva sestavina sorazmerno odprta, vendar pa iz tega v zvočnem smislu ne izhaja nič posebnega ($\tilde{i}\tilde{y}\tilde{a}$). Skupine tipa $\tilde{u}o$, $\tilde{i}a$, z naglasom na $\tilde{u}$ in $\tilde{i}$, kakršne najdemo v nekaterih nemških narečjih (prim. *buob*, *liab*), so prav tako zgolj lažni dvoglasniki, ki ne dajejo vtisa enotnosti kot $\tilde{o}\tilde{u}$, $\tilde{a}\tilde{i}$ itn.; ni namreč mogoče izgovoriti $\tilde{u}\tilde{o}$ kot imploz. + imploz., ne da bi pretrgali verigo, razen seveda v primeru, če tej skupini umetno ne vsilimo enotnosti, ki je po naravi nima.

Ta definicija, ki dvoglasnik uvršča pod splošno načelo implozivnih nizov, nam kaže, da dvoglasnik ni, kot bi lahko mislili, nekaj neskladnega, nekaj, kar se ne uvršča med druge fonološke pojave. Ni ga treba obravnavati v posebnem razdelku. Njegove značilnosti so v resnici nezanimive in nepomembne: ni namreč pomembno določiti končnega dela sonante, temveč njen začetek.

¹ Te sestavine četrte odprtosti ne smemo zamenjevati z mehkim trdonebnim pripornikom (*liegen* v severni nemščini). Ta fonološka vrsta sodi k soglasnikom in ima vse njihove značilnosti.

Gospod Sievers in številni drugi jezikoslovci s pisavo razločujejo *i*, *u*, *ü*, *r*, *ŋ* itn. in *ī*, *ū*, *ÿ*, *r*, *n* itn. (*ī* = »unsilbisches« *i*, *i* = »silbisches« *i*) in pišejo *mirta*, *mairta*, *m̄arta*, medtem ko mi zapisujemo *mirta*, *mairta*, *myarta*. Ko so ugotovili, da *i* in *y* sodita k isti fonološki vrsti, so predvsem hoteli imeti isto generično znamenje (tu še zmerom deluje ista ideja, namreč, da je zvočna veriga sestavljena iz fonoloških vrst, ki so postavljene druga ob drugo!). A četudi se ta zapis opira na pričevanje ušesa, je v nasprotju z zdravim razumom ter briše prav razložek, ki ga je treba vzpostaviti. S takim zapisom: 1. mešajo odpirajoča se *i* in *u* (= *y*, *w*) z zapirajočima se *i* in *u*; ne morejo, denimo, razlikovati med *newo* in *neuo*; 2. nasprotno pa zapirajoča se *i* in *u* cepijo na dvoje (npr. *mirta* in *mairta*). Naj navedem nekaj primerov neustreznosti tega zapisa. Vzemimo starogrške besede *dwís* in *dusí* na eni ter *rhéwō* in *rheûma* na drugi strani: ti dve nasprotji delujeta v čisto enakih fonoloških okoliščinah in ju navadno prikazujejo z enakim pisnim nasprotjem: glede na to, ali za *u* stoji bolj ali manj odprt fonem, postane ta enkrat odpirajoč se (*w*), drugič zapirajoč se (*u*). Če pa zapišemo *duis*, *dusi*, *rheuō*, *rheuma*, se vse zabriše. Enako sta v praindoevropsčini niza *māter*, *mātrai*, *māteres*, *mātrsu* in *sūneu*, *sūnewai*, *sūnewes*, *sūnusu* natančno vzporedna v tem, kako na dva načina obravnavata eden *r* in drugi *u*; v drugem nizu se vsaj nasprotje med implozivnimi in eksplozivnimi glasovi pokaže v pisavi, medtem ko je v načinu zapisovanja, ki ga tu kritiziramo, zabrisano (*sūneu*, *sūneuai*, *sūneues*, *sūnusu*). Ne samo, da bi bilo treba ohraniti razložke, ki jih je med odpirajočimi se in zapirajočimi se glasovi vzpostavila raba (*u* : *w* itn.), temveč bi jih bilo treba razširiti na cel sistem in, denimo, pisati: *māter*, *mātpai*, *matepes*, *mātrsu*; igra razdelitve na zloge bi se tedaj pokazala z vso jasnostjo; samoglasniške točke in zlogovne meje pa bi se izpeljale same od sebe.

Uredniška opomba. Te teorije osvetljujejo več vprašanj; F. de Saussure se je v svojih predavanjih nekaterih dotaknil. Navedli bomo nekaj primerov.

1. Gospod Sievers navaja *berit̄nn̄n* (nemško *berittenen*) za značilen primer tega, da isti glas lahko alternativno deluje dvakrat

kot sonanta in dvakrat kot konsonanta (v resnici *n* tu deluje kot konsonanta zgolj enkrat, zapisati je namreč treba *berit̃nñ*; a to ni pomembno). Noben drug primer ne more bolje ponazoriti, da »glas« in »vrsta« nista sinonima. Če bi namreč ostali pri istem *n*, to je pri imploziji ter trajajoči izgovarjavi, bi dobili en sam dolg zlog. Da bi se menjavali sonantni in konsonantni *n*-ji, mora za implozijo (prvi *n*) priti eksplozija (drugi *n*), potem pa implozija (tretji *n*). Ker pred implozijama ni nobene druge, sta obe sonantne narave.

2. V francoskih besedah vrste *meurtrier*, *ouvrier* itn. so končni deli *-trier*, *-vrier* nekdanj tvorili le en zlog (ne glede na to, kakšna je bila izgovarjava, gl. str. 70, opomba). Pozneje so jih začeli izgovarjati dvozložno (*meur-tri-er*, z zevom ali brez njega, tj. *-řřřě* ali *-řřřě*). Do spremembe pa ni prišlo zato, ker bi sestavina *i* dobila »zlogovni naglas«, temveč zato, ker se je njegova eksplozivna izgovarjava spremenila v implozivno.

Ljudstvo pravi *ouvérier* za *ouvrier*: popolnoma enak pojav, le da se je tu namesto pri tretji sestavini izgovarjava spremenila pri drugi in je ta postala sonantna: *uvřřě* → *uvřřě*. Po tem se je pred sonantnim *r* lahko razvil tudi *e*.

3. Navedimo še znani primer francoskih protetičnih samoglasnikov pred *s*, za katerim stoji soglasnik: latinska beseda *scūtum* → *iscūtum* v francosko *escu*, *écu*. Skupina *šć* je, kot smo videli na str. 69, pretrgan niz; *šć* je bolj naravna. A ta implozivni *s* mora tvoriti samoglasniško točko, kadar stoji na začetku stavka ali če se prejšnja beseda končuje s soglasnikom šibke odprtosti. Protetična *i* ali *e* to sonantno kvaliteto zgolj stopnjujeta; vsaka fonološka značilnost teži h krepitvi, če jo želimo ohraniti. Do enakega pojava prihaja tudi v primeru *esclandre* ter v ljudski izgovarjavi *esquette*, *estature*. Najdemo ga tudi v tistem ljudskem izgovoru predloga *de*, ki ga zapišemo z *ed*: *un oeil ed tanche*. Po sinkopi je *de tanche* postalo *d'tanche*; da bi *d* v tem položaju lahko slišali, mora biti imploziven: *đ'tanche*, pred njim pa se, kot v prejšnjih primerih, razvije samoglasnik.

4. Komaj da je potrebno, da se povrnemo k vprašanju indoevropskih sonant in se na primer vprašamo, zakaj se je v stari visoki nemščini *hagl* spremenil v *hagal*, medtem ko je *balg* ostal nespre-

menjen. Prav *l*, torej druga sestavina implozivnega niza (*bǎǎǧ*), ima v tej zadnji besedi vlogo konsonante, zato ni nobenega razloga, da bi spremenil funkcijo. Narobe pa je bil prav tako implozivni *l* v besedi *hagl* samoglasniška točka. Ker je bil sonanten, je pred seboj lahko razvil bolj odprt glas (*a*, če se lahko zanesemo na pričevanje zapisa). Pozneje je sicer potemnel, saj *Hagel* danes izgovarjamo znova *hǎǧl̥*. Prav v tem je tudi razlika med izgovarjavo te besede in francoske *aigle*; *l* je v nemški besedi zapirajoč se, v francoski pa je odpirajoč se in za njim stoji še končni nemi *e* (*ěǧle*).

PRVI DEL

SPLOŠNA NAČELA

PRVO POGlavJE

NARAVA JEZIKOVNEGA ZNAKA

§ 1. Znak, označenec, označevalec

Za nekatere je jezik, če ga priženemo do bistvenega načela, nekakšna nomenklatura, se pravi spisek izrazov, ki ustrezajo prav toliko stvarem. Denimo:

To umevanje je mogoče kritizirati na več točkah. Predpostavlja, da pred besedami že obstajajo povsem izgotovljene ideje (o tem gl. v nadaljevanju, str. 126); ne pove nam, ali je ime glasovne ali psihične narave, saj je mogoče *arbor* obravnavati z obeh vidikov; naposled napeljuje k misli,

: *ARBOR*

: *EQUUS*

itn.

itn.

da je povezava med imenom in stvarjo nekaj docela preprostega, to pa je zelo daleč od resnice. Vseeno nas ta popreproščeni pogled lahko popelje k resnici, saj nam kaže, da je jezikovna enota nekaj dvojnega, narejena iz zблиžanja med dvema členoma.

Na strani 23 smo v zvezi s krožnim govornim tokom ugotovili, da sta člena, ki ju obsega jezikovni znak, oba psihična in v da ju v možganih združuje asociacijska vez. Zadržimo se ob tej točki.

Jezikovni znak ne združuje stvari in imena, temveč koncept in slušno podobo.¹ Ta ni materialni zvok, nekaj docela fizičnega,

¹ Izraz »slušna podoba« je nemara videti preozek, saj bi poleg predstave zvokov

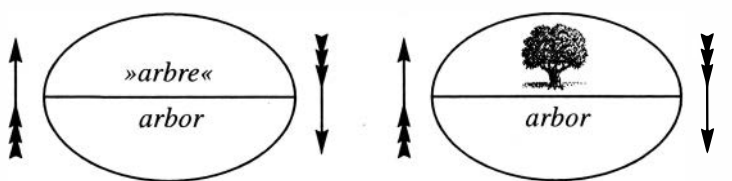
temveč je psihični odtis tega zvoka, predstava, ki nam jo o njem daje pričevanje čutil; je senzorična, in če bomo kdaj pa kdaj rekli, da je »materialna«, velja to le v tem smislu in v nasprotju z drugim členom v asociaciji, konceptom, ki je v splošnem bolj abstrakten.

Psihična narava naših slušnih podob se jasno pokaže, če opazujemo svojo lastno govorico. Lahko govorimo sami s seboj ali si v duhu recitiramo nekaj verzov, ne da bi premikali ustnice ali jezik. Prav zato, ker so besede jezika za nas slušne podobe, se moramo ogibati govorjenju o »fonemih«, iz katerih naj bi bile sestavljene. Ta izraz implicira idejo o glasovni dejavnosti in zato lahko ustreza zgolj izgovorjeni besedi, uresničitvi notranje podobe v diskurzu. Nesporezumu se izognemo, če govorimo o *glasovih* in *zlogih* v besedi in ne pozabimo, da gre za slušno podobo.

Jezikovni znak je torej psihična entiteta z dvema stranema, ki jo lahko predstavimo s sliko:

Ti sestavini sta tesno povezani in napeljujeta druga k drugi. Ne glede na to, ali iščemo pomen latinske besede *arbor* ali besedo, s katero latinščina zaznamuje koncept »drevo«, je jasno, da se nam zdijo v skladu

z resničnostjo samo tiste povezave, ki jih je posvetil jezik, vse druge, ki bi si jih bilo mogoče zamisliti, pa zavržemo.

besede morali upoštevati tudi predstavo njenega izgovora, mišično podobo tvorjenja glasov. A za F. de Saussurja je jezik zlasti zaloga, nekaj, kar prejmemo od zunaj (gl. str. 25). Slušna podoba je odlikovana naravna predstava besede, saj je dejstvo virtualnega jezika zunaj vsakršne uresničitve v govoru. Potemtakem je mogoče reči, da slušna podoba zajema tudi gibalni vidik, ali vsaj, da ji je ta le podrejen. (Urednika)

Ob tej definiciji se postavlja pomembno terminološko vprašanje. Z izrazom *znak* mislimo kombinacijo pojma in slušne podobe: vendar pa v utečeni rabi ta izraz v splošnem zaznamuje zgolj slušno podobo samo, na primer besedo (*arbor* itn.). Pozabljamo, da je za *arbor* mogoče reči, da je znak, le zato, ker nosi koncept »drevo«, in to tako, da ideja čutnega dela implicira idejo celote.

Dvoumnosti ne bi bilo več, če bi te tri pojme zaznamovali z imeni, ki bi napeljevala drugo k drugemu, hkrati pa bi bila drugo z drugim v nasprotju. Zato predlagamo, da z besedo *znak* še naprej zaznamujemo celoto, da pa *koncept* nadomestimo z izrazom *označenec* in *slušno podobo* z *označevalec*; ta nova izraza imata to prednost, da kažeta na nasprotje, ki ju ločuje drugega od drugega, pa tudi na nasprotje, ki ju ločuje od celote, kateri pripadata. Z izrazom *znak* moramo biti zadovoljni, saj ne vemo, s čim bi ga lahko nadomestili, ko pa vsakdanji jezik ne predlaga nič boljšega.

Tako definirani jezikovni *znak* ima dve prvobitni lastnosti. Ko ju bomo določili, bomo s tem postavili tudi načela vsakršnega proučevanja te vrste.

§ 2. Prvo načelo: arbitrarnost znaka

Vež, ki označevalec združuje z označencem, je arbitrarna, ker pa z znakom razumemo celoto, ki izhaja iz povezave označevalca z označencem, lahko rečemo tudi preprosteje: *jezikovni znak je arbitraren*.

Tako nikakršen notranji odnos ne povezuje ideje »sestra« z nizom glasov *s - ö - r*, ki ji rabi za označevalec; prav lahko bi jo predstavljal kateri koli drugi niz: dokaz so razlike med jeziki in sam obstoj različnih jezikov: označenec »vol« ima na eni strani meje označevalec *b - ö - f*, na drugi strani pa *o - k - s* (*Ochs*).

Načela arbitrarnosti znaka nihče ne zanika; a pogosto je resnico lažje odkriti, kakor pa jo postaviti na mesto, ki ji gre. Načelo, ki smo ga pravkar postavili, obvladuje celotno jezikoslovje; ima brez števila posledic. Vse resda niso enako očitne na prvi pogled; odkriti jih je mogoče po številnih ovinkih, z njimi pa tudi izhodiščni pomen načela.

Mimogrede tale opomba: ko se bo semiologija organizirala, se bo morala vprašati, ali načini izražanja, ki temeljijo na popolnoma naravnih znakih – denimo pantomima –, zares sodijo na njeno področje. Tudi če domnevamo, da jih bo sprejela za svoje, bo njen glavni predmet še zmerom množica sistemov, ki temeljijo na arbitrarnosti znaka. Pravzaprav vsak izrazni način, ki velja v kakšni družbi, v načelu temelji na kolektivni navadi ali, kar je navsezadnje isto, na konvenciji. Znake vljudnosti, denimo, ki jih pogosto odlikuje nekakšna naravna izraznost (pomislimo na Kitajca, ki svojega cesarja pozdravi tako, da se devetkrat vrže kar na tla), vseeno določa pravilo; k njihovi uporabi zavezuje pravilo, ne njihova notranja vrednost. Potemtakem lahko rečemo, da popolnoma arbitrarni znaki bolj kakor drugi uresničujejo ideal semiološkega postopka; zato je jezik, najbolj kompleksni in najbolj razširjeni med izraznimi sistemi, tudi izmed vseh najbolj značilen; v tem smislu lahko jezikoslovje postane splošni vzorec za vsako semiologijo, četudi je jezik zgolj poseben sistem.

Nekateri so uporabljali besedo *simbol* za jezikovni znak ali, natančneje, za to, čemur pravimo označevalec. Vpeljava tega izraza povzroča težave prav zaradi našega prvega načela. Za simbol je značilno, da nikoli ni popolnoma arbitraren; ni namreč prazen, v njem se ohranja ostanek naravne vezi med označevalcem in označencem. Tehtnice, simbola pravice, ne bi mogli nadomestiti s čimer koli drugim, denimo z vozom.

Tudi beseda *arbitrarnost* zahteva pojasnilo. Ne sme napeljevati k misli, da naj bi bil označevalec odvisen od govorceve svobodne izbire (pozneje bomo videli, da ni v posameznikovi moči, da bi pri znaku, potem ko se je ta uveljavil v jezikovni skupini, kar koli spreminjal); reči hočemo, da ni *motiviran*, se pravi, da je arbitraren glede na označenec, s katerim ga v resničnosti ne spaja nič naravnega.

Na koncu naj opozorimo na ugovora, s katerima bi lahko spodbijali veljavo temu prvemu načelu:

1. Lahko bi se sklicevali na *onomatopoije* in rekli, da izbira označevalca ni vselej arbitrarna. A onomatopoije niso nikoli organske prvine v jezikovnem sistemu. Sicer pa jih je tudi veliko manj, kakor bi mislili. Besede kakor *fouet* ali *glas* imajo lahko za

nekatera ušesa sugestivno zvočnost; a že če sežemo k njunima latin-skima oblikama, bomo videli, da nista bili taki od vsega začetka (*fouet* prihaja od *fagus*, 'bukev'; *glas* = *classicum*); kakovost nju-nih sedanjih glasov ali, natančneje, kakovost, ki jima jo pripisuje-jo, je naključen rezultat fonetičnega razvoja.

Avtentične onomatopoiije (vrste *glou-glou*, *tic-tac* itn.) pa niso le maloštevilne, temveč je njihova izbira že tudi delno arbitrarna, saj so zgolj približni in že napol konvencionalni posnetki nekate-rih šumov (primerjajte francosko *ouaoua* in nemško *wauwau*). Potem ko se usidrajo v jeziku, jih vrhu tega bolj ali manj potegne v glasoslovni, oblikoslovni itn. razvoj, ki poteka pri drugih besedah (prim. *pigeon*, iz vulgarnolatinske besede *pipio*, ki res izhaja iz onomatopoiije): to očitno dokazuje, da so izgubile nekaj od svoje prvotne narave in privzele naravo jezikovnega znaka nasploh, ta pa ni motiviran.

2. Tudi ob *vzklikih* dajejo analogne pripombe, saj so onoma-topoijam zelo blizu, a za našo tezo niso nič bolj nevarni. Marsikdo je v skušnjavi, da bi jih imel za samodejne izraze stvarnosti, da jih narava tako rekoč narekuje. A za večino je mogoče trditi, da med označencem in označevalcem ni nujne vezi. Že če v tej zvezi primerjamo dva jezika, vidimo, kako so ti izrazi v njiju različni (francoskemu *āie!*, denimo, ustreza nemško *au!*). Sicer pa vemo, da so bili številni vzkliki sprva besede z določenim pomenom (prim. *diable!*; *mordieu!* = *mort Dieu*; itn.).

Povzamemo lahko, da so onomatopoiije in vzkliki le drugotne-ga pomena, njihov simbolični izvir pa je vsaj delno sporen.

§ 3. Drugo načelo: linearna narava označevalca

Označevalec je zvočne narave, zato poteka zgolj v času in svoje značilnosti povzema po času: a) *ima razsežnost*; in b) *to razsežnost je mogoče meriti le v eni sami dimenziji*: je premica.

Načelo je očitno, zdi pa se, da so od nekdanj pozabljali, da bi ga izrekli, bržkone zato, ker se jim je zdelo preveč preprosto; vseeno pa je temeljno in njegovih posledic ni mogoče vnaprej predvideti;

pomembno je prav toliko, kolikor je pomemben prvi zakon. Od tega načela je odvisen celotni mehanizem jezika (gl. str. 138). V nasprotju z vizualnimi označevalci (pomorski signali itn.), ki zmorejo hkratne komplikacije v več dimenzijah, je zvočnim označevalcem na voljo edinole časovna premica; njihove prvine se prikazujejo druga za drugo; tvorijo verigo. Ta značilnost se takoj pokaže, brž ko jih predstavimo s pisavo in ko zapovrstje v času nadomestimo s prostorsko črto grafičnih znamenj.

Včasih to ni očitno. Če, denimo, poudarim zlog, je videti, kakor da bi na isti točki nakopičil različne pomenske prvine. A to je iluzija; zlog in njegov naglas sta eno samo fonotorno dejanje; v tem dejanju ni nikakršne dvojnosti, le razna nasprotja s tistim, kar je v okolici (o tem gl. str. 146).

DRUGO POGLAVJE

NESPREMENLJIVOST IN SPREMENLJIVOST ZNAKA

§ 1. Nespremenljivost

Če je videti, kakor da bi bil označevalec glede na idejo, ki jo predstavlja, svobodno izbran, pa, narobe, za jezikovno skupnost, ki ga uporablja, ni svoboden, temveč obvezen. Družbene množice nihče nič ne vpraša, in označevalca, ki ga je izbral jezik, ni mogoče nadomestiti s kakšnim drugim. Temu dejstvu, za katero je videti, da vsebuje protislovje, bi po domače lahko rekli »izsiljena poteza«. Jeziku pravimo: »Izberite!«, a dodamo: »Obveljal bo prav ta znak in ne kakšen drug.« Ne samo, da posameznik ne bi bil zmožen, tudi če bi hotel, v čemer koli predugačiti opravljene izbire, temveč tudi množica ni suverena niti nad eno samo besedo; navezana je na jezik, kakršen je.

Jezika potemtakem ni več mogoče primerjati s preprosto pogodbo, in prav s te strani je jezikovni znak še zlasti zanimivo proučevati; če bi namreč radi dokazali, da je zakon, ki velja v kolektivu, nekaj, čemur smo podrejeni, in ne pravilo, s katerim bi se svobodno strinjali, potem nam prav jezik ponuja najbolj prepričljiv dokaz.

Zato si bomo ogledali, kako je jezikovni znak zunaj dosega naše volje, potem pa bomo prikazali pomembne posledice, ki iz tega pojava izhajajo.

Prav v vsakem obdobju, pa naj sežemo še tako daleč nazaj, je jezik vselej videti dediščina, ki prihaja iz prejšnje dobe. Dejanje, s katerim naj bi v nekem trenutku med stvari razdelili imena, s kate-

rim naj bi bila med koncepti in slušnimi podobami sklenjena pogodba – to dejanje si je sicer mogoče zamisliti, a ga niso še nikjer opazili. Na misel, da bi se stvari lahko tako zgodile, nas navaja živi občutek, da je jezikovni znak arbitraren.

Nobena družba jezika v resnici ne pozna in ga tudi ni nikoli razumela drugače kot proizvod, ki ga je podedovala od prejšnjih generacij in ki ga je treba vzeti takega, kakršen pač je. Zato tudi vprašanje o izviru govornice ni tako pomembno, kakor na splošno menijo. Pravzaprav ga niti ni treba postaviti; edini pravi predmet jezikoslovja je normalno in redno življenje že vzpostavljenega idioma. Vsakokratno stanje jezika je vselej proizvod zgodovinskih dejavnikov, in prav zaradi teh dejavnikov znaka ni mogoče premakniti, se pravi, upira se vsaki arbitrarni nadomestitvi.

A če rečemo, da je jezik dediščina, nismo s tem še nič pojasnili, če ne gremo naprej. Ali ni mogoče vsak trenutek spremeniti obstoječih in podedovanih zakonov?

S tem ugovorom smo jezik umestili v njegov družbeni okvir in vprašanje postavili, kot bi ga postavili pri drugih družbenih institucijah. Kako se te prenašajo? To je splošnejše vprašanje, ki zajema tudi tisto o nespremenljivosti. Najprej moramo oceniti, koliko svobode uživajo druge institucije; vidimo lahko, da pri vsaki izmed njih velja drugačno ravnotežje med obvezno tradicijo in svobodno dejavnostjo družbe. Nadalje lahko poskusimo ugotoviti, zakaj so pri tej ali oni kategoriji dejavniki prve vrste bolj ali manj močni kot dejavniki druge vrste. Naposled se lahko vrnemo k jeziku in se vprašamo, zakaj ga v celoti obvladuje zgodovinski dejavnik izročila, ki onemogoča vsakršno splošno in nenadno jezikovno spremembo.

V odgovor na to vprašanje bi lahko navedli številne argumente in, na primer, rekli, da spremembe v jeziku niso povezane z zapovrstjem generacij, pa še te se še zdaleč ne nalagajo druga vrh druge kot predali pri pohištvu, temveč se mešajo, prežemajo, tako da so v vsaki posamezniki vseh starosti. Opozorili bi tudi na vse napore, ki jih terja učenje materinščine, in iz tega skleпали, da splošna sprememba ni mogoča. Dodali bi, da v jezikovno prakso refleksija ne posega; da se subjekti jezikovnih zakonov v glavnem

ne zavedajo; in če jim niso v zavesti, kako naj bi jih potem preoblikovali? Pa če bi se jih tudi zavedali, je treba upoštevati, da jezikovna dejstva nikakor ne spodbujajo kritike, saj so ljudstva na splošno zadovoljna z jezikom, ki so ga prejela.

Ti preudarki so sicer pomembni, ne zadevajo pa bistva problematike; bolj so nam pri srcu tili, ki so bolj bistveni, bolj neposredni, od katerih so vsi drugi odvisni:

1. – *Arbitrarna narava znaka*. Maloprej nas je arbitrarnost znaka napeljala, da smo dopustili teoretično možnost spremembe; če pa sežemo globlje, vidimo, da prav arbitrarnost znaka jezik varuje pred vsakršnim poskusom, ki bi ga hotel spremeniti. Celo če bi bila množica bolj osveščena, kakor je, o jeziku ne bi mogla razpravljati. Pod vprašaj je namreč mogoče postaviti samo tisto, kar temelji na razumni normi. Mogoče je, denimo, razpravljati, ali je monogamna oblika zakona bolj razumna kakor poligamna oblika, in uveljavljati razloge za eno in za drugo. Prav tako bi lahko pretresali kakšen sistem simbolov, saj je simbol v racionalnem razmerju s stvarjo, ki jo označuje (gl. str. 82); pri jeziku, ki je sistem arbitrarnih znakov, te podlage ni, z njo pa se izgubi tudi vsakršen trden temelj za razpravljanje; nobenega razloga ni, da bi imeli rajši *soeur* kakor *sister*, rajši *Ochs* kakor *boeuf* itn.

2. – *Številnost znakov, ki so potrebni, da bi vzpostavili kateri koli jezik*. Pomen tega dejstva je precejšen. Sistem pisave, ki ga sestavlja od dvajset do štirideset črk, je navsezadnje mogoče nadomestiti s kakšnim drugim sistemom. Isto bi veljalo za jezik, če bi obsegal omejeno število sestavin; a jezikovnih znakov je nešteto.

3. – *Preveč kompleksna narava sistema*. Jezik je sistem. Prav v tej razsežnosti jezik ni popolnoma arbitraren in v njem velja relativen red; prav tu se tudi pokaže nesposobnost množice, da bi ga spreminjala. Ta sistem je namreč kompleksen mehanizem; doumeti ga je mogoče zgolj s premislekom; prav ti, ki ga vsak dan uporabljajo, so o njem globoko nevedni. Take spremembe si ni mogoče misliti brez posega strokovnjakov, slovničarjev, logikov itn.; izkušnja kaže, da so bile poteze te vrste doslej brez uspeha.

4. – *Odpor kolektivne inertnosti proti vsakršni jezikovni inovaciji*. Jezik je v vsakem trenutku zadeva vseh ljudi – ta ugotovitev

obvladuje vse druge; razširjen je med množico, ki z njim upravlja, je nekaj, kar vsakdo po ves dan uporablja. V tem ga res ni mogoče primerjati z nobeno drugo institucijo. Predpisi kakšnega koda, obredi kakšne religije, pa morski signali itn. zadevajo vselej le nekaj ljudi hkrati in za omejen čas; v nasprotju s tem pa v jeziku vsakdo sodeluje v vsakem trenutku, zato je jezik nenehno pod vplivom vseh. To ključno dejstvo je zadosti, da dokazuje, kako revolucija ni mogoča. Med vsemi družbenimi institucijami je jezik najmanj dovzeten za pobude. Jezik je eno z življenjem množice, in ker je ta po naravi inertna, deluje zlasti kot dejavnik konsevancije.

Če hočemo jasno uvideti, da jezik ni svoboden, pa seveda ni zadosti reči, da je proizvod družbenih sil; spomniti se moramo, da je jezik vselej dediščina iz preteklega obdobja, in dodati, da te družbene sile delujejo pod vplivom časa. Jezik ni ustaljen samo zato, ker je pritrjen na težo kolektiva, temveč tudi, ker je umeščen v čas. Ti dejstvi sta neločljivi. Solidarnost s preteklostjo v vsakem trenutku zaustavlja svobodo izbire. Rečemo *človek* in *pes*, ker so že pred nami govorili *človek* in *pes*. To pa ni ovira, da v totalnem fenomenu ta antinomična dejavnika ne bi bila povezana: arbitrarna konvencija, zaradi katere je izbira svobodna, in čas, zaradi katerega je izbira zakoličena. Ker je znak arbitraren, mu je edini zakon izročilo, in ker se utemeljuje na izročilu, je lahko arbitraren.

§ 2. Spremenljivost

Čas, ki zagotavlja nepretrganost v jeziku, ima še en učinek, ki je na videz v protislovju s prvim: jezikovne znake hitreje ali počasneje spreminja, tako da lahko govorimo hkrati o nespremenljivosti in o spremenljivosti znaka.¹

---

¹ F. de Saussurju bi delali krivico, če bi mu očitali, da je nelogičen ali paradoksen, ko jeziku hkrati pripisuje protislovni lastnosti. Z nasprotjem med krepkima izrazoma je hotel samo jasno poudariti to resnico, da se jezik spreminja, ne da bi ga govorci mogli spreminjati. Lahko tudi rečemo, da je jezik nedotakljiv, ne pa nespremenljiv. (*Urednika*)

Navsezadnje sta ti dejstvi solidarni: znak se lahko spreminja, zato ker traja. Pri vsaki spremembi prevladuje vztrajnost stare materije: nezvestoba preteklosti je le relativna. Zato tudi načelo spreminjanja temelji na načelu nepretrganosti.

Spreminjanje v času ima razne oblike, in vsaka bi dala snovi za pomembno poglavje v jezikoslovju. Ne bomo se spuščali v podrobnosti, navedli bomo samo, kar je treba poudariti.

Najprej se ne smemo motiti glede pomena, ki ga pripisujemo besedi »sprememba«. Lahko bi nas navedla na misel, da gre posebej za fonetične spremembe, ki zadevajo označevalec, ali za spremembe v pomenu, ki so povezane z označenim konceptom. Tako umevanje ne bi bilo zadostno. Ne glede na dejavnike sprememb, naj delujejo sami ali v povezavi, vselej pripeljejo do *premika v odnosu med označencem in označevalcem*.

Poglejmo nekaj primerov. Latinski *necāre*, ki je pomenil 'ubiti', se je v francoščini spremenil v *noyer*, s pomenom, ki ga poznamo. Spremenila sta se oba, slušna podoba in koncept; a brez koristi je razločevati med obema deloma pojava; zadosti je ugotoviti, da je zveza med idejo in znakom popustila in da je v njunem odnosu prišlo do premika. Če *necāre* klasične latinščine ne primerjamo s francoskim *noyer*, temveč ga postavimo v nasprotje z *necare* vulgarne latinščine iz 4. in 5. stoletja, ki je pomenil 'utopiti', je primer nekoliko drugačen; a čeprav se označevalec ni kaj dosti spremenil, je tudi tu prišlo do premika v razmerju med idejo in znakom.

Staronemški *dritteil*, 'tretjina', je v moderni nemščini postal *Drittel*. Četudi je pojem ostal isti, se je odnos v tem primeru spremenil na dva načina: označevalec se ni spremenil samo v materialni podobi, temveč tudi v slovnični obliki; ne vsebuje več ideje *Teil*; zdaj je nezložena beseda. Tako ali drugače pa je v odnosu vsakič prišlo do premika.

V anglosaksonščini je predknjižna oblika *fōt*, 'noga', ostala *fōt* (mod. angl. *foot*), njena množinska oblika **fōti*, 'noge, stopala', pa je postala *fēt* (mod. angl. *feet*). Ne glede na siceršnje spremembe nekaj drži: v odnosu se je zgodil premik; vzniknile so druge zveze med glasovno materijo in idejo.

Jezik nima nobene moči, da bi se branil pred dejavniki, ki od

trenutka do trenutka premikajo razmerje med označencem in označevalcem. To je ena izmed posledic arbitrarnosti znaka.

Druge človeške institucije – navadé, zakoni itn. – vse v različnem obsegu temeljijo na naravnih razmerjih med stvarmi; pri njih velja nekakšna nujna skladnost med sredstvi, ki jih uporabljajo, in cilji, ki jih uveljavljajo. Celo moda, ki nam določa oblačenje, ni čisto arbitrarna: ni se mogoče čez vsako mero oddaljiti od zahtev, ki jih postavlja človeško telo. Narobe pa jezika pri izbiri njegovih sredstev nič ne omejuje, saj ni jasno, zakaj naj ne bi poljubne ideje povezali s poljubnim nizom glasov.

Whitney je hotel nazorno pokazati, da je jezik čista institucija, zato je zelo upravičeno poudarjal arbitrarno naravo znakov; s tem je jezikoslovju pokazal pravo smer. Ni pa šel do konca in ni opazil, da ta poljubnost jezik radikalno ločuje od vseh drugih institucij. To je zlahka videti po načinu, kako se razvija; nič ni tako kompleksno: jezik je hkrati umeščen v družbeno množico in v čas, tako da ne more nihče v njem nič spremeniti, na drugi strani pa poljubnost njegovih znakov teoretično omogoča svobodo pri vzpostavljanju poljubnega odnosa med glasovno materijo in idejami. Iz tega izhaja, da ti prvini, ki sta združeni v znakih, ohranjata vsaka svoje ločeno življenje tako izrazito, kakor drugod ni znano, in da se jezik spreminja ali, bolje, razvija pod vplivom vseh dejavnikov, ki lahko prizadenejo bodisi glasove bodisi pomene. Ta razvoj je usoden; ni jezika, ki bi se mu lahko uprl. Ko preteče nekaj časa, je vselej mogoče opaziti občutne premike.

To tako zelo drži, da to načelo deluje celo pri umetnih jezikih. Kdor ustvari tak umeten jezik, ga ima pod nadzorom le, dokler jezik ne preide v obtok; brž ko pa začne izpolnjevati svoje poslanstvo in postane stvar, ki pripada vsem, uide nadzoru. Esperanto je poskus te vrste; če se bo posrečil, se bo mar izognil usodnemu zakonu? Ko bodo minili prvi trenutki, bo najverjetneje zaživel svoje semiološko življenje; prenašal se bo po zakonih, ki nimajo nič skupnega z zakoni premišljene stvaritve, in ne bo se več mogoče vrniti nazaj. Kdor bi si domišljjal, da lahko sestavi nespremenljiv jezik, ki bi ga potomci morali sprejeti brez sprememb, bi bil podoben kokoši, ki

je izvalila račje jajce: jezik, ki bi ga ustvaril, bi hočeš nočeš odnesel tok, ki s seboj potegne vse jezike.

Stalnost znaka v času, povezana s spreminjanjem v času, je načelo splošne semiologije; o tem bi se lahko prepričali ob sistemih pisave, govoric gluhonemih itn.

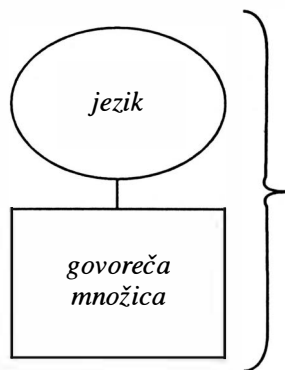
A na čem temelji nujnost spremembe? Nemara nam bodo očitali, da glede tega nismo bili tako izrecni kakor pri načelu nespremenljivosti: saj res nismo razločili raznih dejavnikov sprememb; morali bi si jih ogledati v njihovi različnosti, da bi dognali, koliko so nujni.

Vzroki za kontinuiranost so opazovalcu *a priori* na dosegu; z vzroki za spreminjanje v času pa ni tako. Bolje je, da se začasno odpovemo poskusu, da bi jih natančno opisali, ter se omejimo na to, da govorimo na splošno o premikih v odnosih; čas spreminja vse stvari; nikakršnega razloga ni, da bi se jezik izmaknil temu univerzalnemu zakonu.

Povzemimo stopnje našega prikaza in se pri tem oprimo na načela, ki smo jih dognali v uvodu.

1. Ognili smo se jalovemu definiranju besed in smo v naročju totalnega pojava, ki ga predstavlja *govorica*, najprej razločili dva dejavnika: *jezik* in *govor*. Jezik je za nas *govorica* minus *govor*. Je množica jezikovnih navad, ki subjektu omogočajo, da razume druge in da ga drugi razumejo.

2. A ta definicija pušča jezik še zunaj njegove družbene stvarnosti; iz njega dela nekaj nestvarnega, saj zajema le enega izmed vidikov stvarnosti, individualni vidik; potrebna pa je *govoreča množica*, da bi jezik sploh bil. V nobenem trenutku, in v nasprotju z videzom, jezik ne obstaja zunaj družbenega dejstva, saj je semiološki pojav. Njegova družbena narava je ena izmed njegovih notranjih značilnosti; če ga definiramo v popolnosti, se znajdemo, kot kaže shema, pred dvema neločljivima stvarema:

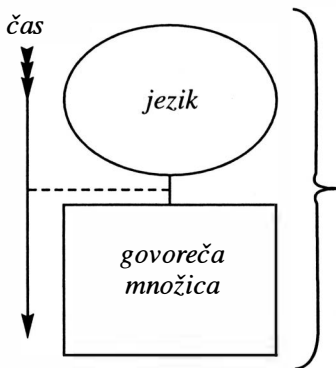

A s temi pogoji je jezik možen, ni pa še zaživel; upoštevali smo samo družbeno stvarnost, ne pa zgodovinskega dejstva.

3. Ker je jezikovni znak arbitraren, se zdi, da je jezik, če ga tako definiramo, svoboden sistem, ki naj bi ga bilo mogoče po mili volji organizirati, saj naj bi bil odvisen samo od nekega racionalnega načela. Družbena narava jezika, če jo upoštevamo le samo zase, ni ravno v nasprotju s takim stališčem. Kolektivna psihologija resda ne deluje na materijo, ki bi bila čisto logična; upoštevati bi morali vse, kar se v praktičnih odnosih med posamezniki odmika od razumskosti. Pa vendar ni v tem razlog, da v jeziku ne moremo videti zgolj preproste konvencije, ki jo je mogoče prilagajati po volji uporabnikov; razlog je v delovanju časa, ki se kombinira z dejavnostjo družbene sile; zunaj trajanja jezikovna stvarnost ni popolna in tudi nobeno sklepanje ni mogoče.

Če bi vzeli jezik v času, a brez govoreče množice – zamislimo si osamljenega posameznika, ki bi živel več stoletij –, nemara ne bi mogli opaziti nikakršne spremembe; čas nanj ne bi vplival. Če bi, nasprotno, upoštevali le govorečo množico brez časa, ne bi videli učinka družbenih sil, ki obdelujejo jezik. Če hočemo doseči stvarnost, moramo potemtakem naši prvi shemi dodati še znak, ki kaže na tek časa:

Poslej jezik ni svoboden, saj bo čas družbenim silam, ki delujejo nanj, omogočil, da razvijejo svoje učinke, in tako pridemo do načela kontinuiranosti, ki odpravlja svobodo. A kontinuiranost nujno implicira spremembo, bolj ali manj občuten premik v odnosih.

TRETJE POGLAVJE

STATIČNO IN RAZVOJNO JEZIKOSLOVJE

§ 1. Notranja dvojnost vseh znanosti, ki se ukvarjajo z vrednostmi

Le malo jezikoslovcev sluti, da poseg časovnega dejavnika jezikoslovju povzroča posebne težave in da postavlja njihovo znanost pred dve popolnoma divergentni poti.

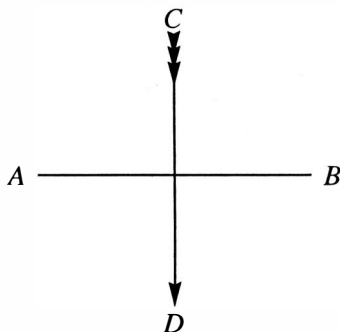
Večina drugih znanosti te radikalne dvojnosti ne pozna; čas pri njih ne povzroča posebnih učinkov. Astronomija je dognala, da se zvezde občutno spreminjajo; a zato se ji ni bilo treba razcepiti na dvoje ved. Geologija malone nenehno razmišlja o zapovrstjih; a kadar se posveča nespremenljivim stanjem zemlje, iz tega ne dela radikalno drugačnega predmeta proučevanja. Obstajata opisna znanost o pravu in zgodovina prava; nihče ju ne postavlja v nasprotje drugo z drugo. Politična zgodovina držav se docela giblje v času; če pa zgodovinar naslika podobo obdobja, nimamo vtisa, da je zapustil zgodovinopisje. Nasprotno je znanost o političnih institucijah v bistvu opisna, a vseeno lahko kdaj pa kdaj obdela tudi kakšno zgodovinsko vprašanje, pa zato njena enotnost še ni prizadeta.

Narobe pa se dvojnost, o kateri govorimo, že odločno uveljavlja v ekonomskih znanostih. V nasprotju s tem, kako delujejo prejšnji primeri, sta tu politična ekonomija in ekonomska zgodovina jasno ločeni disciplini v okviru iste znanosti; dela, ki zadnje čase izhajajo s tega področja, to razliko še poudarjajo. Ko to delajo, se, ne da bi se dobro zavedali, ravnaajo po neki notranji nujnos-

ti: čisto podobna nujnost pa nam tudi nalaga, da jezikoslovje razdelimo na dva dela, od katerih ima vsak svoje lastno načelo. Kot v politični ekonomiji se namreč tudi tu ukvarjamo s pojmom *vrednosti*; v obeh znanostih gre za *sistem ekvivalence med stvarmi, ki pripadajo različnim razsežnostim*: pri eni delo in mezda, pri drugi označenec in označevalec.

Prav gotovo bi vsem znanostim koristilo, če bi skrbneje zaznamovale osi, na katerih se umeščajo stvari, s katerimi se ukvarjajo; povsod bi morali razločevati, kakor kaže tale ponazoritev: 1. *os hkratnosti* (AB), ki zadeva odnose med hkrati obstoječimi stvarmi in od koder je vsak poseg časa izključen; in 2. *os zapovrstnosti* (CD), na kateri je mogoče vselej opazovati le po eno stvar naenkrat, a se nanjo umeščajo vse stvari s prve osi skupaj s svojimi spremembami.

Za znanosti, ki obdelujejo vrednosti, je ta razloček praktična, v nekaterih primerih pa absolutna nujnost. Na tem področju je mogoče znanstvenikom očitati, da svojih raziskav ne organizirajo dovolj strogo, če ne upoštevajo teh dveh osi, če sistema vrednosti, vzetih samih na sebi, ne ločijo od teh istih vrednosti, kadar jih gledajo v časovni razsežnosti.

To razlikovanje se najodločneje vsiljuje prav jezikoslovcu; jezik je namreč sistem čistih vrednosti, ki ga poleg trenutnega stanja njegovih členov ne določa nič drugega. Vse dokler vrednost vsaj po eni strani korenini v naravnih stvareh in njihovih odnosih (tako je v ekonomski znanosti – vrednost zemljišča je, denimo, sorazmerna donosu), je mogoče to vrednost delno spremljati v času, ne da bi pozabili, da je v vsakem trenutku odvisna od sistema sočasnih vrednosti. Njena vez s stvarmi ji vsemu navkljub daje naravno podlago, zato tudi ocene, ki se ji pridajajo, niso nikoli povsem arbitrarne; njihova spremenljivost je omejena. Toda pravkar smo videli, da v jezikoslovju ni prostora za naravne danosti.

Dodajmo še, da bolj ko je sistem vrednosti kompleksen in strožje ko je organiziran, toliko nujneje ga je prav zaradi njegove kompleksnosti proučevati po vrsti najprej glede na eno os in potem glede na drugo. Pri nobenem sistemu pa ta značilnost ni tako izrazita kakor pri jeziku: nikjer drugod ni mogoče videti tolikšne natančnosti pri vrednostih, tolikšnega števila in tolikšne raznoličnosti členov, ki bi bili tako tesno odvisni drug od drugega. Zaradi številnosti znakov, s katero smo že pojasnili kontinuiranost jezika, absolutno ni mogoče, da bi hkrati proučevali odnose v času in odnose v sistemu.

Zato razlikujemo dve vrsti jezikoslovja. Kako ju bomo imenovali? Izrazi, ki prihajajo v poštev, niso vsi enako ustrezni, da bi zaznamovali ta razloček. Tako si z »zgodovino« in »zgodovinskim jezikoslovjem« ne moremo pomagati, saj izraza zbujeata vse preveč nejasnosti; ker politična zgodovina obsega tako opis obdobja kakor pripoved o dogodkih, bi si lahko predstavljali, da proučujemo jezik vzdolž časovne osi, če opisujemo zapovrstna jezikovna stanja; a za kaj takega bi morali posebej gledati tiste pojave, zaradi katerih jezik prehaja iz enega stanja v drugo. Izraza *evolucija* in *evolutivno jezikoslovje* sta natančnejša, in pogosto ju bomo uporabili; v nasprotju s tem je mogoče govoriti o znanosti o jezikovnih *stanjih* ali o *statičnem jezikoslovju*.

Da pa bi izraziteje poudarili to opozicijo in to križanje dveh vrst pojavov, ki zadevajo isti predmet, bomo rajši govorili o *sinhroničnem* in *diahroničnem* jezikoslovju. Sinhronično je vse, kar se nanaša na statični vidik naše znanosti, diahronično pa vse, kar zadeva razvoj. Prav tako bo *sinhronija* zaznamovala stanje jezika, *diahronija* pa fazo v razvoju.

§ 2. Notranja dvojnost in zgodovina jezikoslovja

Pri proučevanju jezikovnih dejstev nas najprej preseneti, da za govorca njihovega zapovrstja v času ni: govorec je pred stanjem. Tako mora tudi jezikoslovec, ki hoče to stanje razumeti, pozabiti na vse, kar je to stanje proizvedlo, in zanemariti diahronijo. Do

zavesti govorcev se lahko prebije le, če izbriše preteklost. Vmešavanje zgodovine lahko njegovo sodbo le popači. Panorame Alp ne bi imelo smisla videti tako, da bi jih gledali z več vrhov Jure hkrati; panoramo je treba narediti z enega samega gledišča. Isto velja za jezik: ni mogoče opisati niti določiti norm za rabo, če se ne umestimo v določeno stanje. Kadar jezikoslovec spremlja razvoj jezika, je podoben opazovalcu v gibanju, ki gre z enega konca Jure na drugega, da bi opazoval spremembe v perspektivi.

Lahko bi dejali, da se je moderno jezikoslovje, odkar obstaja, scela prepustilo diahroniji. Primerjalna slovnica indoevropskega jezika uporablja razpoložljive podatke, da bi hipotetično obnovila poprejšnji jezikovni tip; primerjava je zanjo zgolj sredstvo, da bi ponovno vzpostavila preteklost. Metoda je enaka pri proučevanju podskupin (romanskih, germanskih jezikov itn.); stanja se prikazujejo samo v fragmentih in zelo nepopolno. To težnjo je začel Bopp; zato je tudi njegovo umevanje jezika hibridno in nezanesljivo.

Kako pa so na drugi strani ravnali tisti, ki so jezik proučevali pred utemeljitvijo jezikovnih študij, se pravi »slovniciarji«, ki so se navdihovali pri tradicionalnih metodah? S presenečenjem lahko ugotovimo, da glede vprašanja, s katerim se ukvarjamo, njihove- mu stališču ni mogoče prav nič očitati. Njihova dela nam jasno kažejo, da hočejo opisovati stanja; njihov program je strogo sinhroničen. Tako poskuša slovnica Port-Royala opisati stanje francoščine v času Ludvika XIV. in določiti njene vrednosti. Za to ne potrebuje jezika srednjega veka; skrbno se ravna po horizontalni osi (gl. str. 94) in se od nje nikoli ne oddalji; metoda je potemtakem pravilna, vendar to še ne pomeni, da je tudi njena uporaba popolna. Tradicionalna slovnica ne pozna celih področij jezika, kakršno je, denimo, besedotvorje; je normativna in meni, da mora predpisovati pravila, ne pa ugotavljati dejstev; manjka ji pogleda na celoto; pogosto celo ne zna razlikovati med pisano in govorno besedo itn.

Klasični slovnici so očitali, da naj ne bi bila znanstvena; vseeno pa je njena osnova manj ranljiva za kritiko in je njen predmet bolje definiran kakor v jezikoslovju, ki ga je začel Bopp. To jezikoslovje se je namreč umestilo na slabo določeno področje in zato ne ve

natančno, h kateremu cilju si prizadeva. Sedi na dveh stolih hkrati, saj ni znalo jasno razločiti med stanji in zapovrstji.

Potem ko je jezikoslovje odmerilo prevelik pomen zgodovini, se bo zdaj vrnilo k statičnemu vidiku tradicionalne slovnice, vendar v novem duhu in z drugimi postopki, k tej pomladitvi pa je pripomogla tudi zgodovinska metoda; s kontrastnim učinkom nam bo pomagala, da bomo bolje razumeli jezikovna stanja. Stara slovnica je videla samo sinhronično dejstvo; jezikoslovje nam je odkrilo novo razsežnost pojavov; a to še ni zadosti; treba je prikazati nasprotje obeh razsežnosti, da bi prišli do vseh posledic, ki jih nosi v sebi.

§ 3. Notranja dvojnost, ponazorjena z zgledi

Nasprotje med tema glediščema – sinhroničnim in diahroničnim – je absolutno in ne trpi kompromisa. Nekaj dejstev nam bo pokazalo, v čem je ta razlika in zakaj je ni mogoče odpraviti.

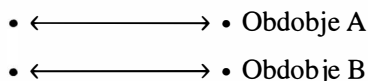
Latinski *crispus*, 'valovit, skodran', je v francoščini dal koren *crép* –, od koder izhajata glagola *crépir*, 'pokriti z ometom', in *décrépir*, 'odstraniti omet'. Na drugi strani je francoščina v nekem trenutku prevzela iz latinščine besedo *décrepitus*, 'zdelan od starosti', katere etimologije ne poznamo, in iz nje napravila *décrépit*. A množica govorcev danes nespodbitno vzpostavlja razmerje med »*un mur décrépi*« (obrabljen zid) in »*un homme décrépit*« (obnemogel človek), četudi zgodovinsko med tema besedama ni nikakršne zveze; pogosto pravijo, da je fasada na hiši *décrépite*. To je statično dejstvo, saj gre za odnos med členoma, ki v jeziku obstajata hkrati. Da je do tega dejstva prišlo, se je moralo srečati nekaj razvojnih pojavov; najprej so morali *crisp-* začeti izgovarjati *crép-*, potem pa so si morali v nekem trenutku izposoditi novo besedo iz latinščine: jasno lahko vidimo, da ta diahronična dejstva niso v nikakršnem odnosu s statičnim dejstvom, ki so ga proizvedla; sodijo v drugo razsežnost.

Tole je še en primer, ki je čisto splošnega pomena. V stari visoki nemščini je bila množina besede *gast*, 'gost', najprej *gasti*, mno-

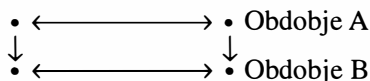
žina besede *hant*, 'roka', pa *hanti* itn. itn. Pozneje je ta *i*- proizvedel preglas, se pravi, da je povzročil, da se je v poprejšnjem zlogu *a* spremenil v *e*: *gasti* → *gesti*, *hanti* → *henti*. Potem je ta *-i* izgubil zven, odtod *gesti* → *geste* itn. Posledica je, da imamo danes *Gast* : *Gäste*, *Hand* : *Hände* in cel razred besed s to isto razliko med ednino in množino. Nekaj podobnega se je zgodilo v anglosaksonščini: najprej je bilo *fōt*, 'stopalo', množina **foti*; *tōþ*, 'zob', množina **tōþi*; *gōs*, 'gos', množina **gōsi* itn.; potem je po prvi fonetični spremembi, tj. preglasu, **fōti* postalo **fēti*, po drugi spremembi, ko je odpadel končni *i*, pa je **fēti* dalo *fēt*; poslej ima *fōt* v množini *fēt*; *tōþ* ima *teþ*; *gōs* ima *gēs* (v moderni angleščini: *foot* : *feet*, *tooth* : *teeth*, *goose* : *geese*).

Poprej, ko so govorili *gast* : *gasti*, *fōt* : *fōti*, je množino zaznamoval preprost dodatek *i*; *Gast* : *Gäste* in *fōt* : *fēt* pa kažejo nov mehanizem za zaznamovanje množine. Mehanizma pa v obeh primerih nista enaka: v stari angleščini je samo nasprotje samoglasnikov; v nemščini je vrhu tega še prisotnost ali odsotnost končnega *-e*; a ta razlika tu ni pomembna.

Odnos med ednino in njeno množino lahko ne glede na njegove oblike v vsakem trenutku ponazorimo s horizontalno osjo, takole:

Razna dejstva, ki so sprožila prehod od ene oblike k drugi, pa se, narobe, umeščajo na vertikalno os, kar daje popolno ponazoritev:

Naš vzorčni zgled napeljuje k celi vrsti misli, ki so neposredno povezane z našim predmetom:

1. Ta diahronična dejstva nikakor nimajo namena, da bi neko vrednost zaznamovala z drugim znakom: dejstvo, da je *gasti* dalo

gesti, geste (Gäste), nima nobene zveze z množino samostalnikov; v *tragit* → *trägt* isti preglas zadeva glagolsko spregatev, in tako naprej. Diahronično dejstvo je potemtakem dogodek, ki ima svoj razlog v sebi samem; posebne sinhronične posledice, ki lahko iz njega izhajajo, so mu docela tuje.

2. Ta diahronična dejstva ne merijo niti na to, da bi spremenila sistem. Nismo hoteli preiti od enega sistema odnosov k drugemu; sprememba ne zadeva povezave, temveč povezane sestavine.

Tu spet naletimo na načelo, ki smo ga že navedli: sistem se nikoli ne spremeni neposredno; sam na sebi je negiben; zgolj nekatere sestavine se spremenijo ne glede na solidarnost, ki jih veže na celoto. Tako je, kot če bi eden izmed planetov, ki se vrtijo okrog sonca, spremenil obseg in težo: to osamljeno dejstvo bi sprožilo splošne posledice in bi premaknilo ravnotežje sončnega sistema v celoti. Da bi izrazili množino, je potrebno nasprotje med dvema členoma: ali *fōt* : **fōti* ali pa *fōt* : *fēt*; oba postopka sta enako močna, a od enega so prešli k drugemu, tako rekoč ne da bi se ju sploh dotaknili; ni se premaknila celota in tudi ni en sistem porodil drugega, pač pa se je ena sestavina spremenila v prvem sistemu, to pa je bilo zadosti, da je spodbudilo rojstvo drugačnega sistema.

3. To opažanje nam pomaga, da bolje razumemo, kako je jezikovno stanje vselej *naključno*. V nasprotju z napačno predstavo, ki jo tako radi gojimo, jezik ni mehanizem, ki bi bil ustvarjen in sestavljen z mislijo na koncepte, ki naj bi jih izražal. Prav narobe, vidimo, da stanje, ki je izšlo iz spremembe, ni bilo namenjeno temu, da zaznamuje pomene, ki ga prežemajo. Nastalo je naključno stanje: *fōt* : *fēt*, in jezik ga je pograbil ter nanj oprl razloček med ednino in množino; *fōt* : *fēt* ni za kaj takega nič bolj primerno kakor *fōt* : **fōti*. V vsakem stanju se duh vdihne v materijo, ki je dana, ter jo oživi. K temu pogledu nas napeljuje zgodovinsko jezikoslovje, tradicionalni slovnici pa ni znan, saj s svojimi metodami ne bi mogla nikoli priti do njega. Tudi večina filozofov jezika ga ne pozna: in vendar ni s filozofskega stališča nič pomembnejšega.

4. Ali pa so dejstva, ki pripadajo diahroničnemu nizu, vsaj iste vrste kot tista iz sinhroničnega niza? Nikakor, saj smo ugotovili, da se spremembe dogajajo zunaj vsakršne namere. V nasprotju s tem

pa sinhronično dejstvo vselej nekaj pomeni; vselej se nanaša na dvoje hkratnih členov; množine ne izraža *Gäste*, temveč opozicija *Gast* : *Gäste*. Pri diahroničnem dejstvu pa je prav narobe: zadeva en sam člen, in da bi se prikazala nova oblika (*Gäste*), se ji mora stara (*gasti*) umakniti.

Bilo bi jalovo početje, če bi hoteli tako bistveno različna dejstva združiti v eni sami disciplini. V diahronični perspektivi imamo opraviti s pojavi, ki nimajo nobene zveze s sistemi, četudi jih določajo.

Tu je še nekaj zgledov, ki potrjujejo in dopolnjujejo sklepe, do katerih smo prišli iz prejšnjih.

V francoščini je naglas vselej na zadnjem zlogu, razen če ta ne vsebuje nemega *e* (*a*). To je sinhronično dejstvo, odnos med celoto francoskih besed in naglasom. Od kod prihaja? Iz prejšnjega stanja. Latinščina je imela drugačen in bolj zapleten naglasni sistem: če je bil predzadnji zlog dolg, je bil naglas na njem; če pa je bil kratek, se je naglas prenesel na predpredzadnji zlog (prim. *amīcus*, *ānīma*). Ta zakon se sklicuje na razmerja, v katerih ni niti najmanjše analogije s francoskim zakonom. Naglas je pravzaprav isti, namreč v tem smislu, da je ostal na istih mestih; v francoski besedi pride vselej na tisti zlog, ki ga je nosil tudi v latinščini: *amīcum* → *ami*, *ānīmam* → *āme*. Vseeno pa sta obrazca v enem in drugem trenutku različna, ker se je oblika besed spremenila. Vemo, da se je vse, kar je prišlo po naglasu, ali izgubilo ali pa skrčilo na nemi *e*. Po tej spremembi v besedi mesto naglasa glede na celoto ni bilo več isto; poslej so govorci, zavedajoč se novega razmerja, instinktivno naglašali zadnji zlog celo pri sposojenkah, ki so prišle prek pisave (*facile*, *consul*, *ticket*, *burgrave* itn.). Očitno je, da niso hoteli spremeniti sistema, uveljaviti novega obrazca, saj je v besedah, kakršna je *amīcum* → *ami*, naglas vselej ostal na istem zlogu; vendar pa je vmes vzniknilo diahronično dejstvo: naglasno mesto se je spremenilo, ne da bi se ga sploh dotaknili. Zakon o naglasu je – kakor vse, kar sodi k jezikovnemu sistemu – razpostavitve členov, naključen in nehoten rezultat razvoja.

Poglejmo še bolj presenetljiv primer. V stari slovanščini ima *slovo*, 'beseda', orodnik ednine *slovemъ*, imenovalnik množine

slova, roditelj množine *slovъ* itn; v tej sklanjatvi ima vsak sklon svojo končnico. Toda danes sta »šibka« samoglasnika *ь* in *ъ*, slovanska predstavnika indoevropskega *ǵ* in *ǵ̥*, izginila; zato je zdaj, denimo, v češčini *slovo, slovem, slova, slov*; prav tako *žena*, tožilnik ednine *ženu*, imenovalnik množine *ženy*, roditelj množine *žen*. Tu ima roditelj (slov. *žen*) ničto končnico. Vidimo torej, da materialni znak ni potreben, da bi se ideja izrazila; za jezik je lahko zadosti nasprotje nečesa z nič; tu, denimo, prepoznamo roditelj množine *žen* kratko malo po tem, da ni ne *žena* ne *ženu* ne katera koli izmed drugih oblik. Na prvi pogled se zdi čudno, da je tako specifična ideja, kakršna je roditelj množine, privzela znak *nič*; v tem je ravno dokaz, da se vse dogaja zgolj po naključju. Jezik je mehanizem, ki deluje kar naprej, navkljub poškodbam, ki so mu jih prizadejali.

Vse to potrjuje že navedena načela, ki jih bomo povzeli takole:

Jezik je sistem, katerega vse dele je mogoče in je treba obravnavati v njihovi sinhronični solidarnosti.

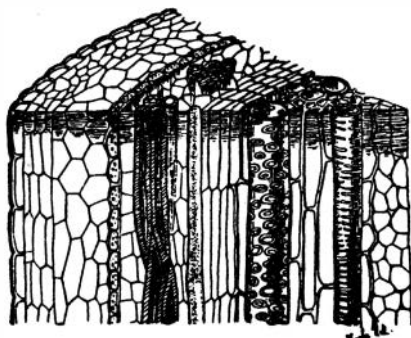
Spremembe nikoli ne prizadenejo sistema v celoti, temveč zgolj eno ali drugo izmed njegovih sestavin, zato jih je mogoče proučevati zgolj zunaj sistema. Seveda vsaka sprememba učinkuje nazaj na sistem; začetno dejstvo zadeva samo eno točko; v nikakršnem notranjem odnosu ni s posledicami, ki lahko iz njega izhajajo za celoto. Ta razlika v naravi, ki ločuje zapovrstne člene od členov, ki obstajajo le hkrati, razlika med delnimi dejstvi in dejstvi, ki zadevajo sistem, onemogoča, da bi iz obojega naredili materijo ene same znanosti.

§ 4. Primerjave, ki ponazarjajo razliko med obema razsežnostma

Da bi hkrati prikazali avtonomijo in medsebojno odvisnost sinhronične in diahronične razsežnosti, lahko prvo primerjamo s preslikavo telesa na ploskev. Resda je vsaka preslikava neposredno odvisna od preslikanega telesa, a se od njega vseeno razlikuje, je stvar zase. Drugače tudi ne bi bilo cele znanosti o preslikavah; zadosti bi bilo, če bi se ukvarjali le s telesi samimi. V jezikoslovju

sta v istem razmerju zgodovinska resničnost in stanje jezika: stanje je kakor preslikava zgodovine v dani trenutek. Sinhroničnih stanj ne moremo spoznati tako, da proučujemo telesa, se pravi diahronične dogodke, prav kot ne moremo doumeti geometričnih preslikav, pa naj še tako natančno proučujemo razne vrste teles.

Če počez prerežemo steblo kakšne rastline, se na površini reza prav tako pokaže bolj ali manj zapleten vzorec; ta ni drugo kot perspektiva vzdolžnih vlaken, in ta bomo ugliedali, če steblo prerežemo v smeri, pravokotni na prvi rez. Tudi tu je ena perspektiva odvisna od druge: podolžni prerez nam pokaže sama vlakna, ki tvorijo rastlino, prečni prerez pa njihovo razvrstitev na posamični površini; druga perspektiva se razlikuje od prve, saj nam kaže razmerja med vlakni, ki bi jih na podolžnem preseku nikoli ne mogli videti.

Izmed vseh primerjav, ki bi si jih bilo mogoče zamisliti, pa je najbolj nazorna tista, ki igro jezika primerja s partijo šaha. Pri obeh imamo pred seboj sistem vrednosti in lahko gledamo, kako se vrednosti spreminjajo. Partija šaha je kot umetna uresničitev tega, kar nam v naravni obliki kaže jezik.

Oglejmo si stvar поблиže.

Najprej: stanje v igri dobro ustreza stanju v jeziku. Medsebojne vrednosti figur so odvisne od njihovega položaja na šahovnici, prav kakor dobiva v jeziku vsak člen svojo vrednost iz nasprotja z vsemi drugimi členi.

Nadalje: sistem je vselej le trenuten; od enega do drugega položaja se spreminja. Vrednosti so res odvisne tudi in zlasti od nespremenljive konvencije, od pravila igre, ki obstaja pred začetkom partije in se ohranja ne glede na poteze. To pravilo, sprejeto enkrat za vselej, obstaja tudi v zadevah jezika; to so stalna načela semiologije.

Naposled: da bi prešli od enega ravnotežja k drugemu ali – v našem pojmovanju – od ene sinhronije k drugi, je zadosti, da se premakne ena figura; potreben ni nikakršen splošen pretres. To je ustreznik diahroničnemu dejstvu z vsemi posebnostmi. Zares:

a) Vsaka poteza pri šahu premakne eno samo figuro; prav tako tudi pri jeziku spremembe prizadevajo le osamljene sestavine.

b) Vseeno pa poteza odmeva po celotnem sistemu; igralec ne more vnaprej natančno videti skrajnega dosežka tega učinka. Spremembe v vrednostih, ki bodo izšle iz poteze, bodo ali nične ali zelo hude ali pa povprečne. Kakšna poteza lahko postavi na glavo celotno partijo in vpliva celo na figure, ki trenutno niso v igri. Videli smo, da je natančno tako tudi pri jeziku.

c) Premik figure je dejstvo, ki je absolutno razločeno od poprejšnjega ravnotežja in od poznejšega ravnotežja. Sprememba, ki se je zgodila, ne pripada nobenemu izmed teh dveh stanj: a pomembna so edinole stanja.

Pri šahovski partiji ima prav vsak položaj to enkratno značilnost, da je osvobojen prejšnjih; popolnoma vseeno je, ali je položaj nastal po tej ali oni poti; tisti, ki je bil zraven pri celi partiji, nima niti najmanjše prednosti pred radovednežem, ki si je prišel ogledat stanje igre v kritičnem trenutku; pri opisu položaja nikakor ni treba navajati, kaj se je zgodilo deset sekund poprej. Vse to velja prav tako za jezik in potrjuje radikalno razliko med diahroničnim in sinhroničnim. Govor vselej deluje v okviru jezikovnega stanja, in za spremembe, do katerih pride med stanji, v govoru ni prostora.

Primerjava odpove samo na eni točki; igralec šaha *ima namen*, da premakne figuro in da vpliva na sistem; jezik pa vnaprej ničesar ne premisli; njegove sestavine se premikajo – ali, natančneje, spreminjajo – samodejno in naključno; preglas pri *Hände* namesto *hanti*, pri *Gäste* namesto *gasti* (gl. str. 98) je vpeljal nov način tvorbe množine, prav tako je pripeljal do vznika glagolske oblike, kakršna je *trägt* za *tragit* itn. Da bi bila igra šaha v vsem podobna igri jezika, bi si morali zamisliti nezavednega ali nerazumnega igralca. Sicer pa postane s to edino razliko primerjava še toliko bolj poučna, saj kaže, kako absolutno nujno je v jezikoslovju razliko-

vati obe razsežnosti pojavov. Če namreč diahroničnih dejstev ni mogoče zreducirati na sinhronični sistem, ki ga določajo, niti takrat, kadar sprememba te vrste izhaja iz volje, potem bo to še toliko bolj res, kadar ta diahronična dejstva poženejo slepo silo, da se spopade z organizacijo znakovnega sistema.

§ 5. Nasprotje med jezikoslovjema v metodah in načelih

Nasprotje med sinhroničnim in diahroničnim se kaže na vseh točkah.

Tako – če začnemo s tistim, kar je najočitnejše – nista enako pomembni. Glede tega je jasno, da je sinhronični vidik nad diahroničnim, saj je za govorečo množico prava in edina resničnost (gl. str. 95). Enako velja za jezikoslovca: če se umesti v diahronično perspektivo, ne opazuje več jezika, temveč niz dogodkov, ki jezik spreminjajo. Pogosto trdijo, da ni nič pomembnejšega kakor spoznati genezo kakšnega stanja; v nekem smislu to drži: okoliščine, ki so to stanje izoblikovale, nam razjasnijo njegovo pravo naravo in nas varujejo pred nekaterimi utvarami (gl. str. 99 in nasl.); a prav to dokazuje, da diahronija ni sama sebi namen. O njej je mogoče reči isto, kar so rekli za časnikarstvo: pelje k vsemu, če le stopimo ven iz nje.

Tudi metode se pri obeh razsežnostih razlikujejo, in sicer na dva načina:

a) Sinhronija pozna zgolj eno perspektivo, perspektivo govorcev, in vsa njena metoda je v tem, da zbira njihova pričevanja; da bi dognali, koliko je kaj realnost, je treba in je zadosti ugotoviti, koliko obstaja za zavest subjektov. Narobe pa mora diahronično jezikoslovje razločevati dve perspektivi, prvo, ki je *prospektivna* in gre s tokom časa, in drugo, *retrospektivno*, ki gre proti časovnemu toku: odtod tudi podvojitev metode, o kateri bomo govorili v petem delu.

b) Druga razlika izvira iz obmejitev področja, ki ga obsega vsaka izmed disciplin. Predmet sinhroničnega proučevanja ni vse,

kar je hkratno, temveč samo celota dejstev, ki ustrezajo vsakemu jeziku; kolikor je treba, delitev sega celo do narečij in podnarečij. Pravzaprav izraz *sinhroničen* ni zadosti natančen; moral bi ga nadomestiti drug, resda nekoliko daljši izraz – *idiosinhroničen*. Narobe pa diahronično jezikoslovje take specializacije ne le ne potrebuje, temveč jo celo zavrača; izrazi, s katerimi se ukvarja, ne pripadajo nujno istemu jeziku (prim. indoevropski **esti*, grški *ésti*, nemški *ist*, francoski *est*). Prav zapovrstje diahroničnih dejstev in njihova prostorska množitev ustvarjata različnost idiomov. Da bi bilo upravičeno primerjati dve obliki, je zadosti, da sta zgodovinsko povezani, pa naj bo zveza še tako posredna.

Ta nasprotja niso niti najbolj izrazita niti najgloblja: zaradi radikalne antinomije med razvojnim in statičnim dejstvom so vsi pojmi, ki zadevajo eno ali drugo, prav tako tudi med seboj ireduktibilni. To resnico je mogoče dokazati pri katerem koli izmed teh pojmov. Tako nima sinhronični »pojav« nič skupnega z diahroničnim (gl. str. 100); eden je odnos med sočasnimi sestavinami, drugi je nadomestitev ene sestavine z drugo v času, skratka, dogodek. Na strani 122 bomo tudi videli, da so diahronične in sinhronične identitete zelo različne stvari: zgodovinsko je nikalnica *pas* enaka samostalniku *pas*, v jeziku današnjega dne pa sta ti sestavini popolnoma različni. Te ugotovitve bi bile zadosti, da bi doumeli nujnost, da teh dveh gledišč ne mešamo; nikjer se ta nujnost ne kaže jasneje kot pri razlikovanju, ki ga bomo zdaj vzpostavili.

§ 6. Sinhronični in diahronični zakon

V jezikoslovju pogosto govorijo o zakonih; ali pa dejstva jezika v resnici urejajo zakoni in kakšne narave bi lahko bili? Ker je jezik družbena institucija, bi lahko *a priori* mislili, da ga urejajo predpisi, analogni tistim, ki sicer vodijo kolektive. Vsak družbeni zakon pa ima dve temeljni značilnosti: je *imperativen* in je *splošen*; je obvezen in velja za vse primere, s časovnimi in prostorskimi omejitvami, seveda.

Ali jezikovni zakoni ustrezajo tej definiciji? Če hočemo to do-

gnati, moramo po tem, kar smo pravkar rekli, najprej ločiti sinhronično in diahronično področje. To sta problema, ki ju ne smemo zamešati: govoriti o jezikoslovnem zakonu nasploh je, kot da bi hoteli ujeti privid.

Tu je nekaj primerov iz grščine, pri katerih smo »zakone« obeh razsežnosti nalašč zamešali.

1. Aspirirani zveneči glasovi iz praindoevropščine so postali pridihnjeni nezveneči glasovi: **dhūmos* → *thūmós*, 'življenjski dih', **bherō* → *phérō*, 'nosim' itn.

2. Naglas ni nikoli prej kakor na predpredzadnjem zlogu.

3. Vse besede se končujejo na samoglasnik ali na *s*, *n*, *r*, noben drug soglasnik ne pride v poštev.

4. Začetni *s* pred samoglasnikom je postal *h* (spiritus asper): **septm* (lat. *septem*) → *heptá*.

5. Končni *m* se je spremenil v *n*: **jugom* → *zugón* (prim. lat. *jugum*¹).

6. Končni zaporniki so odpadli: **gunaik* → *gúnai*, **epheret* → *éphere*, **epheront* → *épheron*.

Prvi izmed teh zakonov je diahroničen: kar je bilo *dh*, je postalo *th*, itn. Drugi izraža razmerje med enoto besede in naglasom, nekakšno pogodbo med hkrati obstoječima členoma: ta zakon je sinhroničen. Enako velja za tretjega, saj zadeva enoto besede in njen konec. Četrti, 5. in 6. zakon so diahronični: kar je bilo *s*, je postalo *h*; *-n* je nadomestil *m*; *-t*, *k* itn. so izginili brez sledu.

Poleg tega je treba še opozoriti, da je 3. zakon rezultat 5. in 6.; dve diahronični dejstvi sta ustvarili sinhronično dejstvo.

Potem ko smo razločili ti kategoriji zakonov, vidimo, da 2. in 3. nista iste narave kot 1., 4., 5. in 6..

¹ Po gospodih Meilletu (*Mém. de la Soc. de Lingu.*, IX, str. 336 in nasl.) in Gauthiotu (*La fin de mot en indo-européen* [Konec besede v indoevropščini], str. 158 in nasl.) je indoevropščina poznala le končni *-n*, *-m* ni bil mogoč; če sprejmemo to teorijo, je pri 5. zakonu zadosti tale formulacija: vsak končni indoevropski *-n* se je v grščini ohranil; njegova dokazna vrednost s tem ne bi bila nič manjša, saj je glasoslovni pojav, ki pripelje do ohranitve starega stanja, enake narave kot tisti, ki pripelje do spremembe (gl. str. 162–163). (*Urednika*)

Sinhronični zakon je splošen, ni pa imperativen. Resda ga posameznikom nalaga prisila kolektivne rabe (gl. str. 87–88), a tu nimamo v mislih obveznosti, ki se nanaša na govorce. Reči hočemo, da v jeziku nobena sila ne zagotavlja, da bi se zakonitost, kadar na kakšni točki velja, tudi ohranila. Sinhronični zakon je preprost izraz obstoječega reda in le ugotavlja stvarno stanje; iste narave je kakor izraz, ki bi ugotovil, da so drevesa v sadovnjaku posajena v kvadrat. In red, ki ga določa, je nestalen prav zato, ker ni imperativen. Tako ni nič bolj zakonito kot sinhronični zakon, ki ureja latinski naglas (zakon, ki je v vsem podoben 2. zakonu); a vseeno se ta naglasna ureditev ni mogla upreti dejavnikom spremembe in se je umaknila pred novim zakonom, tistim iz francoščine (gl. zgoraj str. 100 in nasl.). Skratka, o zakonu v sinhroniji govorimo v smislu ureditve, načela urejenosti.

Diahronija pa, narobe, predpostavlja dinamični dejavnik, ki proizvede učinek, ki nekaj izvrši. A ta imperativna narava ni zadosti, da bi lahko pri evolutivnih dejstvih uporabili pojem zakona; o zakonu govorimo le, kadar se kakšna množica dejstev podreja istemu pravilu, in četudi je videz kdaj pa kdaj drugačen, so diahronični dogodki vselej naključni in posamični.

To je neposredno razvidno pri semantičnih dejstvih; francoski *poutre*, 'kobila', je dobil pomen 'hlod, tram' iz posebnih vzrokov in neodvisno od drugih sprememb, do katerih je nemara prišlo v istem času; to je samo še eno naključje med vsemi, ki sestavljajo zgodovino jezika.

Pri skladenjskih in oblikoslovnih preobrazbah pa stvar na prvi pogled ni tako jasna. V določenem obdobju so malone vse oblike starega imenovalnika izginile iz francoščine; mar to ni množica dejstev, ki se podrejajo istemu zakonu? Ne, ker so vsa ta dejstva zgolj mnogoterne pojavne oblike enega in istega osamljenega dejstva. Prizadet je bil posebni pojem imenovalnika, njegovo izginotje pa je seveda povzročilo, da je izginila cela vrsta oblik. Kdor vidi le zunanost jezika, temu se enkratni pojav utopi v množstvu svojih manifestacij; a pojav je v svoji globoki naravi en sam in je zgodovinski dogodek, ki je v svoji razsežnosti enako osamljen kot semantična sprememba, ki jo je prestala beseda *poutre*; zakonu je na

videz podoben samo zato, ker se udejanja v sistemu: le dosledna členitev sistema ustvarja iluzijo, da za diahronično dejstvo veljajo isti pogoji kot za sinhronično dejstvo.

Popolnoma enako je naposled pri glasoslovnih spremembah; pa vseeno ponavadi govorijo o glasoslovnih zakonih. Res je mogoče ugotoviti, da v kakšnem trenutku na določenem področju vse besede z isto glasovno značilnostjo prizadene ista sprememba; tako 1. zakon s strani 106 (**dhūmos* → *gr. thūmós*) velja za vse grške besede, ki vsebujejo zveneči aspirirani glas (prim. **nebhos* → *néphos*, **medhu* → *méthu*, **anghō* → *ankhō* itn.); 4. pravilo (**septm* → *heptá*) velja za **serpō* – *hérpo*, **sūs* – *hūs*, in za vse besede, ki se začnejo s *s*. Resda so nekateri menili, da naj to ne bi bila pravilnost, a nam se zdi zelo trdno dognana; dozdevne izjeme ne zmanjšujejo teže sprememb te vrste, saj jih je mogoče pojasniti bodisi z bolj specialnimi glasoslovnimi zakoni (gl. primer *tríkhes* : *thriksí* na str. 112) bodisi s posegom dejstev s kakšne druge ravni (analogija itn.). Zdi se torej, da bi bilo težko bolj ustreči definiciji, ki smo jo pravkar dali za besedo »zakon«. Pa vendar so ne glede na število primerov, v katerih se glasoslovni zakon verificira, vsa dejstva, ki jih zajema, zgolj manifestacija enega samega posamičnega dejstva.

Pravo vprašanje je, ali glasoslovne spremembe prizadevajo besede ali samo glasove; odgovor je jasen: v *néphos*, *méthu*, *ánkhō* itn. se določeni fonem, indoevropski aspirirani zveneči glas, spremeni v aspirirani nezveneči glas, začetni *s* prvotne grščine se spremeni v *h* itn., in vsako izmed teh dejstev je osamljeno, neodvisno od drugih istovrstnih dogodkov, neodvisno tudi od besed, v katerih je do njega prišlo.¹

Seveda sprememba prizadene vse te besede v njihovi glasovni

¹ Ni treba posebej poudarjati, da so navedeni zgledi čisto shematične narave: sedanje jezikoslovje se utemeljeno trudi, da bi kolikor mogoče obsežne nize glasoslovnih sprememb podredilo istemu začetnemu načelu; tako gospod Meillet vse preobrazbe grških zapornikov pojasnjuje s postopno slabitvijo njihove izgovarjave (gl. *Mém. de la Soc. de Lingu.*, IX, str. 163 in nasl.). Pričujoči sklepi o naravi glasoslovnih sprememb se seveda v zadnji instanci nanašajo na ta splošna dejstva, kjer jih je pač mogoče najti. (*Urednika*)

materiji, a to nas ne sme prevarati glede prave narave fenomena.

Na čem utemeljujemo trditev, da besede same pri glasoslovnih preobrazbah niso neposredno prizadete? Na preprosti ugotovitvi, da so jim take preobrazbe navsezadnje tuje in jim ne morejo seči do bistva. Enotnosti besede ne vzpostavlja zgolj množica njenih fonemov; izhaja še iz drugih značilnosti, ne le iz njene materialne kvalitete. Recimo, da bi bila struna pri klavirju razglašena: ko bi igrali melodijo, bi vsakič, kadar bi udarili na to struno, dobili napačen ton; toda kje? V melodiji? Gotovo ne; ta ni prizadeta; zgolj klavir je poškodovan. Prav tako je v fonetiki. Sistem naših fonemov je inštrument, na katerega igramo, ko izgovarjamo besede jezika; če se ena izmed teh sestavin spremeni, so posledice lahko različne, dejstvo samo na sebi ne zadeva besed, ki so, če lahko tako rečemo, melodije našega sporeda.

Tako so diahronična dejstva nekaj posamičnega; premiki v sistemu se dogajajo pod udarom dogodkov, ki niso samo sistemu tuji (gl. str. 99), temveč so osamljeni in vsi skupaj ne tvorijo sistema.

Povzemimo: sinhronična dejstva, ne glede na siceršnje posebnosti, kažejo nekakšno urejenost, a niso prav nič obvezujoča; diahronična dejstva pa so, narobe, v jeziku obvezna, a ni v njih nič splošnega.

Z eno besedo – in do tega sklepa smo hoteli priti –, niti enih niti drugih dejstev ne urejajo zakoni v smislu naše zgornje definicije, in če bi kljub temu hoteli govoriti o jezikovnih zakonih, bi imel ta izraz v zvezi z dejstvi ene vrste popolnoma drugačen pomen kakor v zvezi z dejstvi druge vrste.

§ 7. Ali obstaja panhronično gledišče

Izraz »zakon« smo doslej razumeli v pravnem smislu. Ali pa bi nemara v jeziku lahko našli zakone v smislu, kakor jih razumejo fizikalne ali naravne znanosti, se pravi v smislu odnosov, ki veljajo vselej in povsod? Z eno besedo, ali bi jezika ne mogli proučevati s panhroničnega gledišča?

Nedvomno. Ker prihaja in bo vselej prihajalo do glasoslovnih

sprememb, nam lahko potemtakem ta pojav nasploh velja za enega stalnih vidikov jezika; to je torej eden njegovih zakonov. V jezikoslovju so kakor pri šahu (gl. str. 102 in nasl.) pravila, ki preživijo vse dogodke. A to so splošna načela, ki obstajajo neodvisno od konkretnih dejstev; brž ko govorimo o posameznih in otipljivih dejstvih, ni več panhroničnega gledišča. Tako je vsaka glasoslovna sprememba, ne glede na svoj siceršnji obseg, časovno in krajevno omejena; nobena sprememba se ne dogaja v vseh časih in vseh krajih; obstaja zgolj diahronično. Prav s tem merilom lahko doženemo, kaj sodi k jeziku in kaj ne. Konkretno dejstvo, ki bi ga bilo mogoče panhronično pojasniti, jeziku ne more pripadati. Vzemimo besedo *chose*: z diahroničnega stališča je v nasprotju z latinsko besedo *causa*, iz katere je izpeljana; s sinhroničnega stališča je v nasprotju z vsemi izrazi, ki jih je mogoče z njo povezati v sodobni francoščini. Panhronično je mogoče opazovati edinole glasove besede, če jih vzamemo same na sebi (*šoz*); a tako nimajo nikakršne jezikovne vrednosti; in celo s panhroničnega stališča *šoz*, če jih vzamemo v verigi, kakršna je *ün šoz admirablā*, »une chose admirable«, niso enota, temveč so množica brez oblike, ki ni z ničimer obmejena; zares, zakaj *šoz* in ne *oza* ali *nšp*? To ni vrednost, zato ker nima pomena. Panhronično gledišče nikoli ne obseže posebnih dejstev jezika.

§ 8. Posledice zmešnjave med sinhroničnim in diahroničnim

Možna sta dva primera:

a) Sinhronična resnica je videti zanikanje diahronične, in če na stvar gledamo površno, lahko menimo, da je treba izbrati; v resnici pa to ni nujno; ena resnica ne izključuje druge. Če je *dépit* v stari francoščini pomenilo 'prezir', to ni ovira, da ne bi danes imelo čisto drugega pomena: etimologija in sinhronična vrednost sta različni stvari. Prav tako, denimo, tradicionalna slovnica sodobne francoščine uči, da je sedanji deležnik v nekaterih primerih pregiben in se z odnosnico ujema kot pridevnik (prim. »une eau courante«), v

drugih pa ni pregiben (prim. »une personne *courant* dans la rue«). Toda zgodovinska slovnica nam kaže, da ne gre za eno in isto obliko: prva je nadaljevanje latinskega deležnika (*currentem*), ki je pregiben, medtem ko druga prihaja od nepregibnega ablativa gerundija (*currendō*).¹

Je nemara sinhronična resnica v protislovju z diahronično resnico in bi morali v imenu zgodovinske slovnice obsoditi tradicionalno slovnico? Ne, saj bi to pomenilo, da vidimo zgolj polovico stvarnosti; ne smemo misliti, da je samo zgodovinsko dejstvo pomembno in da je zadosti, da vzpostavi jezik. Seveda sta s stališča izvirov v deležniku *courant* dve sestavini: a jezikovna zavest ju združuje in vidi samo še eno: ta resnica je prav tako absolutna in nespodbitna kakor ona druga.

b) Sinhronična resnica se tako zelo ujema z diahronično, da ju zamenjujemo ali da se nam zdi odveč, da bi ju ločevali. Tako menijo, da so pojasnili sedANJI pomen besede *père*, če rečejo, da je *pater* pomenil isto. Drug primer: latinski kratki *a* v odprtem nezačetnem zlogu se je spremenil v *i*: poleg *faciō* imamo *conficiō*, poleg *amicus inimicus* itn. Pogosto izrazijo zakon tako, da rečejo, da *a* iz *faciō* postane *i* v *conficiō*, zato ker ni več v prvem zlogu. To pa ne drži: *a* iz *faciō* ni nikoli »postal« *i* v *conficiō*. Da bi zares prišli do resnice, moramo razlikovati med dvema obdobjema in štirimi členi: najprej se je reklo *faciō* – *confaciō*; potem se je *confaciō* spremenil v *conficiō*, *faciō* pa je ostal nespremenjen, in tako so začeli govoriti *faciō* – *conficiō*. Takole:

<i>faciō</i>	↔	<i>confaciō</i>	Obdobje A
↓		↓	
<i>faciō</i>	↔	<i>conficiō</i>	Obdobje B

Če že govorimo o »spremembi«, se je zgodila med *confaciō* in

¹ To splošno sprejeto teorijo je spodbil zlasti gospod E. Lerch (*Das invariabel Participium praesentis* [Nespremenljivi participium praesentis], Erlangen, 1913), kakor se nam zdi, brez uspeha; tako torej ni razloga, da bi se odpovedali zgledu, ki bi v vsakem primeru ohranil didaktično vrednost. (*Urednika*)

conficiō; a slabo formulirano pravilo prvega člena sploh omenjalo ni! Nadalje pa je poleg te spremembe, ki je seveda diahronična, še drugo dejstvo, ki je nekaj absolutno drugega kakor prvo in ki zadeva popolnoma sinhronično nasprotje med *faciō* in *conficiō*. Človek je v skušnjavi, da bi rekel, da to ni dejstvo, temveč rezultat. Vseeno pa je to pravo dejstvo v svoji razsežnosti, in celo vsi sinhronični pojavi so taki. Prave vrednosti nasprotja *faciō* – *conficiō* ni mogoče prepoznati zato, ker ne pomeni kaj dosti. A če pogledamo para *Gast* – *Gäste*, *gebe* – *gibt*, lahko vidimo, da sta tudi ti nasprotji naključna rezultata glasovnega razvoja, a sta v sinhronični razsežnosti vseeno prav bistvena slovnična pojava. Ker sta ti vrsti pojavov sicer med seboj tesno povezani, saj ena določa drugo, je mogoče naposled pomisliti, da ju ni vredno razločevati; in res ju je jezikoslovje med seboj mešalo dolga desetletja, ne da bi opazilo, da je ta metoda brez vrednosti.

Ta zmota pa se pri nekaterih primerih zelo jasno pokaže. Lahko bi pomislili, da grško *phuktós* lahko pojasnimo že s tem, da rečemo: v grščini se *g* ali *kh* spremenita v *k* pred nezvenečimi soglasniki, in bi stvar izrazili s sinhroničnimi ustreznici, kakršne so *phugeîn* : *phuktós*, *lékhos* : *léktron* itn. Vendar pa naletimo na primere, kakršen je *tríkhes* : *thriksí*, kjer se najdemo pred zapletom: *t* »preide« v *th*. Obliki te besede je mogoče pojasniti zgolj zgodovinsko, z relativno kronologijo. Prvotna osnova, **thrikh*, za katero je prišlo obrazilo *-si*, je dala *thriksí*, kar je zelo star pojav, enak tistemu, ki je dal *léktron* iz korena *lekh-*. Pozneje je vsak aspirirani glas, za katerim je v isti besedi prišel drug aspiriran glas, prešel v nezveneči glas, in **thríkhes* je postalo *tríkhes*; *thriksí* pa se je seveda temu zakonu izmaknil.

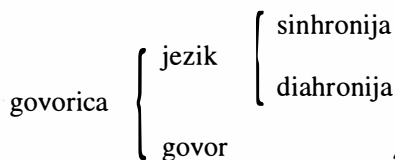
§ 9. Sklepi

Tako se je jezikoslovje tukaj znašlo pred drugo razvejitvijo. Najprej se je bilo treba odločiti med jezikom in govorom (gl. str. 29); tu pa smo zdaj na križišču poti: ena vodi k diahroniji, druga k sinhroniji.

Zdaj, ko smo prišli do tega dvojnega načela klasifikacije, lahko dodamo, da je vse, kar je v jeziku diahronično, tako zgolj po govoru. Zametek vseh sprememb je v govoru: vsako izmed njih najprej spočne skupina posameznikov, šele potem obvelja v rabi. Sodobna nemščina pravi: *ich war, wir waren*, medtem ko je stara nemščina vse do 16. stoletja spregala: *ich was, wir waren* (angleščina še vedno pravi: *I was, we were*). Kako se je zgodilo, da je *was* nadomestil *war*? Nekaj oseb je pod vplivom *waren* po analogiji ustvarilo *war*; to je bilo govorno dejstvo; to obliko, ki so jo pogosto ponavljali, je skupnost sprejela, in postala je jezikovno dejstvo. A vse inovacije v govoru nimajo istega uspeha, in vse dokler ostajajo individualne, jih ni treba upoštevati, saj proučujemo jezik; v naše opazovalno polje pridejo šele, ko jih sprejme kolektiv.

Pred razvojnim dejstvom je vselej dejstvo ali, bolje, množica podobnih dejstev s področja govora; to nikakor ne spodbija razločevanja, ki smo ga vpeljali zgoraj, celo potrjuje ga, saj v zgodovini vsake inovacije vselej naletimo na dva ločena trenutka: 1. trenutek, ko se prikaže pri posameznikih; 2. trenutek, ko inovacija postane jezikovno dejstvo, na zunaj enako, toda sprejeto v kolektivu.

Pričujoča ponazoritev prikazuje racionalno obliko, ki jo mora privzeti jezikoslovno proučevanje:

Priznati je treba, da teoretična in idealna oblika znanosti ni vedno enaka tisti, ki ji jo nalagajo praktične zahteve. V jezikoslovju so te zahteve izrazitejše kakor koder koli drugod; delno je z njimi mogoče opravičiti zmedo, ki ta čas vlada v teh raziskavah. Četudi bi razlikovanja, ki smo jih tukaj vzpostavili, obveljala enkrat za vselej, v imenu tega ideala raziskavam bržkone ne bi mogli vsiliti natančnejše orientacije.

Tako pri sinhroničnem proučevanju stare francoščine jezikoslovec obravnava dejstva in načela, ki nimajo nič skupnega s tistimi, ki bi mu jih odkrila zgodovina tega jezika od 13. do 20. stoletja; nasprotno pa jih je mogoče primerjati s tistimi, ki bi jih odkril opis kakšnega sodobnega bantujskega jezika, atiške grščine iz leta 400 pr. n. š. ali navsezadnje današnje francoščine. Te različne razprave namreč temeljijo na podobnih odnosih; četudi je vsak idiom zaprt sistem, vsi predpostavljajo nekatera stalna načela, na katera vsakič ponovno naletimo, ko preidemo iz enega v drugega, saj ostajamo v isti razsežnosti. Nič drugače ni pri zgodovinskem proučevanju: naj pregledamo kakšno obdobje francoščine (na primer od 13. do 20. stoletja) ali obdobje javanščine ali katerega koli drugega jezika, povsod obdelujemo podobna dejstva, in zadosti bi bilo, da bi jih postavili druga ob druga, pa bi prišli do splošnih resnic diahronične razsežnosti. Idealno bi bilo, da bi se vsak znanstvenik posvetil eni ali drugi vrsti teh raziskav in zajel kolikor mogoče veliko dejstev v svoji razsežnosti; a zelo težko je znanstveno obvladovati tako različne jezike. Na drugi strani je pravzaprav vsak jezik enota proučevanja, in stvar sama jezikoslovca napelje, da obravnava jezik zdaj statično, zdaj zgodovinsko. Vseeno pa ne smemo nikoli pozabiti, da je v teoriji ta enotnost površinska, medtem ko se v raznoličnosti idiomov skriva globoka enotnost. Naj se pri proučevanju jezika opazovanje obrača na eno ali drugo stran, za vsako ceno moramo vsako dejstvo umestiti v njegovo področje in ne smemo pomešati metod.

Dela jezikoslovja, ki smo ju tako razmejili, bosta drug za drugim predmet našega proučevanja.

Sinhronično jezikoslovje se bo ukvarjalo z logičnimi in psihološkimi odnosi, ki povezujejo člene, ki obstajajo hkrati in tvorijo sistem, kakor te odnose vidi ista kolektivna zavest.

Diahronično jezikoslovje pa bo, prav narobe, proučevalo odnose, ki povezujejo zapovrstne člene, ki jih ne vidi ista kolektivna zavest in ki drug drugega nadomeščajo, ne da bi skupaj tvorili sistem.

DRUGI DEL

SINHRONIČNO JEZIKOSLOVJE

PRVO POGlavJE

SPLOŠNE OPOMBE

Predmet splošnega sinhroničnega jezikoslovja je ugotavljanje temeljnih načel vsakega idiosinhroničnega sistema, konstitutivnih dejavnikov vsakega jezikovnega stanja. Marsikaj od tega, kar smo doslej že predstavili, pravzaprav pripada sinhroniji; tako je mogoče splošne lastnosti znaka šteti za sestavni del sinhronije, četudi so nam pomagale dokazati nujnost, da razlikujemo med obema jezikoslovjema.

K sinhroniji sodi vse, čemur pravimo »splošna slovnica«; samo v okviru jezikovnih stanj je namreč mogoče ugotavljati razne odnose, ki sodijo na njeno področje. V nadaljevanju si bomo ogledali le nekatera bistvena načela, brez katerih se ni mogoče lotiti bolj specialnih vprašanj statike ne pojasniti podrobnosti v jezikovnem stanju.

V splošnem je statično jezikoslovje veliko težavnejše kot zgodovina. Razvojna dejstva so bolj konkretna, več povedo domišljiji; razmerja, ki jih tu opazujemo, se spletajo med zapovrstnimi členi, ki jih ni težko zgrabiti; lagodno je, pogosto celo zabavno iti za nizom preobrazb. Jezikoslovje, ki se giblje med vrednostmi in hkratnimi odnosi, pa prinaša dosti hujše težave.

V praksi jezikovno stanje ni točka, temveč krajši ali daljši časovni prostor, v katerem je vsota nastalih sprememb minimalna. To je lahko deset let, ena generacija, stoletje ali celo več. Lahko da se jezik v dolgem časovnem intervalu komajda kaj spremeni, potem pa ga v nekaj letih prerešejo bistvene preobrazbe. Izmed dveh

jezikov, ki obstajata hkrati v istem času, se eden lahko močno razvija, drugi pa skorajda ne; pri tem drugem jeziku bo proučevanje nujno sinhronično, pri prvem pa diahronično. Za absolutno stanje je značilno, da v njem ni sprememb, ker pa se jezik vseeno spreminja, četudi še tako malo, moramo pri proučevanju jezikovnega stanja praktično zanemariti nepomembne spremembe, podobno kot matematiki zanemarijajo infinitezimalne količine pri nekaterih operacijah, na primer pri logaritmskem računu.

V politični zgodovini razlikujejo med *epoho*, obdobjem, ki je točka v času, in *periodo*, obdobjem, ki obsega daljše trajanje. Vseeno pa zgodovinar govori o epohi Antoninov, o epohi križarskih vojn, kadar misli na množico značilnosti, ki so v tem času ostale stalne. Tudi o statičnem jezikoslovju bi lahko rekli, da se ukvarja z epohami; a izraz *stanje* je ustrežnejši; začetek in konec epohe namreč navadno zaznamuje kakšna bolj ali manj nenadna revolucija, ki teži k preobrazbi ustaljenega stanja. Beseda 'stanje' ne napeljuje k misli, da bi se kaj takega dogajalo tudi v jeziku. Vrhu tega izraz epoha, prav zato, ker prihaja iz zgodovinopisja, ne napeljuje toliko na jezik sam, kolikor na okoliščine, ki ga obkrožajo in določajo; z eno besedo, epoha je bliže ideji tistega, čemur smo rekli zunanje jezikoslovje (gl. str. 32).

Sicer pa razmejitev v času ni edina težava, na katero naletimo pri definiranju jezikovnega stanja; isto vprašanje se postavlja tudi glede prostora. Skratka, pojem jezikovnega stanja je lahko zgolj približen. Kakor v večini znanosti tudi v statičnem jezikoslovju ni mogoče ničesar dokazati brez konvencionalne poenostavitve podatkov.

DRUGO POGLAVJE

KONKRETNE ENTITETE JEZIKA

§ 1. Entitete in enote. Definicije

Znaki, iz katerih je sestavljen jezik, niso abstrakcije, temveč realni predmeti (gl. str. 26): njim in njihovim odnosom velja jezikoslovno proučevanje; rečemo jim lahko *konkretne entitete* te znanosti.

Spomnimo najprej na načeli, ki obvladujeta celotno vprašanje:

1. Jezikovna entiteta obstaja zgolj po povezavi označevalca in označenca (gl. str. 79–80); brž ko upoštevamo le eno sestavino, izgine; namesto konkretnega predmeta imamo tedaj pred seboj le še golo abstrakcijo. V vsakem trenutku nam grozi, da bomo v prepričanju, da smo entiteto obsegli v popolnosti, zajeli le njen del; to bi se, denimo, zgodilo, če bi govorno verigo razdelili na zloge; zlog je pomemben le v fonologiji. Niz glasov je jezikoven le, če je opora ideji; sam zase je samo še snov za fiziološko študijo.

Enako velja tudi za označenec, brž ko ga ločimo od njegovega označevalca. Koncepti, kakršni so »hiša«, »bel«, »gledati« itn., sami na sebi sodijo v psihologijo; jezikovne entitete postanejo šele v povezavi s slušnimi podobami; v jeziku je koncept lastnost glasovne substance, tako kot je neka določena zvočnost lastnost koncepta.

To enoto z dvema obrazoma so pogosto primerjali z enotnostjo človeške osebe, ki jo sestavljata telo in duša. Primera ni kaj prida. Ustrezneje bi bilo pomisliti na kakšno kemično spojino, denimo na

vodo; voda je kombinacija vodika in kisika; ta elementa pa vsak zase nimata nobene od njenih lastnosti.

2. Jezikovna entiteta je popolnoma določena šele, ko je *omejena*, ločena od vsega, kar jo v glasovni verigi obdaja. V mehanizmu jezika so druga z drugo v nasprotju te razmejene entitete ali *enote*.

Na prvi mah smo v skušnjavi, da bi jezikovne znake izenačili z vidnimi znaki, ki lahko v prostoru obstajajo hkrati, ne da bi se pomešali, in si predstavljamo, da je pomenske sestavine mogoče razločiti enako, ne da bi bila pri tem potrebna kakšna duhovna operacija. Beseda »oblika«, s katero jih pogosto zaznamujemo – prim. izraze kot »glagolska oblika«, »samostalniška oblika« –, nam pomaga vztrajati v tej zmoti. Vendar vemo, da je poglobljena značilnost glasovne verige, da je linearna (gl. str. 83). Sama zase je zgolj črta, nepretrgan trak, kjer uho ne zazna nikakršne zadostne in natančne razdelitve; za kaj takega se je treba zateči k pomenom. Kadar slišimo kakšen neznan jezik, nismo sposobni dognati, kako je treba analizirati zapovrstje glasov; ta analiza namreč ni mogoča, če upoštevamo zgolj glasovni vidik jezikovnega pojava. Kadar pa vemo, kakšen pomen in kakšno vlogo je treba pripisati vsakemu delu verige, tedaj se ti deli pred našimi očmi ločijo drug od drugega, amorfní trak pa se razreže na kosce; a v tej analizi ni nič materialnega.

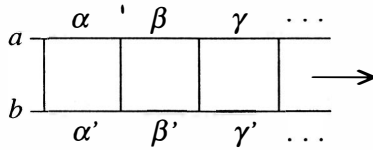
Skratka, jezik se ne kaže kot množica vnaprej razmejenih znakov, tako da bi bilo zadosti proučevati njihov pomen in členitev; to je nerazločena gmota, v kateri nam lahko edinole pozornost in navada omogočita, da najdemo posamične sestavine. Enota nima nikakršne posebne glasovne narave, in definirati jo je mogoče samo takole: *zvočni reženj, ki je, izvzemši to, kar je v govorni verigi pred njim in za njim, označevalec nekega koncepta.*

§ 2. Metoda razmejevanja

Kdor obvlada jezik, razmejuje njegove enote s kaj preprosto metodo – vsaj v teoriji. Metoda je v tem, da se umestimo v govor, v katerem gledamo dokument jezika, in si ga predstavimo z

vzporednima verigama, z verigo konceptov (a) in z verigo slušnih podob (b).

Pravilna razmejitev zahteva, da razdelitve, ki jih vzpostavimo v slušni verigi (α , β , γ ...), ustrezajo tistim v verigi pojmov (α' , β' , γ'):

Vzemimo v francoščini *sižlaprā*: ali lahko to verigo prekinem za l in rečem, da je *sižl* enota? Ne: zadosti je pogledati koncepte, pa vidimo, da je ta razdelitev napačna. Tudi v razrezu po zlogih: *siž-la-prā a priori* ni nič jezikovnega. Edini možni razdelitvi sta: 1. *si-ž-la-prā* («si je la prends»); in 2. *si-ž-l-aprā* («si je l'aprends»), in obe določa pomen, ki ga pripisujemo tem besedam.

Če hočemo preveriti rezultat tega postopka in se prepričati, da imamo zares opraviti z enoto, mora biti mogoče, da pri primerjanju niza stavkov, kjer naletimo na isto enoto, lahko to enoto vsakokrat izločimo iz preostalega konteksta in hkrati ugotovimo, da smisel to razmejitev dopušča. Vzemimo besedni zvezi: *laforsduvā*, »la force du vent«, in *abudfors*, »à bout de force«: v obeh nizih se isti pojem ujema z istim glasovnim sklopom *fors*; to je torej jezikovna enota. V stavku *ilmāforsaparle*, »il me force à parler«, pa ima *fors* docela drugačen pomen; to je torej druga enota.

§ 3. Praktične težave pri razmejevanju

Pa je to metodo, ki je v teoriji tako preprosta, mogoče tudi brez težav uporabljati? Človek bi to zlahka verjel, če izhaja iz misli, da so enote, ki jih je treba razločiti, besede: kaj drugega pa naj bi bil stavek kot kombinacija besed; ali ni mogoče besed tudi najbolj neposredno zgrabiti? Če ostanemo pri zgornjem primeru, bi tako rekli, da se govorna veriga *sižlaprā* deli v štiri enote, ki jih z ana-

lizo lahko razmejimo in ki so tudi štiri besede: *si-je-l'-apprends*. Vseeno pa takoj postanemo nezaupljivi, ko se spomnimo, da so se o naravi besede na veliko prerekli, in če le malo pomislimo, vidimo, da tistega, kar s tem razumejo, ni mogoče uskladiti z našim umevanjem konkretne enote.

O tem se lahko prepričamo, če samo pomislimo na *cheval* in njegovo množino *chevaux*. Navadno pravijo, da sta to dve obliki istega samostalnika; a če ju vzamemo v celoti, sta vseeno dve različni stvari – tako po smislu kot po zvoku. Tudi v *mwa* (»le mois de decembre«) in *mwaz* (»un mois après«) imamo isto besedo na dva različna načina, pa vendar ne bi mogla veljati za konkretno enoto: pomen je resda isti, a glasovna reznja sta različna. Brž ko bi radi konkretne enote izenačili z besedami, se tako znajdemo pred dilemo: ali naj se ne zmenimo za sicer očitno razmerje, ki povezuje *cheval* in *chevaux*, *mwa* in *mwaz* itn., in rečemo, da so to različne besede, ali pa naj se odpovemo konkretnim enotam in se zadovoljimo z abstrakcijo, ki povezuje različne oblike iste besede. Konkretno enoto je treba iskati drugod in ne v besedi. Sicer pa so tudi številne besede kompleksne enote, v katerih zlahka razločimo nižje enote (pripone, predpone, osnove); izpeljanke kot *desir-eux*, *malheur-eux* se členijo na razločene dele, med katerimi ima vsak svoj očitni pomen in vlogo. Prav narobe pa so tudi enote, ki so večje od besed: zloženske (*porte-plume*), stalne besedne zveze (*s'il vous plaît*), pregibne oblike (*il a été*) itn. A pri razmejevanju teh enot naletimo na enake težave kot pri besedah v pravem pomenu, in zelo težko je v glasovni verigi razvozlati igro jezikovnih enot, ki se tu srečujejo, in reči, s katerimi konkretnimi prvinami jezik deluje.

Teh težav govorci seveda ne poznajo; vse, kar na kateri koli ravni kaj pomeni, se jim zdi konkretna sestavina, ki jo v diskurzu nezmotljivo razločijo. Toda eno je to naglo in pretanjeno igro enot čutiti, drugo pa jo je obdelati z metodično analizo.

Dokaj razširjena teorija meni, da so edine konkretne enote stavki: govorimo le v stavkih in šele vnačaj iz njih izluščimo besede. Vnaprej se seveda postavlja vprašanje, koliko stavek sploh pripada jeziku (gl. str. 139)? Če sodi na področje govora, potem ne more veljati za jezikovno enoto. A denimo, da smo to težavo odpravili.

Če si predstavljamo množico stavkov, ki jih je mogoče izgovoriti, je njihova najbolj presenetljiva lastnost, da si niso prav nič podobni. Na prvi pogled smo v skušnjavi, da bi velikansko raznoličnost stavkov primerjali z nič manjšo raznoličnostjo posameznikov, ki sestavljajo zoološko vrsto; to je utvara: pri živalih iste vrste so skupne značilnosti dosti pomembnejše kot razlike, ki jih ločujejo; med stavki pa, prav narobe, prevladuje raznoličnost, in brž ko poskusimo ugotoviti, kaj vse jih v tej raznoličnosti povezuje, pridemo, ne da bi izrecno hoteli, spet do besede in njenih slovničnih značilnosti, in se spet znajdemo v istih težavah.

§ 4. Sklep

Na večini področij, ki so predmet znanosti, se vprašanje enot sploh ne postavlja: dane so že vnaprej. Tako se v zoologiji že od vsega začetka ponuja žival. Tudi astronomija se ukvarja s prostorsko ločenimi enotami: z zvezdami; v kemiji je mogoče proučevati naravo in sestavo kalijevega bikromata, ne da bi za en sam trenutek podvomili, da je to dobro definiran predmet.

Če v kakšni znanosti ni videti neposredno prepoznavnih konkretnih enot, tedaj zanjo niso bistvene. Je v zgodovini, na primer, enota posameznik, obdobje, nacija? Ne vemo, pa tudi pomembno ni. Zgodovinsko delo je mogoče napisati, ne da bi si bili glede tega na jasnem.

A prav kakor je šahovska igra vsa v kombiniranju raznih figur, tako je tudi jezik sistem, ki v celoti temelji na nasprotju svojih konkretnih enot. Ni si mogoče privoščiti, da jih ne bi poznali, pa tudi enega samega koraka ni mogoče napraviti brez njih; kako jih razmejiti, pa je vendarle tako občutljivo vprašanje, da se človek vpraša, ali so sploh zares dane.

Jezik ima potemtakem to nenavadno in presenetljivo lastnost, da ne nudi na prvi mah zaznavnih entitet, hkrati pa ni mogoče dvomiti, da te enote v resnici obstajajo in da jezik vzpostavlja njihova igra. To je brez dvoma poteza, po kateri se razlikuje od vseh drugih semioloških institucij.

TRETJE POGLAVJE

IDENTITETE, REALNOSTI, VREDNOSTI

Ugotovitev, do katere smo pravkar prišli, nas postavlja pred vprašanje, ki je še toliko pomembnejše, ker je v statičnem jezikoslovju vsak izhodiščni pojem neposredno odvisen od ideje, ki si jo ustvarimo o enoti, in je celo eno in isto z njo. To nameravamo po vrsti prikazati za pojme identitete, realnosti in sinhronične vrednosti.

A. Kaj je sinhronična *identiteta*? To ni identiteta, ki nikalnico *pas* povezuje z latinskim *passum* – ta nastopa v diahronični razsežnosti, o čemer bomo spregovorili pozneje, na strani 203 –, temveč je tista nič manj zanimiva identiteta, zaradi katere rečemo, da stavka, kakršna sta »je ne sais *pas*« in »ne dites *pas* cela«, vsebujeta isto sestavino. Jalovo vprašanje, bi nemara lahko rekli: identiteta izhaja iz tega, da ima v obeh stavkih isti glasovni reženj (*pas*) isti pomen. A ta pojasnitev ni zadosti: četudi namreč ujemanje med glasovnimi režnji in pojmi dokazuje identiteto (gl. zgoraj primer »la *force* du vent« : »à bout de *force*«), pa narobe ni res: identiteta je lahko tudi brez tega ujemanja. Če na predavanju večkrat zapored slišimo govorca ponoviti besedo *Messieurs!*, 'Gospodje!', imamo občutek, da je izraz vsakokrat isti, pa ga vendar variacije v izgovoru in intonaciji v raznih odlomkih predstavljajo z zelo občutnimi glasovnimi razlikami – prav tolikšnimi, kolikršne sicer drugod rabijo za razločevanje različnih besed (prim. *pomme* in *paume*, *goutte* in *je goûte*, *fuir* in *fouir* itn.); vrhu tega ta občutek o identičnosti ostaja, četudi s semantičnega stališča med različnimi *Messieurs!* ni

absolutne identitete, prav kakor lahko tudi beseda izraža precej različne ideje, ne da bi bila njena identiteta resno prizadeta (prim.: »*adopter une mode*« in »*adopter un enfant*«, »*la fleur du pommier*« in »*la fleur de la noblesse*« itn.).

Jezikovni mehanizem ves poteka po načelu identitet in razlik, in te druge so zgolj narobna stran tistih prvih. Na vprašanje identitete tako naletimo vsepovsod; na drugi strani pa je delno eno in isto z vprašanjem entitet in enot, saj je zgolj njegov zaplet, in to plođen. Ta značilnost se še zlasti izrazito pokaže ob primerjavi z nekaterimi zunajjezikovnimi dejstvi. Tako govorimo o identiteti dveh hitrih vlakov »Ženeva–Pariz ob 8.45 zvečer«, ki vozita v presledku štiriindvajsetih ur. Za nas je to isti vlak, čeprav so bržkone lokomotiva, vagoni, potniki in osebje vsakokrat drugi. Ali pa pravimo, da je ulica, če jo podrejo, potem pa jo ponovno postavijo, ista, četudi materialno ni od prejšnje nemara nič ostalo. Zakaj je mogoče ulico od temeljev do streh postaviti znova, pa je še zmerom ista? Zato ker entiteta, ki jo vzpostavlja, ni zgolj materialna; temelji na nekaterih pogojih, ki jim je njena priložnostna materija tuja, na primer na položaju glede na druge ulice; podobno naredijo vlak ura odhoda, pot, po kateri vozi, in nasploh vse okoliščine, ki ga ločijo od drugih vlakov. Vsakič, kadar so izpolnjeni isti pogoji, dobimo iste entitete. A te vseeno niso abstraktne, saj si ulice ali vlaka ni mogoče misliti brez materialne realizacije.

Postavimo proti temu primeroma drug, popolnoma različen primer obleke, ki so mi jo ukradli in bi jo potem našel v izložbi preprodajalnice. To je materialna entiteta, ki je vsa zgolj v inertni substanci, v tkanini, podlogi, obšitkih itn. Kakšna druga obleka, pa bodi tej še tako podobna, ne bi bila moja. Toda jezikovna identiteta ni identiteta obleke, temveč identiteta vlaka in ulice. Vsakič, kadar uporabim besedo *Messieurs*, njeno materijo obnovim; to je novo glasovno in novo psihološko dejanje. Zveza med dvema rabama iste besede ne temelji niti na materialni identiteti niti na natančni podobnosti pomenov, temveč na prvinah, ki jih bomo morali poiskati in ki nas bodo popeljale vse do prave narave jezikovnih enot.

B. Kaj je sinhronična *realnost*? Katerim konkretnim ali abstraktnim sestavinam jezika lahko tako rečemo?

Vzemimo za primer razlikovanje med deli diskurza: na čem temelji klasifikacija besed na samostalnike, pridevnike itn.? Izhaja nemara iz popolnoma logičnega zunajjezikovnega načela, ki je na slovnico naneseno od zunaj, podobno kot mreža poldnevnikov in vzporednikov na zemeljsko krogljo? Ali pa mogoče ustreza nečemu, kar ima svoje mesto v jezikovnem sistemu in kar ta sistem določa? Z eno besedo, je ta klasifikacija sinhronična realnost? Ta druga domneva je videti verjetna, a tudi prvo bi bilo mogoče braniti. Ali je v stavku: »ces gants sont *bon marché*« izraz *bon marché* pridevnik? Logično ima pridevniški pomen, a slovnično je to manj gotovo, saj se *bon marché* ne vede kot pridevnik (je nepregiben, nikoli ne stoji pred svojim samostalnikom itn.); sicer pa je tudi sestavljen iz dveh besed; a prav razlikovanje med deli diskurza mora rabiti klasifikaciji besed v jeziku; le kako bi mogli skupino besed uvrstiti v enega izmed teh »delov«? Nasprotno pa ne moremo imeti v mislih tega izraza, kadar pravimo, da je *bon* pridevnik in *marché* samostalnik. Potemtakem je tukaj klasifikacija pomanjkljiva ali nepopolna; razdelitev besed na samostalnike, glagole, pridevnike itn. torej ni nespodbitna jezikovna realnost.

Jezikoslovje tako nenehno dela s pojmi, ki so jih skovali slovničarji in za katere ne vemo, ali zares ustrezajo konstitutivnim dejavnikom jezikovnega sistema. A kako to dognati? In če so res fantomi, katere realnosti naj jim postavimo nasproti?

Da bi se otresli iluzij, se moramo najprej prepričati, da se konkretne jezikovne entitete ne nudijo kar same po sebi našemu opazovanju. Poskušajmo se dokopati do njih, pa bomo prišli v stik z realnostjo; od tod bo mogoče izdelati vse klasifikacije, ki jih jezikoslovje potrebuje, da bi uredilo dejstva s svojega področja. Na drugi strani teh razvrstitev ni mogoče utemeljiti na drugem kot na konkretnih entitetah – če bi, denimo, rekli, da so deli diskurza dejavniki jezika kratko malo zato, ker ustrezajo logičnim kategorijam, bi pozabljali, da ni jezikovnih dejstev, ki ne bi bila odvisna od glasovne materije, razrezane na pomenske sestavine.

C. Naposled se noben pojem, ki smo se ga v tem poglavju

dotaknili, bistveno ne razlikuje od tistega, čemur'smo drugje rekli *vrednosti*. To nam bo pomagala razumeti nova primerjava z igro šaha (gl. str. 102 in nasl.). Vzemimo konja: je sam na sebi res sestavina v igri? Seveda ni, saj v svoji čisti materialnosti, zunaj svojega polja in drugih okoliščin igre, ne predstavlja nič za igralca, in postane realna in konkretna sestavina igre šele tedaj, ko prevzame svojo vrednost in postane eno z njo. Denimo, da se med partijo ta figura zlomi ali izgubi: jo je mogoče nadomestiti z drugo enakovredno? Vsekakor: ne samo z drugim konjem, celo kakšna figura, ki ni konju prav nič podobna, bo obveljala za enako, če ji le pripišemo isto vrednost. Vidimo torej, da je v semioloških sistemih, kakršen je jezik, kjer se sestavine po določenih pravilih recipročno držijo v ravnotežju, pojem identitete eno in isto s pojmom vrednosti – in narobe.

Zato pojem vrednosti navsezadnje zaobsega pojme enote, konkretne entitete in realnosti. Če pa med temi raznimi vidiki ni nikakršne temeljne razlike, iz tega izhaja, da je mogoče vprašanje postaviti po vrsti na več načinov. Naj poskušamo določiti enoto, realnost, konkretno entiteto ali vrednost, vselej nas to pripelje nazaj, da postavimo isto osrednje vprašanje, ki obvladuje celotno statično jezikoslovje.

S praktičnega stališča bi bilo zanimivo začeti pri enotah, jih določiti in njihovo raznoličnost pojasniti s tem, da bi jih klasificirali. Raziskati bi morali, na čem temelji razdelitev na besede, saj je beseda, ne glede na težave z njeno definicijo, enota, ki se vsiljuje duhu, nekaj, kar je v mehanizmu jezika osrednje; toda to je snov, ki bi sama napolnila celo knjigo. Nadalje bi morali razvrstiti podenote, pa večje enote itn. Ko bi naša znanost tako določila prvine, s katerimi dela, bi v celoti izpolnila svojo nalogo, saj bi vse pojave s svojega področja zajela pod njihovo prvo načelo. Ni mogoče reči, da bi se doslej že kdaj soočili s tem središčnim vprašanjem ali da bi doumeli njegov domet in težavnost; kar zadeva jezik, so bili vselej zadovoljni s tem, da so obdelovali slabo določene enote.

Ne glede na bistveni pomen enot se nam vseeno zdi boljše, da se vprašanja lotimo s strani vrednosti, saj je to po našem mnenju njegov prvotni vidik.

ČETRTO POGLAVJE

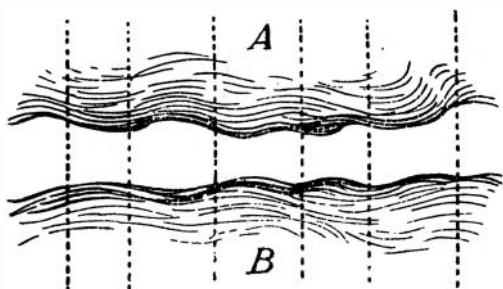
JEZIKOVNA VREDNOST

§ 1. Jezik kot misel, organizirana v glasovni materiji

Da bi doumeli, da je jezik lahko edinole sistem čistih vrednosti, je zadosti, da si ogledamo sestavini, ki sta udeleženi v njegovem delovanju: ideje in glasove.

Psihološko je naša misel, če odmislimo njen besedni izraz, zgolj amorfna in nerazločna gmota. Filozofi in jezikoslovci so si bili vselej edini v priznanju, da brez pomoči znakov ne bi bili sposobni jasno in stalno razločevati med dvema idejama. Če misel vzamemo samo zase, je kot nekakšna meglenica, nebuloza, kjer ni nič nujno razmejeno. Tu ni nikakršnih preetabliranih idej in nič ni razločno, preden se ne prikaže jezik.

Ali pa bi nemara nasproti temu nedoločnemu kraljestvu glasovi sami zase ponudili vnaprej omejene enote? Prav tako ne. Glasovna substanca ni nič bolj trdna ali toga; ni kalup, katerega oblike bi misel morala obvezno prevzeti, temveč je prožna materija, ki se sama deli na razločene dele, da bi zagotovila označevalce, ki jih potrebuje misel. Jezikovno dejstvo v celoti, se pravi jezik, lahko predstavimo potemtakem kot niz stikajočih se porazdelitev, ki se hkrati začrtajo na nedoločni ravni nejasnih idej (*A*) in na nič manj nedoločeni ravni glasov (*B*); to lahko zelo približno ponazorimo s shemo:

Značilna vloga jezika v odnosu do misli ni v tem, da bi ustvaril materialno glasovno sredstvo za izražanje idej, temveč je v tem, da rabi za posrednika med mislijo in glasom, in to v takih okoliščinah, da njuna povezava nujno pripelje do recipročnih razmejitev enot. Misel, po naravi kaotična, je primorana, da se natančneje določi, hkrati ko se razstavi. Ni torej ne materializacije misli ne spiritualizacije glasov, temveč gre za to nekoliko skrivnostno dejstvo, da »misel-glas« implicira razdelitve in da jezik izdeluje svoje enote tako, da se vzpostavlja med dvema amorfnima gmotama. Predstavljajmo si zrak v stiku z vodno površino: če se atmosferski pritisk spremeni, se vodno površje razstavi v niz razdelkov, se pravi, valov; ta valovanja nam lahko dajo predstavo o združitvi in o, če lahko tako rečemo, parjenju misli z glasovno materijo.

Jezik bi lahko, če razumemo besedo v pomenu, ki smo ga definirali na str. 21, imenovali tudi področje členitev: vsak jezikovni izrez je majhen člen, *articulus*, kjer se ideja zasidra v glasu in kjer glas postane znak ideje.

Jezik je mogoče primerjati še z listom papirja: misel je *recto* in glas *verso*; ni mogoče razrezati *recto*, ne da bi hkrati razrezali tudi *verso*; prav tako tudi v jeziku ni mogoče ločiti glasu od misli niti misli od glasu; to bi bilo mogoče samo z abstrakcijo, katere rezultat bi bil, da bi se znašli v čisti psihologiji ali čisti fonologiji.

Jezikoslovje torej deluje na mejnem področju, kjer se kombinirajo sestavine dveh ravni; *ta kombinacija proizvaja formo, ne substance*.

Ti pogledi nam pomagajo, da boljše razumemo tisto, kar smo

rekli o arbitrarnosti na str. 81. Ne le, da sta področji, ki ju povezuje jezikovno dejstvo, nejasni in amorfni, tudi izbira, ki kakšen zvočni sklop poveže s to ali ono idejo, je popolnoma arbitrarna. Če ne bi bilo tako, bi pojem vrednosti izgubil nekaj svoje narave, saj bi vseboval prvino, ki bi bila vsiljena od zunaj. A dejansko ostajajo vrednosti docela relativne, zato je tudi zveza med idejo in glasom radikalno arbitrarna.

Arbitrarnost znaka pa nam pomaga boljše razumeti, zakaj zmore edinole družbeno dejstvo ustvariti jezikovni sistem. Kolektiv je potreben, da bi se vzpostavile vrednosti, katerih edini razlog obstoja je v rabi in splošnem strinjanju; posameznik sam ni sposoben vzpostaviti niti ene same vrednosti.

Vrhu tega nas tako določeni pojem vrednosti opozarja, da bi bila velika iluzija, če bi v izrazu videli zgolj zvezo kakšnega glasu in kakšnega določenega koncepta. Če bi ga tako definirali, bi ga izločili iz sistema, ki mu pripada; tedaj bi verjeli, da je mogoče začeti s členi in sestaviti sistem tako, da jih seštejemo, medtem ko je, prav narobe, treba izhajati iz solidarne celote in z analizo priti do sestavin, ki jih obsega.

To tezo bomo razvili tako, da se bomo po vrsti postavili na stališče označenca ali koncepta (§ 2), označevalca (§ 3) in celotnega znaka (§ 4).

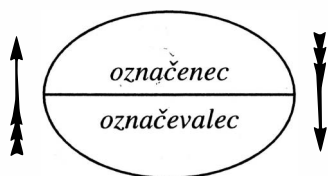
Ker ni mogoče neposredno zajeti konkretnih entitet ali jezikovnih enot, se bomo oprli na besede. Te se sicer ne ujemajo popolnoma z definicijo jezikovne enote (gl. str. 118–119), dajejo pa o njej vsaj približno idejo, ki ima še to prednost, da je konkretna; vzeli jih bomo torej za vzorce, enakovredne stvarnim členom sinhroničnega sistema, in načela, do katerih bomo prišli v zvezi z besedami, bodo veljala za entitete nasploh.

§ 2. Jezikovna vrednost v svojem konceptualnem vidiku

Ko govorimo o vrednosti kakšne besede, v splošnem in najprej pomislimo na njeno lastnost, da predstavlja idejo, in to je res eden izmed vidikov jezikovne vrednosti. A če je tako, v čem se ta vred-

nost razlikuje od tistega, čemur pravimo *pomen*? Sta ti besedi sopomenski? Ne verjamemo, četudi zlahka pride do zmešnjave, še toliko prej, ker je ne sproža toliko analogija med izrazoma, kolikor tančina razločka, ki ga izraza zaznamujeta.

Vrednost je v svojem konceptualnem vidiku prav gotovo prvina pomena, in zelo težko je ugotoviti, kako se pomen od vrednosti razlikuje, hkrati pa je od nje odvisen. A to vprašanje je treba vseeno razjasniti, da ne bi jezik zreducirali na navadno nomenklaturu (gl. str. 79).

Vzemimo najprej pomen, kot si ga navadno zamišljajo in kot smo ga ponazorili na strani 80. Kot prikazujeta puščici na skici, je le

nasprotna stran slušne podobe. Vse naj bi se dogajalo med slušno podobo in konceptom, v mejah besede, ta naj bi bila zaprto področje, ki obstoji samo zase.

A tole je paradoksní vidik vprašanja: na eni strani se nam koncept zdi nasprotna stran slušne podobe v okviru znaka, na drugi strani pa je ta znak sam, se pravi razmerje, ki povezuje obe sestavini, tudi in prav toliko le nasprotna stran drugih znakov v jeziku.

Ker je jezik sistem, v katerem so vsi člani solidarni in kjer vrednost enega izhaja zgolj iz hkratne navzočnosti drugih, po shemi:

kako je tedaj mogoče, da se vrednost, če jo tako definiramo, enači s pomenom, to je z nasprotno stranjo slušne podobe? Zdi se nemogoče, da bi odnose, ki so tu ponazorjeni z vodoravnimi puščicami, izenačili s tistimi, ki smo jih na prejšnji strani predstavili z navpičnima puščicama. Z drugimi besedami – če povzamemo primeró z listom papirja, ki ga razrežemo (gl. str. 127) –, ni nam

jasno, zakaj odnos med raznimi kosi A, B, C, D itn. ni nekaj drugega kot odnos med stranjo *recto* in stranjo *verso* pri istem kosu, se pravi A/A', B/B' itn.

V odgovor na to vprašanje naj najprej ugotovimo, da to paradokсно načelo tudi zunaj jezika uravnava, kakor se zdi, vse vrednosti. Vselej jih vzpostavljajo:

1. *različna* stvar, ki jo je mogoče *zamenjati* za tisto, katere vrednost je treba določiti;

2. *podobne* stvari, ki jih je mogoče *primerjati* s tisto, za katere vrednost gre.

Ta dejavnika sta potrebna, da bi vrednost obstajala. Da bi ugotovili, koliko je vreden novc za pet frankov, moramo vedeti, da ga je mogoče: 1. zamenjati za določeno količino kakšne od njega različne stvari, na primer kruha; 2. primerjati s kakšno podobno vrednostjo iz istega sistema, na primer z novcem za en frank, ali s kovanci kakšnega drugega sistema (z dolarjem itn.). Prav tako je besedo mogoče zamenjati za nekaj drugačnega: za idejo; poleg tega jo je mogoče primerjati z nečim, kar je enake narave: z drugo besedo. Njene vrednosti potemtakem še nismo določili, vse dokler se omejujemo zgolj na ugotovitev, da jo je mogoče »zamenjati« za določeni koncept, se pravi, da ima določeni pomen; moramo jo še primerjati s podobnimi vrednostmi, z drugimi besedami, s katerimi jo je mogoče postaviti v nasprotje. Njeno vsebino zares določa šele sodelovanje tistega, kar obstaja zunaj nje. Ker je del sistema, nima samo pomena, temveč ima tudi in zlasti vrednost, in to je nekaj docela drugega.

Nekaj primerov bo pokazalo, da je res tako. Francoska beseda *mouton* sicer lahko ima isti pomen kot angleška *sheep*, nima pa iste vrednosti, in to iz več razlogov, zlasti zato, ker za kos pripravljenega mesa, s katerim postrežejo pri obedu, angleščina pravi *mutton* in ne *sheep*. Razlika v vrednosti med *sheep* in *mouton* izhaja iz tega, da ima prvi izraz ob sebi še drugega, medtem ko ga francoska beseda nima.

V okviru istega jezika se vse besede, ki izražajo bližnje ideje, med seboj omejujejo: sopomenke, kakršne so *redouter*, *craindre*, *avoir peur*, imajo vrednost samo po tem, da so druga z drugo v

nasprotju; če izraz *redouter* ne bi obstajal, bi vsa njegova vsebina šla konkurentom. Nasprotno pa so tudi izrazi, ki se ob stiku z drugimi bogatijo; tako nova sestavina, ki se prikaže v *décrépit* (»un vieillard *décrépit*, gl. str. 97), prihaja od sobivanje z *décrépi* (»un mur *décrépi*«). Vrednost vsakega izraza tako določa tisto, kar ga obdaja; še celo besedi, ki pomeni 'sonce', vrednosti ni mogoče določiti na mah, če ne upoštevamo tistega, kar je okoli nje; so jeziki, v katerih ni mogoče reči »sesti na sonce«.

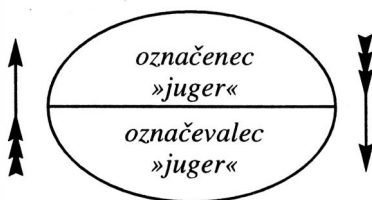
Kar smo rekli za besede, velja za kateri koli člen v jeziku, na primer za slovnične entitete. Tako vrednost francoske množine ni enaka vrednosti množine v sanskrtu, čeprav sta pomena najpogosteje enaka: sanskrt ima namreč tri števila, ne le dveh (*mes yeux, mes oreilles, mes bras, mes jambes* itn. bi bilo v sanskrtu v dvojnici); napak bi bilo množini pripisovati isto vrednost v sanskrtu in francoščini, saj sanskrt množine ne more uporabljati v vseh primerih, v katerih je v francoščini obvezna; njena vrednost je potemtakem res odvisna od tistega, kar je zunaj in okoli nje.

Če bi bila naloga besed, da predstavljajo vnaprej dane pojme, bi imela vsaka izmed njih od jezika do jezika natančne ustreznike za pomen; a ni tako. Francoščina pravi *louer (une maison)* enako za 'najeti hišo' kot za 'dati hišo v najem', medtem ko nemščina uporablja dva izraza: *mieten* in *vermieten*; med vrednostmi izrazov tu torej ni natančne zveze. Glagola *schätzen* in *urteilen* zajemata množici pomenov, ki se v grobem ujemata s pomeni francoskih besed *estimer* in *juger*; vseeno pa na nekaterih točkah tega ujemanja ni.

Pregibanje besed nudi še zlasti presenetljive zglede. Razlikovanje med časi, ki nam je tako domače, je nekaterim jezikom tuje; hebrejščina ne pozna niti sicer temeljnega razlikovanja med sedanjikom, preteklikom in prihodnjikom. Pragermanščina nima posebne oblike za prihodnjik; kadar pravijo, da ga izraža s sedanjikom, se izražajo napačno, saj vrednost sedanjika v pragermanščini ni ista kakor v jezikih, ki imajo ob sedanjiku še prihodnjik. Slovanski jeziki redno razlikujejo dvoje glagolskih vidov: dovršni predstavlja dejanje v celoti, kot točko zunaj vsakršnega razvijanja; nedovršni ga prikazuje v poteku in na časovni premici. Ti kategoriji sta za Francoza težko umljivi, saj ju njegov jezik ne pozna: če bi

bili vnaprej določeni, ne bi bilo tako. Pri vseh teh primerih tako ne naletimo na vnaprej dane *ideje*, temveč na *vrednosti*, ki izhajajo iz sistema. Ko pravimo, da vrednosti ustrezajo konceptom, to seveda pomeni, da so koncepti skôzi in skozi diferencialni, da niso definirani pozitivno s svojo vsebino, temveč negativno s svojimi odnosi z drugimi členi v sistemu. Najbolj natančno jih označimo, če rečemo, da so to, kar drugi niso.

Zdaj že vidimo, kako naj pravilno interpretiramo shemo znaka. Tako

pomeni, da je v francoščini koncept 'juger' povezan s slušno podobo *juger*; z eno besedo, koncept simbolizira pomen; vsekakor pa v tem konceptu ni nič prvotnega, koncept je zgolj vrednost, ki jo določajo njeni odnosi z drugimi podobnimi vrednostmi, in brez teh drugih vrednosti pomena ne bi bilo. Kadar preprosto rečem, da določena beseda nekaj pomeni, kadar se omejujem na zvezo slušne podobe in koncepta, s tem opravljam operacijo, ki je sicer lahko delno točna in lahko nudi nekakšno predstavo o stvarnosti; a s tem nikakor ne izražam jezikovnega dejstva v njegovem bistvu in celotnem obsegu.

§ 3. Jezikovna vrednost v svojem materialnem vidiku

Če konceptualni del vrednosti vzpostavljajo edinole odnosi z drugimi členi v jeziku in razlike glede nanje, je mogoče prav isto reči tudi za njen materialni del. Pri besedi ni pomemben glas sam na sebi, temveč glasovne razlike, ki omogočajo, da to besedo razločujemo od vseh drugih, saj prav te razlike nosijo pomen.

To nemara preseneča; a res, od kod naj bi prišla možnost, da bi bilo drugače? Ker nobena glasovna podoba tistemu, kar ji je naloženo pomeniti, ne ustreza nič bolj kakor kakšna druga, je celo *a priori* jasno, da noben jezikovni delec ne more v zadnji analizi nikoli temeljiti na čem drugem kot na svoji nekoincidenci z vsem drugim. *Arbitrarnost* in *diferencialnost* sta korelativni kvaliteti.

Ta korelacija je lepo razvidna iz spreminjanja jezikovnih znakov; ravno zato ker sta člena *a* in *b* radikalno nesposobna, da bi kot taka prišla vse do področij zavesti – ta ves čas zaznava zgolj razliko *a/b* –, se vsak izmed teh členov lahko svobodno spreminja po zakonih, ki so tuji njuni pomenski vlogi. Češkega množinskega roditelja *žen* ne zaznamuje noben pozitiven znak (gl. str. 101); vseeno pa skupina oblik *žena* : *žen* deluje prav tako dobro kot dvojica *žena* : *žens*, ki je bila pred njo; razlog je v tem, da je v igri edinole razlika med znakoma; izraz *žena* ima vrednost samo zato, ker je drugačen.

Poglejmo drug primer, iz katerega je tisto, kar je v tej igri glasovnih razlik sistematično, še bolj razvidno: v grščini je *éphēn* imperfekt in *éstēn* aorist, čeprav sta oba izraza izoblikovana enako; prvi namreč pripada sistemu povednega sedanjika *phēmi*, 'rečem', medtem ko sedanjika **stemi* ni; a prav odnos *phēmi-éphēn* ustreza odnosu med sedanjikom in imperfektom (prim. *deíknūmi-edēíknūn*). Ti znaki torej ne delujejo s svojo notranjo vrednostjo, temveč s svojim relativnim položajem.

Sicer pa ni mogoče, da bi glas, materialna sestavina, kar sam na sebi pripadal jeziku. Glas je za jezik zgolj nekaj drugotnega, je materija, ki jo jezik požene v tek. Vse konvencionalne vrednosti imajo to lastnost, da niso isto kot otipljiva sestavina, ki je njihova nosilka. Tako tudi vrednosti kovanca ne določa kovina, ki ga tvori; srebrnik, ki je nominalno vreden pet frankov, vsebuje v srebru samo polovico te vsote; velja lahko več ali manj glede na podobo, ki jo nosi, tostran ali onstran kakšne politične meje. To še toliko bolj drži za jezikovni označevalec; po svojem bistvu sploh ni nič glasovnega, ni telesen, ne vzpostavlja ga materialna substanca, temveč edinole razlike, ki njegovo slušno podobo ločujejo od vseh drugih.

To načelo je tako bistveno, da velja za vse materialne sestavine jezika, tudi za foneme. Vsak idiom sestavlja svoje besede na podlagi sistema glasovnih sestavin, izmed katerih je vsaka jasno razločena enota in katerih število je natančno določeno. A značilna zanje ni, kot bi nemara mislili, njihova lastna in pozitivna kvaliteta, temveč zgolj to, da si niso enake. Fonemi so predvsem opozitivne, relativne in negativne entitete.

Dokaz je svoboda, ki jo govorniki uživajo pri izgovarjanju v mejah, ko se glasovi drug od drugega še razlikujejo. V francoščini tako splošna navada, da pri *r* pogrkujejo, ni ovira, da ga marsikdo ne bi izgovarjal z jezično konico; jezika to nič ne moti; zahteva samo razliko in ne terja, kot bi nemara mislili, da naj bi glas imel nespremenljivo kvaliteto. Francoski *r* bi lahko celo izgovarjal kot nemški *ch* v *Bach*, *doch* itn., medtem ko v nemščini ne bi mogel uporabljati *r* namesto *ch*, saj ta jezik priznava obe sestavini in ju mora ločevati. Prav tako v ruščini ne bi bilo svobode za *t* namesto *t'* (mehki *t*), saj bi tedaj zamešali dvoje glasov, ki ju jezik loči (prim. *govorit'*, 'govoriti', in *govorit*, 'on govori'), večja svoboda pa bi bila pri *th* (aspirirani *t*), saj tega glasu ni v sistemu ruskih fonemov.

Ker lahko enako stanje stvari ugotovimo tudi v pisavi, tem drugem znakovnem sistemu, nam bo primerjava z njim osvetlila vse to vprašanje. Zares:

1. Znaki v pisavi so arbitrarni; nikakršnega odnosa ni, denimo, med črko *t* in glasom, ki ga zaznamuje.
2. Vrednost črk je docela negativna in diferencialna; tako lahko ista oseba *t* zapisuje različno:

Bistveno je edinole, da se pod peresom ta znak ne zameša z znaki za *l*, za *d* itn.

3. Vrednosti pisave delujejo zgolj s tem, da so v okviru določenega sistema, ki ga sestavlja omejeno število črk, druga z drugo v nasprotju. Ta značilnost sicer ni enaka prejšnji, je pa z njo tesno

povezana, saj sta obe odvisni od prve. Ker je pisni znak arbitraren, njegova oblika ni kaj dosti pomembna ali, boljše, pomembna je zgolj v mejah, ki jih določa sistem.

4. Sredstvo, s katerim tvorimo znak, ni čisto nič pomembno, saj ne zadeva sistema (tudi to izhaja iz prve značilnosti). Naj pišem črke z belo ali črno, naj so vdolbene ali v reliefu, naj uporabljam pero ali dleto, vse je nebitveno za njihov pomen.

§ 4. Znak v svoji celoti

Vse, kar smo doslej povedali, lahko povzamemo v trditev, da *so v jeziku zgolj razlike*. Še več: razlika v splošnem predpostavlja pozitivne člene, med katerimi se vzpostavlja; a v jeziku so samo razlike *brez pozitivnih členov*. Naj vzamemo označenec ali označevalec, v jeziku ni ne idej ne glasov, ki bi obstajali pred jezikovnim sistemom, so zgolj pojmovne in glasovne razlike, ki iz tega sistema izhajajo. Koliko je v znaku ideje ali glasovne vsebine, je manj pomembno kot tisto, kar je okoli njega v drugih znakih. Dokaz za to je, da se vrednost člena lahko spremeni, ne da bi se dotaknili njegovega pomena ali glasov, temveč zgolj zato, ker je prišlo do spremembe v kakšnem drugem sosednjem členu (gl. str. 130).

A trditev, da je v jeziku vse negativno, drži le za označenec in označevalec, če ju vzamemo ločeno: brž ko pa obravnavamo znak v njegovi celoti, se najdemo pred nečim, kar je v svoji zvrsti pozitivno. Jezikovni sistem je niz razlik v glasovih, kombiniranih z nizom razlik v idejah; a iz tega, da se drug proti drugemu postavi nekaj slušnih znakov in prav toliko razrezov v gmoti misli, vznikne sistem vrednosti; prav ta sistem vzpostavlja dejansko vez med glasovnimi in psihičnimi prvinami v vsakem znaku. Četudi sta označenec in označevalec vsak zase popolnoma diferencialna in negativna, je njuna kombinacija pozitivno dejstvo; to je celo edina vrsta dejstev, ki jih vsebuje jezik, saj je jezikovna institucija prav v tem, da vzdržuje vzporednost med tema zvrstema razlik.

Nekatera diahronična dejstva so glede tega zelo značilna: to so neštevilni primeri, kjer sprememba v označevalcu sproži spre-

membo v ideji in kjer se lahko prepričamo, da v načelu vsota razločenih idej ustreza vsoti razločevalnih znakov. Kadar se zaradi fonetične spremembe dva člena izenačita (na primer *décrépît* = *decrepîtus* in *décrépi* iz *crispus*), se, kolikor je le mogoče, spojita tudi ideji. Kaj pa, če se razloči isti člen (na primer *chaise* in *chaire*)? Razlika, do katere je prišlo, bo neustavljivo težila k temu, da postane pomenska razlika, četudi se ji to ne bo ne takoj ne vselej posrečilo. Nasprotno se tudi vsaka razlika na ravni idej, ki jo duh opazi, poskuša izraziti z razlikujočimi se označevalci, ideji pa, med katerima duh ne razlikuje več, težita k temu, da se spojita v istem označevalcu.

Brž ko pa primerjamo drugega z drugim znake – pozitivne člene –, ni več mogoče govoriti o razliki; izraz ne bi bil primeren, saj ustreza le, kadar primerjamo slušni podobi, na primer *père* in *mère*, ali pa ideji, na primer idejo 'oče' in idejo 'mati'; znaka, ki oba obsegata označenec in označevalec, nista različna, samo razločujeta se.* Med njima je zgolj *nasprotje*. Ves mehanizem jezika, o katerem bomo govorili v nadaljevanju, temelji na tovrstnih nasprotjih in na zvočnih in konceptualnih razlikah, ki jih nasprotja implicirajo.

Kar velja za vrednost, velja tudi za enoto (gl. str. 154). To je del govorne verige, ki ustreza določenemu konceptu; oba sta čisto diferencialne narave.

Če načelo diferenciacije prenesemo na enote, ga lahko izrazimo takole: *značilnosti enote so isto kot enota sama*. V jeziku, kot tudi v vsakem semiološkem sistemu, je tisto, kar znak razločuje, tudi vse, kar ga vzpostavlja. Značilnost tvori razlika kakor razlika tvori vrednost in enoto.

Druga precej paradokсна posledica tega načela pa je: tisto, čemur navadno pravimo »slovnično dejstvo«, se v zadnji analizi ujema z definicijo enote, saj vselej izraža nasprotje med členi; le da je to nasprotje tu še zlasti pomembno, kakor na primer tvorba množine v nemščini po vzorcu *Nacht* : *Nächte*. Vsakega izmed čle-

*V izvorniku: »... ne sont pas différents, ils sont seulement distincts.« (Op. prev.)

nov, ki sestavljata slovnično dejstvo (ednina brez preglasa in končnega *e* v nasprotju z množino s preglasom in končnim *e*), vzpostavlja cela igra nasprotij v okviru sistema; sama zase ne *Nacht* ne *Nächte* nista nič: vse je torej v nasprotjih. Z drugimi besedami, odnos *Nacht : Nächte* lahko izrazimo z algebraičnim obrazcem a/b , kjer *a* in *b* nista enostavna člena, temveč vsak izmed njiju izhaja iz množice odnosov. Jezik je tako rekoč algebra, v kateri bi bili le kompleksni členi. Med nasprotji, ki jih obsega, so nekatera bolj pomembna kakor druga; toda enota in slovnično dejstvo sta le različni imeni, ki zaznamujeta različna vidika istega splošnega dejstva: igro jezikovnih nasprotij. To je res v tolikšni meri, da bi se lahko vprašanja enot prav lahko lotili tako, da bi začeli s slovničnimi dejstvi. Ob nasprotju, kakršno je *Nacht : Nächte*, bi se vprašali, katere so tiste enote, ki so tu v igri. Sta to le ti besedi ali je cel niz podobnih besed? Ali nemara *a* in *ä*? Ali vse ednine in vse množine? Itn.

Enota in slovnično dejstvo ne bi bila eno in isto, če bi jezikovne znake vzpostavljalo kaj drugega kot razlike. A jezik je pač to, kar je, in s katere koli strani se ga lotimo, v njem ne najdemo nič preprostega; zmerom in povsod to isto kompleksno ravnotežje členov, ki se medsebojno določajo. Drugače povedano, *jezik je forma in ne substanca* (gl. str. 127). S to resnico si ne bomo nikoli zadosti preželi duha, saj vse zmote v naši terminologiji, vse napake pri določanju stvari jezika izhajajo iz te nehotene predpostavke, da naj bi bila v jezikovnem pojavu substanca.

PETO POGlavJE

SINTAGMATSKI IN ASOCIATIVNI ODNOSI

§ 1. Definicije

V stanju jezika tako vse temelji na odnosih; kako ti delujejo?

Odnosi in razlike med jezikovnimi členi potekajo v dveh različnih območjih, in vsaka izmed njiju poraja določeno vrsto vrednosti; iz nasprotja med tema vrstama je mogoče bolje razumeti naravo vsake izmed njiju. Ustrezata oblikama naše umske dejavnosti, ki sta obe nepogrešljivi za življenje jezika.

Na eni strani besede, ko se nizajo v govoru, med seboj vzpostavljajo odnose, utemeljene na linearni naravi jezika, zaradi katere ni mogoče izgovoriti dveh sestavin hkrati (gl. str. 83–84). Sestavine se vrstijo druga za drugo vzdolž govorne verige. Tem kombinacijam, katerih podlaga je linearna razsežnost, lahko rečemo *sintagme*.¹ Sintagma je tako vselej sestavljena iz dveh ali več zapovrstnih enot (na primer: *re-lire; contre tous; la vie humaine; Dieu est bon; s'il fait beau temps, nous sortirons*; itn.). Ko je člen umeščen v sintagmo, pridobi vrednost samo zato, ker je v nasprotju s tem, kar je pred njim ali za njim, ali z obojim.

Na drugi strani pa se zunaj diskurza besede, ki imajo kaj skup-

---

¹ Malone odveč je opozoriti, da proučevanje *sintagem* ni isto kakor *skladnja*: kot bomo videli na str. 150 in nasl., je skladnja zgolj del proučevanja sintagem. (Urednika)

nega, povezujejo v spominu, in tako nastajajo skupine, v katerih se vzpostavljajo najrazličnejši odnosi. Tako ob besedi *enseignement* pred duhom nezavedno vznikne cela množica drugih besed (*enseigner, renseigner* itn.; ali pa *armement, changement* itn.; ali pa *éducation, apprentissage*); vsem je tako ali drugače nekaj skupno.

Vidimo, da so te uskladitve čisto druge vrste kot one prve. Za podlago jim ni linearna razsežnost; njihov sedež je v možganih; so del tiste notranje zaloge, ki pri vsakem posamezniku vzpostavlja jezik. Imenovali jih bomo *asociativni odnosi*.

Sintagmatski odnos je *in praesentia*; temelji na dveh ali več členih, ki so enako navzoči v dejanskem nizu. Nasprotno pa asociativni odnos združuje člene *in absentia* v virtualnem mnemoničnem nizu.

S tega dvojnega gledišča je jezikovno enoto mogoče primerjati s kakšnim delom stavbe, denimo s stebrom; ta je na eni strani v odnosu s preklado, ki jo podpira; ta povezanost dveh enot, ki sta enako navzoči v prostoru, daje misliti na sintagmatski odnos; na drugi strani pa ta steber, če je dorski, vzbuja umsko primerjavo z drugimi vrstami stebrov (jonski, korintski itn.), s prvinami, ki v prostoru niso navzoče: ta odnos je asociativen.

Vsaka izmed teh vrst uskladitev zahteva nekaj posebnih opomb.

§ 2. Sintagmatski odnosi

Primeri s prejšnje strani že dajejo razumeti, da se pojem sintagme ne nanaša samo na besede, temveč tudi na besedne skupine, na kompleksne enote vseh obsegov in vseh vrst (na zloženke, izpeljanke, stavčne dele, celotne stavke).

Ni zadosti upoštevati odnos, ki združuje razne dele v sintagmi (na primer *contre* in *tous* v *contre tous*, *contre* in *maître* v *contre-maître*); posvetiti se je treba tudi odnosu, ki povezuje celoto z njenimi deli (na primer *contre tous* v nasprotju na eni strani s *contre*, na drugi s *tous*, ali *contremaître* v nasprotju s *contre* in *maître*).

Tu bi lahko ugovarjali. Stavek je prvovrsten zgled sintagme.

Toda pripada govoru, ne jeziku (gl. str. 25); ali iz tega ne izhaja, da sintagma pravzaprav sodi h govoru? Nismo tega mnenja. Za govor je značilna svoboda kombinacij; zato se je treba vprašati, ali so vse sintagme enako svobodne.

Najprej naletimo na veliko število izrazov, ki pripadajo jeziku; to so stalne besedne zveze, ki jih raba prepoveduje spreminjati, četudi lahko po premisleku v njih razločimo pomenske dele (prim. *à quoi bon?*, *allons donc!* itn.). Podobno, četudi v manjši meri, je z izrazi, kakršni so *prendre la mouche*, *forcer la main à quelqu'un*, *rompre une lance* ali tudi *avoir mal à (la tête)* itn.), *à force de (soins)* itn.), *que vous ensemble?*, *pas n'est besoin de ...* itn.; ti so prešli v rabo zaradi pomenskih ali skladenjskih posebnosti. Teh zvez si ni mogoče izmisliti, dane so po tradiciji. Navedli bi lahko tudi besede, ki jih je sicer mogoče zlahka analizirati, a je zanje značilna kakšna oblikoslovna posebnost, ki se ohranja zgolj z močjo rabe (prim. *difficulté* proti *facilité* itn., *mourrai* v nasprotju z *dormirai* itn.).

A to še ni vse; jeziku in ne govoru je treba pripisati vse vrste sintagem, narejenih po ustaljenih vzorcih. Zares, ker v jeziku ni nič abstraktnega, ti vzorci obstajajo le, če je jezik zabeležil dovolj njihovih primerkov. Kadar se v govoru prikaže beseda, kakršna je *indécorable* (gl. str. 185 in nasl.), predpostavlja obstoj določenega vzorca, ta pa je spet možen le na podlagi spomina na zadostno število podobnih besed, ki pripadajo jeziku (*impardonnable*, *intolérable*, *infatigable* itn.). Natančno tako je tudi s stavki in besednimi skupinami, narejenimi po stalnih vzorcih; kombinacije, kakršne so *la terre tourne*, *que vous dit-il?* itn., ustrezajo splošnim vzorcem, ki imajo oporo v jeziku v obliki konkretnih spominov.

Priznati pa je treba, da na področju sintagme ni ostre meje med jezikovnim dejstvom, znamenjem kolektivne rabe, in govornim dejstvom, ki je odvisno od posameznikove svobode. V številnih primerih je kombinacijo enot težko klasificirati, saj sta pri njeni proizvodnji sodelovala oba dejavnika, in to v sorazmerju, ki ga ni mogoče določiti.

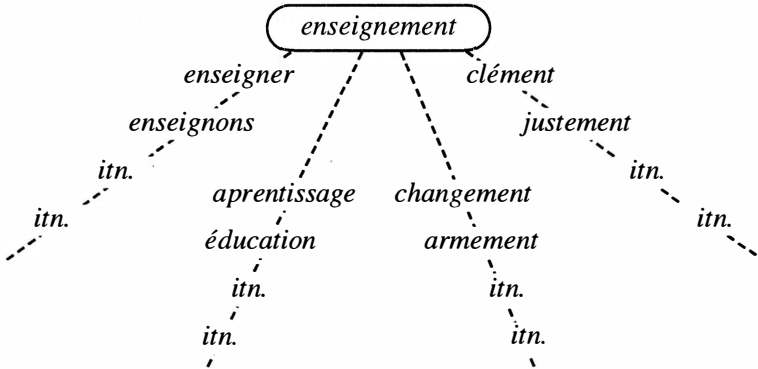
§ 3. Asociativni odnosi

Skupine, ki jih oblikuje miselna asociacija, se ne omejujejo le na zblíževanje členov, ki imajo kaj skupnega; duh doume tudi naravo odnosov, ki jih vsakokrat povezujejo, in tako ustvari toliko asociativnih nizov, kolikor je raznih odnosov. Tako je v *enseignement*, *enseigner*, *enseignons* itn. sestavina, ki je vsem členom skupna, namreč osnova; toda beseda *enseignement* se lahko znajde v nizu, ki temelji na drugi skupni sestavini, priponi (prim. *enseignement*, *armement*, *changement* itn.); asociacija lahko izhaja tudi zgolj iz analogije označencev (*enseignement*, *instruction*, *apprentissage*, *éducation* itn.) ali pa, narobe, iz preproste podobnosti slušnih podob (na primer *enseignement* in *justement*).¹ Potemtakem gre ali za dvojno zvezo pomena in oblike ali zgolj za povezavo oblike ali pomena. Vsaka beseda lahko misel vselej napelje na vse, kar bi bilo mogoče z njo tako ali drugače povezati.

Medtem ko sintagma takoj vzbudi misel na red v zapovrstju in na določeno število sestavin, pa se člani v asociativni družini ne prikazujejo ne v določenem številu ne v urejenem redu. Če asociiramo *desir-eux*, *chaler-eux*, *peur-eux* itn., ne moremo vnaprej reči, kolikšno bo število besed, ki jih bo obudil spomin, pa tudi ne, v kakšnem redu se bodo prikazale. Vsak člen je kot središče ozvezdja, kot točka, okoli katere se sučejo drugi koordinirani člani, katerih vsota ni določena.

---

¹ Ta zadnji primer je redek in nam lahko velja za nenormalnega, saj duh po naravi zavrača asociacije, ki bi lahko zmotile razumljivost diskurza; a eksistenco asociacij te vrste dokazuje preprostejša vrsta besednih iger, temelječih na nesmiselni zmedi, ki jo lahko povzroči preprosta homonimija, kakor če rečejo: »Les musiciens produisent les sons et les grainetiers les vendent.« Ta primer moramo razlikovati od tistega, pri katerem se lahko asociacija, četudi je naključna, utemeljuje na bližini idej (prim. franc. *ergot* : *ergoter* ali nem. *blau* : *durchbläuen*); tu gre za novo razlaganje enega izmed členov v paru; to so primeri ljudske etimologije (gl. str. 194); dejstvo je zanimivo za semantični razvoj, s sinhroničnega stališča pa sodi kratko malo v kategorijo *enseigner* : *enseignement*, ki je omenjena zgoraj. (*Urednika*)

Vseeno pa se izmed teh značilnosti asociativnega niza – nedoločnega reda in nedoločnega števila – vselej uveljavi le prvi; drugi lahko umanjka. To se dogaja pri značilnem vzorcu te vrste skupin, pri pregibalnih vzorcih. V latinščini je *dominus, dominī, dominō* itn. res asociativna skupina, ki jo tvori skupna prvina, samostalniška tema *domin-*; toda ta niz ni nedoločen kakor niz *enseignement, changement* itn.; število sklonov je določeno; narobe pa njihovo zapovrstje ni prostorsko urejeno; slovníčar jih popolnoma arbitrarno razvršča na en način, ne pa na drugega; za zavest govorcev imenovalnik nikakor ni prvi sklon v sklanjatvi; člani se lahko prikažejo v takim ali drugačnem zapovrstju, pač glede na priložnost.

ŠESTO POGLAVJE

MEHANIZEM JEZIKA

§ 1. Sintagmatske medsebojne povezave

Množica zvočnih in konceptualnih razlik, ki vzpostavlja jezik, izhaja torej iz dveh vrst primerjav; ene zbližave so asociativne, druge sintagmatske; povezave obeh vrst večidel postavlja jezik; jezik je prav ta množica z rabo posvečenih odnosov, ki vodijo njegovo delovanje.

Prvo, kar pri tej organizaciji opazimo, so *sintagmatske medsebojne povezave*: malone vse jezikovne enote so odvisne ali od tega, kar jih v govorni verigi obdaja, ali od zapovrstnih delov, iz katerih so sestavljene.

To nam ponazarja že tvorba besed. Enoto, kakršna je *désireux*, je mogoče razstaviti na dve nižji enoti (*désir-eux*), a to nista dva neodvisna dela, ki bi ju preprosto pridružili drugega k drugemu (*désir+eux*). To je proizvod, kombinacija dveh medsebojno odvisnih sestavin, katerih vrednost izhaja zgolj iz njunega medsebojnega delovanja v višji enoti (*desir×eux*). Pripona sama zase ne obstaja; v jeziku ima svoje mesto zaradi niza z rabo posvečenih členov, kakršni so *chaleur-eux*, *chanc-eux* itn. Tudi osnova ni avtonomna; obstaja le v povezavi s pripono; sestavina *roul-* v *roul-is* ni nič brez pripone, ki pride za njo. Celoti dajejo vrednost deli, ti imajo vrednost tudi zaradi svojega mesta v celoti, zato je sintagmatski odnos dela do celote enako pomemben kot odnos med deli samimi.

To je splošno načelo, o katerem je mogoče ugotoviti, da velja

za vse vrste sintagem, ki smo jih našli zgoraj (gl. str. 139–140); gre za vse obsežnejše enote, ki jih sestavljajo manjše enote, oboje pa povezuje odnos medsebojne povezanosti.

Jezik resda pozna tudi neodvisne enote, ki nimajo sintagmatskih odnosov ne s svojimi deli ne z drugimi enotami. Dober zgled so ustrezni stavkov kot *oui*, *non*, *merci* itn. A to dejstvo, ki je sicer izjemno, ni zadosti, da bi prizadelo splošno načelo. Po pravilu ne govorimo z osamljenimi znaki, temveč s skupinami znakov, z organiziranimi gmotami, ki so tudi same znaki. V jeziku so navsezadnje vse same razlike, toda prav tako so navsezadnje vse same skupine. Ta mehanizem temelji na delovanju zapovrstnih členov in je podoben stroju, katerega sestavni deli delujejo drug na drugega, četudi so razpostavljeni v eni sami dimenziji.

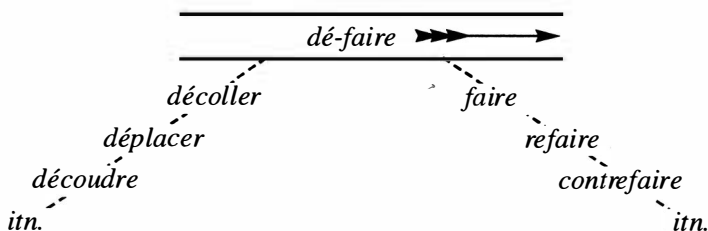
§ 2. Hkratno delovanje obeh oblik povezovanja

Tako vzpostavljene sintagmatske skupine družijo vez medsebojne odvisnosti; medsebojno se določajo. Uskladitev v prostoru pa prispeva tudi k temu, da se ustvarijo asociativne uskladitev, te pa so spet potrebne za analizo delov v sintagmi.

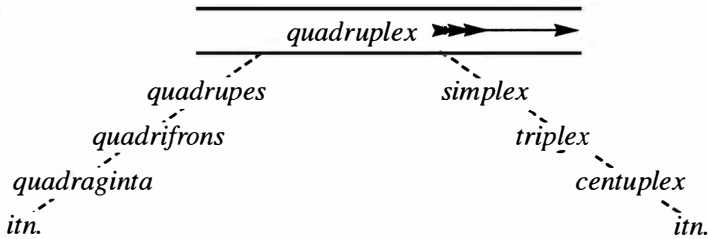
Vzemimo sestavljenko *dé-faire*. Lahko jo ponazorimo na horizontalnem traku, ki ustreza govorni verigi:

A hkrati in na drugi osi v podzavesti obstaja asociativni niz ali več asociativnih nizov, sestavljenih iz enot, ki imajo s to sintagmo kakšno skupno prvino, denimo:

Prav tako je latinski izraz *quadruplex* sintagma zato, ker se tudi opira na dva asociativna niza:

Besedi *défaire* in *quadruplex* je mogoče razčleniti v manjše enote ali, z drugimi besedami, ti besedi sta sintagmi samo zato, ker okoli njiju plavajo te druge oblike. Tako izraza *défaire* ne bi bilo mogoče analizirati, če bi druge oblike, ki vsebujejo *dé-* ali *faire*, izginile iz jezika; bil bi samo še enostavna enota in njegovih delov ne bi bilo več mogoče postaviti drugega z drugim v nasprotje.

Zdaj že razumemo igro tega dvojnega sistema v diskurzu.

Naš spomin hrani na zalogi vse vzorce bolj ali manj kompleksnih sintagm vseh mogočih vrst in obsegov, in v trenutku, ko jih hočemo uporabiti, si pomagamo z asociativnimi skupinami, da določimo izbiro. Kadar kdo reče *marchons!*, nezavedno misli na razne asociativne skupine, na katerih križišču je sintagma *marchons!* Ta izraz na eni strani nastopa v nizu *marche! marchez!* in tu določa izbiro nasprotje *marchons!* s temi drugimi oblikami; na drugi strani *marchons!* napeljuje k nizu *montons! mangeons!* itn., in tudi v tem nizu je izbran po istem postopku; v vsakem nizu vemo, katere prvine moramo variirati, da bi dobili razlikovanje, značilno za enoto, ki jo iščemo. Če pa spremenimo idejo, ki jo hočemo izraziti, so potrebna druga nasprotja, skozi katera se bo prikazala druga vrednost; tedaj porečemo na primer *marchez!* ali *montons!*

Tako ni zadosti, da zgolj s pozitivnega stališča rečemo, da izberemo *marchons!* zato, ker pomeni tisto, kar hočemo izraziti. V resnici ideja ne izzove oblike, temveč cel prikrit sistem, s katerim dobimo nasprotja, potrebna za vzpostavitev znaka. Znak sam po sebi ne

bi imel nikakršnega pomena. Če nasproti *marchons!* ne bi več stala *marche!*, *marchez!*, nekaterih izmed nasprotij ne bi bilo več in vrednost *marchons!* bi se *ipso facto* spremenila.

To načelo velja za sintagme in za stavke vseh vrst, tudi za najbolj kompleksne. V trenutku, ko izgovorimo stavke: »que vous dit-il?«, variiramo sestavino v prikritem sintagmatskem vzorcu, na primer »que te dit-il?« – »que nous dit-il?« itn., in prek te spremembe se naša izbira ustavi pri zaimku *vous*. V tem postopku, ki je v tem, da v duhu izločimo vse, kar na zaželeno točko ne pripelje zaželenega razločka, tako hkrati delujejo asociativne razvrstitve in sintagmatski obrazci.

Nasprotno ta postopek ustalitve in izbire ureja tudi najmanjše enote, celo fonološke sestavine, kadar so nosilke vrednosti. Ne mislimo le na primere, kakršni so *pâtît* (pisano »petite«) proti *pâti* (pisano »petit«), ali latinsko *dominî* proti *dominô* itn., pri katerih razlika po naključju temelji na preprostem fonemu, temveč na dosti bolj značilno in občutljivo dejstvo, da ima fonem sam na sebi vlogo v sistemu jezikovnega stanja. Če, na primer, v grščini *m*, *p*, *t* itn. ne morejo nikoli stati na koncu besede, to pomeni, da je njihova prisotnost ali odsotnost na nekem mestu pomembna za besedno in stavčno zgradbo. Toda v vseh primerih te vrste je ločeni glas, prav kot vse druge enote, izbran na podlagi dvojnega umskega nasprotja: tako je v namišljeni skupini *anma* glas *m* v sintagmatskem nasprotju s tistimi, ki ga obdajajo, in v asociativnem nasprotju z vsemi glasovi, ki jih duh lahko predlaga; takole:

a n m a
v
d

§ 3. Absolutna in relativna arbitrarnost

Mehanizem jezika je mogoče predstaviti tudi z drugega, še zlasti pomembnega vidika.

Temeljno načelo arbitrarnosti jezikovnega znaka ne onemogoča, da ne bi mogli v vsakem jeziku razločevati med tistim, kar je

v njem radikalno arbitrarno, se pravi nemotivirano, in tistim, kar je tako le relativno arbitrarno. Samo del znakov je absolutno arbitraren; pri drugih se uveljavlja neki pojav, ki omogoča, da v arbitrarnosti razločimo različne stopnje, ne da bi jo s tem že tudi odpravili: *znak je lahko relativno motiviran*.

Tako je znak *vingt* nemotiviran, *dix-neuf* pa ni nemotiviran v enaki meri, saj je v odnosu s členi, iz katerih je sestavljen, pa tudi z drugimi, ki so z njim povezani, na primer *dix*, *neuf*, *vingt-neuf*, *dix-huit*, *soixante-dix* itn.; vsak zase sta znaka *dix* in *neuf* na isti stopnji kot *vingt*, toda *dix-neuf* je relativno motiviran. Enako velja za znak *poirier*, ki spominja na enostavno besedo *poire*, njegova pripona *-ier* pa zbuja misel na *cerisier*, *pommier* itn.; nič takega pa ni pri *frêne*, *chêne* itn. Primerjajte tudi *berger*, popolnoma nemotiviran znak, in *vacher*, ki je relativno motiviran; podobno je s pari *geôle* in *cachot*, *hache* in *couperet*, *concièrge* in *portier*, *jadis* in *autrefois*, *souvent* in *fréquemment*, *aveugle* in *boiteux*, *sourd* in *bossu*, *second* in *deuxième*, nem. *Laub* in fr. *feuillage*, fr. *métier* in nem. *Handwerk*. Angleška množina *ships*, 'ladje', po tvorbi spominja na ves niz *flags*, *birds*, *books* itn., medtem ko *men*, 'možje', *sheep*, 'ovce', ne spominjata na nič. V grščini *dósō*, 'dal bom', izraža idejo prihodnjika z znakom, ki zbuja asociacijo z *lýsō*, *stěso*, *týpsō* itn., medtem ko je *eîmi*, 'šel bom', čisto osamljen znak.

Tukaj ne moremo raziskovati dejavnikov, ki pri vsakem primeru določajo motivacijo; toda ta je vsakokrat toliko popolnejša, kolikor lažja je sintagmatska analiza in kolikor očitnejši je smisel sestavnih enot. Res, nekatere tvorbenne sestavine so presojne, kot *-ier* v *poir-ier* proti *ceris-ier*, *pomm-ier*, medtem ko pri drugih pomen ni jasen ali pa ga sploh ni; koliko, denimo, pripona *-ot* v besedi *cachot* ustreza kakšni prvini smisla? Če primerjamo besede, kakršne so *coutelas*, *fatras*, *platras*, *canevas*, nas prevzame nejasen občutek, da je *-as* tvorbeno sestavina, značilna za samostalnike, vendar je natančneje ne bi mogli določiti. Sicer pa tudi v najugodnejših primerih motivacija nikoli ni absolutna. Ne samo, da so sestavine v motiviranem znaku arbitrarne (prim. *dix* in *neuf* v *dix-neuf*), temveč tudi vrednost celotnega člena nikoli ni enaka vsoti vrednosti njegovih delov: *poir*×*ier* ni enako *poir*+*ier* (gl. str. 143).

Sam pojav pa je mogoče pojasniti z načeli, ki smo jih zapisali v prejšnjem odstavku: pojem relativne motiviranosti implicira: 1. analizo danega člena, torej sintagmatski odnos; 2. sklicevanje na en drug člen ali na več drugih členov, torej asociativni odnos. To ni drugo kot mehanizem, s katerim kateri koli člen izraža idejo. Doslej so se nam enote kazale kot vrednosti, se pravi kot sestavine v sistemu, in obravnavali smo jih zlasti v njihovih nasprotjih; zdaj vidimo tudi medsebojne solidarnosti, ki jih povezujejo; te povezanosti delujejo v asociativni in sintagmatski razsežnosti, in prav medsebojne povezanosti omejujejo arbitrarnost. Znak *dix-neuf* je asociativno povezan z *dix-huit*, *soixante-dix* itn., sintagmatsko pa s svojima sestavinama *dix* in *neuf* (gl. str. 143). To dvojno razmerje mu daje del njegove vrednosti.

Vse tisto, kar zadeva jezik kot sistem, po našem prepričanju zahteva, da se ga lotevamo s tega stališča, ki pa ga jezikoslovci vse preveč zanemarjajo: s stališča omejitve arbitrarnosti. To je najboljša možna podlaga. Celotni jezikovni sistem resda temelji na iracionalnem načelu arbitrarnosti znaka, ki bi, če bi ga uveljavljali brez zadržka, peljal v skrajno zapletenost; a duhu uspeva, da v nekatere dele znakovne množice vnese načelo reda in urejenosti, in prav v tem je vloga relativne motiviranosti. Če bi bil mehanizem jezika popolnoma racionalen, bi ga bilo mogoče proučevati v njem samem; ker pa je zgolj delen popravek po naravi kaotičnega sistema, se moramo postaviti na gledišče, ki nam ga narekuje sama narava jezika, in zato proučujemo ta mehanizem kot omejitev arbitrarnosti.

Ni jezika, v katerem bi ne bilo nič motivirano; a že po definiciji si ni mogoče zamisliti jezika, kjer bi bilo motivirano vse. Med tema skrajnima mejama – minimum organizacije in minimum arbitrarnosti – je najti vse možne različice. Razni idiomi vedno vsebujejo prvine obeh vrst – popolnoma arbitrarne in relativno motivirane –, a v zelo različnih razmerjih: to je pomembna značilnost, ki jo je mogoče upoštevati pri njihovem razvrščanju.

V nekem smislu – ki pa ga ne gre jemati preveč dobesedno, a ki vseeno ponazarja eno izmed oblik tega nasprotja – bi bilo mogoče reči, da so jeziki, kjer pride nemotiviranost do vrhunca,

bolj *leksikološki*, tisti, kjer pade na minimum, pa bolj *gramatikalni*. To seveda ne pomeni, da bi bilo »besedje« vselej sinonimno »arbitrarnosti«, »slovnica« pa »relativni motiviranosti«; vseeno pa je v načelu pri teh parih nekaj skupnega. Sta kot dva tečaja, med katerima se giblje celotni sistem, dva nasprotna si tokova, ki si delita gibanje jezika: težnja po uporabi leksikološkega sredstva, nemotiviranega znaka, in nagnjenost k slovničnemu sredstvu, se pravi h konstrukcijskemu pravilu.

Tako bi, denimo, videli, da je v angleščini nemotivirano veliko pomembnejše kot v nemščini; toda zgled ultraleksikološkega jezika je kitajščina, medtem kot sta indoevropsčina in sanskrt primera ultragramatikalnih jezikov. V okviru istega jezika je za celotno razvojno gibanje lahko značilno stalno prehajanje od motiviranosti k arbitrarnosti in od arbitrarnosti k motiviranosti; to nihanje pogosto povzroči, da se razmerja med tema kategorijama znakov občutno spremenijo. Tako je za francoščino v odnosu do latinščine med drugim značilno, da je v njej neznansko narastla arbitrarnost: medtem ko v latinščini *inimīcus* napeljuje k *in-* ter *amīcus* in je z njima motiviran, francoskega znaka *ennemi* ne motivira nič; znašel se je v absolutni arbitrarnosti, ki je sicer bistveni pogoj za jezikovni znak. Ta premik bi lahko opazili pri stotinah primerov: prim. *constāre (stāre) : cōūter, fabrica (faber) : forge, magister (magis) : maītre, berbīcārius (berbīx) : berger* itn. Te spremembe dajejo francoščini čisto posebno fiziognomijo.

SEDMO POGlavJE

SLOVNICA IN NJENI PODRAZDELKI

§ 1. Definicije; tradicionalne razdelitve

Statičnemu jezikoslovju ali opisu jezikovnega stanja je mogoče reči *slovnica* v tistem zelo natančnem in sicer tudi vsakdanjem smislu, ki ga je najti v izrazih, kakršni so »slovnica šaha«, »slovnica borze« itn., kjer je predmet kompleksen in sistematičen, v njem pa delujejo soobstoječe vrednosti.

Slovnica proučuje jezik kot sistem izraznih sredstev; kdor pravi »slovnichen«, je s tem rekel »sinhroničen« in »pomenski«, in ker noben sistem ne sega okobal čez več obdobji hkrati, za nas ni »zgodovinske slovnice«; to, čemur tako pravijo, je v resnici samo diahronično jezikoslovje.

Naša definicija se ne ujema s tisto ožjo definicijo slovnice, ki jo uporabljajo na splošno. Velja namreč, da se izraz »slovnica« uporablja za *oblikoslovje* in *skladnjo* skupaj, medtem ko je *bese-doslovje* ali znanost o besedah iz nje izključena.

Ali pa te razdelitve sploh ustrezajo stvarnosti? Se ujemajo z načeli, ki smo jih pravkar postavili?

Oblikoslovje obravnava razne besedne vrste (glagole, samostalnike, pridevnike, zaimke itn.) in razne oblike pregibanja (spre-gatve, sklanjatve). To proučevanje ločujejo od skladnje z argumentom, da so predmet skladnje vloge, ki jih prevzamejo jezikovne enote, medtem ko se oblikoslovje ukvarja le z njihovo obliko; za oblikoslovje je, na primer, zadosti reči, da je roditelj grške besede

phylax (čuvaj) *phylakos*, skladnja pa nas pouči o rabi teh dveh oblik.

A to razlikovanje je iluzorno: niz oblik samostalnika *phylax* postane pregibalni vzorec le s primerjavo vlog, ki jih prevzamejo razne oblike; narobe pa tudi te vloge pridejo v pristojnost oblikoslovja le, če vsaki izmed njih ustreza določen zvočni znak. Sklanjatev ni niti spisec oblik niti niz logičnih abstrakcij, temveč kombinacija obojega (gl. str. 117): oblike in vloge so druga od druge medsebojno odvisne in težko, če ne kar nemogoče, jih je razločiti. Z jezikoslovnega vidika oblikoslovje nima stvarnega in avtonomnega predmeta; ne more biti veda, ki bi bila kaj drugega kakor skladnja.

Ali pa je na drugi strani logično besedoslovje izločiti iz slovnice? Na prvi pogled je videti, da besed, kot so zapisane v slovarju, ni mogoče zgrabiti s slovničnim raziskovanjem, ki ga na splošno omejujejo na proučevanje odnosov med jezikovnimi enotami. A kaj hitro ugotovimo, da je veliko teh odnosov mogoče izraziti tako z besedami kot s slovničnimi sredstvi. Tako sta v latinščini *fīd* in *faciō* v enakem nasprotju kot *dīcor* in *dīcō*, ki sta slovnični obliki iste besede; v ruščini je razloček med dovršnim in nedovršnim glagolskim vidom vzpostavljen s slovničnim sredstvom v *sprošūt* : *sprášivat* , 'prostiti', z oblikoslovnim pa v *skazát* : *govorít* , 'reči', 'govoriti'. Predloge na splošno uvrščajo v slovnico; vseeno je predložni izraz *en considération de* v bistvu besedosloven, saj beseda *considération* tu nastopa v dobesednem pomenu. Če primerjamo grški besedi *peúthō* : *peúthomai* s francoskima *je persuade* : *j'obéis*, vidimo, da je nasprotje v prvem primeru vzpostavljeno slovnično, v drugem pa besedoslovno. Številne odnose, ki jih nekateri jeziki izražajo s skloni ali predlogi, drugi jeziki vzpostavljajo z zloženkami, ki so bližje besedam v pravem pomenu (fr. *royaume des cieux* in nem. *Himmelreich*), ali z izpeljankami (fr. *moulin à vent* in pol. *wiatr-ak*) ali naposled z nesestavljenimi besedami (fr. *bois de chauffage* in rus. *drová*, fr. *bois de construction* in rus. *lês*). Zelo pogosto se tudi v naročju istega jezika menjujejo nesestavljene besede in sestavljeni izrazi (prim. *considérer en prendre en considération, se venger de* in *tirer vengeance de*).

Vidimo torej, da s stališča vloge razlika med besedoslovim in

skladenjskim dejstvom lahko izgine. Na drugi strani pa se tiste besede, ki niso nesestavljene in nerazstavljive enote, bistveno ne razlikujejo od stavčnih členov, od skladenjskih dejstev; nižje enote, ki take besede sestavljajo, se povezujejo po istih temeljnih načelih kot besede, kadar se povezujejo v skupine.

Skratka, tradicionalne razdelitve v slovnici so nemara lahko praktično koristne, a ne ustrezajo naravnim razločkom in ne družijo jih nobena logična vez. Slovnico je mogoče postaviti le na drugačnem in višjem načelu.

§ 2. Racionalne razdelitve

Vzajemno prežemanje oblikoslovja, skladnje in besedoslovja je mogoče pojasniti s tem, da so vsa dejstva sinhronije v temelju istovetne narave. Vnaprej ni mogoče mednje začrtati nikakršne ločnice. Edinole razločevanje, ki smo ga zgoraj vzpostavili med sintagmatskimi in asociativnimi odnosi, napeljuje k načinu razvrščanja, ki se ponuja sam od sebe, in je tako edini, ki ga je mogoče postaviti za podlago slovničnemu sistemu.

Vse, kar sestavlja jezikovno stanje, mora biti mogoče spraviti v okvir teorije sintagem in teorije asociacij. Že zdaj se zdi, da se nekateri deli tradicionalne slovnice brez težav uvrščajo v en ali v drug razdelek: pregibanje je brez dvoma značilna oblika asociacije oblik v duhu govorcev; na drugi strani pa skladnja, to se pravi, po najbolj ustaljeni definiciji, teorija besednih razvrščanj, sodi k sintagmatiki, saj te povezave vselej zahtevajo vsaj dve enoti, razpostavljeni v prostoru. Vsa sintagmatska dejstva se ne uvrščajo v skladnjo, a vsa skladenjska dejstva pripadajo sintagmatiki.

Na vsaki točki slovnice bi se pokazalo, kako pomembno je vsako vprašanje proučiti s tega dvojnega gledišča. Tako se ob pojmu besede postavljata dve različni vprašanji glede na to, ali ga obravnavamo asociativno ali sintagmatsko; pridevnik *grand* ima v sintagmi dvojno obliko (*grā garsō*, »grand garçon«, in *grāt āfā*, »grand enfant«), asociativno pa je dvojnost drugačna (moški sp. *grā*, »grand«, ženski sp. *grād*, »grande«).

Morali bi biti sposobni, da bi tako vsako dejstvo postavili v njegovo sintagmatsko ali asociativno razsežnost in da bi celotno gradivo slovnice uskladili glede na ti naravni osi; edinole ta ponovna razdelitev bi pokazala, kaj vse je treba v utečenih okvirih sinhroničnega jezikoslovja spremeniti. Te naloge se tu seveda ne moremo lotiti, saj se omejujemo le na to, da postavljamo najsplošnejša načela.

OSMO POGLAVJE

VLOGA ABSTRAKTNIH ENTITET V SLOVNICI

Doslej se še nismo dotaknili pomembne snovi, ki kaže prav na nujnost, da vsa slovnična vprašanja proučujemo iz obeh zornih kotov, ki smo ju razločili zgoraj. To so abstraktne entitete v slovnici. Oglejmo si jih najprej z asociativnega vidika.

Asociacija med dvema oblikama ni zgolj v tem, da čutimo, da jima je nekaj skupno, temveč je tudi, da razločimo naravo odnosov, ki asociacijo urejajo. Tako se govorci zavedajo, da razmerje, ki povezuje *enseigner* z *enseignement* ali *juger* z *jugement*, ni enako tistemu, ki ga ugotavljajo med *enseignement* in *jugement* (gl. str. 141 in nasl.). Tako se asociacijski sistem povezuje s slovničnim. Lahko rečemo, da se mora vsota zavestnih in metodičnih razvrstitev, ki jih naredi slovničar, ko proučuje jezikovno stanje, ne da bi se pri tem oziral na zgodovino, ujemati z vsoto zavestnih ali nezavestnih asociacij, do katerih prihaja v govoru. Prav te asociacije nam v duhu določajo besedne družine, pregibne vzorce, tvorbene sestavine: osnove, pripone, obrazila itn. (gl. str. 207 in nasl.).

Ali pa asociacija zajame le materialne sestavine? Seveda ne; vemo že, da pritegne tudi besede, ki jih povezuje zgolj smisel (prim. *enseignement, apprentissage, éducation* itn.); enako mora veljati v slovnici: vzemimo troje latinskih rodilnikov: *domin-ī, rēg-is, ros-ārum*; glasovi treh končnic ne ponujajo nikakršne analogije, na katero bi se oprla asociacija; vseeno pa jih povezuje občutek o skupni vrednosti, ki velewa enako rabo; to je zadosti, da nastane asociacija, četudi ni nikakršne materialne opore, in tako v jeziku

vznikne pojem roditeljskega nasploh. Čisto podoben postopek v zavesti poveže sklanjatvene končnice *-us*, *-i*, *-o* itn. (v *dominus*, *dominī*, *dominō* itn.) in tako vpelje splošnejše pojme sklona in njegove končnice. Istovrstne asociacije, le da še širše, povezujejo vse samostalnice, pridevnike itn. in utemeljujejo pojem besednih vrst.

Vse to obstaja v jeziku, a na način *abstraktnih entitet*; težko jih je proučevati, saj ni mogoče natančno ugotoviti, ali seže zavest govorcev vselej tako daleč kot slovničarjeve analize. Bistveno pa je, da *abstraktne entitete v zadnji analizi vselej temeljijo na konkretnih entitetah*. Nobena slovnična abstrakcija ni mogoča brez niza materialnih sestavin, ki ji rabi za substrat, in navsezadnje se je vselej treba vrniti k tem sestavinam.

Postavimo se zdaj na sintagmatsko stališče. Vrednost skupine je pogosto povezana z zapovrstjem njenih sestavin. Ko govorec analizira sintagmo, se ne omejuje zgolj na to, da razloči njene dele; med njimi ugotovi tudi določeno zapovrstje. Smisel francoske besede *désir-eux* ali latinske *signi-fer* je odvisen od medsebojnega položaja njunih nižjih enot: ne bi mogli reči *eux-désir* ali *fer-signum*. Vrednost je lahko celo sploh brez vsakršne opore v konkretni sestavini (taka sta *-eux* ali *-fer*) in izhaja zgolj iz razvrstitve členov; tako, denimo, imata v francoščini skupini *je dois* in *dois-je?* različen pomen edinole zaradi besednega reda. Nekateri jeziki včasih z zapovrstjem členov izrazijo misel, ki bi jo kakšen drug jezik prenesel z enim ali več konkretnimi členi; angleščina v sintagmatskem obrazcu *gooseberry wine*, 'ribezovo vino', *gold watch*, 'zlata ura' itn. zgolj s preprostim vrstnim redom členov izraža odnose, ki jih moderna francoščina zaznamuje s predlogi; zato pa moderna francoščina izraža pojem premege predmeta edinole s položajem samostalnika za prehodnim glagolom (prim. *je cueille une fleur*), medtem ko latinščina in nekateri drugi jeziki to storijo z uporabo tožilnika, za katerega so značilne posebne končnice, itn.

Besedni red je resda nespodbitno abstraktna entiteta, a nič manj ni res, da ta obstaja zgolj zaradi konkretnih enot, ki jo sestavljajo in ki se gibljejo v eni sami razsežnosti. Zmotno bi bilo misliti, da naj bi zunaj teh v prostoru razvrščenih materialnih enot obstajala nekakšna breztelesna skladnja. V angleščini lahko v nizu *the man*

I have seen ('človek, ki sem ga videl') opazimo skladenjsko dejstvo, za katero se zdi, da ga predstavlja nič, medtem ko ga francoščina izraža s *que*. A to iluzijo, da lahko nič kaj izrazi, proizvaja prav primerjava s francoskim skladenjskim dejstvom; v resnici to vrednost ustvarjajo edinole materialne enote, razvrščene v določenem redu. Zunaj vsote konkretnih členov ni mogoče razpravljati o primeru iz skladnje. Sicer pa že zato, ker je neko jezikovno celoto (na primer pravkar navedene angleške besede) mogoče razumeti, ta niz členov ustrezno izraža misel.

Materialna enota obstaja samo po smislu, po vlogi, ki ju ima; to načelo je še zlasti pomembno za spoznavanje ožjih enot, saj nas mika verjeti, da obstajajo zgolj po zaslugi svoje čiste materialnosti, da, denimo, *aimer* obstaja zgolj zaradi glasov, iz katerih je sestavljen. Kakor smo videli, pa velja tudi narobe – smisel in vloga obstajata samo s podpora kakšne materialne oblike; to načelo smo formulirali v zvezi z daljšimi sintagmami ali skladenjskimi obrazy, zato ker v njih vse preradi vidimo nematerialne abstrakcije, ki plavajo nad členi v stavku. Ti načeli se dopolnjujeta in se ujemata z našimi trditvami v zvezi z razmejevanjem enot (gl. str. 118).

TRETJI DEL

DIAHRONIČNO JEZIKOSLOVJE

PRVO POGlavJE

SPLOŠNO

Diahronično jezikoslovje ne proučuje odnosov med hkrati obstoječimi členi jezikovnega stanja, temveč odnose med zapovrstnimi členi, ki drug drugega nadomeščajo v času.

Popolne negibnosti pravzaprav ni (gl. str. 89); vsi deli jezika se spreminjajo; v vsakem obdobju pride do bolj ali manj izrazitega razvoja. Razvoj se lahko spreminja v hitrosti in intenzivnosti, a to načela ne prizadeva; reka jezika teče brez prestanka; drugotnega pomena je, ali je njen tok miren ali divji.

Res pa je, da nam ta nepretrgani razvoj pogosto prikriva pozornost, ki jo namenjajo knjižnemu jeziku: ta se, kot bomo videli na str. 218 in nasl., umešča nad ljudski, to je nad naravni jezik, in zanj veljajo drugi eksistenčni pogoji. Ko se enkrat izoblikuje, ostaja v splošnem precej stabilen in teži k temu, da ostane sebi samemu enak; odvisnost od pisave mu daje še posebna zagotovila, da se ne spreminja. Ob knjižnem jeziku zato ne moremo videti, kako zelo se spreminjajo naravni jeziki, ločeni od vsakršne knjižne urejenosti.

Prvi predmet diahroničnega jezikoslovja je fonetika, in to fonetika v celoti; razvoja glasov pravzaprav ni mogoče spraviti v sklad s pojmom stanja; ko foneme ali skupine fonemov primerjamo s tem, kar so bili poprej, smo s tem že vzpostavili diahronijo. Poprejšnje obdobje je lahko bolj ali manj oddaljeno; a ko se obe obdobji ujmeta, tu ni več dela za fonetiko; zdaj imamo samo še opis glasov jezikovnega stanja, to pa je naloga fonologije.

Diahronična narava fonetike se dobro ujema z načelom, da nič od tega, kar sodi na področje fonetike, ne deluje niti pomensko niti slovnično v širšem pomenu izraza (gl. str. 29). Ko razpravljamo o zgodovini glasov v kakšni besedi, se nam ni treba meniti za njen pomen, upoštevamo lahko samo materialni ovoj in ga razdelimo na glasovne režnje, ne da bi se spraševali, ali kaj pomenijo; poskušamo lahko, denimo, ugotoviti, kaj se v atiški grščini zgodi s skupino, kakršna je *-ewo-*, ki ne pomeni nič. Če bi se jezikovni razvoj omejeval na glasovni razvoj, bi bilo kar takoj razvidno nasprotje med predmetoma, ki sodita k enemu in drugemu delu jezikoslovja: jasno bi videli, da je diahronično enako neslovničnemu, sinhronično pa slovničnemu.

Toda ali se v času res spreminjajo samo glasovi? Besede spreminjajo pomen, slovnične kategorije se razvijajo; nekatere izmed njih izginejo skupaj z oblikami, ki so jih nekaj izražale (na primer dvojina v latinščini). Če pa imajo zgodovino vsa dejstva asociativne in sintagmatske sinhronije, kako naj potem še ohranjamo absoluten razloček med diahronijo in sinhronijo? To postane zelo težavno, brž ko zapustimo področje čiste fonetike.

Vseeno moramo opozoriti, da so številne spremembe, ki veljajo za slovnične, na koncu koncev le fonetične spremembe. Nastanek nemškega slovničnega tipa *Hand* : *Hände*, ki je nadomestil *hant* : *hanti* (gl. str. 98), je mogoče v celoti pojasniti s fonetičnim dejstvom. Prav tako je fonetično dejstvo tudi v osnovi zloženek tipa *Springbrunnen*, *Reitschule* itn.; v stari visoki nemščini prva sestavina ni bila glagolska, temveč samostalniška; *beta-hūs* je pomenilo 'molitvena hiša'; a končni samoglasnik je odpadel iz fonetičnega razloga (*beta-* → *bet-* itn.) in tako je prišlo do semantičnega stika z glagolom (*beten* itn.), *Bethaus* pa je končno dobil pomen 'hiša, kjer se moli'.

Nekaj docela podobnega se je zgodilo v zloženkah, ki jih je stara germanščina tvorila z besedo *lich* 'zunanji videz' (prim. *mannlich*, 'moškega videza'; *redolich*, 'razumnega videza'). Danes je pri velikem številu pridevnikov (prim. *verzeihlich*, *glaublich* itn.) *-lich* postal pripona, podobna tisti v *pardonn-able*, *croy-able* itn., hkrati pa se je spremenila tudi interpretacija prve sestavine: v njej ne vidi-

mo več samostalnika, temveč glagolski koren; v nekaterih primerih se je namreč prva sestavina, potem ko je izgubila končni samoglasnik (na primer *redo* → *red-*), izenačila z glagolskim korenem (*red-* v *reden*).

Tako nas v *glaublich glaub-* napeljuje h *glauben* in ne h *Glaube*, *sichtlich* pa, razliki v osnovi navkljub, povežujemo s *sehen* in ne več s *Sicht*.

Pri vseh teh primerih in še pri številnih podobnih razločkah med obema razsežnostma ostaja jasen; tega ne kaže pozabiti, da ne bi lahkompiselnost trdili, da se ukvarjamo z zgodovinsko slovnico, četudi se, ko proučujemo fonetične spremembe, v resnici gibljemo najprej na diahroničnem, potem pa na sinhroničnem področju, ko se ukvarjamo s posledicami, ki iz tega izhajajo.

A s to omejitvijo ni mogoče odstraniti vseh težav. Razvoja kakšnega slovnicega dejstva, naj bo asociativna skupina ali pa sintagmatski vzorec, ni mogoče primerjati z razvojem glasu. Ta razvoj ni preprost, sestavljen je iz množice posamičnih dejstev, in med temi le nekatera pripadajo fonetiki. V genezi sintagmatskega vzorca, kakršen je francoski prihodnjik *prendre ai*, iz katerega je nastalo *prendrai*, razlikujemo vsaj dve dejstvi, prvo psihološko: sinteza dveh prvin v konceptu, drugo fonetično in od prvega odvisno: redukcija dveh naglasov v skupini na enega samega (*préndre aí* → *prendraí*).

Pregibanje nemških krepkih glagolov (v moderni nemščini po vzorcu *geben*, *gab*; *gegeben* itn., prim. v grščini *léipo*, *élipon*, *léloipa* itn.) v veliki večini temelji na menjavanju samoglasnikov v osnovi na način *ablaut*. Te premene (gl. str. 175 in nasl.), katerih sistem je bil na začetku precej enostaven, izhajajo brez dvoma iz čisto fonetičnega dejstva; a ta nasprotja so lahko postala funkcionalno tako zelo pomembna šele potem, ko se je prvotni pregibalni sistem poenostavil skozi niz različnih procesov: izginile so različne oblike sedanjika in pomenski odtenki, ki so se povezovali z njimi; izginili so imperfekt, prihodnjik in aorist, odpadla je podvojitvev pri perfektu itn. Te spremembe, v katerih ni nič bistveno fonetičnega, so glagolsko pregibanje omejile na zoženo skupino oblik, v kateri so menjave v osnovi dobile kar največjo pomensko vrednost. Reči

je, denimo, mogoče, da ima nasprotje *e : a* v *geben* : *gab* več pomena kakor nasprotje *e : o* v grških besedah *leípō* : *léloipa*, saj v nemškem perfektu ni podvojitve.

Fonetika potemtakem resda kar najpogosteje tako ali drugače posega v jezikovni razvoj, a ga v celoti vseeno ne more pojasniti; potem ko fonetični dejavnik izločimo, pridemo do preostanka, ki, kakor se zdi, upravičuje idejo o »zgodovini slovnice«; prav v tem je resnična težava; razloček med diahronijo in sinhronijo moramo seveda ohraniti, a zahteval bi natančnih pojasnitev, ki presegajo okvir predavanj.¹

V nadaljevanju bomo po vrsti proučevali fonetične spremembe, menjavo in dejstva v zvezi z analogijo, na koncu pa bomo spregovorili še o ljudski etimologiji in aglutinaciji.

---

¹ Temu didaktičnemu in zunanjemu razlogu velja nemara dodati še enega: Ferdinand de Saussure se v svojih predavanjih nikoli ni lotil jezikoslovja govora (gl. str. 29 in nasl.). Novost v rabi se, kakor se lahko spomnimo, vselej začne z nizom individualnih dejstev (gl. str. 113). Lahko bi menili, da avtor tem dejstvom ni priznaval narave slovničnih dejstev, saj je osamljeno dejanje neizbežno tuje jeziku in njegovemu sistemu, ki je odvisen edinole od celote kolektivnih navad. Vse dokler dejstva pripadajo govoru, so zgolj posebni in čisto priložnostni način uporabe veljavnega sistema. Šele tedaj, ko se novost, potem ko so jo pogosto ponovili, vtisne v spomin in postane del sistema, ima ta učinek, da premakne ravnotežje vrednosti, s tem pa se jezik *ipso facto* in samodejno spremeni. O slovničnem razvoju bi bilo mogoče reči isto, kar je o fonetičnem razvoju rečeno na str. 29 in 99: njegovo nastajanje je zunaj sistema, saj sistema nikoli ni mogoče videti v razvoju; od trenutka do trenutka je drugačen. Ta poskus pojasnitve je sicer zgolj najina sugestija. (Urednika)

DRUGO POGLAVJE

FONETIČNE SPREMEMBE

§ 1. Njihova absolutna pravilnost

Na strani 107–108 smo videli, da fonetične spremembe ne prizadenejo besed, temveč glasove. Spremeni se fonem: to je osamljen dogodek, kakršni so vsi diahronični dogodki, a njegova posledica je, da na enak način spremeni vse besede, v katerih je ta fonem; v tem smislu so fonetične spremembe popolnoma pravilne.

V nemščini so vsi *i*-ji postali *ei*, potem pa *ai*: iz *wīn*, *trīben*, *līhen*, *zīt* je nastalo *Wein*, *treiben*, *leihen*, *Zeit*; vsi *ū*-ji so postali *au*: *hūs*, *zūn*, *rūch* → *Haus*, *Zaun*, *Rauch*; prav tako se je *ū* spremenil v *eu*: *hūsir* → *Häuser* itn. Narobe pa je dvoglasnik *ie* prešel v *i*, ki ga še zmerom pišemo *ie*: prim. *biegen*, *lieb*, *Tier*. Vzporedno so vsi *uo* postali *ū*: *muot* → *Mut* itn. Vsi *z*-ji (gl. str. 47) so dali *s* (ki se piše *ss*): *wa-zer* → *Wasser*, *fliezen* → *fliessen* itn. Vsi notranji *h*-ji so med samoglasniki izginili: *lihen*, *sehen* → *leien*, *seen* (pišemo *leihen*, *sehen*). Vsi *w*-ji so se spremenili v zobnoustnični *v* (ki ga pišemo *w*): *wazer* → *wasr* (*Wasser*).

V francoščini so vsi mehki *l*-ji postali *y* (*j*): *piller*, *bouillir* se izgovarjajo *pijɛ*, *buyir* itn.

V latinščini se tisto, kar je bilo medsamoglasniški *s*, pozneje prikaže kot *r*: **genesis*, **asēna* → *generis*, *arēna* itn.

Prav pri vsaki fonetični spremembi bi se, če jo le pogledamo s prave strani, potrdila popolna pravilnost teh pretvorb.

§ 2. Pogoji za fonetične spremembe

Že iz dosedanjih primerov je videti, da fonetični pojavi še zdaleč niso vselej absolutni in da so najpogosteje povezani s posebnimi okoliščinami: z drugimi besedami, ne spremeni se fonološka vrsta, temveč fonem, kakor se kaže v okoliščinah, ki jih določata okoličca, naglas itn. Tako je v latinščini iz *s* nastal *r* samo med samoglasniki in v nekaterih drugih položajih, drugod pa se je ohranil (prim. *est, senex, equos*).

Absolutne spremembe so skrajno redke; pogosto so videti take celo zgolj zato, ker je pogoj zanje skrit ali preveč splošen; tako sta v nemščini iz *i* nastala *ei, ai*, toda le v naglašnem zlogu; iz indoevropskega *k₁* v germanščini nastane *h* (prim. ide. *k₁olsom*, lat. *collum*, nem. *Hals*); a do spremembe ne prihaja za *s* (prim. grško *skótos* in gotško *skadus*, 'senca').

Sicer pa delitev sprememb na absolutne in pogojne izhaja iz površnega videnja stvari; razumneje je govoriti, kot tudi vse pogosteje res govorijo, o *spontanih* in *kombinatornih* fonetičnih pojavih. *Spontani* so, kadar jih povzroči kakšen notranji vzrok, kombinatorni pa, kadar do njih pride zaradi navzočnosti enega ali več drugih fonemov. Tako je prehod od indoevropskega *o* v germanski *a* (prim. got. *skadus*, nem. *Hals* itn.) spontano dejstvo. Tudi soglasniške spremembe ali »*Lautverschiebungen*« v germanščini so zgled spontanih sprememb: tako je indoevropski *k₁* postal v protogermanščini *h* (prim. lat. *collum* in got. *hals*), protogermanski *t*, ohranjen v angleščini, je postal v visoki nemščini *z* (izgovarja se *ts*) (prim. got. *taihun*, angl. *ten*, nem. *zehn*). Narobe pa je prehod latinskega *ct, pt* v italijanski *tt* (prim. *factum* → *fatto*, *captivum* → *cattivo*) kombinatorno dejstvo, saj se je prva sestavina priličila drugi. Nemški preglas tudi izhaja iz zunanjega vzroka, iz navzočnosti *i* v naslednjem zlogu: medtem ko se *gast* ne spremeni, pa je iz *gasti* nastalo *gesti, Gäste*.

Opozoriti je treba, da ne v enem ne v drugem primeru rezultat nikakor ni vprašljiv in da pravzaprav ni bistveno, ali je do spremembe prišlo ali ni. Če, denimo, primerjamo got. *fisks* z lat. *piscis* in got. *skadus* z grš. *skótos*, vidimo, da se je v prvem primeru *i* ohranil,

v drugem pa je *o* prešel v *a*; izmed teh dveh glasov je prvi ostal enak, drugi se je spremenil; bistveno pa je, da sta delovala zgolj sama.

Če je fonetično dejstvo kombinatorno, je vselej pogojno; če pa je spontano, ni nujno absolutno, saj je lahko negativno določeno z odsotnostjo nekaterih dejavnikov spremembe. Tako je iz indoevropskega *k₂* v latinščini spontano nastal *qu* (prim. *quattuor, inquina* itn.), a za njim ne sme priti, denimo, *o* ali *u* (prim. *cottīdie, colō, secundus* itn.). Prav tako se je indoevropski *i* ohranil v got. *fisks* itn. le z enim pogojem: za njim ni smel priti *r* ali *h*, tedaj je namreč iz njega nastal *e*, ki ga pišemo *ai* (prim. *wair* = lat. *vir* in *maihstus* = nem. *Mist*).

§ 3. Poudarki iz metode

Obrazci, ki izražajo pojave, morajo upoštevati navedene razločke, drugače jih lahko prikažejo napačno.

Navedli bomo nekaj primerov takih netočnosti.

Po stari formulaciji Vernerjevega zakona »se je v germanščini vsak nezačetni *þ* spremenil v *ð*, če je bil naglas za njim«: prim. na eni strani **faper* → **faðer* (nem. *Vater*), **liþumé* → **liðumé* (nem. *litten*), na drugi strani pa **þris* (nem. *drei*), **broþer* (nem. *Bruder*), **leþo* (nem. *leide*), kjer se je *þ* ohranil. Ta formula pripisuje naglasu aktivno vlogo in uvaja omejevalno določilo za začetni *þ*. V resnici pa je pojav popolnoma drugačen: v germanščini je tako kot v latinščini *þ* težil k temu, da sredi besede spontano postane zvoneč; to mu je lahko onemogočil le naglas na prejšnjem samoglasniku. Tako je vse postavljeno na glavo: dejstvo je spontano, ne kombinatorno, naglas pa je ovira, ne sprožilni vzrok. Reči moramo: »Vsak *þ* znotraj besede je postal *ð*, razen če ni temu nasprotoval naglas na prejšnjem samoglasniku.«

Če hočemo dobro razlikovati, kaj je spontano in kaj kombinatorno, moramo analizirati faze v preobrazbi, da posrednega rezultata ne bi imeli za neposrednega. Kadar pojasnjujemo rotacizem (prim. lat. **genesis* → *generis*), ni točno reči, da naj bi iz *s* med

dvema samoglasnikoma nastal *r*, saj iz *s*, v katerem ni grlnega zvoka, nikoli ne more neposredno nastati *r*. V resnici sta dejanji dve: iz *s* s kombinatorno spremembo nastane *z*; ker pa se *z* v glasovnem sistemu latinščine ni obdržal, ga je nadomestil bližnji glas *r*, in ta sprememba je bila spontana. Zaradi hude napake so tako doslej popolnoma različni dejstvi imeli za en sam fenomen; napaka je na eni strani v tem, da so posredni rezultat imeli za neposrednega (*s* → *r* namesto *z* → *r*), na drugi strani pa v tem, da so celotni pojav imeli za kombinatoreno, četudi je tak le v prvem delu. To je približno tako, kot če bi rekli, da se je francoski *e* pred nosnim soglasnikom spremenil v *a*. V resnici pa je najprej prišlo do kombinatorne spremembe, ko se je *e* pod vplivom *n* nazaliziral (prim. lat. *ventum* → fr. *vēnt*, lat. *fēmīna* → fr. *femə*, *fēmə*), potem pa do spontane spremembe *ē* v *ā* (prim. *vānt*, *fāmə*, zdaj *vā*, *fam*). Ugovor, da se je to lahko zgodilo samo pred nosnim soglasnikom, ne velja: ne gre namreč za to, da bi dognali, zakaj se je *e* nazaliziral, temveč le za to, ali je bila preobrazba *ē* v *ā* spontana ali kombinatorna.

Najhujša napaka v metodi, ki jo tu omenjamo, četudi ni povezana z zgoraj predstavljenimi načeli, je v tem, da fonetični zakon formulirajo v sedanjiku, kakor da bi dejstva, o katerih govori, obstajala enkrat za vselej, medtem ko se v resnici porodijo in odmrejo v časovnem odseku. To je prava zmeda, saj tako izničijo vsakršno časovno zapovrstje dogodkov. To smo že poudarili (str. 112), ko smo analizirali zapovrstne pojave, ki pojasnjujejo dvojnost *trikhes* : *triksí*. Kadar pravijo »v latinščini se *s* spremeni v *r*«, napeljujejo na misel, da je rotacizem neločljivo povezan z naravo tega jezika, in nas spravljajo v zadrego ob izjemah, kakršne so *causa*, *rīsus* itn. Edino formula »v latinščini je iz medsamoglasniškega *s* v nekem določenem obdobju nastal *r*,« dopušča misel, da v času, ko je *s* prehajal v *r*, *causa*, *rīsus* itn. nista imela medsamoglasniškega *s* in sta bila zato na varnem pred spremembo; res so takrat še govorili *caussa*, *rīssus*. Iz analognega razloga je treba tudi reči: »v jonskem narečju je iz *ā* nastal *ē*« (prim. *mātēr* → *mētēr* itn.), saj drugače ne bi vedeli, kaj početi z oblikami, kakršne so *pāsa*, *phāsi* itn. (ki so bile v času spremembe še *pansa*, *phansi* itn.).

§ 4. Vzroki fonetičnih sprememb

Raziskovanje teh vzrokov je eno izmed najtežjih vprašanj v jezikoslovju. Predlagali so že več pojasnitev, a nobena vprašanja ne razjasni v popolnosti.

I. Nekateri so menili, da naj bi iz rase izhajale predispozicije, ki naj bi vnaprej odločale o poteku fonetičnih sprememb. To je vprašanje iz primerjalne antropologije: ali pa so govorni organi od rase do rase drugačni? Ne, nič bolj kot od posameznika do posameznika; črnc, ki že od rojstva živi v Franciji, govori francosko enako dobro kot domačini. Vrhu tega, kadar uporabljamo izraze, kakršni so »italijanski organ« ali »germanska usta tega ne dopuščajo«, tvegamo, da vseskozi zgodovinsko dejstvo spremenimo v stalno lastnost; to je podobna napaka, kot če fonetični pojav formuliramo v sedanjiku; meniti, da naj bi se jonski organ upiral dolgemu $\bar{a}$ in ga spreminjal v $\bar{e}$, je prav tako narobe, kot reči: iz $\bar{a}$ v jonščini »na-stane« $\bar{e}$.

Jonski organ se ni prav nič upiral, da bi izgovarjal $\bar{a}$, saj ga v nekaterih primerih dopušča. Ne gre torej za antropološko nezmožnost, temveč za spremembo v izgovornih navadah. Prav tako je z latinščino, ki ni ohranila medsamoglasniškega s (**genesis* → *generis*), a ga je malo pozneje znova vpeljala (prim. **rīsus* → *rīsus*); te spremembe ne kažejo na kakšno stalno dispozicijo latinskega organa.

Fonetični pojavi se v določenem času pri določenem ljudstvu prav gotovo gibljejo v neki splošni smeri; spremembe dvoglasnikov v enoglasnike v sodobni francoščini izražajo eno in isto tendenco; toda analogne splošne tokove bi našli tudi v politični zgodovini, pa zato ne bi dvomili, da so vseskozi zgodovinske narave, in v njih ne bi iskali neposrednega vpliva rase.

II. Pogosto so menili, da so fonetične spremembe prilagoditev ozemeljskim in podnebnim razmeram. Nekateri severni jeziki kopičijo soglasnike, nekateri južni pa pogosteje uporabljajo samoglasnike, zato tudi harmonično zvenijo. Podnebje in življenjske razmere seveda lahko vplivajo na jezik, vprašanje se zaplete, brž ko pridemo do podrobnosti: ob skandinavskih idiomih, ki so tako

obremenjeni s soglasniki, sta tako idioma Laponcev in Fincev celo bolj samoglasniška kot italijanščina. Upoštevati velja tudi, da je kopičenje soglasnikov v današnji nemščini v marsikaterem primeru popolnoma novo dejstvo, ki je nastalo z izpadom ponaglasnih samoglasnikov; da se nekatera narečja z juga Francije manj upirajo samoglasniškim skupinam kot severna francoščina, da jih je v srbsčini prav toliko, kolikor jih je v moskovski ruščini, itn.

III. Sklicevali so se tudi na zakon manjšega napora, zaradi katerega naj bi iz dveh izgovarjav nastala ena sama ali pa iz zapletene kakšna druga, lažje. Naj je ta zamisel še tako sporna, vseeno zasluži pozornost: delno lahko namreč osvetli vzrok pojava ali pa vsaj nakaže smer, kjer ga je treba iskati.

Z zakonom manjšega napora je, kakor je videti, mogoče pojasniti nekatere primere: tako, denimo, zakaj zapornik preide v pripornik (*habēre* → *avoir*), zakaj so odpadle velikanske gmote končnih zlogov v številnih jeziki, zakaj prihaja do prilikovanja (na primer *ly* → *ll*, **alyos* → gr. *állos*, *tn* → *nn*, **atnos* → lat. *annus*), zakaj dvoglasniki preidejo v enoglasnik, kar je tudi le različica prilikovanja (na primer *ai* → *e*, franc. *maizōn* → *mezō*, »maison«) itn.

Le da bi zlahka navedli prav toliko primerov, kjer pa se dogaja ravno nasprotno. Prehajanju dvoglasnikov v enoglasnike bi lahko, denimo, postavili nasproti spremembo nemških *i*, *ū*, *ü* v *ei*, *au*, *eu*. Če menimo, da slovanska skrajšava *ā*, *ē* v *ǣ*, *ě* izhaja iz manjšega napora, potem moramo tudi misliti, da nasprotni pojav v nemščini (*fāter* → *Vāter*, *gēben* → *gēben*) izhaja iz večjega napora. Če menimo, da je zveneči glas lažje izgovarjati kot nezvenečega (prim. *opera* → prov. *obra*), potem bi moral prehod v nasprotni smeri zahtevati večji napor, pa je španščina vseeno od *ž* prešla k *χ* (prim. *hiço*, 'sin', pisano *hijo*), germanščina pa je *b*, *d*, *g* spremenila v *p*, *t*, *k*. Če naj bi se z opustitvijo pridiha (prim. ide. **bherō* → germ. *beran*) napor zmanjšal, kaj naj rečemo za nemščino, ki ga postavlja tja, kjer ga poprej ni bilo (*Tanne*, *Pute* itn. se izgovarja *Thanne*, *Phute*)?

S temi pripombami ne želimo pobijati ponujene rešitve. Pravzaprav ni mogoče določiti, kaj je v kakšnem jeziku težje ali lažje izgovoriti. Res je sicer, da skrajšava zmanjša napor, vsaj kar

zadeva trajanje, a prav tako je tudi res, da nemarnost pri izgovarjanju pripelje do podaljšanja glasov in da kratki glasovi zahtevajo več pozornosti. S pomočjo domneve o razlikah v predispozicijah je zato nasprotni dejstvi mogoče prikazati v isti luči. Podobno je tam, kjer je iz *k* nastal *tš* (prim. lat. *cēdere* → ital. *cedere*), videti, kakor da se je napor povečal, seveda če upoštevamo samo skrajnja člena v spremembi; vtis pa bi bil bržkone drugačen, če bi obnovili verigo: iz *k* z asimilacijo sledečemu samoglasniku nastane mehkonebni *k'*; potem *k'* preide v *ky*; izgovor ni zato nič težji: le sestavini, ki sta bili v *k'* spojeni, sta se zdaj jasno razločili; potem pa od *ky* postopno preidemo k *ty*, *tχ'*, *tš*, vsakič z manjšim naporom.

To bi bil lahko predmet obsežne študije, ki bi morala, če naj bi bila popolna, upoštevati hkrati fiziološko gledišče (vprašanje izgovora) in psihološko gledišče (vprašanje pozornosti).

IV. Razlaga, ki je že nekaj let priljubljena, izgovorne spremembe pripisuje fonetični vzgoji v otroštvu. Otroku se šele po dolgih tavanjih, poskusih in popravkih posreči izgovoriti tisto, kar sliši okoli sebe; v tem naj bi bila klica sprememb; nekatere nepopravljene nenatančnosti naj bi pri posamezniku prevladale in se ustalile pri generaciji, ki odrašča. Naši otroci pogosto izgovarjajo *t* namesto *k*, a v zgodovini naših jezikov vseeno ni mogoče najti ustrezne fonetične spremembe; pri nekaterih drugih deformacijah pa ni tako; v Parizu, denimo, številni otroci izgovarjajo *fl'eur*, *bl'anc*, z mehčanim *l*; v italijanščini pa je prav zaradi podobnega procesa *florem* prešlo v *fl'ore*, potem pa v *fiore*.

Te ugotovitve zaslužijo vso pozornost, vendar se problema ne dotaknejo; ni namreč jasno, zakaj naj bi bilo generaciji do tega, da zadrži ene netočnosti, drugih pa ne, ko pa so vse enako naravne; v resnici se zdi izbira nepravilne izgovarjave popolnoma arbitrarna in ji ni videti razloga. Vprašati pa bi se morali tudi, zakaj se je pojavu tokrat posrečilo prebiti, kdaj prej pa ne.

Ta opomba se sicer nanaša na vse poprejšnje vzroke, kolikor menimo, da res delujejo; vpliv podnebja, rasna predispozicija, težnja k manjšemu naporu obstajajo stalno ali trajno; zakaj tedaj delujejo nedosledno, zdaj na tej, zdaj spet na drugi točki fonološkega sistema? Zgodovinski dogodek mora imeti določujoč

vzrok; ne povejo pa nam, kaj v vsakem posamičnem primeru sproži spremembo, katere vzrok je že dolgo obstajal. V tem je vprašanje, ki ga je najtežje pojasniti.

V. Včasih vidijo enega izmed teh določujočih vzrokov v splošnem stanju naroda v kakšnem trenutku. Jeziki gredo skozi obdobja, ki so bolj razburkana kakor druga: poskušajo jih povezati z nemirnimi časi v zunanji zgodovini in tako najti zvezo med politično in jezikovno nestabilnostjo; potem pa mislijo, da lahko sklepe, ki zadevajo jezik v splošnem, uporabijo tudi pri fonetičnih spremembah. Tako, denimo, vidimo, da je latinščina v prehodu k romanskim jezikom največje pretese doživela prav v zelo burnem času preseljevanja ljudstev. Da se ne bi zmotili, je treba upoštevati tale razložka:

a) Politična stabilnost na jezik ne vpliva enako kot nestabilnost; tu ni nikakršne recipročnosti. Kadar politično ravnotežje upočasni razvoj jezika, je to pozitiven vzrok, četudi je zunanji, medtem ko lahko nestabilnost, katere učinek je nasproten, deluje zgolj negativno. Idiomi lahko obstane, se zaradi dejstev, ki so jeziku zunanja (vpliv dvora, šole, akademije, pisave itn.), relativno ustali, to dejstvo pa pozitivno vzpodbuja družbeno in politično ravnotežje. Če pa, narobe, kakšen zunanji pretres, do katerega pride v stanju nereda, pospeši jezikovni razvoj, se je s tem jezik samo povrnil v stanje svobode, kjer se ravna po svojem normalnem toku. Negibnost latinščine v klasični dobi izhaja iz zunanjih dejstev in je ni mogoče primerjati s spremembami, ki so jo doletele pozneje, saj so te prišle same od sebe zaradi odsotnosti nekaterih zunanjih okoliščin.

b) Tu se ukvarjamo zgolj s fonetičnimi pojavi in ne z vsakovrstnimi jezikovnimi spremembami. Razumeti bi bilo mogoče, da slovnične spremembe izhajajo iz vzrokov na tej ravni; slovnična dejstva so tako ali drugače vselej povezana z mislijo in jih zunanji pretresi lažje prizadenejo, saj se nanje duh tudi neposredneje odziva. Prav nič pa nam ne dopušča sklepati, da naj bi burnim časom v zgodovini naroda ustrezale nenadne spremembe glasov v idiomu.

Sicer pa ni mogoče navesti niti enega obdobja, celo med tistimi ne, ko jezik umetno miruje, da ne bi prišlo do nobene fonetične spremembe.

VI. Poskušali so si pomagati tudi s hipotezo o »poprejšnjem jezikovnem substratu«: do nekaterih sprememb naj bi prišlo po zaslugi prvotnega prebivalstva, ki so ga prišleki vsrkali medse. Tako naj bi razlika med *langue d'oc* in *langue d'oïl* izhajala iz razlike v deležu avtohtone keltske prvine v obeh delih Galije; s to teorijo so pojasnjevali tudi narečne raznoličnosti v italijanščini in jih glede na pokrajino izpeljevali iz ligurskega, etruščanskega itn. vpliva. A ta hipoteza zahteva predvsem okoliščine, na katere le redko kdaj naletimo; vrhu tega je treba natančno povedati: ali naj to pomeni, da so poprejšnja prebivalstva, ko so sprejela novi jezik, vanj vnesla kaj od svojih glasovnih navad? To bi bilo mogoče in še kar naravno; a če bi se pri tem ponovno sklicevali na nedoločljive dejavnike rase itn., bi se spet znašli v nejasnostih, na katere smo pravkar opozorili.

VII. Po zadnji razlagi – ki tega imena pravzaprav ne zasluži – naj bi bile fonetične spremembe podobne modnim. A teh ni še nihče pojasnil: vemo samo, da so odvisne od zakonov posnemanja, s katerimi se psihologi veliko ukvarjajo. A četudi ta razlaga problema ne razreši, je njena prednost v tem, da ga postavi v okvir širše pojasnitve: načelo fonetičnih sprememb naj bi bilo vseskozi psihološko. Le da ostaja skrivnost, od kod posnemanje izhaja, in sicer tako pri fonetičnih kot pri modnih spremembah.

§ 5. Delovanje fonetičnih sprememb je neomejeno

Če poskušamo oceniti učinek teh sprememb, kaj kmalu opazimo, da je neomejen in neizračunljiv, to se pravi, da ni mogoče vnaprej dognati, kje se bodo spremembe zaustavile. Otročje bi bilo verjeti, da se lahko beseda spremeni le do določene točke, kakor da bi bilo v njej kaj takega, kar bi jo lahko ohranilo. Ta značilnost fonetičnih premen izhaja iz arbitrarnosti jezikovnega znaka, ki nima nikakršne zveze s pomenom.

Seveda lahko ugotovimo, da so bili glasovi besede prizadeti, in tudi, koliko so bili, takrat ko do tega pride; ni pa mogoče vnaprej

reči, koliko je beseda zdaj neprepoznava ali koliko bo neprepoznava še postala.

Germanščina je indoevropski **aiwom* (prim. lat. *aevom*) spremenila v **aiwan*, **aiwa*, **aiw*, kot vse besede, ki imajo to končnico; potem je iz **aiw* v stari nemščini nastalo *ew*, tako kot pri vseh besedah, ki vsebujejo skupino *aiw*; ker pa se je vsak končni *w* spremenil v *o*, je nastal *ēo*; *ēo* pa je po drugih prav tako splošnih pravih prešel v *eo*, *io*; iz *io* je potem nastal *ie*, *je* in v sodobni nemščini naposled *jē* (prim. »das schönste, was ich je gesehen habe«).

Če upoštevamo samo izhodišče in končni rezultat, ni v sedanjji besedi niti ene izmed prvotnih prvin; vsaka stopnja posebej pa je popolnoma jasna in pravilna; vrhu tega je učinek pri vsaki stopnji omejen, celota pa daje vtis neskončne množice preobrazb. Prav isto bi lahko ugotovili za latinski *calidum*, če bi ga najprej brez prehoda primerjali s tistim, kar je iz njega nastalo v sodobni francoščini (šp, pisano »chaud«), potem pa bi obnovili vmesne stopnje: *calidum*, *calidu*, *caldu*, *cald*, *calt*, *tšalt*, *tšaut*, *šaut*, *šot*, *šp*. Primerjajte še lat. vulg. **waidanju* → *gē* (pisano »gain«), *minus* → *mwē* (pisano »moins«), *hoc illi* → *wi* (pisano »oui«).

Fonetični pojav je neomejen in neizračunljiv še tudi v tem smislu, da prizadene prav vsako vrsto znaka in ne dela razlike med pridevnikom, samostalnikom itn., med korenem, pripono, obrazilom itn. Tako tudi mora biti *a priori*, saj če bi se vmešala slovnica, bi se fonetični pojav spojil s sinhroničnim dejstvom, to pa nikakor ni mogoče. Prav temu bi lahko rekli slepota glasovnega razvoja.

Tako v grščini *s* za *n* ni izpadel samo v **khānses*, 'gosi', **mēnses*, 'meseci' (odtod *khēnes*, *mēnes*), kjer ni imel slovnične vrednosti, temveč tudi v glagolskih oblikah vrste **etensa*, **ephansa* itn. (odtod *éteina*, *éphēna* itn.), kjer je rabil za označitev aorista. V srednji visoki nemščini so ponaglasni samoglasniki *ī*, *ē*, *ā*, *ō* pridobili enoličen zvok *e* (*gibil* → *Giebel*, *meistar* → *Meister*), četudi je razlika v zvoku zaznamovala veliko število obrazil; tako so se težilnik ednine *boton* in rodilnik in dajalnik ednine *boten* spojili v *boten*.

Če fonetičnih pojavov potemtakem ne zadržuje nikakršna meja, v slovnični organizem nujno vnašajo globok pretres. Zdaj si jih bomo ogledali s tega stališča.

TRETJE POGLAVJE

SLOVNIČNE POSLEDICE FONETIČNEGA RAZVOJA

§ 1. Pretrganje slovnične vezi

Prva posledica fonetičnega pojava je, da se pretrga slovnična vez, ki povezuje dva ali več členov. Tako se zgodi, da ni več čutiti, da je beseda izpeljana iz druge besede. Primeri:

mansio – **mansiōnāticus*
maison || *ménage*

Jezikoslovna zavest je v **manstōnāticus* nekdam videla izpeljanko iz *mansiō*, potem pa so ju fonetični pretresi ločili.

Prav tako:

(*vervĕx* – *vervĕcārius*)
ljudska lat. *berbĭx* – *berbĭcārius*
brebis || *berger*

Taka ločitev seveda učinkuje nazaj na vrednost: tako v nekaterih krajevnih govorih *berger* zdaj pomeni posebej 'čuvarja govedí'.

Prav tako tudi:

Grātiānopolis – *grātiānopolitanus*   *decem* – *undecim*
Grenoble || *Grésivaudan*   *dix* || *onze*

Podoben primer je got. *bītan*, 'gristi, ugrizniti' – *bitum*, 'ugriz-

nili smo' – *bitr*, 'grizoč, grenek'; potem ko je na eni strani prišlo do spremembe *t* → *ts* (*z*), na drugi strani pa se je skupina *tr* ohranila, je zahodna germanščina iz tega naredila: *bīzan*, *bīzum* || *bitr*.

Fonetični razvoj lahko pretrga tudi normalni odnos, ki je nek-
daj veljal med oblikama v pregibanju iste besede. Tako iz *comes* –
comitem v stari francoščini nastane *cuens* || *comte*, *barō* – *barōnem*
→ *ber* || *baron*, *presbiter* – *presbiterum* → *prestre* || *provoire*.

Drugod se obrazilo razcepi na dvojje. Praindoevropščina je vse
edninske tožilnike tvorila z isto končnico *-m¹* (**ek₁wom*, **owim*,
**podm*, **māterm* itn.). V latinščini glede tega ni prišlo do večje
spremembe; v grščini pa je zaradi velike razlike pri obravnavanju
zvenečega in soglasniškega nosnika prišlo do dveh različnih nizov
oblik: *híppon*, *ó(w)in* : *póda*, *mātera*. Zelo podobno je pri
množinskem tožilniku (prim. *híppous* in *pódas*.)

§ 2. Zabris sestavljenosti besed

Drug slovnični učinek fonetične spremembe je, da ni več mo-
goče razločiti posameznih delov v besedi, ki so nekdam prispevali k
določanju njene vrednosti: beseda postane nedeljiva celota. Zgledi:
franc. *ennemi* (prim. lat. *in-imīcus* – *amīcus*), v latinščini *perdere*
(prim. starejši *per-dare* – *dare*), *amicīō* (za **ambjaciō* – *jaciō*), v
nemščini *Drittel* (za *drit-teil* – *teil*).

Sicer pa vidimo, da sodi ta primer na področje tistega iz prejš-
njega odstavka: *ennemi*, denimo, ni mogoče razstaviti, zato ker ga
ni več mogoče povezati z nesestavljeno besedo *amīcus*, kar je še
mogoče pri *in-imīcus*; obrazec

amīcus – *inimīcus*
ami || *ennemi*

je popolnoma podoben obrazcu

mansiō – *mansiōnāticus*
maison || *ménage*

Prim. tudi: *decem – undecim : dix || onze*.

Nesestavljene oblike *hunc, hanc, hāc* itn. v klasični latinščini, ki izhajajo, kakor kažejo epigrafične oblike, iz *hon-ce, han-ce, hā-ce*, so rezultat aglutinacije zaimka s členkom *-ce*; *hon-ce* itn. je bilo nekdanj mogoče povezati z *ec-ce*; a pozneje, ko je *-e* fonetično odpadel, to ni bilo več mogoče; z drugimi besedami, zdaj ni več mogoče razločiti sestavin, iz katerih so sestavljeni *hunc, hanc, hāc* itn.

Fonetični razvoj analizo sprva moti, pozneje pa jo sploh onemogoči. Indoevropska samostalniška sklanjatev nudi primer te vrste.

Indoevropščina je sklanjala im. ed. **pod-s*, tož. **pod-m*, daj. **pod-ai*, mest. **pod-i*, im. mn. **pod-es*, tož. **pod-ns* itn.; sklanjatev **ek₁wos* je bila sprva tej docela vzporedna: **ek₁wo-s*, **ek₁wo-m*, **ek₁wo-ai*, **ek₁wo-i*, **ek₁wo-es*, **ek₁wo-ns* itn. Takrat je bilo mogoče **ek₁wo-* osamiti prav tako zlahka kakor **pod-*. Pozneje pa je zlivanje samoglasnikov to stanje spremenilo: daj. **ek₁wōi*, mest. **ek₁woi*, im. mn. **ek₁wōs*. Poslej osnova **ek₁wo-* ni več jasna in analiza zlahka zaide v zмотo. Še pozneje se so nove spremembe, kakršna je nastanek razlik med tožilniki (prim. prejšnjo str.), zabrisale zadnje sledi prvotnega stanja. Ksenofontovi sodobniki so bržkone imeli občutek, da je osnova *hipp-*, obrazila pa da so samoglasniška (*hipp-os* itn.), zato sta se tudi tipa **ek₁wo-s* in **pod-s* popolnoma ločila. Na področju pregibanja, tako kot tudi drugod, vse, kar moti analizo, pripomore, da slovnične vezi popuščajajo.

§ 3. Ni fonetičnih dvojnic

V primerih, ki smo ju omenili v prvem in drugem odstavku, je fonetični razvoj radikalno ločil člena, ki sta bila sprva slovnično povezana. Ta pojav bi nas lahko zapeljal v hudo interpretacijsko zмотo.

Ko ugotovimo relativno istovetnost pri nizkolatinskem *barō* : *barōnem* in različnost pri starofrancoskem *ber* : *baron*, mar ne pri-
demo v skušnjava, da bi rekli, da se je ena in ista prvotna enota

(*bar-*) razvijala v različnih smereh in proizvedla dve obliki? Ne, saj ista sestavina ne more hkrati in na istem kraju skozi dve različni preobrazbi; to bi bilo v nasprotju s samo definicijo fonetične spremembe. Razvoj glasov sam od sebe ne zmore ustvariti dveh oblik namesto ene.

Tej tezi je mogoče ugovarjati takole; denimo, da ugovore vpe-ljemo s primeri:

Mogoče bi bilo reči, da je *collocāre* dal *coucher* in *colloquer*. Ne, dal je samo *coucher*; *colloquer* je le učena izposojenka iz latinščine (prim. *rançon* in *rédemption* itn.).

Toda ali nista iz *cathedra* nastali *chaire* in *chaise*, avtentično francoski besedi? V resnici je *chaise* narečna oblika. V pariškem govoru se je medsamoglasniški *r* spremenil v *z*; tako so, denimo, govorili: *pèse*, *mèse* za *père*, *mère*; v knjižni francoščini sta se ohranila le dva primerka te krajevne izgovarjave: *chaise* in *bésicles* (dvojnica besede *béricles*, izpeljane iz *béryl*). Primer je popolno-ma podoben tistemu s pikardsko besedo *rescapé*, ki je pravkar prešla v splošno francoščino in je tako za nazaj prišla v nasprotje z *réchappé*. Resda najdemo drugo ob drugi *cavalier* in *chevalier*, *calvalcade* in *chevauchée*, a *cavalier* in *calvalcade* sta izposojenki iz italijanščine. Tu gre v bistvu za enak razvoj kot pri *calidum*, ki je dal v francoščini *chaud*, v italijanščini pa *caldo*. V vseh teh primerih gre za izposojenke.

Če bi zdaj hoteli reči, da latinski zaimek *mē* v francoščini predstavljata dve obliki: *me* in *moi* (prim. »il *me* voit« in »c'est *moi* qu'il voit«), bi lahko odgovorili: *me* je nastal iz nenaglašenega lat. *mē*; iz naglašenega *mē* pa je nastal *moi*; a prisotnost ali odsotnost naglasa nista odvisni od fonetičnih zakonov, zaradi katerih naj bi iz *mē* nastala *me* in *moi*, temveč od vloge, ki jo ima beseda v stavku; to je slovnična dvojnost. Prav tako je v nemščini **ur-* pod naglasom ostal *ur-*, v prednaglasnem položaju pa je iz njega nastal *er-* (prim. *úr*laub : *er*laúben); a ta igra naglasov je odvisna od kompozicijskih tipov, v katere se je *ur-* uvrščal, potemtakem od slovničnih in sinhroničnih okoliščin. Če se naposled vrnemo k začetnemu primeru, vidimo, da so razlike v obliki in naglasu, ki jih najdemo v paru *bárō* : *barónem*, starejše od fonetične spremembe.

Tako v resnici nikjer ni mogoče najti fonetičnih dvojnic. Glasovni razvoj samo poudari razlike, ki so obstajale že pred njim. Kjer te razlike ne izhajajo iz vnanjih vzrokov kakor pri izposojenkah, so njihova podlaga slovnične in sinhronične dvojnosti, ki so absolutno tuje fonetičnemu pojavu.

§ 4. Premene

Pri besedah, kakršni sta *maison* : *ménage*, nas kaj malo mika, da bi poskusili dognati, v čem je razlika med členoma, bodisi ker razločevalni sestavini (-*ezō* in -*en*-) nista kaj dosti pripravni za primerjavo bodisi ker ni pri nobenem drugem paru mogoče najti vzporednega nasprotja. Pogosto pa se zgodi, da se dvoje sosednjih členov razlikuje zgolj po eni ali dveh sestavinah, ki ju ni težko prepoznati, in da se prav ta razlika redno ponavlja v nizu vzporednih parov; tedaj gre za najbolj razširjeno in najbolj navadno slovnično dejstvo, pri katerem pride do fonetičnih sprememb: pravimo mu *premene*.

V francoščini je iz vsakega latinskega *ō* v odprtem zlogu nastal pod naglasom *eu*, v prednaglasnem položaju pa *ou*; odtod pari, kakršni so *pouvons* : *peuvent*, *oeuvre* : *ouvrier*, *nouveau* : *neuf* itn., v katerih lahko brez napora prepoznamo sestavino, ki člena v paru razločuje in ki urejeno variira. V latinščini se zaradi rotacizma *gerō-* premenjuje z *gestus*, *oneris* z *onus*, *maeror* z *maestus* itn. V germanščini se *s* različno vede glede na naglasno mesto, zato imamo v srednji visoki nemščini *ferliesen* : *ferloren*, *kiesen* : *gekoren*, *friesen* : *gefroren* itn. Izpad indoevropskega *e* se v sodobni nemščini kaže v nasprotjih *beissen* : *biss*, *leiden* : *litt*, *reiten* : *ritt* itn.

Pri vseh teh primerih je prizadeta sestavina v osnovi; samo po sebi umevno pa je, da je na taka nasprotja mogoče naleteti v vseh delih besede. Zelo pogosto se, denimo, predpona pojavlja v različnih oblikah glede na naravo prvega glasu v osnovi (prim. gr. *apodídōmi* : *ap-érchomai*, franc. *inconnu* : *inutile*). Indoevropsko premeno *e* : *o*, ki na koncu koncev prav gotovo izhaja iz glasovnega

vzroka, je najti v velikem številu priponskih sestavin (gr. *híppos* : *híppe*, *phér-o-men* : *phér-e-te*, *gén-os* : *gén-e-os* za **gén-es-os* itn.). Stara francoščina posebej obravnava latinski naglašeni *a* za trdonebniki; odtod premena *e* : *ie* v številnih obrazilih (prim. *chan-ter* : *jug-ier*, *chant-é* : *jug-ié*, *chan-tez* : *jug-iez* itn.).

Premeno lahko potemtakem definiramo takole: *ujemanje med dvema določenima glasovoma ali skupinama glasov, ki se redno izmenjujeta v dveh nizih hkrati obstoječih oblik.*

Ker fonetični pojav sam po sebi ne more pojasniti dvojnic, ni težko videti, da ni ne edini ne glavni vzrok za premeno. Kadar pravijo, da sta iz latinskega *nov-* s fonetično spremembo nastala *neuv-* in *nouv-* (*neuve* in *nouveau*), si s tem izmišljajo neobstoječo enoto in se ne menijo za sinhronično dvojnost, ki je obstajala pred spremembo; položaj *nov-* je v *nov-us* drugačen kakor v *nov-ellus* in ta razlika je pred fonetično spremembo in je hkrati vseskozi slovnici (prim. *barō* : *barōnem*). Ta dvojnost je vir vsake premene in jo omogoča. Fonetični pojav ni razcepil nikakršne enote, z razmikom med glasovi je samo poudaril nasprotje med členi, ki obstajajo drug ob drugem. Številni jezikoslovci delijo zmotno mnenje, da premena sodi na fonetično raven, zgolj zato ker so njena tvarina glasovi in ker so njihove preobrazbe udeležene pri njeni genezi. A naj jo gledamo pri izhodišču ali ob končnem rezultatu, v resnici vselej pripada slovnici in sinhroniji.

§ 5. Zakoni premen

Je v premeni mogoče najti zakone in kakšne narave so ti zakoni?

Vzemimo premeno *e* : *i*, ki je tako pogosta v sodobni nemščini: če vzamemo skupaj vse primere, pomešane brez reda (*geben* : *gibt*, *Feld* : *Gefilde*, *Wetter* : *wittern*, *helfen* : *Hilfe*, *sehen* : *Sicht* itn.), ni mogoče ugotoviti nobenega splošnega načela. Če pa iz te množice izvzamemo par *geben* : *gibt* in ga postavimo v nasprotje s *schelten* : *schilt*, *helfen* : *hilft*, *nehmen* : *nimmt* itn., opazimo, da se ta premena ujema z razločkom v času, osebi itn.; v *lang* : *Länge*, *stark* : *Stärke*, *hart* : *Härte* itn. je popolnoma podobno nasprotje *a* : *e* povezano

s tvorbo samostalnikov s pomočjo pridevnikov, v *Hand* : *Hände*, *Gast* : *Gäste* itn. s tvorbo množine, in tako v vseh tako pogostih primerih, ki jih germanisti zajemajo z imenom *ablaut* (gl. še *finden* : *fand* ali *finden* : *Fund*, *binden* : *band* ali *binden* : *Bund*, *schliessen* : *schoss* : *Schuss*, *fliessen* : *floss* : *Fluss* itn.). *Ablaut* ali samoglasniška varianta v osnovi, ki se ujema s slovničnim nasprotjem, je ključni primer premene; od splošnega pojava se ne razlikuje po nikakršni posebni značilnosti.

Vidimo, da je premena navadno pravilno razvrščena med več členov in se ujema s kakšnim pomembnim nasprotjem v vlogi, kategoriji, determinaciji. Mogoče je govoriti o slovničnih zakonih premen; ti zakoni so le naključen rezultat fonetičnih dejstev, ki so jih porodila. Ta dejstva ustvarijo pravilno glasovno nasprotje med nizoma členov, ki so v nasprotju po vrednosti, duh pa zgrabi to materialno razliko, naredi iz nje pomenski razloček in na njem utemelji konceptualno razliko (gl. str. 98 in nasl.). Kot vsi sinhronični zakoni so tudi ti zgolj dispozicijska načela brez zapovedovalne moči. Radi pravijo, da se *a* iz *Nacht* v množini spremeni v *ä*, *Nächte*, a to je zelo napačno; to vzbuja iluzijo, kot da bi od enega člena k drugemu prišli s preoblikovanjem, ki ga ureja imperativno načelo. V resnici pa je to zgolj oblikovno nasprotje, ki je izšlo iz fonetičnega razvoja. Analogija, o kateri bomo še govorili, resda lahko ustvari nove pare z enako glasovno razliko (prim. *Kranz* : *Kränze* po zgledu *Gast* : *Gäste* itn.). Tedaj je videti, kakor da se zakon uveljavlja kot pravilo, ki tako zelo obvladuje rabo, da jo lahko spreminja. A ne smemo pozabiti, da so v jeziku te permutacije repuščene nasprotujočim si analognim vplivom, kar je zadosti za ugotovitev, da so pravila te vrste vselej nezanesljiva in v celoti ustrezajo definiciji sinhroničnega zakona.

Lahko se tudi zgodi, da je fonetična okoliščina, ki je izzvala spremembo, še vedno razvidna. Tako so imeli pari, navedeni na prejšnji strani, v stari visoki nemščini obliko: *geban* : *gibit*, *feld* : *gafildi* itn. Če je za osnovo prišel *i*, je bil v tistem času tudi v osnovi *i* namesto *e*, v vseh drugih primerih pa je bil *e*. Tudi latinska premena *faciō* : *conficiō*, *amicus* : *inimicus*, *facilis* : *difficilis* itn. je povezana z glasovno okoliščino, ki bi jo govorci izrazili takole: *a*

v besedi tipa *faciō*, *amīcus* itn. se premenjuje z *i* v besedah iste družine, kjer je ta *a* v notranjem zlogu.

A ta glasovna nasprotja navajajo k natančno istim ugotovitvam kot vsi slovnični zakoni: sinhronični so; če na to pozabimo, tvegamo interpretacijsko napako, ki smo jo že omenili na str. 111. Pri paru, kakršen je *faciō* : *conficiō*, je treba dobro paziti, da odnosa med tema hkrati obstoječima členoma ne zamešamo z odnosom, ki povezuje zapovrstne člene diahroničnega dejstva (*confaciō* → *conficiō*). Kaj takega nas mika le zato, ker je pri tem še vedno razviden vzrok za fonetično razločevanje; a delovanje tega vzroka pripada preteklosti, in za govorce je v tem zgolj preprosto sinhronično nasprotje.

Vse to potrjuje, kar smo rekli o strogo slovnični naravi premene. Zanj so uporabili tudi izraz permutacija, ki je sicer popolnoma ustrezen; vseeno pa je bolje, da se ga ogiblremo, saj so ga vse pre pogosto uporabljali za fonetično spremembo in zato vzbujajo zmotno predstavo o gibanju tam, kjer je zgolj stanje.

§ 6. Premena in slovnična vez

Videli smo, kako fonetična evolucija spremeni obliko besed in s tem pretrga slovnične vezi, ki so jih nemara spajale. A to drži le za osamljene pare, kakršni so *maison* : *ménage*, *Teil* : *Drittel* itn. Brž ko pa gre za premeno, ni več tako.

Zlasti je očitno, da vsako količkaj redno fonetično nasprotje med dvema prvinama teži k temu, da ju poveže. *Wetter* nagonsko povezujemo z *wittern*, saj smo navajeni, da se *e* premenjuje z *i*. Brž ko govorce začutijo, da kakšno glasovno nasprotje ureja splošni zakon, ta redna povezava še toliko bolj pritegne njihovo pozornost in pomaga, da se slovnična vez še okrepi, ne pa zrahlja. Tako nemški *ablaut* (gl. str. 177) s samoglasniškimi variantami krepi zaznavanje skupne osnove.

Isto velja za premene, ki nimajo pomena in so povezane s čisto glasovno okoliščino. Predpona *re-* (*reprendre*, *regagner*, *retoucher* itn.) se pred samoglasnikom skrči na *r-* (*rouvrir*, *racheter* itn.). Prav

tako se predpona *in-*, ki je zelo živa, četudi je učenega izvira, v istih okoliščinah pojavlja v dveh različnih oblikah: *ē-* (v *inconnu, indigne, invertébré* itn.) in *in-* (v *inavouable, inutile, inesthétique* itn.). Zaradi te razlike enotnost umevanja nikakor ni ogrožena, saj smisel in vlogo umevamo kot identična, jezik pa si je tudi na jasnem, kje bo uporabil eno in kje drugo obliko.

ČETRTO POGLAVJE

ANALOGIJA

§ 1. Definicija in zgledi

Iz doslej povedanega izhaja, da je fonetični pojav dejavnik zmede. Povsod, koder ne ustvarja premen, prispeva k slabitvi slovničnih vezi, ki besede medsebojno spajajo; zaradi njega po nepotrebnem narašča število oblik; jezikovni mehanizem postaja nejasen in zapleten, bolj ko nepravilnosti, ki se porajajo iz fonetične spremembe, prevladuje nad oblikami, razvrščenimi po splošnih vzorcih; z drugimi besedami, bolj ko absolutna arbitrarnost prevladuje nad relativno arbitrarnostjo (gl. str. 148–149).

Učinek teh pretvorb k sreči izravnava analogija. Iz nje izhajajo vsa normalna preoblikovanja zunanjega videza besed, ki niso fonetične narave.

Analogija zahteva model in njegovo urejeno posnemanje. *Analogična oblika je tista oblika, ki je po določenem pravilu narejena na zgledu druge ali več drugih oblik.*

Tako je latinski imenovalnik *honor* analogičen. Najprej se je reklo *honos* : *honōsem*, potem pa po rotacizmu s *honōs* : *honorem*. Osnova je imela poslej dvojno obliko; to dvojnost je odpravila nova oblika *honor*, ki je nastala po modelu *ōrātor* : *ōrātōrem* itn. s postopkom, ki ga bomo proučili v nadaljevanju, že zdaj pa ga bomo predstavili z računom sorazmerja med štirimi členi:

$$\begin{aligned} \text{\textit{ōrātōrem}} : \text{\textit{ōrātor}} &= \text{\textit{honōrem}} : x \\ x &= \text{\textit{honor}} \end{aligned}$$

Vidimo torej, da je analogija uravnesila razločevalno delovanje fonetične spremembe (*honōs* : *honōrem*), znova poenotila oblike in spet vzpostavila pravilnost (*honor* : *honōrem*).

V francoščini so dolgo časa govorili: *il preuve, nous prouvons, ils preuvent*. Danes pravimo: *il prouve, ils prouvent*; a teh oblik fonetično ni mogoče pojasniti; *il aime* je izpeljano iz latinskega *amat*, medtem ko je *nous aimons* analogično za *amons*; morali bi tudi reči *amable* in ne *aimable*. V grščini je *s* med samoglasnikoma izginil: *-eso-* je prešlo v *-eo-* (prim. *géneos* za **genesos*). Vseeno pa je ta medsamoglasniški *s* najti v prihodnjiku in aoristu vseh glagolov s samoglasniki: *lýsō, élysa* itn. Analogija z oblikami tipa *týpsō, étypsa*, kjer *s* ni odpadel, je ohranila spomin na prihodnjik in aorist *s*. V nemščini so *Gast* : *Gäste, Balg* : *Bälge* itn. fonetični, *Kranz* : *Kränze* (starejša oblika *kranz* : *kranza*), *Hals* : *Hälse* (starejše *halsa*) itn. pa so nastali s posnemanjem.

Analogija deluje v prid pravilnosti in teži k poenotenju postopkov tvorjenja in pregibanja. Ima pa svoje muhe: poleg *Kranz* : *Kränze* itn. imamo *Tag* : *Tage, Salz* : *Salze* itn., ti so se iz tega ali onega razloga uprli analogiji. Tako ni mogoče vnaprej reči, do kod bo seglo posnemanje modela, pa tudi ne, kateri vzorci ga bodo izzvali. Tako tudi analogije vedno ne sprožijo najbolj pogoste oblike. V grškem perfektu se poleg tvornika *pépheuga, pépheugas, pepheúgamen* itn. celotni srednjik sprega brez *a*: *péphygmai, pephygmetha* itn.; Homerjev jezik nam kaže, da tega *a* nekdanj ni bilo v množini in dvojini tvornika (prim. homerska *ídmen, éikton* itn.). Analogija se je začela zgolj pri prvi osebi ednine tvornika in je zajela malone celotni spregatveni vzorec povednega naklona perfekta. Ta primer je vrhu tega zanimiv tudi zato, ker tukaj analogija pritakne osnovi sestavino *-a-*, ki je izvirno pregibalna, odtod *pepheúga-men*; obratni primer – da se sestavina iz osnove pridruži priponi – je, kot bomo videli na str. 190, veliko pogostejši.

Pogosto je dvoje ali troje osamljenih besed zadosti, da nastane splošna oblika, denimo končnica; v stari visoki nemščini imajo šibki glagoli tipa *hāben, lobōn* itn. v prvi osebi ednine sedanjika *-m*: *habem, lobom*; ta *-m* prihaja od nekaterih glagolov, ki so analogni glagolom na *-mi* v grščini: *bim, stām, gēm, tuom*; ti so sami

to končnico vsilili celotni šibki spregatvi. Povejmo še, da analogija tukaj ni izbrisala fonetične različnosti, temveč je posplošila način tvorjenja.

§ 2. Analogični pojavi niso spremembe

Prvi jezikoslovci niso razumeli narave pojava analogije in so ga imenovali »napačna analogija«. Prepričani so bili, da se je latinščina »zmotila« glede prototipa *honōs*, ko je iznašla *honor*. Vse, kar se oddaljuje od danega reda, je zanje nepravilnost, prekršek zoper idealno obliko. Zaradi iluzije, ki je bila za tisti čas zelo značilna, so v prvotnem stanju jezika videli nekaj višjega in popolnega, niso se pa niti vprašali, ali pred tem stanjem ni bilo nemara še kakšno drugo stanje. Vsaka svoboda, ki si jo je jezik privoščil glede na prvotno stanje, je zato veljala za anomalijo. Šele mladogramatična šola je analogiji prva določila njeno pravo mesto in pokazala, da je skupaj s fonetičnimi spremembami veliki dejavnik razvoja jezikov, postopek, s katerim jeziki prehajajo iz enega organizacijskega stanja v drugega.

Toda kakšna je narava analogičnih pojavov? Ali so, kot na splošno mislijo, spremembe?

Vsako analogično dejstvo je drama s tremi osebami, in te so: 1. preneseni, dedni in legitimni tip (npr. *honōs*); 2. njegov tekmeč (*honor*); 3. kolektivna oseba, sestavljena iz oblik, ki so ustvarile tekmeča (*honōrem*, *ōrātor*, *ōrātōrem* itn.). V *honor* radi vidijo preoblikovanje, »metaplazmo« *honōs*; od te besede naj bi dobil največji del svoje substance. A prav *honōs* je edina oblika, ki nima nič pri nastanku *honor*!

Ta pojav lahko ponazorimo s shemo:

PRENESENE OBLIKE	NOVA OBLIKA
<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="margin-right: 10px;"> <i>honōs</i> (ki ne prihaja v poštev) </div> <div style="font-size: 3em; vertical-align: middle;">}</div> <div style="margin-left: 10px;"> <i>honōrem,</i> <i>ōrātor, ōrātōrem</i> <i>itn. (tvorna skupina)</i> </div> </div>	<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="font-size: 3em; margin-right: 10px;">}</div> <div style="margin-left: 20px;">→ <i>honor</i></div> </div>

Vidimo lahko, da gre za »paraplazmo«, za umestitev tekmeča poleg tradicionalne oblike, navsezadnje za stvaritev. Medtem ko fonetična sprememba ne vpelje ničesar novega, ne da bi hkrati izničila tisto, kar je bilo poprej (*honōrem* nadomesti *honōsem*), pa analogična oblika ne povzroči nujno, da bi izginila tudi oblika, ki jo podvaja. *Honor* in *honōs* sta nekaj časa obstajala hkrati in enega je bilo mogoče uporabiti namesto drugega. Ker pa se jezik upira, da bi ohranil dva označevalca za eno samo idejo, prvotna manj pravilna oblika navadno zastari in izgine. Prav zaradi tega rezultata nastaja vtis, da gre za pretvorbo: ko analogija dovrši svoje delo, je videti, kakor da sta staro stanje (*honōs* : *honōrem*) in novo stanje (*honor* : *honōrem*) v enakem nasprotju, kakršno je tisto, do katerega pripelje razvoj glasov. Vendar pa se ni v trenutku, ko se je rodil *honor*, nič spremenilo, saj *honor* ničesar ne nadomešča; pa tudi izginotje besede *honōs* ni nikakršna sprememba, saj je ta pojav neodvisen od prvega. Kjer koli lahko opazujemo potek jezikovnih dogodkov, povsod vidimo, da sta analogična inovacija in odprava stare oblike različni stvari in da nikjer ne naletimo na pretvorbo.

Naravi analogije je tako tuje, da bi nadomeščala eno obliko z drugo, zato pogosto proizvede oblike, ki ne nadomeščajo nič. V nemščini je mogoče narediti pomanjševalnico na *-chen* iz katerega koli samostalnika s konkretnim pomenom; če bi se v jezik vrnila oblika *Elefantchen*, ne bi izrinila ničesar, kar bi bilo pred njo. Prav tako je v francoščini po zgledu *pension* : *pensionnaire*, *réaction* : *réactionnaire* mogoče ustvariti *interventionnaire* ali *répressionnaire* s pomenom: 'kdor je za intervencijo', 'za represijo'. Ta postopek je očitno enak tistemu, ki je spočel *honor*: oba se ravnata po istem obrazcu

$$\begin{aligned} \textit{réaction} : \textit{réactionnaire} &= \textit{repression} : x \\ x &= \textit{répressionnaire} \end{aligned}$$

in ne v enem ne v drugem primeru ni nikakršnega razloga, da bi govorili o spremembi; *répressionnaire* ne nadomešča ničesar. Drug zgled: na eni strani slišimo analogično govoriti *finalaux* za *finals*, ta drugi pa velja za bolj pravilnega; na drugi strani pa bi bilo mogoče

izoblikovati pridevnik *firmamental* in mu dati množino *firmamentaux*. Ali naj rečemo, da gre pri *finaux* za spremembo, pri *firmamentaux* pa za stvaritev? V obeh primerih gre za stvaritev. Po vzorcu *mur : emmurer* so naredili *tour : entourer* in *jour : ajourer* (v »un travail *ajouré*«); te razmeroma mlade izpeljanke se nam zdijo stvaritve. Če pa upoštevam, da so pred tem imeli *entorner* in *ajorner*, ki sta bila narejena po *torn* in *jorn*, ali bi se moral zato premisliti in reči, da sta *entourer* in *ajourer* preoblikovanji teh starejših besed? Iluzija o analogični »spremembi« tako prihaja od tega, da vzpostavimo razmerje s členom, ki ga je novi izvirgel: to pa je narobe, saj so tvorbe, ki jim pravimo spremembe (tipa *honor*), iste narave kot tiste, ki jim pravimo stvaritve (tipa *répressionnaire*).

§ 3. Analogija, načelo stvaritev v jeziku

Če zdaj, potem ko smo pokazali, kaj analogija ni, pogledamo nanjo s pozitivnega vidika, se nam takoj pokaže, da je njeno načelo pravzaprav načelo jezikovnih stvaritev nasploh. Kakšno je to načelo?

Analogija je psihološke narave; to še ni zadosti, da bi jo razločili od fonetičnih pojavov, saj je tudi te mogoče tako razumeti (gl. str. 169). Treba je iti še dlje in reči, da je analogija slovnične narave: ni je brez zavesti o odnosu, ki povezuje oblike, in brez razumevanja tega odnosa. Te ideje pri fonetičnem pojavu ni, narobe pa je pri zadevah analogije njen poseg nujen.

Pri fonetičnem prehodu medsamoglasniškega *s* v *r* v latinščini (prim. *honōsem* → *honōrem*) ne poseže vmes ne primerjava z drugimi oblikami niti smisel besede: v *honōrem* preide truplo oblike *honōsem*. A če hočemo pojasniti, kako se je ob *honōs* prikazal še *honor*, moramo pritegniti tudi druge oblike, kakor kaže obrazec sorazmerja med štirimi členi:

$$\begin{aligned} \bar{o}r\bar{a}t\bar{o}rem : \bar{o}r\bar{a}tor &= hon\bar{o}rem : x \\ x &= honor \end{aligned}$$

Ta kombinacija pa ne bi imela nikakršnega razloga za obstoj, če oblik, ki jo sestavlja, duh ne bi povezoval po smislu.

V analogiji je tako vse slovnično; a takoj moramo dodati, da stvaritev, ki je njen rezultat, sprva lahko pripada samo govoru; analogija je priložnostni izdelek osamljenega govorca. Ta pojav velja najprej iskati v tem področju in na robu jezika. Vseeno pa moramo v njem razločiti dvoje: 1. razumevanje odnosa, ki povezuje oblike, iz katerih se analogija rodi; 2. rezultat, h kateremu navaja primerjava, oblika, ki jo improvizira govorec, da bi izrazil misel. Govorcu pripada samo ta rezultat.

Analogija nas torej ponovno opozarja, da moramo jezik ločevati od govora (gl. str. 29 in nasl.); kaže nam, kako je govor odvisen od jezika, in nam pomaga, da lahko natančno pokažemo na delovanje jezikovnega mehanizma, kot smo ga opisali na str. 144–145. Preden lahko vznikne stvaritev, mora priti do nezavedne primerjave gradiv, shranjenih v zakladnici jezika, kjer so oblike, iz katerih se analogija rodi, urejene po sintagmatskih in asociativnih odnosih.

Tako se velik del pojava dopolni, še preden vznikne nova oblika. Nenehna dejavnost govornice razstavlja enote, ki so ji dane, in ne vsebuje samo vseh možnosti govorenja, skladnega z rabo, temveč tudi vse možnosti za tvorjenje analogij. Zmota je torej misliti, da se postopek porajanja zgodi zgolj v trenutku, ko vznikne stvaritev; njegove sestavine so tedaj že dane. Beseda, ki jo improviziram, denimo, *in-décor-able*, potencialno že obstaja v jeziku; vse njene sestavine je že najti v sintagmah, kakršne so *décor-er*, *décor-ation* : *pardonn-able*, *mani-able* : *in-connu*, *in-sensé* itn., in njena uresničitev v govoru je zanemarljiva v primerjavi z možnostjo, da jo izoblikujemo.

Povzemimo: analogija je sama na sebi zgolj vidik interpretacijskega pojava, izrazna oblika splošne dejavnosti, ki razločuje enote, da bi jih nato uporabila. Zato tudi pravimo, da je v celoti slovnična in sinhronična.

Ta narava analogije navaja k ugotovitvama, ki potrjujeta naše poglede na absolutno in relativno arbitrarnost (gl. str. 146 in nasl.):

1. Besede bi lahko razvrstili po njihovi relativni sposobnosti, da porajajo nove, odvisno od tega, ali so same bolj ali manj razstavljive. Nesestavljene besede so po definiciji netvorne (prim. *magasin*, *arbre*, *racine* itn.). *Magasinier* ni nastalo iz *magasin*;

narejeno je bilo po modelu *prisonnier* : *prison* itn. Prav tako *emmagasiner* dolguje svoj obstoj analogiji z *emmailloter*, *encadrer*, *encapuchonner* itn., ki vsebujejo *maillot*, *cadre*, *capuchon* itn.

V vsakem jeziku so tvorne in sterilne besede, a razmerje med enimi in drugimi je različno. S tem smo pravzaprav spet pri razločku, ki smo ga napravili na str. 148–149, ko smo ločili med »leksikološkimi« in »gramatikalnimi« jeziki. V kitajščini večine besed ni mogoče razstaviti; narobe pa je mogoče v kakšnem umetnem jeziku skoraj vse besede razčleniti. Esperantist ima, denimo, vso svobodo, da iz korena oblikuje nove besede.

2. Na str. 181 smo ugotovili, da je vsako analogično stvaritev mogoče predstaviti kot operacijo, ki je analogna izračunu sorazmerja med štirimi členi. S tem obrazcem zelo pogosto pojasnjujejo pojav sam, mi pa smo njegov razlog poiskali v analizi in rekonstrukciji sestavin, ki jih zagotavlja jezik.

Ti umevanji sta si v nasprotju. Če je četverno sorazmerje zadostno pojasnilo, čemu še hipoteza o analizi sestavin? *Indécorable* je mogoče narediti, ne da bi prej izločili njegove prvine (*indécor-able*); zadosti je, da vzamemo celoto in jo umestimo v enačbo:

$$\begin{aligned} \textit{pardonner} : \textit{impardonnable} \textit{ itn.} &= \textit{décorer} : x \\ x &: \textit{indécorable} \end{aligned}$$

Tako od govorca ne zahtevamo zapletene operacije, vse preveč podobne slovničarjevi zavestni analizi. V primeru, kakršen je *Kranz* : *Kränze*, napravljen po zgledu *Gast* : *Gäste*, je razstavitev videti manj verjetna kot četverno sorazmerje, saj je osnova zgleada zdaj *Gast-*, zdaj *Gäst-*; glasovno značilnost *Gäste* so bržkone kratko malo prenesli na *Kranze*.

Katera izmed obeh teorij ustreza stvarnosti? Najprej naj opozorimo, da primer *Kranz* nujno ne izključuje analize. Premene smo opazili v korenih in predponah (gl. str. 175), in občutek premene prav lahko obstane tudi ob pozitivni analizi.

Ti nasprotujoči si umevanji odsevata v dveh različnih slovničnih doktrinah. Naše evropske slovnice navajajo četverno sorazmerje;

tvorbo nemškega preteklika, denimo, pojasnjujejo tako, da izhajajo od celih besed; učencu so rekli: po zgledu *setzen* : *setzte* naredite preteklik *lachen* itn. Narobe pa bi indijska slovnica v posebnem poglavju proučevala korene (*setz-*, *lach-* itn.), v drugem spet končnice preteklika (*-te* itn.); ponudila bi prvine, ki izhajajo iz analize, potem pa bi morali ponovno sestaviti celotne besede. V vsakem slovarju sanskrta so glagoli urejeni po zapovrstju, ki jim ga določa koren.

Teoretiki slovnice so bliže eni ali drugi izmed teh metod, glede na težnjo, ki prevladuje v njihovi jezikovni skupini.

Zdi se, da daje stara latinščina prednost analitičnemu postopku. Tole je očitni dokaz. V *factus* in *actus* kvantiteta ni ista, ne glede na *fāciō* in *āgō*; domnevati moramo, da *actus* izhaja iz **āgtos*, podaljšanje samoglasnika pa pripisati zvenečemu glasu, ki pride za njim; to hipotezo popolnoma potrjujejo romanski jeziki; nasprotje *spēciō* : *spēctus* proti *tēgō* : *tēctus* v francoščini odseva v *dépit* (= *despēctus*) in *toit* (*tēctum*); prim. *conficiō* : *confēctus* (fr. *confit*) proti *rēgō* : *rēctus* (*dīrēctus* → fr. *droit*). Toda **agtos*, **tegtos*, **regtos* niso podedovani iz praindoevropščine, ki je brez dvoma imela **āktos*, **tēktos* itn.; te oblike je vpeljala predzgodovinska latinščina navkljub težavi pri izgovoru zvenečega pred nezvenečim glasom. To se ji je lahko posrečilo samo, če se je močno zavedala osnovenskih enot *ag-*, *teg-*. Stara latinščina je imela potemtakem izrazit čut za besedne sestavine (osnove, pripone itn.) in za njihovo povezovanje. Naši sodobni jeziki bržkone nimajo več tako tankega občutka, a nemščina ga ima več kakor francoščina (gl. str. 209).

PETO POGLAVJE

ANALOGIJA IN RAZVOJ

§ 1. Kako analogična inovacija pride v jezik

V jezik ne pride nič, kar ne bi bilo poprej na preizkušnji v govoru, in vsi razvojni pojavi koreninijo v posamezniku. To načelo, ki smo ga postavili že na str. 113, še zlasti velja za analogične inovacije. Preden je beseda *honor* postala resen tekmeč besedi *honōs*, je moral neki govorec napraviti prvo improvizacijo, drugi so jo morali povzeti in ponavljati, vse dokler se ni uveljavila v rabi.

Seveda pa vse analogične inovacije nimajo te sreče. Vsak trenutek naletimo na kombinacije brez prihodnosti, ki jih jezik bržkone ne bo prevzel. Otroška govorica jih je prepolna, saj deca slabo poznajo rabo in ji še ne hlapčujejo; tako pravijo *viendre* za *venir*, *mouru* za *mort*, itn. A tudi v govoru odraslih jih je najti. Marsikdo *trayait* nadomešča s *traisait* (to obliko sicer beremo tudi pri Rousseauju). Vse te inovacije so same na sebi popolnoma pravilne; pojasniti jih je mogoče enako kot tiste, ki jih je jezik sprejel; tako *viendre* temelji na sorazmerju

$$\begin{aligned} \acute{e}teindra\acute{i} : \acute{e}teindre &= viendra\acute{i} : x \\ x &= viendre, \end{aligned}$$

traisait pa so naredili po vzorcu *plaire*; *plaisait* itn.

Jezik zadrži le čisto majhen del stvaritev govora; a tiste, ki obstanejo, so zadosti številne, da od enega obdobja do drugega vsota novih oblik vtisne slovarju in slovnici čisto novo obličje.

Celotno prejšnje poglavje jasno kaže, da analogija sama na sebi ne more biti razvojni dejavnik; vseeno pa drži, da je to nenehno nadomeščanje starih oblik z novimi eden izmed najbolj prese- netljivih vidikov preobrazb v jezikih. Vsakič, kadar se kakšna stvaritev dokončno ustali in izloči svojega tekmeča, je v resnici nekaj ustvarjeno in nekaj opuščeno, in prav zato gre analogiji pre- vladujoče mesto v teoriji razvoja.

To točko bi želeli podrobneje obdelati.

§ 2. Analogične inovacije: simptomi interpretacijskih sprememb

Jezik nenehno interpretira in razstavlja enote, ki so mu dane. A kako je mogoče, da se ta interpretacija od generacije do generaci- je stalno spreminja?

Vzrok za to spreminjanje je treba iskati v velikanski množici dejavnikov, ki neprestano ogrožajo analizo, kakršna velja v danem jezikovnem stanju. Nekaj jih bomo navedli.

Prvi in najpomembnejši dejavnik je fonetična sprememba (gl. Drugo poglavje). Nekatero analize zaradi nje postanejo dvoumne, druge pa niso več možne, in tako preoblikuje okoliščine razstav- ljanja, hkrati pa tudi njegove rezultate; zaradi tega pride do prestavitve meja med enotami in se preoblikuje njihova narava. Poglejte, kaj smo povedali poprej, na str. 158, o zloženkah, kakršni sta *beta-hûs* in *redo-lîch*, in na str. 173 o samostalniški sklanjatvi v indoevropsčini.

Toda fonetično delovanje ni edino. Prihaja tudi do aglutinacije, o kateri bomo govorili pozneje; njen učinek je, da kombinacijo prvin skrči v enoto; nadalje, najrazličnejše, za besedo sicer zuna- nje okoliščine, prav lahko vplivajo na njeno analizo. Ker analiza izhaja iz cele množice primerjav, je pravzaprav jasno, da je vsak trenutek odvisna od asociacijskega okolja člena. Tako sta bili v indoevropskem presežniku **swād-is-to-s* dve neodvisni priponi: *-is-*, ki je zaznamovala idejo primernika (prim. lat. *mag-is*), in *-to-*, ta je označevala določeno mesto predmeta v nekem nizu

(prim. gr. *tri-to-s*, 'tretji'). Ti priponi sta se aglutinirali (prim. gr. *hēd-isto-s* ali boljše *hēd-ist-os*). K tej aglutinaciji pa je močno pripomoglo nekaj, kar nima nikakršne zveze s presežnikom: primerniki na *-is-* so prišli iz rabe, izrinile so jih tvorbe na *-jos*; ker v *-is-* niso več mogli videti avtonomne sestavine, je tudi v *-isto-* niso več razločili.

Naj mimogrede opozorimo, da je splošna težnja, da se osnovenska sestavina skrči v korist tvorbene sestavine, še zlasti, kadar se osnovenska sestavina končuje na samoglasnik. Tako si je v latinščini pripona *-tāt-* (*vēri-tāt-em* za **vēro-tāt-em*, prim. gr. *deinó-tēt-a*) prisvojila *i* iz teme, odtod analiza *vēr-itāt-em*; prav tako *Rōmā-nus*, *Albā-nus* (prim. *aēnus* za **aes-no-s*) postaneta *Rōm-ānus* itn.

A te spremembe v interpretaciji se ne glede na to, kakšen je njihov vir, vselej razodenejo s tem, da se prikažejo analogične oblike. Če se namreč analogične tvorbe lahko porodijo edinole iz živih enot, kakor jih v nekem trenutku občutijo govorci, potem velja tudi narobe, da vsaka porazdelitev enot nosi v sebi možnost, da se njena raba razširi. Analogija potemtakem odločilno dokazuje, da tvorbeni sestavina v nekem trenutku deluje kot pomenska enota. *Merī-diōnālis* (Laktancij) za *meridiālis* kaže, da so delili *septentri-ōnālis*, *regi-ōnālis*, in da bi pokazali, da se je pripona *-tāt-* povečala s sestavino *i*, vzeto iz osnove, je zadosti, da navedemo *celer-itātem*; *pāg-ānus*, tvorjen iz *pāg-us*, zadostno pokaže, kako so Latinci analizirali *Rōm-ānus*; analizo *redlich* (str. 158) potrjuje obstoj *sterblich*, ki je narejen iz glagolskega korena; itn.

Tale posebno zanimivi primer bo pokazal, kako se analogija skozi čas loteva vselej novih enot. V sodobni francoščini *somnolent* analizirajo *somnol-ent*, kot da bi bil sedanji deležnik; dokaz naj bi bil, da obstaja glagol *somnoler*. V latinščini pa so delili *somnolentus* kot *succu-lentus* itn., še prej pa *somn-olentus* ('ki diši po spancu', iz *olēre*, kot *vin-olentus*, 'ki diši po vinu').

Tako je najočitnejši in najpomembnejši učinek analogije, da stare nepravilne in čudaške tvorbe nadomesti z bolj normalnimi, sestavljenimi iz živih sestavin.

Seveda zadeve ne potekajo vselej tako preprosto: dejavnost jezika je vsa prežeta z obotavljanji, približki, s polovičnimi analizami.

Idiom v nobenem trenutku nima povsem ustaljenega sistema enot. Spomnimo se samo, kaj smo na str. 173 povedali o sklanjatvi **ekwos* v primerjavi s sklanjanjem **podš*. Te nepopolne analize včasih napeljejo k zmedenim analogičnim stvaritvam. Iz indoevropskih oblik **geus-etai*, **gus-tos*, **gus-tis* lahko izluščimo koren *geus-*, *gus-*, 'okusiti'; v grščini pa medsamoglasniški *s* izpade, in to zmede analizo *geúomai*, *geustós*; zato pride do omahovanja, zdaj izločijo *geus-*, zdaj spet *geu-*; tudi analogija izpričuje to nihanje, in včasih celo osnove na *eu-* privzamejo ta končni *s* (primer: *pneu-*, *pneûma*, glagolski pridevnik *pneus-tós*).

A analogija tudi pri takih negotovih poskusih deluje na jezik. Tako od trenutka do trenutka, četudi sama na sebi ni razvojno dejstvo, odseva spremembe, do katerih je prišlo v ekonomiji jezika, in jih posvečuje z novimi kombinacijami. Je učinkovita sodelavka vseh sil, ki brez prestanka preobražajo arhitekturo idioma, in v tem smislu je močan razvojni dejavnik.

§ 3. Analogija: načelo obnavljanja in ohranjanja

Včasih nas zamika, da bi se vprašali, ali je analogija res tako zelo pomembna, kot izhaja iz poprejšnjih izpeljav, in ali njena dejavnost zajema prav tako široko področje kot fonetične spremembe. V zgodovini vsakega jezika lahko zares odkrijemo vrvenje analogičnih dejstev, ki se kopičijo drugo na drugo; če jih vzamemo scela, imajo ti stalni premiki precejšnjo vlogo, dosti pomembnejšo kot spremembe glasov.

A za jezikoslovca je še zlasti zanimivo tole: v velikanski množici analogičnih pojavov, ki jo predstavlja nekaj stoletij jezikovnega razvoja, se ohranjajo skoraj vse sestavine; le razvrščene so drugače. Inovacije analogije so bolj navidezne kakor stvarne. Jezik je obleka, prekrita s krpami, narejenimi iz njenega lastnega blaga. Štiri petine francoščine so indoevropske, če mislimo na substanco, iz katere so naši stavki, medtem ko bi bilo mogoče besede, ki so v sodobno francoščino prišle iz matičnega jezika v celoti,

brez analogičnih sprememb, spraviti na obseg ene strani (na primer: *est* = **esti*, imena števil, nekatere besede, kakršne so *ours*, *nez*, *père*, *chien* itn.). V velikanski večini so besede tako ali drugače nove kombinacije starih glasovnih sestavin, iztrganih iz starejših oblik. V tem smislu lahko rečemo, da je analogija izrazito konservativna, prav ker za svoje inovacije vselej uporablja staro snov.

A nič manj globoko ne deluje kot dejavnik čistega in preprostega ohranjanja; reči je namreč mogoče, da ne deluje le tedaj, kadar se že poprej obstoječe gradivo razvršča v nove enote, temveč tudi kadar oblike ostajajo sebi samim enake. Psihološki proces je v obeh primerih enak. To si zlahka pojasnimo, če se le spomnimo, da je njeno načelo v bistvu enako načelu mehanizma govornice (gl. str. 184).

Latinski *agunt* je malone brez sprememb prešel iz predzgodovinskega časa (ko so govorili **agonti*) do praga rimskega obdobja. V tem razdobju so ga generacije prevzemale druga za drugo in izpodrinila ga ni nobena tekmovalska oblika. Pa nima analogija nič pri ohranjanju te oblike? Prav narobe, trdnost *agunt* je prav toliko delo besede same kot katera koli inovacija. *Agunt* je uokvirjen v sistem; povezan je z oblikami, kakršni sta *dicunt*, *legunt* itn., pa tudi z drugimi, kot sta *agimus*, *agitis* itn. Brez tega okolja bi bilo prav mogoče, da ga zamenja kakšna oblika, sestavljena iz novih sestavin. Prenašal se ni *agunt*, temveč *ag-unt*; oblika se ni spremenila, zato ker sta se *ag-* in *-unt* redno preverjala v drugih nizih, in prav to spremstvo povezanih oblik je *agunt* ohranjalo med potjo. Primerjajte še *sex-tus*, ki se prav tako opira na goste nize: z ene strani *sex*, *sex-āginta* itn., z druge *quar-tus*, *quin-tus* itn.

Tako se oblike ohranjajo, ker se nenehno analogično obnavljajo; govorniki besedo razumejo hkrati kot enoto in sintagmo, in ohranja se, vse dokler se njene prvine ne spremenijo. Nasprotno je njen obstoj v nevarnosti samo, kolikor pridejo njene sestavine iz rabe. Poglejte, kaj se v francoščini dogaja z *dites* in *faites*, ki neposredno ustrežata latinskima *dic-itis*, *fac-itis*, a v sedanji glagolski spregatvi nimata več opore; jezik ju poskuša zamenjati; slišimo *disez*, *faisez*, po vzgledu *plaisez*, *lisez* itn., in te nove končnice so se že uveljavile pri večini tvorjenk (*contredisez* itn.)

Edine oblike, ki jih analogija nikakor ne doseže, so seveda osamljene besede, kakršne so lastna imena, zlasti imena krajev (prim. *Paris, Genève, Agen*); teh ni mogoče analizirati, zato tudi ni mogoče razlagati njihovih sestavin; ob njih ne vznikne nobena tekmovalna stvaritev.

Tako se lahko oblika ohrani iz dveh natančno nasprotnih vzrokov: zaradi popolne osamljenosti ali zaradi tesne vpetosti v sistem, ki ji, če ostaja v svojih bistvenih delih nedotaknjen, stalno prihaja na pomoč. Inovativna analogija pa razvija svoje učinke na vmesnem področju tistih oblik, ki jih njihovo okolje premalo podpira.

A naj gre za ohranjanje oblike, sestavljene iz več sestavin, ali pa za ponovno razvrščanje jezikovne materije v nove konstrukcije, vloga analogije je vselej velikanska; nenehno je na delu.

ŠESTO POGlavJE

LJUDSKA ETIMOLOGIJA

Včasih se nam zgodi, da popačimo besede, katerih oblika in smisel nam nista domača, in včasih ta popačenja posveti celo raba. Starofrancosko *coute-pointe* (iz *coute*, variante *couette*, 'odeja, pregrinjalo, pokrivalo', in *pointe*, pretekli deležnik od *poindre*, 'zboosti, preboosti, zbadati, pičiti') so tako spremenili v *courte-pointe*, kot da bi besedo sestavljala pridevnik *court* in samostalnik *pointe*. Naj so te inovacije še tako nenavadne, ne nastajajo čisto po naključju; so poskus, da bi nadležno besedo vsaj približno pojasnili, tako da bi jo povezali s čim znanim.

Temu pojavu so dali ime ljudska etimologija. Na prvi pogled ni nič drugačen od analogije. Če govorec pozabi, da obstaja *surdité*, in z analogijo ustvari besedo *sourdité*, je rezultat enak, kot če bi slabo razumel *surdité* in bi besedo popačil ob spominu na pridevnik *sourd*; edina razlika bi tedaj bila, da so analogne konstrukcije racionalne, ljudska etimologija pa deluje bolj po naključju in pipeplje le do neslanosti.

A ta razlika zadeva le rezultate in zato ni bistvena. Različnost v naravi je globlja; da bi dognali, v čem je razlika, naj za začetek navedemo nekaj zgledov glavnih vrst ljudske etimologije.

Najprej je primer, ko beseda dobi novo razlago, ne da bi se oblika spremenila. V nemščini je *durchbläuen*, 'pošteno premlatiti', etimološko izšlo iz *bliuwan*, 'tepsti s palico, šibati'; povezuje pa ga z *blau*, zaradi »modric«, ki jih povzročijo udarci. V srednjem veku je nemščina iz francoščine prevzela *aventure*, iz katere je

pravilno naredila *ābentiüre*, potem še *Abenteuer*; ne da bi besedo popačili, so jo povezali z *Abend* ('kar se pripoveduje zvečer pred spanjem'), tako da so v 18. stoletju pisali *Abendteuer*. Iz starofrancoskega *souffraite*, 'odvzem', (= *suffracted* od *subfrangere*) je nastal pridevnik *souffreteux*, ki ga zdaj povezujemo s *souffrir*, 'trpeti', s katerim nima nič skupnega. *Lais* je glagolski samostalnik iz *laisser*; toda zdaj v njem vidimo izpeljanko iz *léguer* in pišemo *legs*; nekateri besedo celo izgovarjajo *le-g-s*; ob tem bi lahko pomislili, da je zaradi nove razlage že prišlo do spremembe v obliki; a to je samo vpliv pisne oblike, s katero so sprva hoteli, ne da bi spremenili izgovarjavo, zaznamovati predstavo o izviru besede. Prav tako je *homard*, ki je sposojen od staronordijskega *humarr* (prim. danski *hummer*), privzel končni *d* po analogiji s francoskimi besedami na *-ard*; le da tu razlagalna napaka, ki jo razodeva pravopis, zadeva konec besede, ki so ga zamešali z eno izmed pogostih pripon (prim. *bavard* itn.).

Najpogosteje pa popačijo besedo zato, da bi jo prilagodili sestavinam, za katere mislijo, da so jih v njej razpoznali; tako je s *choucroute* (iz *Sauerkraut*); v nemščini je *dromedarius* dal *Trampeltier*, 'žival, ki cepeta'; tvorjenka je nova, a vsebuje besedi, ki sta že obstajali, *trampeln* in *Tier*. Stara visoka nemščina je s kombinacijo dveh znanih besed iz latinske *margarita* naredila *mari-greoz*, 'morski kamen'.

Tole je pa zlasti poučen primer: latinsko *carbunculus*, 'ogelček', je dalo v nemščini *Karfunkel* (po asociaciji s *funkeln*, 'iskriti se'), v francoščini pa *escarboucle*, v povezavi z *boucle*. Iz *calfefer*; *calfeferer* je nastalo *calfeutrer* pod vplivom *feutre*. Pri teh primerih že na prvi pogled zbode v oči, da je v vsakem poleg razumljive sestavine, ki obstaja tudi drugod, še del, ki ni povezan z ničimer starim (*Kar-*, *escar-*, *cal-*). Napačno bi bilo misliti, da je v teh sestavinah kaj stvaritve, kaj takega, kar bi vzniknilo prav ob tem pojavu; prav nasprotno je res: to so delci, ki jih razlaga ni zmogla doseči; to so tako rekoč ljudske etimologije, ki so ostale na pol pota. *Karfunkel* je v tem enako *Abenteuer* (če menimo, da je *-teuer* nepojasnjena usedlina); primerjati ga je mogoče tudi s *homard*, kjer se *hom-* ne ujema z ničimer.

Tako s stopnjo popačenja ne nastajajo bistvene razlike med besedami, ki jih trpinči ljudska etimologija; vsem je skupno, da so preproste razlage nerazumljenih oblik z znanimi oblikami.

Zdaj vidimo, v čem je analogija podobna etimologiji in v čem se od nje razlikuje.

Tema pojavoma je skupna le ena poteza: oba uporabljata pomenske sestavine, ki jih najdeta v jeziku; a v vsem drugem sta si diametralno nasprotna. Analogija vselej zahteva pozabo prejšnje oblike; analogična oblika *il traisait* (gl. str. 188) ne temelji na nikakršni analizi stare oblike *il trayait*; pozaba te oblike je celo nujna, da se njena tekmica sploh prikaže. Analogija ne jemlje ničesar iz substance znakov, ki jih nadomesti. Narobe pa ni ljudska etimologija nič drugega kot razlaga stare oblike; spomin nanjo, četudi nejasen, je izhodišče za popačenje, ki jo zadene. Tako je podlaga za analizo v enem primeru spomin, v drugem pa pozaba, ta razlika pa je bistvena.

Ljudska etimologija potemtakem deluje le v posebnih okoliščinah in prizadene le redke besede, tehnične ali tuje, ki jih subjekti ne obvladajo popolnoma. Narobe pa je analogija veskozi splošno dejstvo, ki sodi k normalnemu delovanju jezika. Ta pojava sta si sicer po nekaterih straneh podobna, v bistvu pa sta si nasprotna; moramo ju skrbno razločevati.

SEDMO POGLAVJE

AGLUTINACIJA

§ 1. Definicija

Poleg analogije, katere pomembnost smo si pravkar ogledali, pri proizvodnji novih enot deluje še en dejavnik: aglutinacija.

Noben drug način tvorbe besed ni zares pomemben: onomatopoije (gl. str. 82–83) in skovanke, ki jih iz najrazličnejših kosov naredi kakšen posameznik brez pomoči analogije (na primer *gaz*), in celo ljudska etimologija nimajo skoraj nikakršnega ali sploh nikakršnega pomena.

Aglutinacija je v tem, da se dvoje ali več členov, ki so bili sprva različni, ki pa se v stavku pogosto znajdejo skupaj, povezani v isto sintagmo, spoji v absolutno enoto ali enoto, ki jo je težko analizirati. To je aglutinacijski proces: pravimo *proces*, ne *postopek*, saj ta druga beseda vključuje voljo, namen, medtem ko je odsotnost volje prav ena izmed bistvenih značilnosti aglutinacije.

Tole je nekaj primerov. V francoščini so najprej govorili *ce ci* v dveh besedah, pozneje pa *ceci*: beseda je nova, čeprav se njena vsebina in bistveni sestavini niso spremenile. Primer jajte še: franc. *tous jours* → *toujours*, *au jour d'hui* → *aujourd'hui*, *dès jà* → *déjà*, *vert jus* → *verjus*. Aglutinacija lahko spoji tudi nižje enote v besedi, kot smo videli na str. 190 ob indoevropskem presežniku **swād-is-to-s* in grškem presežniku *héd-isto-s*.

Če pogledamo natančneje, razločimo v pojavu tri faze:

1. Kombinacija več členov v sintagmo, ki je podobna vsem drugim.

2. Aglutinacija v pravem pomenu, to je sinteza sintagmatskih sestavin v novo enoto. Do sinteze pride samo od sebe z delovanjem mehanične težnje: kadar se kateri od sestavljenih konceptov izraža v zelo pogostem nizu pomenskih enot, ubere duh tako rekoč bližnjico, opusti analizo in koncept scela nanese na skupino znakov, ta pa tako postane nesestavljena enota.

3. Vse druge spremembe, ki nekdanjo skupino vse bolj preobražajo v nesestavljeno besedo: poenotenje naglasa (*vért-jús* → *ver-jús*), posebne fonetične spremembe itn.

Pogosto so menili, da pride do teh glasovnih in naglasnih sprememb (3) pred spremembami, ki se dogajajo na področju ideje (2), in da je treba semantično sintezo pojasniti z materialno aglutinacijo in sintezo; bržkone pa ni tako: prav ker so v *vert jus, tous jours* itn. opazili eno samo idejo, so iz njih naredili nesestavljene besede, in bilo bi zmotno, če bi odnos obrnili.

§ 2. Aglutinacija in analogija

Kontrast med analogijo in aglutinacijo je izrazit:

1. Pri aglutinaciji se dvoje ali več enot s sintezo zlije v eno samo (npr. *encore* iz *hanc horam*) ali pa se dvoje nižjih enot zlije v eno (prim. *héd-isto-s* iz **swād-is-to-s*). Narobe pa analogija izhaja iz nižjih enot in iz njih naredi višjo enoto. *Pāg-ānus* je ustvarila tako, da je združila osnovo *pāg-* in pripono *-ānus*.

2. Aglutinacija deluje edinole na sintagmatskem področju; njena dejavnost prizadene določeno skupino; drugo ji ni mar. Narobe pa analogija upošteva asociativne nize prav tako kot sintagme.

3. V aglutinaciji ni zlasti nič namenskega, nič aktivnega; povedali smo že: to je preprost mehaničen proces, kjer se združevanje dogaja samo od sebe. Narobe pa je analogija postopek, ki zahteva analize in kombinacije, je intelektualna dejavnost, namen.

V zvezi s tvorbo besed pogosto uporabljajo izraza *konstrukcija* in *struktura*; ta izraza nimata istega pomena, če se nanašata na aglutinacijo ali analogijo. V prvem primeru pomenita počasno zraščanje prvin, ki so v stiku v sintagmi in so doživele sintezo,

morda celo tako, da so se v njej popolnoma zabrisale prvotne enote. Pri analogiji pa konstrukcija, prav narobe, pomeni povezavo, do katere je prišlo naenkrat, v govornem dejanju, tako da se je združilo več sestavin iz različnih asociativnih nizov.

Vidimo, kako pomembno je razločevati ta načina tvorbe drugega od drugega. Tako v latinščini *possum* ni drugega kot spoj dveh besed *potis sum*, 'sem gospodar': to je aglutinat; narobe pa sta *signifer*, *agricola* itn. proizvoda analogije, konstrukciji, narejeni po vzorcu, ki ga zagotavlja jezik. Edinole za analogične stvaritve moramo prihraniti izraza *zloženske* in *izpeljanke*.¹

Pogosto je težko reči, ali je oblika, ki jo je mogoče analizirati, nastala z aglutinacijo ali je vzniknila kot analogična konstrukcija. Jezikoslovci so se brez konca prepirali o indoevropskih oblikah **es-mi*, **es-ti*, **ed-mi* itn. So bile nemara prvine *es-*, *ed-* itn. v zelo daljni preteklosti prave besede in so pozneje aglutinirale z drugimi (*mi*, *ti* itn.) ali pa so **es-mi*, **es-ti* itn. nastali iz kombinacij s prvimi, izpeljanimi iz drugih kompleksnih enot istega reda, a tedaj bi do aglutinacije moralo priti, še preden so v indoevropsčini nastala obrazila? Brez zgodovinskih pričevanj na vprašanje bržkone ni mogoče odgovoriti.

Samo zgodovina nas lahko pouči. Kadar nam omogoči ugotoviti, da je bila kakšna nesestavljena prvina nekdanj dvojje ali troje elementov v stavku, vemo, da smo pri aglutinaciji: tako latinski *hunc*, ki je nastal iz *hom ce* (*ce* je epigrafično izpričano). Brž ko pa

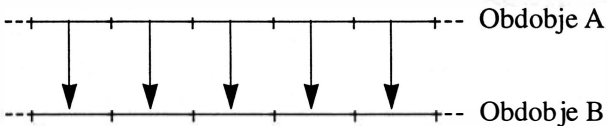
¹ To pomeni, da se v zgodovini jezika kombinira dejavnost teh dveh pojavov; toda aglutinacija je vselej prva in zagotavlja modele analogiji. Tako je vzorec zloženk, ki je v grščini dal *hippó-dromo-s* itn., nastal z delno aglutinacijo v času, ko indoevropsčina še ni poznala obrazil (*ekwo dromo* je bilo tedaj podobno angleški zloženci, kakršna je *country house*); a produktivno tvorbo je iz tega še pred dokončnim zlitjem prvin naredila analogija. Enako je s francoskim prihodnjikom (*je ferai* itn.), ki je nastal v vulgarni latinščini z aglutinacijo nedoločnika s sedanjikom glagola *habēre* (*facere habeo* = 'imam narediti'). Aglutinacija tako prek delovanja analogije ustvarja skladske vzorce in dela za slovnico; prepuščena sama sebi pa stopnjuje sintezo prvin vse do absolutne enotnosti in proizvaja zgolj nerazstavljive in neproduktivne besede (po vzorcu *hanc hōram* → *encore*), se pravi, da dela za besedišče. (*Urednika*)

ni zgodovinske informacije, je kaj težko določiti, kaj je aglutinacija in kaj izhaja iz analogije.

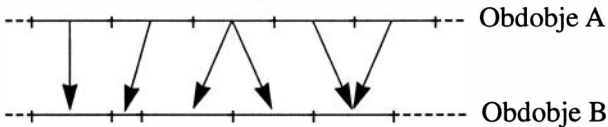
OSMO POGLAVJE

DIAHRONIČNE ENOTE, IDENTITETE IN REALNOSTI

Statično jezikoslovje se ukvarja z enotami, ki obstajajo po sinhronični povezavi. Vse, kar smo rekli, pa dokazuje, da pri diahroničnem zapovrstju ni enkrat za vselej razmejenih sestavin, kakršne bi lahko ponazorili s temle grafikonom:

Prav narobe, enote se od trenutka do trenutka razvrščajo drugače po zaslugi dogodkov v teatru jezika, tako da bi bolj ustrezala tale podoba:

To izhaja iz vsega, kar smo rekli o posledicah fonetičnega razvoja, analogije, aglutinacije itn.

Malone vsi zgledi, ki smo jih navedli doslej, sodijo k tvorbi besed; tule pa je zgled iz skladnje. Praindoevropščina ni poznala predlogov; razmerja, ki jih zaznamujejo predlogi, so označevali številni

skloni z veliko pomensko močjo. Tudi ni bilo glagolov, sestavljenih z glagolskimi predponami, bili so zgolj členki, majhne besede, ki so jih dodajali stavku, da so natančneje določili in niansirali glagolsko dejanje. Tako ni obstajalo nič, kar bi ustrezalo latinskemu *ire ob mortem*, 'iti k smrti', niti *obire mortem*; rekli bi: *ire mortem ob*. V tem stanju je še prvotna grščina: 1. *óreos baínō káta*; *óreos baínō* že sam pomeni 'prihajam z gore', roditelj ima tu vrednost ablativa; *káta* doda odtenek 'spuščajoč se'. V nekem drugem obdobju je obstajalo: 2. *katà óreos baínō*, kjer ima *katà* vlogo predloga; ali pa: 3. *kata-baínō óreos*, po aglutinaciji glagola in členka, ki je postal glagolska predpona.

Tu gre za dvoje, troje različnih pojavov, vsi pa se opirajo na razlago enot: 1. stvaritev nove besedne vrste, predlogov, in to kratko malo s premestitvijo že obstoječih enot. Posebni vrstni red, ki je bil sprva brez pomena in ga je nemara spodbudil naključen vzrok, je omogočil novo povezavo: *kata*, ki je bil sprva samostojen, se je združil s samostalnikom *óreos*, ta celota pa se pridruži *baínō* in mu rabi za dopolnilo; 2. vznik novega glagolskega vzorca (*katabaínō*); to je drugačna psihološka povezava, ki jo spodbudi tudi posebna porazvrstitev enot in jo utrdi aglutinacija; 3. iz tega izhaja naravna posledica: pomenska oslabitev roditeljske končnice (*óre-os*); zdaj *katà* izraža bistveno idejo, ki jo je nekdaj zaznamoval zgolj roditelj: pomembnost končnice *-os* se je s tem zmanjšala. V pojavu je že klica njenega poznejšega izginotja.

V vseh treh primerih gre torej res za novo porazdelitev enot. Substanca je ista, vloge pa so drugačne; ne smemo namreč pozabiti, da ni prišlo do nikakršne fonetične spremembe, ki bi povzročila to ali ono izmed teh premestitev. A četudi se materija ni spremenila, pa na drugi strani ne bi smeli misliti, da se vse dogaja na področju smisla: nobenega skladenjskega pojava ni brez povezave določene verige konceptov z določeno verigo glasovnih enot (gl. str. 155–156), in do spremembe je prišlo prav v tem odnosu. Glasovi sicer ostajajo še naprej isti, pomenske enote pa ne.

Na str. 89 smo rekli, da je sprememba znaka premik v odnosu med označevalcem in označencem. Ta definicija ne velja samo za

spreminjanje členov v sistemu, temveč tudi za razvoj sistema samega; diahronični pojav ni v celoti nič drugega.

Ko pa smo ugotovili, da je pri sinhroničnih enotah prišlo do premika, s tem še zdaleč nismo pojasnili, kaj se je v jeziku zgodilo. *Diahronična enota* je sama na sebi vprašanje: ob vsakem dogodku se moramo vprašati, katero sestavino je spreminjevalna dejavnost neposredno prizadela. Na vprašanje te vrste smo že naleteli pri fonetičnih spremembah (gl. str. 108); te zadevajo zgolj osamljeni fonem, medtem ko besedo kot enoto puščajo v nemar. Ker so diahronični dogodki najrazličnejši, moramo odgovoriti na celo vrsto analognih vprašanj, enote pa, ki jih bomo obmejili na tem področju, ne bodo nujno ustrezale tistim na sinhroničnem področju. V skladu z načelom, ki smo ga postavili v prvem delu, pojem enote ne more biti isti v obeh razsežnostih. Vsekakor tega pojma ne bomo popolnoma razjasnili, vse dokler ga ne bomo proučili z obeh vidikov, statičnega in razvojnega. Le če bomo rešili vprašanje diahronične enote, bomo lahko segli čez videz razvojnega pojava in prišli do njegovega bistva. Kot pri sinhroniji je tudi tu poznavanje enot nepogrešljivo, da iluzijo lahko ločimo od stvarnosti (gl. str. 124).

Drugo, še zlasti občutljivo pa je vprašanje *diahronične identitete*. Da bi namreč lahko rekel, da se je kakšna enota ohranila istovetna s seboj samo ali da se je sicer ohranila kot posebna enota, da pa je spremenila obliko ali smisel – vsi ti primeri so namreč možni –, moram vedeti, s čim utemeljujem trditev, da je sestavina, vzeta iz enega obdobja, na primer francoska beseda *chaud*, isto kot sestavina, vzeta iz nekega drugega obdobja, na primer latinska beseda *calidum*.

Na to vprašanje bi seveda odgovorili, da je iz *calidum* nastal *chaud* po redni poti z delovanjem fonetičnih zakonov in da potem takem velja *chaud* = *calidum*. Temu pravimo fonetična istovetnost. Enako velja za *sevrer* in *sēparāre*; narobe pa moramo reči, da *fleurir* ni isto kot *flōrēre* (iz katerega bi nastalo **flouroir*) itn.

Na prvi pogled se zdi, da ta vrsta zveze pokriva pojem diahronične identitete nasploh. V resnici pa identitete ni mogoče zajeti zgolj z zakonom. Seveda je pravilno reči, da se mora latinsko *mare* v francoščini prikazati v obliki *mer*, zato ker se je v takih

okoliščinah vsak *a* spremenil v *e*, ker je nenaglašeni končni *e* odpadel itn.; a če bi trdili, da identiteto vzpostavljajo ti odnosi $a \rightarrow e$, $e \rightarrow nič$ itn., bi stvari postavili na glavo, saj prav narobe lahko ravno zaradi povezave *mare* : *mer* presodim, da je iz *a* nastalo *e*, da je končni *e* odpadel itn.

Če od dveh oseb iz različnih francoskih pokrajin ena pravi *se fâcher*, druga pa *se fôcher*, je razlika zelo drugotna v primerjavi s slovničnimi dejstvi, ki omogočajo, da v teh različnih oblikah prepoznamo eno in isto enoto jezika. A diahronična istovetnost besed, ki sta si tako različni kot *calidum* in *chaud*, kratko malo pomeni, da so od ene k drugi prešli prek niza sinhroničnih istovetnosti v govoru, ne da bi vez, ki ju povezuje, kdaj koli pretrgale zapovrstne fonetične preobrazbe. Prav zato smo na str. 122 tudi lahko rekli, da je prav toliko zanimivo ugotoviti, zakaj je beseda *Messieurs!*, ki se v kakšnem govoru večkrat zapored ponovi, sama s seboj identična, kolikor je zanimivo dognati, zakaj je *pas* (nikalnica) istovetna beseda s *pas* (samostalnik) ali, kar je isto, vprašanje, zakaj je *chaud* istoveten s *calidum*. To drugo vprašanje je zgolj podaljšek in komplikacija prvega.

DODATKI K TRETJEMU IN ČETRTEMU DELU

A. Subjektivna in objektivna analiza

Analizi jezikovnih enot, ki jo vsak trenutek opravljajo govorcei, lahko rečemo *subjektivna analiza*; paziti moramo, da je ne zamešamo z *objektivno analizo*, ki temelji na zgodovini. V obliki, kakršna je grška *híppos*, slovníčar razločuje tri sestavine: koren, pripono in obrazilo (*hípp-o-s*); grščina pa je zaznavala zgolj dve (*hípp-os*, gl. str. 173); objektivna analiza vidi v *amābās* štiri nižje enote (*am-ā-bā-s*); Latinci pa so delili *amā-bā-s*; verjetno je celo, da so v *-bās* videli pregibalno celoto v nasprotju z osnovo. Iz francoskih besed *entier* (lat. *in-teger*, 'neokrnjen'), *enfant* (lat. *infans*, 'ki ne govori'), *enceinte* (lat. *in-cincta*, 'brez pasu') zgodovinar izloči skupno predpono *en-*, istovetno latinskemu odvezemalnemu *in-*; subjektivna analiza govorcev pa o tem nič ne ve.

Slovníčar je pogosto v skušnjavi, da bi v spontanih analizah jezika videl zmote; v resnici pa subjektivna analiza ni nič bolj napačna kot »napačna« analogija (gl. str. 182). Jezik se ne moti; le njegovo gledišče je drugačno, to je vse. Analiza posameznih govorcev in zgodovinarjeva analiza nista po isti meri, četudi obe uporabljata isti postopek: konfrontacijo nizov, ki vsebujejo isto sestavino. Obe sta upravičeni in vsaka ima svojo vrednost; a navsezadnje je pomembna samo analiza subjektov, saj temelji neposredno na jezikovnih dejstvih.

Zgodovinska analiza je zgolj iz nje izpeljana oblika. Zgodo-

vinska analiza je navsezadnje v tem, da konstrukcije iz raznih obdobjih projicira na enotno površino. Tako kot spontana razčlemba poskuša dognati nižje enote, ki tvorijo besedo, le da sintetizira vse razdelitve, ki so se zgodile v času, zato da bi prišla do najstarejše. Beseda je kot hiša, pri kateri je večkrat prišlo do sprememb v notranji razvrstitvi in namembnosti. Objektivna analiza totalizira te zapovrstne razdelitve in jih polaga drugo na drugo; za tiste, ki v hiši stanujejo, pa je razvrstitev vselej le ena. Analiza *hípp-o-s*, ki smo jo omenili zgoraj, ni napačna, saj jo je vzpostavila zavest subjektov; je le »anahronična«, nanaša se na drugo obdobje, ne na tisto, od koder je vzela besedo. Ta *hípp-o-s* ni v protislovju s *hípp-os* klasične grščine, a ne smemo ga presoјati na enak način. Navsezadnje s tem samo še enkrat uveljavljamo radikalno razločevanje med sinhronijo in diahronijo.

Za povrhu nam to omogoča razrešiti metodološko vprašanje, ki je v jezikoslovju še vedno odprto. Stara šola je besede delila na korene, teme, pripone itn. in je tem razločkom pripisovala absolutno vrednost. Če beremo Boppa in njegove učence, se nam zdi, kot da bi Grki iz sive davnine s seboj vlekli kramo korenov in pripon in kot da bi si besede kovali sproti, ko so govorili, da je bil zan je *patēr*; denimo, koren *pa* + pripona *ter*; beseda *dōsō* pa naj bi bila v njihovih ustih vsota *dō* + *so* + končnica osebne glagolske oblike itn.

Tem pretiravanjem se je bilo nujno upreti, in zelo upravičeno geslo te reakcije je bilo: opazujte, kaj se dogaja v sodobnih jezikih, v vsakdanji govorici, in ne pripisujte preteklim jezikovnim obdobjem nobenega procesa, nobenega pojava, ki ga ne bi mogli ugotoviti tudi danes. Ker pa v živem jeziku najpogosteje ni mogoče zalotiti analiz, kakršne je delal Bopp, neogramatiki, prepričani v svoja načela, razglašajo, da so koreni, teme, pripone itn. zgolj abstrakcije našega duha in da jih uporabljamo samo zato, da nam olajšajo razlago. A če ni razloga za vzpostavitev teh kategorij, čemu naj bi jih vzpostavili? Če pa jih že vpeljujemo, v imenu česa lahko potem trdimo, da naj bi bila delitev, kakršna je, denimo, *hípp-o-s*, ustrenejša kakor kakšna druga, denimo, *hípp-os*?

Potem ko je nova šola ugotovila napake starega nauka, kar ni bilo težko, se je omejila na to, da ga je zavrгла v teoriji, medtem ko

je v praksi še naprej ostala kakor ujeta v znanstveni aparat, ki se ga vsemu navkljub le ni mogla znebiti. Brž ko razmislimo o teh »abstrakcijah«, ugotovimo, kolikšen delež stvarnosti predstavljajo, potem pa je zadosti le zelo preprost popravek, da tem slovníčarjevim mojstrovinam damo legitimen in natančen smisel. Prav to smo poskusili narediti zgoraj, ko smo pokazali, kako ima objektivna analiza, kadar se z notranjo vezjo spoji s subjektivno analizo živega jezika, legitimno in jasno določeno mesto v jezikoslovni metodi.

B. Subjektivna analiza in določanje nižjih enot

Kar zadeva analizo, je potemtakem mogoče vzpostaviti metodo in izoblikovati definicije šele potem, ko smo se umestili v sinhronično razsežnost. Prav to smo hoteli pokazati z opombami o delih besede: predponah, korenih, osnovah, priponah, obrazilih.¹

Začnimo s *končnico*, to je s pregibalno ali spremenljivo sestavino na koncu besede, ki razločuje oblike sklanjatvenega in spregatvenega vzorca. V *zeúgn̄y-mi*, *zeúgn̄y-s*, *zeúgn̄y-si*, *zeúgn̄y-men* itn., 'vprežem' itn., se končnice *-mi*, *-s*, *-si* itn. razmejujejo kratko malo zato, ker so v nasprotju druga z drugo in z začetnim delom besede (*zeugn̄y-*). Ob češkem rodilniku *žen* v nasprotju z imenovalnikom *žena* smo videli (str. 101 in 133), da ima lahko odsotnost končnice enako vlogo kot navadna končnica. Tako so v grščini *zeúgn̄y!*, 'vprezi!', v nasprotju z *zeúgn̄y-te!*, 'vprezite!', itn., ali zvalnik *rhêtor!* v nasprotju z *rhêtor-os* itn., v francoščini *marš* (pisano »marche!«) v nasprotju z *maršō* (pisano »marchons!«) pregibalne oblike z ničto končnico.

¹ F. de Saussure se, vsaj s sinhroničnega gledišča, ni lotil vprašanja sestavljenih besed. Ta vidik problema je treba torej popolnoma izvzeti; samo po sebi je umevno, da zgoraj vzpostavljenega diahroničnega razločka med sestavljenimi besedami in aglutinati ni mogoče neposredno prenesti v pričujočo obravnavo, kjer gre za analizo jezikovnega stanja. Komaj da je treba opozoriti, da ta razprava, ki zadeva nižje enote, nima namena razrešiti občutljivejšega vprašanja definicije besede, vzete kot enote, postavljene na str. 119 in 125. (*Urednika*)

Če odpahnemo končnico, dobimo *temo pregibanja* ali *osnovo*; ta je v splošnem skupna sestavina, ki se spontano prikaže ob primerjanju niza sorodnih besed, pregibnih ali ne, in nosi vsem tem besedam skupno idejo. V francoščini tako v nizu *roulis, rouleau, rouler, roulage, roulement* brez težave opazimo osnovo *roul-*. Toda govorniki s svojo analizo v isti skupini besed pogosto razložijo osnove različnih vrst ali, natančneje, različnih stopenj. Sestavina *zeugnŷ*, ki smo jo zgoraj razbrali v *zeúgnŷ-mi, zeúgnŷ-s* itn., je osnova prve stopnje; ni ireduktibilna, saj če jo primerjamo z drugimi nizi (*zeúgnŷmi, zeuktós, zeúksis, zeuktêr, zygón* itn. na eni strani in *zeúgnŷmi, deúknŷmi, órŷmi* itn. na drugi), se razdelitev *zeug-ny* ponuja sama od sebe. Tako je *zeug-* (z možnimi oblikami *zeug-, zeuk-, zyg-*) osnova druge stopnje; ta je ireduktibilna, saj ni več mogoče nadaljevati z razstavljanjem na podlagi primerjanja s sorodnimi oblikami.

Tej ireduktibilni sestavini, ki je skupna vsem besedam iste družine, pravimo *koren*. Ker pa na drugi strani s subjektivno in sinhronično razstavitvijo ni mogoče ločiti materialnih sestavin, če ne upoštevamo deleža smisla, ki pripada vsaki izmed njih, je koren v tem pogledu tista sestavina, kjer skupni smisel vseh sorodnih besed doseže maksimum abstrakcije in splošnosti. Seveda se ta stopnja nedoločenosti od korena do korena razlikuje; delno pa je odvisna tudi od tega, koliko je mogoče osnovo reducirati; več ko je osnovi odvzeto, več je so možnosti, da njen pomen postane abstrakten. Tako *zeugmátion* pomeni 'majhno vprego', *zeúgma* 'vprego' brez posebne določitve in naposled *zeug-* vsebuje zgolj nedoločeno idejo 'vpreči'.

Iz tega izhaja, da koren sam na sebi ne more biti beseda in da se nanj ne more neposredno navezati končnica. Beseda namreč vselej predstavlja razmeroma določeno idejo, vsaj s slovničnega stališča, to pa je v nasprotju s splošnostjo in abstraktnostjo, ki sta značilni za koren. A kaj naj si tedaj mislimo o zelo pogostem primeru, ko se zdi, da se koren in tema pregibanja ujemata, kakor vidimo pri grškem *phlóks*, rod. *phlogós*, 'plamen', v primerjavi s korenem *phleg-* : *phlog-*, ki ga je najti v vseh besedah iste družine (prim. *phlég-ō* itn.)? Mar ni to v protislovju z razločkom, ki smo ga

pravkar vpeljali? Ne, saj moramo ločevati *phleg-* : *phlog-* v splošnem smislu in *phlog-* v posebnem smislu, drugače namreč tvegamo, da obravnavamo zgolj materialno obliko in pozabimo na smisel. Ista glasovna sestavina ima tu dve različni vrednosti; potemtakem sta to dve razločeni jezikovni sestavini (gl. str. 119). Kot smo poprej ugotovili, da je *zeúgnŷ!*, 'vprezi!', beseda, ki je spregana z ničto končnico, lahko zdaj za *phlóg-*, 'plamen', rečemo, da je tema z *ničto pripono*. Zdaj se ni več mogoče zmotiti: osnova je nekaj drugega kakor koren, četudi sta glasovno enaka.

Koren je potemtakem za zavest govorcev nekaj stvarnega. Res da ga ne znajo določiti vselej z enako natančnostjo; glede tega prihaja do razlik tako v okviru istega jezika kakor od enega jezika do drugega.

Pri nekaterih idiomih opozarjajo subjekte na koren posebne značilnosti. Tako ima v nemščini koren precej enakomerno podobo; skoraj vselej je enozložen (prim. *streit-*, *bind-*, *haft-* itn.), ravna se po nekaterih strukturnih pravilih: fonemi v njem ne nastopajo v poljubnem zapovrstju; nekatere soglasniške kombinacije, kakršna je zapornik + jezičnik, so v njegovem končaju prepovedane: *werk-* je mogoče, *wekr-* pa ni; naletimo lahko na *helf-*, *werd-*, ne bi pa našli *hefl-*, *wedr-*.

Spomnimo se tudi, da redne premene, še zlasti med samoglasniki, veliko bolj krepijo kakor pa slabijo občutek za koren in za nižje enote nasploh; tudi v tem se nemščina z razgibano igro prevojev (*ablaut*) temeljito razlikuje od francoščine (gl. str. 177). Semitski koreni imajo še več analognih značilnosti. Premene so tu zelo pravilne in določajo številna kompleksna nasprotja (prim. hebr. *qāṭal*, *qṭaltem*, *qṭōl*, *qṭlū* itn.: to so vse oblike istega glagola, ki pomeni 'ubiti'); vrhu tega imajo potezo, ki spominja na nemško enozložnost, a je še izrazitejša: vselej vsebujejo tri soglasnike (gl. spodaj str. 258 in nasl.).

Francoščina je v tem čisto drugačna. Premeni je malo, poleg enozložnih korenov (*roul-*, *march-*, *mang-*) jih je veliko z dvema in celo tremi zlogi (*commenc-*, *hésit-*, *épouvant-*). Vrhu tega imajo oblike teh korenov, še zlasti v končajih, preveč raznolične kombinacije, da bi jih bilo mogoče urediti s pravili (prim. *tu-er*, *régner-er*, *guid-er*,

grond-er, souffl-er, tard-er, entr-er, hurl-er itn.). Zato ni čudno, da je občutek za koren v francoščini tako slabo razvit.

Nasprotni učinek, ki ga sproži določitev korena, je določitev predpon in pripon. *Predpona* stoji pred tistim delom besede, ki velja za koren, denimo *hypo-* v gr. *hypo-zeúgnými*. *Pripona* je sestavina, ki se prida korenu in iz njega naredi osnovo (npr. *zeug-mat-*) ali pa se doda osnovi prve stopnje in iz nje naredi osnovo druge stopnje (npr. *zeugmat-io-*). Videli smo že, da lahko to sestavino, prav kot končnico, predstavlja tudi ničta sestavina. Določitev pripone je torej le druga stran analize osnove.

Pripona ima lahko konkreten smisel, pomensko vrednost, kot pri *zeuk-tēr*, kjer *-tēr-* zaznamuje dejavnika, avtorja dejavnosti, lahko pa ima čisto slovnično vlogo, kot pri *zeúg-ný (-mi)*, kjer *-ný-* zaznamuje idejo sedanjika. Tudi predpona ima lahko obe ti vlogi, a naši jeziki ji le redko dajejo slovnično vlogo; primeri: *ge-* v nemškem preteklem deležniku (*ge-setzt* itn.), predpone v slovanskih jezikih za dovršnost (rusko *na-pisát'* itn.).

Predpona se od pripone razlikuje tudi po potezi, ki sicer ni absolutna, je pa precej splošna: njene meje so jasnejše, saj jo je lažje ločiti od celote. To izhaja iz same narave te sestavine; potem ko odstranimo predpono, preostanek večinoma učinkuje kot uveljavljena beseda (prim. *recommencer : commencer, indigne : digne, maladroit : adroit, contrepoids : poids* itn.). Pri latinščini, grščini in nemščini je to še bolj izrazito. Vrh tega številne predpone delujejo kot neodvisne besede: prim. franc. *contre, mal, avant, sur*, nemško *unter, vor* itn., grško *katá, pró* itn. Vse drugače je s pripono: ko odstranimo to sestavino, dobimo osnovo, ki ni popolna beseda; prim. franc. *organisation : organis-*, nem. *Trennung : tren-*, grško *zeúgma : zeug-* itn.; na drugi strani pa pripona sama nima nikakršne samostojne eksistence.

Iz vsega tega izhaja, da je najpogosteje že vnaprej jasno, kje se osnova začne: govorec ve, kam naj postavi mejo med predpono in tistim, kar pride za njo, še preden besedo primerja z drugimi oblikami. Pri koncu besede pa ni tako: tu ni nikakršne jasne meje, določiti jo je mogoče le, če soočimo oblike, ki imajo isto osnovo ali isto

pripono, in s temi primerjavami navadno pridemo do različnih razmejitev, pač glede na naravo členov, ki jih primerjamo.

S stališča subjektivne analize pripone in osnove veljajo zgolj na podlagi sintagmatskih in asociativnih nasprotij: glede na okoliščine lahko obrazilno in osnovensko prvino najdemo v nasprotujočih si delih besede ne glede na njuno naravo, če le nastopata v kakšnem ustreznem nasprotju. V latinskem *dictātōrem*, denimo, lahko najdemo osnovo *dictātōr-(em)*, če ga primerjamo s *consul-em*, *ped-em* itn., a če ga primerjamo z *lic-tō-rem*, *scrip-tō-rem* itn., nam bo za osnovo veljalo *dictā-(tōrem)*, in *dic-(tātōrem)*, če pomislimo na *pō-tātōrem*, *cantā-tōrem*. V splošnem in ob ustreznih okoliščinah se govorcu lahko zgodi, da bo povlekel vse razmejitve, ki si jih je mogoče zamisliti (denimo: *dictāt-ōrem* glede na *am-ōrem*, *ard-ōrem* itn.; *dict-ātōrem* po *ōr-ātōrem*, *ar-ātōrem* itn.). Vemo (gl. str. 189–190), da se rezultati teh spontanih analiz kažejo v analognih tvorbah vsakega obdobja; z njimi je mogoče razločiti nižje enote (korene, predpone, pripone, obrazila), ki se jih jezik zaveda, in vrednosti, ki jim jih pripisuje.

C. Etimologija

Etimologija ni niti samostojna veda niti del razvojnega jezikoslovja; je zgolj posebna uporaba načel, povezanih s sinhroničnimi in diahroničnimi dejstvi. Sega nazaj v preteklost besed, vse dokler ne najde česa, kar jih pojasnjuje.

Kadar govorimo o izviru besede in pravimo, da »prihaja« od kakšne druge, lahko s tem mislimo več različnih stvari: tako prihaja *sel* od latinskega *sal* zgolj po preprosti spremembi glasu; *labourer*, 'obdelovati zemljo', prihaja od starofrancoskega *labourer*, 'delati nasploh', zgolj po spremembi pomena; *couver* prihaja iz latinskega *cubāre*, 'ležati', po spremembi glasu in pomena; kadar pa rečemo, da *pommier* prihaja od *pomme*, mislimo na odnos slovnične izpeljave. V prvih treh primerih imamo opraviti z diahroničnimi identitetami, četrti temelji na sinhroničnem razmerju med več različnimi členi: vse, kar je bilo rečeno v zvezi z analogi-

jo, pa kaže, da je prav to najpomembnejši del etimološkega raziskovanja.

Etimologija besede *bonus* ni ustaljena, ker pridemo nazaj do *dvenos*; če pa ugotovimo, da *bis* pelje nazaj k *dvis* in lahko potem vzpostavimo povezavo z *duo*, lahko rečemo, da smo opravili etimologiziranje; isto velja za povezavo *oiseau* z *avicellus*, saj nam omogoča odkriti vez, ki združuje *oiseau* z *avis*.

Etimologija potemtakem predvsem pojasnjuje besede, tako da odkriva njihove odnose z drugimi besedami. Pojasniti pomeni: povezati z znanimi člani, in v jezikoslovju *besedo pojasnimo tako, da jo povežemo z drugimi besedami*, saj med zvokom in smislom ni nujnih odnosov (načelo arbitrarnosti znaka, gl. str. 81).

Etimologija se ne omejuje na to, da pojasnjuje posamične besede; proučuje zgodovino besednih družin, pa tudi zgodovino obrazilnih prvin, predpon, pripon itn.

Kakor statično in razvojno jezikoslovje tudi etimologija opisuje dejstva, a njen opis ni metodičen, saj nima nikakršne določene smeri. Ko etimologija vzame besedo za predmet proučevanja, posega po informacijah zdaj k fonetiki, zdaj k oblikoslovju, semantiki itn. Da bi dosegla svoje cilje, uporablja vsa sredstva, ki jih ji nudi jezikoslovje, a naravi postopkov, ki jih mora opraviti, ne posveča nikakršne pozornosti.

ČETRTO DEL

ZEMLJEPISNO JEZIKOSLOVJE

PRVO POGlavJE

O RAZNOLIČNOSTI JEZIKOV

Ko se lotevamo vprašanja odnosov jezikovnega pojava s prostorom, zapuščamo notranje in stopamo v zunanje jezikoslovje, katerega obseg in različice smo prikazali že v Petem poglavju Uvoda.

Ko proučujemo jezike, nas najprej zbode v oči njihova raznolikost, jezikovne razlike, ki se pokažejo, brž ko se premaknemo iz ene dežele v drugo ali celo iz enega okrožja v drugo. Razlike v času opazovalcu pogosto uidejo, a razlike v prostoru so neposredno očitne; zavedajo se jih celo divjaki*, saj so v stiku z drugimi plemeni, ki govorijo drug jezik. Prav zaradi takih stikov se ljudstva ovedo svojega idioma.

Mimogrede lahko omenimo, da se pri primitivcih** iz tega občutka poraja ideja, da je jezik navada, običaj, podoben navadam pri oblačenju ali oborožitvi. Izraz *idiom* zelo ustrezno ponazarja, kako jezik odseva značilne poteze skupnosti (že grška beseda *idíōma* je pomenila 'posebno navado'). Zamisel je sicer pravilna, a pos-

---

* *Sauvages*: v zgodnji evolucionisti antropologiji so izraz uporabljali za začetno razvojno stopnjo človeštva; zunaj strokovnega besedišča so ga precej ohlapno uporabljali za 'ljudstva brez države'. Obe rabi sta strokovna in splošna govornica že zdavnaj opustili. (*Op. prev.*)

** *Primitifs*: tudi izraz za 'ljudstva brez države'; Marcel Mauss je že leta 1926 opozoril, da ne ustreza (gl. *Esej o daru in drugi spisi*, *Studia humanitatis*, Ljubljana, 1996, str. 164). (*Op. prev.*)

tane zmotna, če z njo tako pretiravajo, da v jeziku ne vidijo več atributa nacije, temveč značilnosti rase, podobno kakor v barvi kože ali obliki glave.

Dodajmo še, da je vsako ljudstvo prepričano, da je njegov idiom boljši od drugih. O tistem, ki govori drug jezik, zlahka menijo, da sploh ne zna govoriti; tako se za grško besedo *bárbaros* zdi, da je pomenila 'jecljavec' in da je v sorodu z latinskim *balbus*; v ruščini Nemcem pravijo *Nêmcy*, se pravi 'nemi'.

Zemljepisna raznoličnost je bila tako prva ugotovitev, do katere je prišlo jezikoslovje: odločilno je vplivala na začetno obliko znanstvenega raziskovanja v zadevah jezika, celo pri Grkih; resda jih je pritegnila le raznoličnost med različnimi helenskimi narečji; a saj tudi v splošnem njihovo zanimanje ni seglo onkraj meja Grčije.

Potem ko smo ugotovili, da se idioma razlikujeta, začnemo nagonsko iskati analogije med njima. To je naravna težnja pri govornicah. Kmetje svoj govor radi primerjajo s tistim iz sosednje vasi; ljudje, ki govorijo več jezikov, opazajo poteze, ki so jezikom skupne. Nenavadno pa je, da je znanost potrebovala strašansko dolgo časa, preden je začela uporabljati ugotovitve te vrste; tako so Grki sicer opazili številne podobnosti med latinskim in svojim besediščem, a niso znali iz tega potegniti nikakršnega jezikoslovnega sklepa.

Z znanstvenim opazovanjem teh analogij je v nekaterih primerih mogoče dognati, da dva ali več idiomov povezuje sorodstvena vez, se pravi, da imajo skupen izvir. Skupina jezikov, ki jih je mogoče tako zblížati, se imenuje družina; sodobno jezikoslovje je sčasoma določilo inoevropsko družino, semitsko, bantujsko¹ itn. Družine lahko nadalje primerjamo drugo z drugo in včasih se prikažejo še širše in še starejše sorodnosti. Mislili so, da lahko najdejo analogije med ugrofinščino² in praindoevropsščino, med to

¹ Bantujščina je množica jezikov, ki jih govorijo prebivalstva v Afriki južno od ekvatorja, zlasti Kafri. (*Urednika*)

² Ugrofinščina, ki med drugim obsega finščino v pravem pomenu ali suomi, mordvinščino, laponščino itn., je družina jezikov, ki jih govorijo v severni Rusiji in Sibiriji in ki zagotovo izvirajo iz skupnega prvotnega idioma; povezujejo jo z zelo

zadnjo in semitščino itn. A primerjave te vrste kaj hitro zadenejo ob nepremagljive ovire. Ne smemo misliti, da je tisto, kar je samo možno, vselej tudi dokazljivo. Ni verjetno, da bi bili vsi jeziki v sorodu, pa tudi če bi bilo tako – kakor je prepričan italijanski jezikoslovec g. Trombetti³ –, tega ne bi bilo mogoče dokazati, saj je vmes prišlo do prevelikega števila sprememb.

Poleg tega, da se jeziki razlikujejo v okviru sorodnosti, se potemtakem razlikujejo tudi absolutno, kadar ni mogoče ugotoviti ali dokazati nikakršne sorodnosti. Kakšna naj bo jezikoslovna metoda v teh dveh primerih? Začnimo z drugim, ki je najpogostejši. Kakor smo pravkar rekli, obstaja neskončna množica jezikov in jezikovnih družin, ki jih ni mogoče povezati drugih z drugimi. Tako je, denimo, s kitajščino v odnosu do indoevropskih jezikov. To ne pomeni, da se moramo primerjanju odpovedati; primerjati je vselej mogoče in koristno; primerjati je mogoče tako slovnični organizem in splošne obrazce za izražanje misli kakor glasovni sistem; primerjamo lahko tudi diahronična dejstva, fonetični razvoj obojnih jezikov itn. Možnosti je sicer brez števila, omejujejo pa jih nekatere nespremenljive glasovne in psihične danosti, v okviru katerih se mora vzpostaviti vsak jezik; in narobe, prav v odkrivanju teh stalnih danosti je glavni cilj vsakršne primerjave med jeziki, ki jih sicer ni mogoče povezati drugega z drugim.

Druga kategorija raznoličnosti, razlike v okviru jezikovnih družin, odpira neomejene možnosti primerjanja. Razlike med idiomoma so lahko vsakršne velikosti: lahko sta si presenetljivo podobna, kakor zend in sanskrt, lahko pa sta videti popolnoma različna, kakor sanskrt in islandščina; možne so vse vmesne različice: tako sta grščina in latinščina druga drugi bližji kakor sanskrtu itn. Idiomom, ki se zelo malo razhajajo, pravimo *narečja*; a izrazu ne smemo pripisovati strogo natančnega pomena; na strani 227 bomo videli, da se narečja in jeziki razlikujejo količinsko, ne po naravi.

---

obsežno skupino tako imenovanih uralo-altajskih jezikov, katerih skupnega izvira niso dokazali, četudi je nekatere poteze najti v vseh teh jezikih. (*Urednika*)

³ Gl. njegovo delo *L'unità d'origine del linguaggio* [Enotni izvir govoricel], Bologna. (*Urednika*)

DRUGO POGLAVJE

ZAPLETI V ZEMLJEPISNI RAZNOLIČNOSTI

§ 1. Sožitje jezikov na istem kraju

Zemljepisno raznoličnost smo doslej prikazovali v idealizirani obliki: kolikor ozemelj, toliko različnih jezikov. Upravičeno smo tako ravnali, saj so zemljepisne ločitve najsplošnejši dejavnik jezikovne raznoličnosti. Zdaj se bomo lotili drugotnih dejstev, ki ujemanje te vrste motijo in zaradi katerih na istem ozemlju skupaj živi več jezikov.

Zdaj ne govorimo o resničnem, organskem spajanju, o vzajemnem prežemanju idiomov, ki pripelje do spremembe v sistemu (prim. nastanek angleščine po normanski osvojitvi). Prav tako ne gre za več jezikov, ki so ozemeljsko jasno razločeni, uokvirjajo pa jih meje iste politične države, kakor je v Švici. Ukvarjamo se le s tem, da lahko idioma živita drug ob drugem na istem kraju in koeksistirata, ne da bi se spojila. Na to naletimo zelo pogosto; razločevati pa moramo med dvema primeroma.

Najprej se lahko zgodi, da se jezik novega prebivalstva naloži na jezik domačinskega prebivalstva. Tako lahko v Južni Afriki vidimo, kako sta ob številnih črnskih narečjih navzoči še holandsščina in angleščina, ki sta prišli z zapovrstnima kolonizacijama; prav tako se je španščina ugneznila v Mehiki. Ne bi smeli misliti, da so jezikovna nalaganja te vrste značilna samo za sodobni čas. Od nekdanj so se narodi mešali, ne da bi spojili svoje jezike. Da se o tem prepričamo, je zadosti, če ošinemo zemljevid sedanje Evrope: na

Irskem govorijo keltsko in angleško; številni Irci obvladajo oba jezika. V Bretanji prakticirajo bretonščino in francoščino; v baskovski pokrajini uporabljajo francoščino ali španščino hkrati z baskovščino. Na Finskem že precej dolgo koeksistira švedščina in finščina; bolj nedavno se jima je pridružila ruščina; v Kurlandiji in Letoniji govorijo letonsko, nemško in rusko; nemščino so vpe-ljali koloni, ki so v srednjem veku prišli pod pokroviteljstvom hanseatske zveze, in pripada posebnemu razredu prebivalstva; ruščino so uvozili pozneje z osvojitvijo. V Litvi sta se poleg litovščine uveljavili poljščina, kar je posledica nekdanje zveze s Poljsko, in ruščina, kar se je zgodilo z vključitvijo v moskovitsko cesarstvo. Do 18. stoletja so govorili slovansko in nemško na celotnem vzhodnem področju Nemčije naprej od Labe. V nekaterih deželah je zmeda jezikov še večja; v Makedoniji naletimo na vse jezike, ki si jih je mogoče zamisliti: turščina, bolgarščina, srbsčina, grščina, albanščina, romunščina itn. se po pokrajinah različno mešajo.

Jeziki niso vselej popolnoma pomešani; njihovo sožitje na nekem področju ne izključuje relativne ozemeljske razdelitve. Zgodi se, denimo, da od dveh jezikov enega govorijo v mestih, drugega na deželi; a ta razdelitev ni vselej čista.

Podobno je bilo v antiki. Če bi imeli jezikovni zemljevid rimskega cesarstva, bi nam pokazal razmere, ki popolnoma spominjajo na sodobne čase. V Kampanji so tako proti koncu republike govorili: oskijščino, kakor dokazujejo napisi v Pompejih; grščino, jezik kolonov, ki so ustanovili Neapelj itn.; latinščino; nemara celo etruščanščino, ki je pred prihodom Rimljanov vladala na tem področju. V Kartagini se je punščina ali feničanščina ohranila ob latinščini (obstajala je še v času arabskega vdora), da ne omenjamo, da so na kartažanskem ozemlju zagotovo govorili tudi numidijsko. Skorajda bi lahko rekli, da so bile v antiki okoli sredozemske kotline enojezične dežele izjema.

Jezik se je naložil na drugega najpogosteje z vdorom ljudstva, ki je imelo večjo vojaško moč; dogajala pa se je tudi kolonizacija, miren vdor; nadalje so nomadska plemena prenašala s seboj svojo

govorico. Tako je bilo z Romi*, ki prebivajo zlasti na Madžarskem, kjer živijo v strnjenih vaseh; proučevanje njihovega jezika je pokazalo, da so morali v neznanem času priti iz Indije. V Dobrudži ob ustju Donave naletimo na raztresene tatarske vasi, drobne pege na jezikovnem zemljevidu področja.

§ 2. Knjižni jezik in krajevni idiom

A to še ni vse: jezikovna enotnost se lahko podre tudi, če naravni idiom pade pod vpliv knjižnega jezika. Do tega neogibno pride vsakič, kadar kakšno ljudstvo doseže določeno civilizacijsko stopnjo. S »knjižnim jezikom« ne mislimo samo jezika književnosti, temveč v splošnejšem pomenu vsakršen omikan jezik, naj bo uraden ali ne, ki pa je v službi celotne skupnosti. Dokler je jezik prepuščen sebi samemu, pozna zgolj narečja, izmed katerih nobeno ne posega v druga, zato je jezik obsojen na neskončno drobljenje. Ker pa civilizacija z razvojem množi komunikacije, z nekakšno tiho konvencijo izberejo eno izmed obstoječih narečij in iz njega naredijo sredstvo za vse, kar zadeva narod v celoti. Gibala pri tej izbiri so različna: včasih dajo prednost narečju pokrajine, kjer je civilizacija najbolj napredovala, drugič spet tistemu iz dežele, ki ima politično hegemonijo in kjer je sedež osrednje oblasti; včasih spet narodu vsili svojo govornico kakšen dvor. Ko izbrano narečje povzdignejo v uradni in skupni jezik, le redkokdaj ostane táko, kakršno je bilo poprej. Vanj se pomešajo narečne prvine iz drugih pokrajin; postaja vse bolj zapleteno sestavljeno, a pri tem ne izgubi popolnoma izvornih značilnosti: tako v knjižni francoščini zlahka prepoznamo narečje Ile-de-Francea, v skupni italijanščini pa toskanščino. Vsekakor pa se knjižni jezik ne uveljavi od danes do jutri, in velik del prebivalstva je pravzaprav dvojezičen, saj hkrati govori jezik vseh in krajevni govor. To lahko vidimo v marsikateri francoski pokrajini, denimo v Savoiji, kjer je francoščina uvožen

---

* Izraz *tziganes*, ki ga uporablja pisec, smo zaradi rasističnih konotacij že pred časom opustili. (*Op. prev.*)

jezik in še ni zadušila domačega govora. To na splošno velja v Nemčiji in v Italiji, koder narečje vsepovsod vztraja ob uradnem jeziku.

Tako se je dogajalo od nekdaj pri vseh ljudstvih, ki so dosegla določeno civilizacijsko stopnjo. Grki so imeli svoj *koinè*, ki je izšel iz atiščine in jonščine in ob katerem so se ohranili krajevni govori. Celó za stari Babilon menijo, da je mogoče pokazati, kako je uradni jezik obstajal ob pokrajinskih narečjih.

Ali splošni jezik nujno zahteva rabo pisave? Zdi se, da homerski pesnitvi dokazujeta nasprotno; četudi sta nastali v času, ko pisave niso – ali malone niso – uporabljali, je njun jezik konvencionalen in kaže vse značilnosti knjižnega jezika.

Dejstva, o katerih smo govorili v tem poglavju, so tako pogosta, da bi lahko veljala za normalne dejavnike v zgodovini jezikov. Vseeno pa smo tu odmislili vse, kar bi zmotilo pogled na naravno zemljepisno raznoličnost, in smo si ogledali prvotni pojav, neomadeževan z uvozom kakšnega tujega jezika ali z oblikovanjem knjižnega jezika. Zdi se, da ta shematična poenostavitev potvarja stvarnost; a najprej moramo proučiti naravno dejstvo samo na sebi.

Ustrezno načelu, ki smo ga sprejeli, moramo, denimo, reči, da je Bruselj germanski, saj mesto leži v flamskem delu Belgije; tam sicer govorijo francosko, a zaenkrat je za nas pomembna le črta, ki področje flamščine ločuje od področja valonščine. Na drugi strani je z istega gledišča Liège romanski, ker je na valonskem ozemlju; francoščina je tam le tuj jezik, naložen na narečje istega rodu. Tako nadalje Brest jezikovno pripada bretonščini; francoščina, ki jo v njem govorijo, nima nič skupnega z domačinskim idiomom Bretanje; Berlinu, kjer je malone izključno slišati visoko nemščino, bomo pripisali nizko nemščino; itn.

TRETJE POGLAVJE

VZROKI ZA ZEMLJEPISNO RAZNOLIČNOST

§ 1. Čas – bistveni vzrok

Ob absolutni raznoličnosti (gl. str. 215) se postavlja zgolj spekulativno vprašanje. Narobe pa nas raznoličnost v okviru sorodnosti postavlja na področje opazovanja in jo je mogoče zvesti na enotnost. Tako francoščina in provansalsščina obe izhajata iz vulgarne latinščine, ki se je na severu Galije razvijala drugače kakor na njenem jugu. Njun skupni vir izhaja iz materialnosti dejstev.

Da bi dobro razumeli, kako stvari potekajo, si zamislimo teoretske okoliščine, ki so kolikor mogoče preproste in tako omogočajo, da izluščimo bistveni vzrok diferenciacije v prostoru, in se vprašajmo, kaj bi se zgodilo, če bi jezik, ki bi ga govorili na jasno obmejenem kraju – denimo na majhnem otoku –, koloni prenesli na kakšen drug, prav tako obmejen kraj, denimo na drug otok. Ko bi preteklo nekaj časa, bi lahko opazili, da bi med jezikom prvega žarišča ($\check{Z}$) in jezikom drugega žarišča ($\check{Z}'$) prišlo do raznih razlik, ki bi zadevale besedišče, slovnico, izgovarjavo itn.

Ne smemo si predstavljati, da naj bi se preobražal le preneseni idiom, medtem ko bi izvorni ostajal negiben; pa tudi nasprotno se vsaj absolutno ne dogaja; inovacija se lahko zgodi na eni ali na drugi strani ali na obeh hkrati. Če izhajamo iz jezikovne značilnosti a , ki jo lahko nadomesti kakšna druga (b , c , d itn.), lahko pride do diferenciacije na tri različne načine:

$$\frac{a \text{ (žarišče } \check{Z})}{a \text{ (žarišče } \check{Z}')} \left\{ \begin{array}{l} \rightarrow \frac{b}{a} \\ \rightarrow \frac{a}{c} \\ \rightarrow \frac{b}{c} \end{array} \right.$$

Potemtakem se v raziskovanju ni mogoče omejiti le na eno stran; inovacije v obeh jezikih so enako pomembne.

Kaj je pripeljalo do teh razlik? Če mislimo, da edinole prostor, smo žrtve utvare. Prostor sam na sebi nikakor ne more vplivati na jezik. Dan potem, ko so se koloni, ki so odpluli z $\check{Z}$, izkrcali na $\check{Z}'$, so govorili natanko isti jezik kakor prejšnji večer. Zlahka pozabljamo na dejavnik časa, ker je manj konkreten kakor prostor; a v resnici jezikovna diferenciacija prihaja od njega. Zemljepisno raznoličnost moramo prevesti v časovno.

Vzemimo razločevalni značilnosti b in c ; nikoli ni prišlo do prehoda od prve k drugi ali od druge k prvi; če hočemo najti prehod od enotnosti v raznoličnost, moramo seči nazaj k prvotni potezi a , ki sta jo b in c nadomestili; ta poteza se je umaknila poznejšim oblikam; shema zemljepisne diferenciacije, ki velja za vse analogne primere, je zato taka:

$$\begin{array}{ccc} \check{Z} & & \check{Z}' \\ a & \longleftrightarrow & a \\ \downarrow & & \downarrow \\ b & & c \end{array}$$

Ločenost idiomov je oprijemljiva oblika pojava, a ga ne pojasnjuje. Če ne bi bilo razlike v krajih, naj je še tako majhna, se jezikovno dejstvo resda ne bi diferenciralo; a prostorska razdalja sama na sebi ne ustvarja razlik. Prav kakor o geometrijskem telesu ne moremo soditi le po eni izmed površin, temveč samo ob pomoči tretje dimenzije, globine, tako tudi shema zemljepisne razlike ni popolna, če je ne projiciramo v čas.

Mogoče bi bilo ugovarjati, da razlike v okolju, podnebjju, izobli-

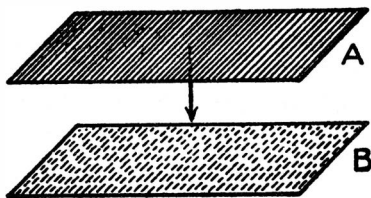
kovanosti tal, posebne navade (ki so pri kakšnem gorskem ljudstvu drugačne kakor pri primorskem) lahko vplivajo na jezik in da naj bi, če je tako, različice, o katerih govorimo tukaj, izhajale iz geografije. Ni mogoče reči, ali ti vplivi sploh delujejo (gl. str. 165); a celo če bi njihovo delovanje lahko dokazali, bi morali še zmerom vpletati razložek. *Smer gibanja* je mogoče pripisati okolju; določajo jo nedoločni vplivi, ki delujejo v vsakem posebnem primeru in ki jih ni mogoče ne dokazati ne opisati. V nekem trenutku in nekem okolju se *u* spremeni v *ü*; zakaj je prišlo do spremembe v tistem trenutku in na tistem kraju, zakaj je iz *u* nastalo *ü* in ne, denimo, *o*? Tega ni mogoče reči. A *sprememba sama*, če se ne ukvarjamo z njeno posamično smerjo in njenimi posebnimi izraznimi oblikami, z eno besedo nestabilnost jezika, je zgolj stvar časa. Zemljepisna raznoličnost je potemtakem drugotni vidik splošnega pojava. Enotnost sorodnih idiomov je mogoče poiskati le v času. Primerjalni jezikoslovec si mora dobro zapomniti to načelo, če noče biti žrtev žalostnih utvar.

§ 2. Delovanje časa na sklenjenem ozemlju

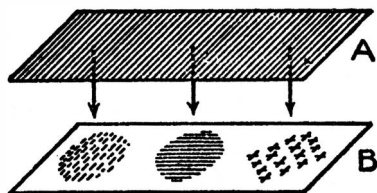
Vzemimo zdaj enojezično deželo, kjer torej enakomerno govorijo isti jezik, prebivalstvo pa je stalno, denimo Galijo okoli leta 450 n. š., kjer se je latinščina povsod trdno uveljavila. Kaj se je zgodilo?

1. Ker v zadevah govornice ni popolne negibnosti (gl. str. 89 in nasl.), po preteku nekega časa jezik ni več istoveten s seboj samim.

2. Razvoj ni enak po vsej površini ozemlja, temveč je po raznih krajih različen; še nikoli niso opazili, da bi se jezik enako spreminjal na vsem svojem področju. Ustrezna shema potemtakem ni:

temveč je tale:

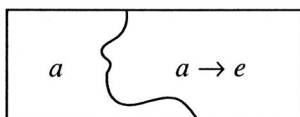

ki ponazarja stvarnost.

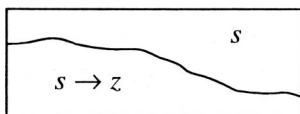
Kako se sproži in izoblikuje raznoličnost, ki pozneje pripelje do tvorbe vsakovrstnih narečnih oblik? Stvar je manj preprosta, kakor pa je videti na prvi pogled. V pojavu je mogoče razbrati dve glavni značilnosti:

1. Razvoj ima obliko zapovrstnih in natančnih inovacij, vsaka je delno dejstvo, ki ga je mogoče naštet, opisati in razvrstiti po njegovi naravi (fonetična, besedoslovna, oblikoslovna, skladijska itn. dejstva).

2. Do vsake izmed teh inovacij pride na površini z jasnim obsegom. Zgodi se eno ali drugo: ali področje inovacije pokriva celotno ozemlje in inovacija ne vpeljuje nikakršne narečne razlike (to je redkejši primer); ali pa, kakor se navadno zgodi, preobrazba zajame le del področja, tako da ima vsako narečno dejstvo svoj posebni obseg. V nadaljevanju bomo govorili o fonetičnih spremembah, a enako velja za vsakršno inovacijo. Denimo, da del ozemlja prizadene sprememba a v e :

Lahko se zgodi, da na istem ozemlju pride do spremembe s v z , vendar pa v drugih mejah:

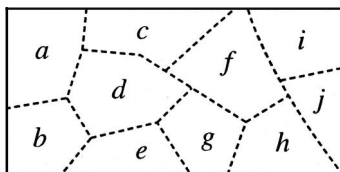
In prav s temi različnimi obsegi sprememb lahko pojasnimo, zakaj se na vseh točkah jezikovnega področja narečja med seboj razlikujejo, če je le jezik prepuščen naravnemu razvoju. Področij sprememb ni mogoče vnaprej uganiti; nič nam ne dopušča, da bi vnaprej določili njihov obseg, omejiti se moramo na to, da jih ugotovljamo. Ko se na zemljevidu naložijo drugo na drugo, se njihove meje križajo in tako tvorijo izjemno zapletene kombinacije. Njihova konfiguracija je kdaj pa kdaj paradokсна; tako sta se latinski *c* in *g* pred *a* spremenila v *tš*, *dž*, potem pa v *š*, *ž* (prim. *cantum* → *chant*, *virga* → *verge*) na celotnem severu Francije, ne pa v Pikardiji in v delu Normandije, kjer sta *c*, *g* ostala nedotaknjena (prim. pikardijsko *cat* za *chat*, *rescapé* za *réchappé*, kar je nedavno prešlo tudi v francoščino, *vergue* od *virga*, ki smo jo maloprej omenili, itn.).

Kaj naj bi izšlo iz celote teh pojavov? Če v nekem trenutku na celotnem obsegu ozemlja vlada en sam jezik, se čez pet ali deset stoletij prebivalci skrajnih točk bržkone ne razumejo več; zato pa na katerem koli kraju še naprej razumejo govor sosednjih pokrajin. Popotnik, ki bi deželo prečkal z enega konca na drugega, bi med eno in drugo postajo zaznaval le zelo drobne narečne razlike; ker pa bi se razlike kopičile sproti, ko bi napredoval, bi naposled naletel na jezik, ki ga prebivalci pokrajine, od koder je odšel na pot, ne bi več razumeli. Če pa vzamemo za izhodišče točko na ozemlju in iz nje potujemo v vse smeri, vidimo, da se vsota razhajanj v vsaki smeri povečuje, a na različne načine.

Na posebnosti, ki jih najdemo v govoru kakšne vasi, naletimo tudi v sosednjih krajih, ni pa mogoče vnaprej vedeti, kako daleč bo kakšna značilnost segla. Tako v Douvainu, trgu v okrožju Visoka Savoja, mestu Ženeva pravijo *đenva*; ta izgovor sega zelo daleč na vzhod in jug; a na drugi strani Lemanskega jezera izgovarjajo *dzenva*; vseeno to nista jasno razločeni narečji, saj bi bile pri kakšni drugi posebnosti meje drugačne; tako v Douvainu za *deux* pravijo *daue*, a razširjenost te izgovarjave je veliko manjša kakor pri *đenva*; ob vzhodu Salève, nekaj kilometrov stran, pravijo *due*.

§ 3. Narečja nimajo naravnih mej

Navadno si narečja predstavljajo čisto drugače. Menijo, da so popolnoma določeni jezikovni tipi, da so ti v vseh smereh obmejeni in da na zemljevidu pokrivajo jasno ločena ozemlja, ki ležijo drugo ob drugem (*a, b, c, d* itn.).

A naravne narečne preobrazbe pripeljejo do popolnoma drugačnega rezultata. Potem ko so začeli proučevati vsak pojav posebej in določati področje, kjer deluje, so staro umevanje morali nadomestiti z novim, ki ga lahko izrazimo takole: naravne so samo narečne poteze, ni pa naravnih narečij; ali z drugimi besedami: narečij je prav toliko, kolikor je krajev.

Zato pojma naravnega narečja v načelu ni mogoče združiti s pojmom večje ali manjše pokrajine. Treba se je odločiti: ali narečje definiramo s celoto njegovih značilnosti, a ga moramo potem na zemljevidu umestiti na eno samo točko in se držati govora enega samega kraja; brž ko gremo malo proč, ne bomo več našli natančno istih posebnosti. Ali pa narečja definiramo z eno samo značilnostjo; tedaj seveda dobimo površino, površino področja, koder je to dejstvo razširjeno; a malone odveč je opozoriti, da je ta postopek umeten in da meje, ki jih tako dobimo, ne ustrezajo nobeni narečni stvarnosti.

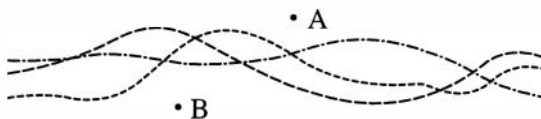
Določanje narečnih značilnosti je rabilo za izhodišče delom jezikoslovne kartografije, med katerimi je zglejdo *Jezikovni atlas Francije*, ki ga je izdelal Gilliéron; omembo zasluži tudi atlas Nemčije, ki ga je naredil Wenker.¹ Atlas je natančno prava oblika,

¹ Prim. tudi Weigand, *Linguistischer Atlas des dakorumänischen Gebiets* [Jezikoslovni atlas dakorumunskega področja], 1909; in Millardet, *Petit atlas linguistique d'une région des Landes* [Mali jezikoslovni atlas pokrajine v Landes], 1910.

saj moramo deželo proučevati po pokrajinah, in celo za vsako pokrajino lahko zemljevid zajame le majhno število narečnih značilnosti; isto pokrajino moramo velikokrat na novo predstaviti, da prikažemo fonetične, besedoslovne, oblikoslovne itn. posebnosti, ki se v njej prepletajo. Take raziskave zahtevajo celo organizacijo, sistematične preglede z vprašalniki, pomoč krajevnih dopisnikov itn. V tej zvezi lahko navedemo raziskavo o govorih romanske Švice. Ena izmed prednosti jezikovnih atlasov je, da nudijo gradivo za dela iz dialektologije: številne monografije, ki so pred kratkim izšle, temeljijo na Gilliéronovem *Atlasu*.

Mejam med narečnimi značilnostmi pravijo »izoglosne črte« ali »izoglose«; izraz so naredili po zgledu *izoterme*; a izraz ni jasen in ne ustreza, saj pomeni 'tistega, ki ima isti jezik'; če pa »idiomatski značilnosti« rečemo *glosem*, potem bi bolj upravičeno govorili o *izoglosemskih črtah*, če bi bil izraz uporaben; a še bolj nam je všeč reči: *inovacijski valovi*, pri tem povzemamo podobo, ki jo je predlagal že J. Schmidt in ki jo bomo upravičili v prihodnjem poglavju.

Če pogledamo na jezikovni zemljevid, včasih vidimo, da se dvoje ali troje valov te vrste približno ujema, da se ponekod celo spajajo:

Očitno je, da se v točkah, kakršni sta A in B in ki ju loči pas te vrste, kopiči neka vsota razhajanj in da sta njuna govora jasno diferencirana. Lahko se tudi zgodi, da ta ujemanja niso le delna, temveč zadevajo celoten obod dveh ali več področij:

Če so taka ujemanja zadosti številna, lahko v približku govorimo o narečju. Ujemanja je mogoče pojasniti z družbenimi, političnimi, verskimi itn. dejstvi, ki jih tukaj popolnoma zanemarjamo; ta ujemanja zakrivajo prvotno in naravno diferenciacijo po neodvisnih področjih, četudi je nikakor ne morejo popolnoma izbrisati.

§ 4. Jeziki nimajo naravnih mej

Težko je reči, v čem je razlika med jezikom in narečjem. Narečje pogosto velja za jezik zato, ker je proizvedlo književnost; tako je s portugalsščino in holandsščino. Svojo vlogo ima tudi vprašanje razumljivosti; za ljudi, ki se ne razumejo, zlahka rečemo, da govorijo različne jezike. Pri jezikih, ki so se razvili na sklenjenem ozemlju med stalno naseljenimi prebivalstvi, vsekakor opažamo ista dejstva kakor pri narečjih, le v večjem merilu; tudi tu naletimo na inovacijske valove, le da zajemajo ozemlje, ki je skupno več jezikom.

V idealnih okoliščinah, ki smo si jih zamislili, ni mej med sorodnimi jeziki nič lažje določiti kakor meje med narečji; velikost ozemlja nima pri tem nikakršne vloge. Kakor ni mogoče reči, kje se neha visoka nemščina in kje se začne *plattdeutsch*, tako tudi ni mogoče začrtati razmejitvene črte med nemščino in holandsščino, med francoščino in italijanščino. Na nekaterih skrajnih točkah je seveda mogoče z zanesljivostjo reči: »Tu vlada francoščina, tu italijanščina«; a brž ko se znajdemo v vmesnih pokrajinah, se ločitev zabriše; tudi kakšen strnjen vmesni pas, ki bi si ga izmislili, da bi olajšali prehod od enega jezika k drugemu, taka bi lahko bila provansalsščina med francoščino in italijanščino, ni nič bolj stvaren. Kako naj bi si tudi v tej ali v oni obliki predstavljali natančno jezikovno mejo na ozemlju, ki ga od enega konca do drugega prekrivajo postopno diferencirana narečja? Razmejitve med jeziki se prav tako kakor meje med narečji utapljuje v teh prehodih. Tako kot so narečja le arbitrarne razdelitve na celotni površini jezika, je tudi meja, ki naj bi ločevala dva jezika, lahko zgolj konvencionalna.

A vendar so nenadni prehodi od enega jezika k drugemu zelo pogosti: od kod izvirajo? Iz tega, da so neugodne okoliščine tem

neopaznim prehodom onemogočile, da bi se ohranili. Najbolj moteči dejavnik so premiki prebivalstev. Ljudstva so se od nekdanj selila sem in tja. Skozi stoletja so se selitve kopičile in so vse pomešale, marsikod pa se je spomin na jezikovne prehode izbrisal. Indoevropska družina je značilen zgled za to. Ti jeziki so morali biti sprva v zelo tesnih odnosih in v grobih črtah lahko še zmerom obnovimo glavna jezikovna področja v nekdanji nepretrgani verigi. Praslovanščina se po svojih značilnostih stika z iranščino in z germanščino, kar ustreza zemljepisni razvrstitvi teh jezikov; prav tako lahko v germanščini vidimo posredni člen med slovanščino in keltščino, ta pa je v zelo tesnih odnosih z italščino; ta je posrednica med keltščino in staro grščino, tako da bi jezikoslovec vse te idiomne, četudi ne bi poznal njihovega zemljepisnega položaja, lahko brez obotavljanja umestil na pravi kraj. A če pogledamo mejo med dvema skupinama idiomov, denimo germansko-slovansko razmejitev, vseeno naletimo na nenaden preskok brez vsakršnega prehoda; idioma se drug v drugega zaletavata, namesto da bi se zlivala drug z drugim. Vmesna narečja so namreč izginila. Ne Slovani ne Germani niso ostali pri miru; selili so se, drugi drugim odvzemali ozemlja; slovanska in germanska prebivalstva, ki so si zdaj sosedje, niso tista, ki so bila nekdanj v stiku. Zamislite si, da se Italijani iz Kalabrije naselijo na mejah Francije; ta premik bi seveda razdril neopazni prehod, ki smo ga opazili med italijanščino in francoščino; indoevropsščina nam kaže množico analognih dejstev.

Prehode pa pomagajo zabrisati še drugi vzroki, denimo širjenje skupnih jezikov na račun krajevnih idiomov (gl. str. 218 in nasl.). Knjižna francoščina (nekdanji jezik Ile-de-Francea) se danes na meji sooča z uradno italijanščino (posplošenim nekdanjim toskanskim narečjem) in le po srečnem naključju lahko v zahodnih Alpah še naletimo na prehodne krajevne govore, medtem ko se je na številnih drugih jezikovnih razmejitvah vsakršen spomin na prehodne govore že zabrisal.

ČETRTO POGLAVJE

ŠIRJENJE JEZIKOVNIH VALOV

§ 1. Moč občevanja¹ in domačijstvo*

Širjenje jezikovnih dejstev uravnavajo isti zakoni kakor vsako drugo navado, denimo modo. V vsaki človeški množici nenehno in hkrati v nasprotnih smereh delujeta dve sili: na eni strani duh partikularizma, »domačijstvo«; na drugi strani moč »občevanja«, ki med ljudmi spleta komunikacije.

Zaradi domačijstva omejene jezikovne skupnosti ohranjajo zvestobo tradicijam, ki so se razvile v njihovem okrilju. Vsakdo se v otroštvu najprej naleze teh navad; zato so tako močne in vztrajne. Če bi delovale edinole te sile, bi v jezikovnih zadevah ustvarjale posebnosti, ki bi se množile v neskončnost.

A učinke teh navad popravlja delovanje nasprotne sile. Če ljudje zaradi domačijstva postajajo otrpli, pa jih občevanje sili, da drugi z drugimi komunicirajo. V vas pripelje popotnike iz drugih krajev, ob praznikih in sejmih nažene del prebivalstva k premikanju, novači pod zastave posameznike iz raznih pokrajin itn. Z eno bese-

---

¹ Zdelo se nama je, da lahko ohraniva ta slikoviti avtorjev izraz, četudi si ga je sposobil pri angleščini (*intercourse*, izgovoriti *interkors*, 'družbeni odnosi, občevanje, komunikacija') in dasiravno je v teoretskem ekspezeju manj na mestu kakor v ustni razlagi. (*Urednika*)

* Naslov paragrafa se v izvirniku glasi: »La force d'intercourse et l'esprit de clocher« (*Op. prev.*)

do, to je poenotujoče načelo, ki se upira razkrajajočemu delovanju domačijstva.

Razširjenost in kohezija jezikov sta posledici občevanja. To deluje na dva načina; včasih negativno: onemogoča narečno drobljenje, s tem da zaduši inovacijo v trenutku, ko se na kakšni točki prikaže; drugič spet pozitivno: vzpodbuja enotnost, tako da tako inovacijo sprejme in razširja. Prav zaradi te druge oblike občevanja je mogoče za zemljepisne meje kakšnega narečnega dejstva uporabljati besedo *val* (gl. str. 226); izoglosemska črta je kot skrajni rob valovanja, ki se širi in ki se lahko tudi vrne k izviru.

Včasih s presenečenjem ugotovimo, da imata narečji istega jezika iz sicer med seboj močno oddaljenih pokrajin kakšno skupno jezikovno značilnost; sprememba, ki je najprej vzniknila na enem koncu ozemlja, namreč ni naletela na nikakršno oviro, ki bi jo ustavila, in se je postopno razširila zelo daleč od svojega izhodišča. Nič ne more občevanju zaustaviti njegovega učinkovanja v jezikovni množici, kjer so prehodi zgolj neopazni.

Taka posplošitev kakšnega posebnega dejstva ne glede na obseg zahteva svoj čas, in ta čas je mogoče včasih tudi izmeriti. Tako se je preobrazba *b* v *d*, ki jo je občevanje razneslo po vsej celinski Nemčiji, najprej med letoma 800 in 850 razširila na jugu razen v frankovskem jeziku, kjer se je *b* ohranil v mehki obliki *đ* in se je šele pozneje umaknil pred *d*. Sprememba *t* v *z* (izg. *ts*) se je zgodila na manjšem področju in se je začela v času pred prvimi pisnimi dokumenti; bržkone se je okoli leta 600 začela od Alp širiti hkrati na sever in jug, v Lombardijo. Na neki turingijski listini iz 8. stoletja še zmerom beremo *t*. V nekem bolj nedavnem času sta germanska *ī* in *ū* postala dvoglasnika (prim. *mein* za *mīn*, *braun* za *brūn*); pojav se je okoli leta 1400 začel na Češkem in je potreboval 300 let, da je prišel do Rena in pokril svoje sedanje področje.

Ta jezikovna dejstva so se širila s prenašanjem, in verjetno je, da je tako z vsemi valovi; sprožijo se v eni točki in se potem širijo kot žarki. To pa nas pripelje k drugi pomembni ugotovitvi.

Rekli smo, da je dejavnik časa zadosti, da pojasnimo zemljepisno raznoličnost. A to načelo zares drži le, če upoštevamo kraj, kjer se je inovacija rodila.

Vrnimo se k primeru nemške soglasniške spremembe. Če na neki točki germanskega ozemlja iz fonema *t* nastane *ts*, novi glas teži k temu, da iz svojega izhodišča žarči naokoli, in v tej prostorski širitvi se spopada s prvotnim *t* ali z drugimi glasovi, ki so nemara izšli iz njega na drugih točkah. Taka inovacija je na kraju, kjer se je porodila, čisto fonetično dejstvo; a drugod se uveljavi le zemljepisno in s prenašanjem. Zato shema

$$\begin{array}{c} t \\ \downarrow \\ ts \end{array}$$

v vsej svoji preprostosti velja le v inovacijskem žarišču; če bi jo prenesli na širjenje, ga ne bi ustrezno ponazorila.

Fonetik zato inovacijska žarišča, kjer se fonem razvija le na časovni osi, skrbno loči od področij prenašanja, koder hkrati delujeta čas in prostor in s katerimi teorija čistih fonetičnih dejstev nima kaj početi. Če kakšen *ts*, ki je prišel od zunaj, prežene *t*, se ni zgodila sprememba v tradicionalnem prototipu, temveč je prišlo le do posnemanja sosednjega narečja ne glede na prototip; ko je oblika *herza*, 'srce', ki je prišla iz Alp, v Turingiji nadomestila bolj arhaično obliko *herta*, v tem ne smemo videti fonetične spremembe, temveč sponojo fonema.

§ 2. Enotno načelo, ki povzema obe sili

Na ozemeljski točki – s tem mislimo na minimalno površino, ki jo je mogoče predstaviti s točko (gl. str. 225–226), denimo vas – zlahka razločimo, kaj prihaja od ene sile in kaj od druge, kaj od domačijskega duha in kaj od občevanja; če je dejstvo posledica ene, ne more prihajati od druge; vsaka poteza, ki je skupna s kakšnim drugim krajevnim idiomom, izhaja iz občevanja; vsaka poteza, ki je značilna edinole za krajevni idiom, s katerim se ukvarjamo, je plod sile domačijstva.

Brž ko pa se lotimo površine, denimo kantona, vznikne nova težava: nič več ne moremo reči, iz katerega izmed obeh dejavnikov

izhaja določeni pojav; četudi sta si dejavnika v nasprotju, v vsaki značilnosti idioma delujeta oba. Razloček, ki je značilen za kanton A, je skupen vsem njegovim delom; tu deluje partikularistična sila, saj kantonu A prepoveduje, da bi v tem ali onem posnemal sosednji kanton B, narobe pa tudi B prepoveduje posnemati A. Deluje pa tudi poenotujoča sila, se pravi občevanje, saj se uveljavlja med različnimi deli A (A^1, A^2, A^3 itn.). Na površini tako hkrati delujeta obe sili, četudi v neenakih sorazmerjih. Bolj ko občevanje vzpodbuja kakšno inovacijo, bolj se širi njeno področje; zaplankanost pa deluje tako, da jezikovno dejstvo ohranja v mejah, ki jih je doseglo, in ga brani proti tekmečem od zunaj. Do česa bo pripeljalo delovanje teh dveh sil, ni mogoče vnaprej uganiti. Na strani 230 smo videli, da je bil na področju germanščine, ki sega od Alp do Severnega morja, prehod od b k d splošen, medtem ko je sprememba t v ts (z) zajela le jug; domačijstvo je ustvarilo nasprotje med jugom in severom; a v okviru teh mej občevanje uveljavlja jezikovno solidarnost. V načelu zato ni nikakršne temeljne razlike med tem drugim dejstvom in tistim prvim. Pri obeh delujeta isti sili; le moč njenega delovanja se spreminja.

To pomeni, da lahko pri proučevanju jezikovnih razvojev, ki se dogajajo na kakšni površini, tako rekoč odmislimo partikularistično silo ali pa v njej, in to je pravzaprav eno in isto, vidimo le negativni vidik poenotujoče sile. Če je ta zadosti močna, vzpostavlja enotnost na celotni površini; drugače pa se pojav na poti ustavi in zajame le del ozemlja; a to omejeno področje je v razmerju do svojih sestavnih delov vseeno koherentna celota. Prav zato lahko vse povzamemo kar s poenotujočo silo in nam ni treba vpeljevati še domačijstva, saj je ta zgolj sila občevanja, značilna za vsako posamično pokrajino.

§ 3. Jezikovna diferenciacija na ločenih ozemljih

Potem ko smo dognali, da v enojezični množici kohezija ni pri vseh pojavih enaka, da vse inovacije ne dosežejo splošnosti, da zemljepisna sklenjenost ni ovira za nenehne diferenciacije, šele

potem se lahko lotimo primera jezika, ki se vzporedno razvija na ločenih ozemljih.

To se dogaja zelo pogosto: tako se je razvoj germanščine razcepil, brž ko je s celine prešla na britansko otočje; na eni strani nemška narečja; na drugi anglosaksonščina, iz katere je izšla angleščina. Navedemo lahko tudi francoščino, ki so jo prenesli v Kanado. Diskontinuiteta ni vselej posledica kolonizacije ali osvojitve: zgodi se lahko tudi zaradi izolacije: romunščina je izgubila stik z latinsko množico, ker so se vmes vrinila slovanska prebivalstva. Sicer pa vzrok ni pomemben; dognati hočemo zlasti, ali ima ločitev kakšno vlogo v zgodovini jezikov in ali povzroča učinke, ki so drugačni kakor tisti, do katerih pride ob sklenjenosti.

Da bi boljše osamili prevladujoče delovanje časovnega dejavnika, smo si maloprej zamislili idiom, ki bi se vzporedno razvijal na dveh točkah brez pomembnejših razsežnosti, denimo na dveh otočkih, kjer lahko zanemarimo širjenje iz soseščine v soseščino. Brž ko pa govorimo o dveh ozemljih z obsežnejšo površino, se moramo spet ukvarjati s pojavom širjenja, zaradi katerega prihaja do narečnih diferenciacij, tako da diskontinuiranost področij problema prav nič ne olajša. Paziti moramo, da ločitvi ne bi pripisovali tistega, kar je mogoče pojasniti brez nje.

Prav to napako so zagrešili prvi raziskovalci indoevropsčine (gl. str. 8). Ko so se znašli pred veliko družino jezikov, ki so postali zelo različni drug od drugega, niso pomislili, da bi se to lahko zgodilo še zaradi česa – ne zgolj zaradi zemljepisne razdrobljenosti. Različne jezike si je lažje zamisliti na ločenih krajih, in za površnega opazovalca je v tem nujna in zadostna pojasnitev diferenciacije. A to še ni vse: pojem jezika so povezovali s pojmom narodnosti in z narodnostjo pojasnjevali jezik; tako so si Slovane, Germane, Kelte predstavljali kot roje, ki so zleteli iz istega panja; ta ljudstva naj bi se s selitvami odtrgala od prvotnega debla in naj bi skupno indoevropsčino ponesla na različna ozemlja.

Te zmote so se otrsli šele zelo pozno; šele leta 1877 je Johannes Schmidt z delom *Die Verwandtschaftsverhältnisse der Indogermanen* [Sorodstvene zveze med Indogermani] jezikoslovcem odprl oči in vpeljal teorijo kontinuitete ali valovno teorijo (*Wellen-*

theorie). Postalo je jasno, da je mogoče medsebojne odnose med indoevropskimi jeziki čisto zadovoljivo pojasniti z drobljenjem na kraju samem, ne da bi bilo treba domnevati, da so se razna ljudstva selila s svojih medsebojnih položajev (gl. str. 227); narečne diferenciacije so se lahko zgodile in so se morale zgoditi, še preden so se ljudstva razselila v različne smeri. Tako nam valovna teorija ne omogoča le pravilnejšega pogleda na predzgodovino indoevropščine; osvetljuje nam tudi prvotne zakonitosti vseh diferenciacijskih pojavov in okoliščine, ki urejajo sorodstvo med jeziki.

Valovna teorija je sicer v nasprotju s teorijo selitev, a je nujno ne izključuje. V zgodovini indoevropskih jezikov je najti preštevne primere, ko so se ljudstva s selivijo odtrgala od velike družine, in ta okoliščina je prav gotovo povzročila posebne učinke; le da se ti učinki dodajajo k učinkom diferenciacije, do katerih pride pri sklenjenosti; zelo težko je reči, kakšni so ti učinki, in to nas pripelje nazaj k vprašanju razvoja istega idioma na ločenih ozemljih.

Vzemimo staro angleščino. Od germanskega debla se je odtrgala zaradi selitve. Verjetno je, da ne bi imela sedanje oblike, če bi Saksonci v 5. stoletju ostali na celini. A v čem so bili posebni učinki ločitve? Da bi to dognali, bi se morali najprej vprašati, ali se ta ali ona sprememba ne bi mogla poroditi tudi ob zemljepisni sklenjenosti. Denimo, da bi Angleži zavzeli Jutlandijo namesto britanskih otokov; ali lahko trdimo, da ob hipotezi sklenjenega ozemlja ne bi prišlo do nobenega dejstva, ki jih zdaj pripisujejo popolni ločenosti? Ko pravijo, da naj bi diskontinuiranost angleščini omogočila, da je ohranila stari *þ*, medtem ko je na celotni celini iz tega glasu nastal *d* (npr. angl. *thing* in nem. *Ding*), je, kot da bi trdili, da je v celinski germanščini do posplošitve te spremembe prišlo zaradi zemljepisne sklenjenosti, medtem ko bi se posplošitev sklenjenosti navkljub prav lahko tudi ponesrečila. Napaka kakor vselej prihaja od tega, da osamljeno narečje postavlja v nasprotje s sklenjenimi narečji. V resnici pa ni mogoče dokazati, da bi se taka domnevna angleška kolonija na Jutlandiji nujno okužila z *d*. Videli smo, denimo, da se je na francoskem jezikovnem področju *k* (+ *a*) ohranil v kotu med Pikardijo in Normandijo, medtem ko se je pov-

sod drugod spremenil v šumevec š (*ch*). Zato je pojasnitev z osamitvijo nezadostna in površna. Da bi pojasnili diferenciacijo, se nanjo ni treba nikoli sklicevati; vse, kar lahko naredi osamitev, zna prav tako dobro narediti zemljepisna sklenjenost; če je med tema vrstama pojavov kakšna razlika, je nismo sposobni dognati.

Če pa na sorodna idioma ne gledamo več z negativnega stališča njenega diferenciranja, temveč s pozitivnega vidika njune solidarnosti, tedaj ugotovimo, da se v osami od trenutka ločitve vsakršen odnos tako rekoč pretrga, medtem ko se pri zemljepisni sklenjenosti nekakšna solidarnost ohranja celo med jasno razlikujočimi se krajevnimi idiomi, če jih le povezujejo vmesna narečja.

Če hočemo ocenjevati stopnje sorodnosti med jeziki, moramo zato strogo razlikovati med sklenjenostjo in osamitvijo. Pri osamitvi oba idioma od skupne preteklosti ohranita nekaj potez, ki pričajo o njuni sorodnosti, ker pa se vsak zase neodvisno razvijata, novih značilnosti, ki so vzniknile na eni strani, ni mogoče najti na drugi (z izjemo primerov, kadar so nekatere značilnosti, ki so se porodile po ločitvi, v obeh idiomih po naključju enake). Vsekakor pa je izključeno, da bi se značilnosti prenašale s prevzemom. V odnosu do sorodnih jezikov kaže jezik, ki se je razvijal v zemljepisni diskontinuiteti, v splošnem vrsto potez, ki so značilne edinole zanj, in ko ta jezik tudi sam razpade, različna narečja, ki iz njega izidejo, s skupnimi potezami dokazujejo tesnejše sorodstvo, ki jih povezuje v nasprotju z narečji onega drugega ozemlja. Pravzaprav tvorijo posebno vejo, ki se je ločila od debla.

Čisto drugačni so odnosi med jeziki na sklenjenem ozemlju; njihove skupne poteze niso nujno starejše od tistih, po katerih se razlikujejo; prav v vsakem trenutku lahko namreč inovacija, ki je nastala na kateri koli točki, postane splošna in zajame tudi celotno ozemlje. Ker pa je obseg inovacijskih področij od primera do primera drugačen, imata lahko vrhu tega sosednja idioma tudi kakšno skupno posebnost, ne da bi bila zato posebna skupina v celoti, vsakega izmed njiju pa lahko, kakor dokazujejo indoevropski jeziki, s stičnimi idiomi povezujejo druge značilnosti.

PETI DEL
VPRAŠANJA
RETROSPEKTIVNEGA JEZIKOSLOVJA
SKLEP

PRVO POGlavJE

DVE PERSPEKTIVI
DIAHRONIČNEGA JEZIKOSLOVJA

Medtem ko je v sinhroničnem jezikoslovju možna ena sama perspektiva, perspektiva govorcev, in je zato mogoča tudi ena sama metoda, pa diahronično jezikoslovje zahteva hkrati prospektivno perspektivo, ki se ravna po toku časa, in retrospektivno perspektivo, ki je časovnemu toku nasprotna (gl. str. 104).

Prva perspektiva ustreza resničnemu teku dogodkov; nujno jo uporabljamo, kadar pišemo kakšno poglavje zgodovinskega jezikoslovja, kadar hočemo razviti kakšno snov iz zgodovine jezika. Metoda je zgolj v tem, da nadzorujemo dokumente, ki so nam na voljo. A marsikdaj ta način, kako prakticirati diahronično jezikoslovje, ni zadosten ali pa ga ni mogoče uporabiti.

Da bi lahko zgodovino jezika zares določili v vseh njenih podrobnostih in kakor je potekala v času, bi morali namreč imeti na voljo neskončno zalogo fotografij jezika, posnetih od enega trenutka do drugega. A ta pogoj ni nikoli izpolnjen: romanisti, denimo, imajo to prednost, da poznajo latinščino, izhodišče svojih raziskav, na voljo pa jim je tudi imenitna množica dokumentov iz dolgega niza stoletij, pa vendarle vsak trenutek ugotavljajo, kako velikanske so vrzeli v njihovi dokumentaciji. V tem položaju se moramo odreči prospektivni metodi, neposrednemu dokumentu, in postopek obrniti v nasprotno smer, tako da gremo z retrospekcijo proti časovnemu toku. Pri tem drugem pogledu se v določeno obdobje ne umestimo zato, da bi poskušali dognati, kaj iz kakšne nje-

gove oblike izhaja, temveč da bi dognali, iz katere starejše oblike se je lahko porodila.

Medtem ko je prospekcija navsezadnje le preprosta pripoved in v celoti temelji na kritiki dokumentov, pa retrospekcija zahteva rekonstruktivno metodo, ki temelji na primerjavi. Enemu samemu in osamljenemu znaku ne moremo določiti prvotne oblike, medtem ko je iz dveh različnih znakov, ki pa sta istega izvira, denimo latinskega *pater*, sanskrskega *pitar-* ali iz latinskih osnov *ger-ō* in *gestus*, že mogoče s primerjavo zaslutiti diahronično enoto, ki ju oba povezuje s prototipom, in tega je mogoče rekonstituirati z indukcijo. Več ko je členov, ki jih primerjamo, natančnejše bodo indukcije, in če bomo imeli zadosti podatkov, nas bodo pripeljale do pravih rekonstrukcij.

Enako je z jeziki v celoti. Iz baskovščine ni mogoče priti do nikakršnega sklepa, ker je osamljen jezik in je zato ni mogoče primerjati z nobenim drugim. Iz snopa sorodnih jezikov, kakršni so grščina, latinščina, stara slovanščina itn., pa je bilo mogoče s primerjavo izluščiti prvotne skupne sestavine, ki jih ti jeziki vsebujejo, in rekonstruirati bistveni del indoevropskega jezika, kakršen je bil, preden se je zdiferenciral v prostoru. In to, kar so naredili na veliko za celotno družino, so ponovili v ožjem obsegu – in vsakič z istim postopkom – za vsakega izmed njenih delov povsod, kjer je bilo nujno in mogoče. Tako, denimo, so številni germanski idiomi neposredno izpričani v dokumentih, skupna germanščina, iz katere so ti idiomi izšli, pa nam je znana le posredno z retrospektivno metodo. Tako so jezikoslovci, z večjim ali manjšim uspehom, poskušali dognati tudi prvotno enotnost drugih družin (gl. str. 214).

Z retrospektivno metodo se lahko potemtakem dokopljemo do preteklosti jezika onkraj najstarejših dokumentov. Tako se prospektivna zgodovina latinščine začne šele v 3. ali 4. stoletju pred našim štetjem; rekonstrukcija indoevropščine pa je omogočila, da si lahko predstavljamo, kaj se je dogajalo v času med prvotno enotnostjo in prvimi znanimi latinskimi dokumenti, in šele potem je bilo mogoče skicirati prospektivno podobo tega obdobja.

Glede tega je razvojno jezikoslovje mogoče primerjati z geologijo, ki je tudi zgodovinska znanost; kdaj pa kdaj opisuje stabil-

na stanja (denimo, sedanje stanje Lemanske kotline) in pri tem zamemari, kaj se je lahko dogajalo poprej, a ukvarja se zlasti z dogodki, s preobrazbami, katerih veriženje tvori diahronije. V teoriji si sicer lahko zamislimo prospektivno geologijo, a dejansko in najpogosteje je pogled lahko le retrospektiven; preden začnejo pripovedovati, kaj se je dogajalo na kakšnem koncu zemlje, morajo rekonstituirati verigo dogodkov in dognati, kaj je ta del zemeljske oble pripeljalo v njegovo sedanje stanje.

A razlika med tema perspektivama ni izrazita samo, kar zadeva metodo; celo z didaktičnega stališča ni priporočljivo, da bi ju hkrati uporabljali v isti predstavitvi. Podoba, do katere pridemo s proučevanjem fonetičnih sprememb, denimo, ni ista, če ravnamo tako ali drugače. Če gledamo prospektivno, se sprašujemo, kaj je v francoščini nastalo iz *ē* v klasični latinščini: tedaj bomo videli, kako se enoten glas diverzificira, ko se razvija skozi čas, in porodi več fonemov: prim. *pēdem* → *pye* (*pied*), *vēntum* → *vā* (*vent*), *lēc-tum* – *li* (*lit*), *nēcāre* – *nwaye* (*noyer*) itn.; če pa, narobe, poskušamo retrospektivno dognati, kaj predstavlja odprti francoski *e* v latinščini, bomo ugotovili, da se je v enotni glas steklo več fonemov, ki so bili sprva različni: prim. *tēr* (*terre*) = *tērram*, *verž* (*verge*) = *vīrgam*, *fē* (*fait*) = *factum* itn. Tudi razvoj tvorbenih sestavin bi bilo mogoče prikazati na dva načina, in podobi bi bili prav tako različni; tisto, kar smo na straneh 189 in nasl. povedali o analogičnih tvorbah, to že *a priori* dokazuje. Če, denimo, (retrospektivno) iščemo izvire pripone francoskega deležnika na *-é*, pridemo do latinskega *-ātum*; izviri tega najprej peljejo k latinskim denominativnim glagolom na *-āre*, ti pa v glavnem izhajajo iz ženskih samostalnikov na *-a* (prim. *plantāre* : *planta*, gr. *tīmáō* : *tīmā* itn.); na drugi strani pa končnice *-ātum* ne bi bilo, če ne bi bila živa in produktivna sama indoevropska pripona *-to-* (prim. gr. *klu-tó-s*, lat. *in-clu-tu-s*, sans. *çru-ta-s* itn.); *-ātum* vsebuje še tvorbeno sestavino za tožilnik ednine *-m* (gl. str. 172). Če pa se, narobe, (prospektivno) vprašamo, v katerih francoskih tvorbah je najti prvotno pripono *-to-*, bi lahko omenili ne le razne produktivne ali neproduktivne pripone preteklega deležnika (*aimé* = lat. *amātum*, *fini* = lat. *finītum*, *clos* = lat. *clausum* za **claudtum* itn.), temveč tudi številne druge, denimo *-u*

VPRAŠANJA RETROSPEKTIVNEGA JEZIKOSLOVJA

= lat. *-ūtum* (prim. *cornu* = *cornūtum*), *-tif* (učena pripona) = lat. *-tīvum* (prim. *fugitif* = *fugitivum*, *sensitif*, *négatif* itn.), in množico besed, ki jih ne razstavljamo več, kakor, denimo, *point* = lat. *punctum*, *dé* = lat. *datum*, *chétif* = lat. *captivum* itn.

DRUGO POGlavJE

NAJSTAREJŠI JEZIK IN PROTOTIP

Indoevropsko jezikoslovje ob svojih prvih začetkih ni razumelo pravega namena primerjanja, pa tudi ne pomembnosti rekonstitutivne metode (gl. str. 13). S tem je tudi mogoče pojasniti eno izmed njegovih najbolj presenetljivih napak: pretirano in malone izključno vlogo, ki jo pri primerjanju pripisuje sanskrtu; ker je sanskrt jezik najstarejših dokumentov indoevropščine, so ga povzdignili do veljave prototipa. Eno je, če domnevamo, da so iz indoevropščine izšli sanskrt, grščina, slovanščina, keltščina, italščina itn., nekaj drugega pa je, če enega izmed teh jezikov postavimo na kraj indoevropščine. Ta groba zmeta je imela raznovrstne in globoke posledice. Hipoteze resda niso nikoli izoblikovali tako kategorično, kakor smo jo pravkar izrekli, a v praksi so jo tiho priznavali. Bopp je zapisal, da »ne verjame, da bi bil sanskrt lahko skupni izvir«, kakor da bi bilo domnevo te vrste sploh mogoče postaviti, četudi zgolj pogojno.

To nas napeljuje k vprašanju, kaj naj bi pomenilo, kadar pravijo, da naj bi bil ta ali oni jezik starodavnejši ali starejši od kakšnega drugega. Teoretično je to mogoče razumeti na tri načine:

1. Najprej lahko pomislimo na prvotni izvir, na izhodišče kakšnega jezika; a že najpreprostejši preudarek dokazuje, da ni nobenega jezika, ki bi mu bilo mogoče pripisati starost, saj vsak jezik le nadaljuje tisto, kar so govorili pred njim. Z govorico ni tako kot s človeštvom: njen razvoj je absolutno kontinuiran, zato v njej ni mogoče razločevati generacij, in Gaston Paris se je upravičeno opi-

ral umevanju, ki med jeziki vzpostavlja razmerja predništva in potomstva, kakor da bi med njimi lahko bile prekinitve. V tem smislu potemtakem ni mogoče reči, da bi bil kakšen jezik starejši od drugega.

2. Lahko bi tudi rekli, da so eno jezikovno stanje ujeli prej kakor kakšno drugo: v tem smislu je staroperzijsščina ahemenidskih napisov starejša kakor Firduzijeva perzijsščina. Če gre, kakor v tem posebnem primeru, za idioma, ki sta zagotovo izšla drug iz drugega in ki ju enako dobro poznamo, seveda ni treba še posebej poudarjati, da moramo upoštevati le starejšega. Če pa ta pogoja nista izpolnjena, potem je starost te vrste brez pomena; litovščina, ki je izpričana šele od leta 1540, ni glede tega nič manj dragocena kakor staroslovanščina, zapisana v 10. stoletju, ali celo kakor sanskrt iz *Rigvede*.

3. Beseda »starodaven« lahko naposled pomeni tudi bolj arhaično jezikovno stanje, se pravi stanje, katerega oblike so ostale bližje prvotnemu modelu, ne glede na datum. V tem smislu bi lahko rekli, da je litovščina iz 16. stoletja starodavnejša kakor latinščina iz 3. stoletja pred našim štetjem.

Sanskrtu je potemtakem mogoče pripisati večjo starodavnost kakor drugim jezikom edinole v drugem ali tretjem pomenu; in res je najstarejši v obeh pomenih. Na eni strani velja, da vedske himne po starodavnosti prekašajo najstarejša grška besedila; na drugi strani, in to je še zlasti pomembno, je vsota njegovih arhaičnih potez izdatna v primerjavi s tistim, kar se je ohranilo v drugih jezikih (gl. str. 12).

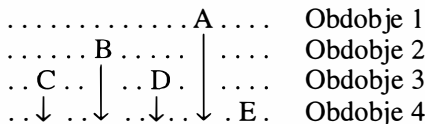
Zaradi te precej zmedene ideje o starodavnosti, po kateri naj bi bil sanskrt nekaj, kar naj bi bilo časovno pred celotno družino, so poznejši jezikoslovci, celo tisti, ki so se otreli umevanja, da naj bi bil jezik prednik, še kar naprej pripisovali prevelik pomen pričevanju, ki ga je mogoče najti v sanskrtu kot stranskem sorodniku.

Adolphe Pictet v delu *Origines indo-européennes* [Indoevropski izviri] (str. 251) sicer izrecno priznava obstoj prvotnega ljudstva, ki je govorilo svoj posebni jezik, a je vseeno še naprej prepričan, da je treba upoštevati zlasti sanskrt in da je njegovo pričevanje vredno več kakor pričevanje več drugih indoevropskih

jezikov skupaj. Ta iluzija je za dolga leta zamračila izjemno pomembna vprašanja, kakršno je vprašanje prvotnih samoglasnikov.

Ta zmeta se je ponavljala tudi na malo in v podrobnostih. Ko so proučevali posamične veje indoevropsčine, so v najstarejšem poznanim idiomu samodejno videli ustrezno in zadostno zastopstvo celotne skupine in se niso potrudili, da bi bolje spoznali skupno prvotno stanje. Niso, denimo, govorili o germanščini, pač pa so brez zadržkov kratko malo navajali gotščino, ker je za nekaj stoletij starejša od drugih germanskih narečij; gotščina je z uzurpacijo postala prototip, vir drugih narečij. Kar zadeva slovanščino, so se opirali izključno na staro cerkveno slovanščino ali staro slovanščino, znano iz 10. stoletja, zato ker druge poznamo le iz mlajših obdobj.

Pravzaprav jezikovni obliki, ki so ju zapisali ob zapovrstnih datumih, le skrajno redko predstavljata isti idiom v dveh trenutkih njegove zgodovine. Najpogosteje sta to narečji, ki nista drugo drugemu jezikovno nadaljevanje. Izjeme potrjujejo pravilo: najimennitnejša so romanski jeziki v odnosu do latinščine: če gremo od francoščine nazaj k latinščini, se res gibljemo po vertikali; ozemlje teh jezikov je po naključju tisto, koder so govorili latinsko, in vsakteri izmed romanskih jezikov je zgolj razvita latinščina. Prav tako smo videli, da je stara perzijsčina Darijevih napisov isto narečje kot srednjeveška perzijsčina. A veliko pogosteje je narobe: pričevanja iz raznih časov pripadajo različnim narečjem iste družine. Tako se nam germanščina po vrsti kaže v Ulfilasovi gotščini, katere nadaljevanja ne poznamo, potem v besedilih stare visoke nemščine, še pozneje v besedilih v anglosaksonščini, staronordijsščini itn.; nobeno izmed teh narečij in nobena skupina pa ne nadaljujeta narečja ali skupine, ki sta izpričana pred njima. To stanje stvari je mogoče prikazati s tole shemo, kjer črke predstavljajo narečja in črtkane črte zapovrstna obdobja:

Jezikoslovje se tega stanja stvari lahko le veseli; drugače bi namreč prvo znano narečje (A) že vnaprej vsebovalo vse, kar bi bilo mogoče izpeljati iz analize naslednjih stanj; zdaj pa lahko poskusimo dognati točko, v kateri vsa ta narečja (A, B, C, D itn.) pridejo skupaj, in se tako dokopljemo do oblike, ki je starejša kakor A, do prototipa X, A pa poslej ni več mogoče zamešati z X.

TRETJE POGLAVJE

REKONSTRUKCIJE

§ 1. Njihova narava in njihov namen

Kakor je za rekonstrukcijo edino sredstvo primerjava, tako tudi recipročno primerjava nima drugega namena, kakor da rabi rekonstrukciji. Ujemanja, ki jih ugotovimo med več oblikami, moramo umestiti v časovno perspektivo in jih prignati do tega, da z njimi obnovimo enotno obliko, drugače je primerjanje jalovo; to smo že večkrat poudarili (str. 12 in nasl., 222). Da bi pojasnili latinsko besedo *medius* ob grški *mésos*, so morali, ne da bi segli nazaj vse do praindoevropsčine, postaviti domnevni starejši člen **methyos*, ki ga je mogoče zgodovinsko povezati z *medius* in *mésos*. A tudi če ne primerjamo besed iz različnih jezikov, temveč soočimo obliki, vzeti iz istega jezika, pridemo do iste ugotovitve: tako latinsko *gerō* in *gestus* napeljujeta k osnovi **ges-*, ki je bil nekdanja skupna obema oblikama.

Mimogrede naj omenimo, da si mora primerjanje, ki zadeva fonetične spremembe, ves čas pomagati z oblikoslovnimi preudarki. Ko proučujem latinski besedi *patior* in *passus*, upoštevam *factus*, *dictus* itn., saj je *passus* tvorba iste narave; prav na temelju oblikoslovnega odnosa med *faciō* in *factus*, *dicō* in *dictus* itn. lahko ugotovim, da je v nekem poprejšnjem času enak odnos veljal med *patior* in **pat-tus*. Če pa je primerjava oblikoslovná, jo moram ravno tako osvetliti s fonetiko: latinsko obliko *meliōrem* je mogoče primerjati z grško *hēdíō*, zato ker fonetično prva izhaja iz **meliosema*, **meliosma*, druga pa iz **hādiaa*, **hādiosaa*, **hādiosma*.

Jezikovno primerjanje potemtakem ni mehanična dejavnost; zahteva, da postavimo skupaj vse podatke, ki so zmožni dati pojasnitev. A vselej mora pripeljati do domneve, ki se opira na tak ali drugačen obrazec in ki naj bi dognala to ali ono iz preteklosti; primerjanje se vselej izteče v rekonstrukcijo oblik.

Ali pa pogled na preteklost meri na to, da bi v popolnosti in konkretno rekonstruirali oblike nekdanjega stanja? Ali pa se, prav narobe, omejuje na abstraktne, delne trditve, ki zadevajo le dele besed, kakor, denimo, na ugotovitev, da latinski *f* v *fūmus* ustreza skupnemu italskemu *p* ali da je bila prva sestavina v grški besedi *álla*, latinsko *aliud*, že v indoevropsčini *a*? Nalogo si prav lahko omeji na to drugo vrsto raziskav; lahko celo rečemo, da je edini cilj njegove analitične metode, da pride do teh delnih ugotovitev. Samo da iz vsote teh osamljenih dejstev lahko pridemo do splošnejših sklepov: iz niza dejstev, analognih latinskemu *fūmus*, lahko, denimo, z gotovostjo doženemo, da je *p* sodil v fonološki sistem skupne italščine; prav tako lahko trdimo, da ima praindoevropsčina v tako imenovani zaimkovni sklanjatvi v ednini srednjega spola končnico *-d*, ki se razlikuje od pridevniške končnice *-m*, zato ker smo to splošno oblikoslovno dejstvo izpeljali iz množice osamljenih ugotovitev (prim. lat. *istud*, *aliud* proti *bonum*, gr. *tó* = **tod*, *álla* = **alld* proti *kalón*, angl. *that* itn.). Gremo lahko še naprej: potem ko smo ponovno razvrstili razna taka dejstva, se lahko lotimo sinteze vseh tistih, ki zadevajo kakšno celostno obliko, in rekonstruiramo celotne besede (denimo indoevropsko besedo **alyod*), pregibalne vzorce itn. Pri tem zberemo v sveženj trditve, ki jih je sicer čisto mogoče obravnavati ločeno; če, denimo, primerjamo razne dele oblike, ki smo jo rekonstruirali v **alyod*, pač vidimo, kolikšna je razlika med *-d*, ki zadeva slovnično vprašanje, in *a-*, ki nima nikakršnega pomena te vrste. Rekonstruirana oblika ni medsebojno povezana celota, temveč vsota fonetičnih preudarkov, ki jo je vsak čas mogoče razstaviti, vsak njen del pa je mogoče vselej spodbiti, saj ostaja odprt za raziskovanje. Obnovljene oblike so zato od nekdanj zvesto odsevale splošne sklepe, s katerimi jih je mogoče podpreti. O indoevropskem izrazu za »konj« so po vrsti domnevali,

da naj bi bil **akvas*, **ak₁vas*, **ek₁vos* in naposled **ek₁wos*; spod-bili niso samo *s* in števila fonemov.

Namen rekonstrukcij potemtakem ni, da bi kakšno obliko obnovili zaradi nje same, kar bi bilo sicer precej smešno, temveč da bi z njimi kristalizirali, zgostili množico sklepov, ki se nam zdijo pravilni glede na rezultate, ki jih v kakšnem trenutku lahko imamo; z eno besedo, z rekonstrukcijami zapisujemo napredek svoje znanosti. Jezikoslovcev ni treba opravičevati za precej bizarno idejo, ki jim jo pripisujejo, da naj bi namreč indoevropsčino obnavljali od glave do pete, kakor da bi jo hoteli uporabljati. Kaj takega jim ne pride na misel niti takrat, kadar se ukvarjajo z zgodovinsko poznanimi jeziki (latinščine jezikoslovno ne proučujemo zato, da bi jo dobro govorili), še toliko manj pa ob osamljenih besedah iz predzgodovinskih jezikov.

Sicer pa celo, če bi bila rekonstrukcija še naprej podrejena reviziji, ne bi mogli brez nje, če hočemo imeti pregled nad celoto jezika, ki ga proučujemo, nad jezikovnim tipom, ki mu jezik pripada. Brez tega orodja ni mogoče razmeroma zlahka prikazati množice splošnih dejstev, tako sinhroničnih kakor diahroničnih. Glavne poteze indoevropsčine v trenutku razsvetlimo s celoto rekonstrukcij: denimo to, da so se pripone tvorile iz nekaterih sestavin (*t*, *s*, *r* itn.) ob izključitvi drugih, da se v zapletenih variacijah v samoglasnikih nemških glagolov (prim. *werden*, *wirst*, *ward*, *wurde*, *worden*) po pravilu skriva ista prvotna premena: *e - o - nič*. Hkrati pa rekonstrukcija v marsičem olajša tudi zgodovino poznejših obdobj: če si ne bi najprej zagotovili rekonstrukcije, bi bilo veliko težje pojasniti spremembe, ki so se zgodile v času od predzgodovinskega obdobja naprej.

§ 2. Stopnja zanesljivosti pri obnavljanju

Nekatere rekonstruirane oblike so popolnoma zanesljive, o drugih je mogoče razpravljati ali pa so očitno vprašljive. Kakor pa smo pravkar videli, je stopnja zanesljivosti celostnih oblik odvisna od relativne zanesljivosti, ki jo lahko pripišemo delnim obnovit-

vam, sestavinam v sintezi. Glede tega dve besedi skoraj nikoli nista v istem položaju; med tako imenitnima indoevropskima oblikama, kakršni sta **esti*, '(on) je', in **didōti*, '(on) da', je razlika; pri drugi namreč samoglasnik v podvojitvi napeljuje k dvomu (prim. sanskrtsko *dadāti* in grško *dídōsi*).

V splošnem za obnovitve menimo, da so manj zanesljive, kakor so zares. Zaupanje nam lahko utrdijo tri dejstva:

Prvo in najpomembnejše smo omenili na str. 52 in nasl.: če imamo besedo, lahko jasno razločimo glasove, ki jo sestavljajo, njihovo število in njihove meje; na str. 67–68 smo videli, kaj si lahko mislimo o ugovorih nekaterih jezikoslovcev, ki se sklanjajo nad fonološkim mikroskopom. V skupini, kakršna je *-sn-*, seveda najdemo bežne ali prehodne glasove; bilo pa bi v nasprotju z jezikoslovjem, če bi jih upoštevali; navadno uho jih ne razloči, zlasti pa se govorni subjekti vselej strinjajo o številu sestavin. Zato lahko rečemo, da je bilo v indoevropski obliki **ek₁wos* le pet različnih razločevalnih sestavin, na katere so morali biti subjekti pozorni.

Drugo dejstvo zadeva sistem teh fonoloških sestavin v vsakem jeziku. Vsak idiom ima na voljo lestvico fonemov, katerih vsota je jasno obmejena (gl. str. 46–47). V indoevropsščini pa se vse sestavine sistema prikazujejo najmanj v kakšnem ducatu z rekonstrukcijo izpričanih oblik, včasih jih je celo na tisoče. Lahko smo torej prepričani, da poznamo vse.

Naposled: da bi poznali glasovne enote jezika, ni nujno, da označimo njihovo pozitivno kvaliteto; obravnavati jih moramo kot razločevalne entitete, za katere je značilno, da se ne morejo zamešati druga z drugo (gl. str. 132). V tem je tako zelo bistvo zadeve, da bi lahko glasovne sestavine idioma, ki ga hočemo obnoviti, zaznamovali kar s številkami ali poljubnimi znamenji. V **ek₁wōs* ni treba določiti absolutne kvalitete *ē*, ni se treba spraševati, ali je bil odprt ali zaprt, ali so ga izgovarjali bolj ali manj spredaj itn.; vse dokler ne bomo našli več vrst *ē*-ja, je vse to brez pomena, če ga le ne zamešamo s katero izmed drugih razločevalnih sestavin jezika (*ā*, *ō*, *ē* itn.). Z drugimi besedami to pomeni, da se prvi fonem v **ek₁wōs* ni razlikoval od drugega v **mēdhyōs*, od tretjega v **āgē* itn. in da bi ga lahko uvrstili v katalog, ne da bi specificirali njego-

vo zvočno naravo, in ga predstavili z njegovo številko na razpredelnici indoevropskih fonemov. Rekonstrukcija **ék₁wōs* potemtakem pomeni, da je bil indoevropski ustreznik latinskega *equos*, sanskrtskega *açva-s* itn. sestavljen iz petih določenih fonemov, vzetih iz fonološke lestvice prvotnega idioma.

V mejah, ki smo jih pravkar začrtali, so potemtakem naše obnovitve popolnoma veljavne.

ČETRTO POGlavJE

PRIČEVANJE JEZIKA
V ANTROPOLOGIJI IN PREDZGODOVINI

§ 1. Jezik in rasa

Jezikoslovec se lahko potemtakem z retrospektivno metodo vrača navzgor po toku stoletij in obnovi jezike, ki so jih govorila ljudstva dosti prej, preden so stopila v zgodovino. Ali pa nas te rekonstrukcije ne bi mogle za povrhu poučiti tudi o teh ljudstvih samih, o njihovi rasi, izviru, njihovih družbenih odnosih, nraveh, institucijah itn.? Z eno besedo, ali jezik lahko pomaga antropologiji, etnografiji, proučevanju predzgodovine? To je zelo splošno razširjeno prepričanje; mislimo pa, da je v tem precej iluzij. Oglejmo si na kratko nekaj vidikov tega splošnega problema.

Najprej rasa: zmotno bi bilo misliti, da je mogoče iz skupnega jezika sklepati na sorodnost, da se jezikovne družine ujemajo z antropološkimi družinami. Resničnost ni tako preprosta. Obstaja, denimo, germanska rasa, katere antropološke značilnosti so zelo očitne: svetli lasje, podolgovata lobanja, visoka rast itn.; skandinavski tip je njena najpopolnejša oblika. Vseeno pa vse skupine, ki govorijo germanske jezike, še zdaleč ne ustrezajo temu opisu; Alemeni ob vznožju Alp so precej drugačnega antropološkega tipa kakor Skandinavci. Pa bi vsaj lahko rekli, da idiom pripada rasi in da ga drugorodna ljudstva govorijo le zato, ker so jim ga vsilili z osvojitvijo? Resda je pogosto, da narodi prevzamejo jezik zmagovalcev ali da jim ga vsilijo, kakor se je zgodilo Galcem po rimski zmagi; a s tem ne moremo vsega pojasniti; celo če bi, denimo, kar

zadeva Germane, domnevali, da so si podjarmili toliko različnih prebivalstev, jih ne bi mogli vseh vsrkati; za kaj takega bi morali vpeljati domnevo o dolgem predzgodovinskem gospostvu in še o drugih okoliščinah, za katere pa ni dokazov.

Zato je videti, da ni med sorodnostjo in jezikovno skupnostjo nikakršnega nujnega odnosa in da ni mogoče sklepati z druge na drugo; v zelo številnih primerih, ko se antropološko in jezikovno pričevanje ne ujemata, zato je ni nujno, da bi ju postavljali drugo proti drugemu ali da bi morali med njima izbirati; vsako ima svojo posebno vrednost.

§ 2. Etnizem

Kaj lahko potemtakem izvemo iz pričevanja jezika? Skupna rasa je lahko sama na sebi zgolj drugotni dejavnik pri skupnem jeziku, nikakor pa ni nujen dejavnik; je pa še druga enotnost, ki je neskončno pomembnejša in edina bistvena in ki jo vzpostavlja družbena vez: rekli ji bomo *etnizem*. Razumimo s tem enoto, ki temelji na mnogoterih religijskih, civilizacijskih, obrambnih itn. odnosih, do katerih lahko pride celo med ljudstvi različnih ras in brez vsakršne politične vezi.

Med etnizmom in jezikom veljati odnos recipročnosti, ki smo ga že ugotovili na str. 32: družbena vez vzpodbuja tvorbo skupnega jezika in nemara skupnemu idiomu vtisne nekatere značilnosti; nasprotno pa skupni jezik delno vzpostavlja etnično enotnost. V splošnem je ta vselej zadosti, da pojasnimo skupnost jezika. Na začetku srednjega veka, denimo, je romanski etnizem brez politične vezi povezoval ljudstva zelo raznovrstnih izvirov. Recipročno se je glede vprašanja etnične enotnosti treba obrniti zlasti na jezik; njegovo pričevanje presega vsa druga. Navedimo tale zgled: v stari Italiji so ob Latincih živeli Etruščani; če poskušamo v upanju, da bomo oboje povezali z istim izvirom, dognati, kaj jim je bilo skupno, se lahko sklicujemo na vse, kar sta nam ti ljudstvi zapustili: spomenike, religiozne obrede, politične institucije itn.; a nikoli ne bomo prišli do trdnega prepričanja, ki ga v trenutku dobimo ob

jeziku: štiri vrstice etruščanščine so zadosti, da nam pokažejo, da je bilo ljudstvo, ki jo je govorilo, absolutno drugačno od etnične skupine, ki je govorila latinsko.

V tem smislu in z nakazanimi omejitvami je torej jezik zgodovinski dokument; dejstvo, da indoevropski jeziki tvorijo družino, nas, denimo, napeljuje k sklepu o prvotnem etnizmu, katerega bolj ali manj neposredni dediči po družbeni filiaciji so vsi narodi, ki danes govorijo te jezike.

§ 3. Jezikovna paleontologija

A če nam skupni jezik dopušča sklepati na družbeno skupnost, ali prek jezika lahko spoznamo naravo tega skupnega etnizma?

Dolgo so bili prepričani, da so jeziki neizčrpen vir dokumentov o ljudstvih, ki jih govorijo, in o njihovi predzgodovini. Adolphe Pictet, eden izmed pionirjev keltskih študij, je zaslovel zlasti s knjigo *Les Origines indo-européennes* [Indoevropski izviri] (1859–1863). Delo je bilo za zgled številnim drugim; a je še zmerom izmed vseh najbolj privlačno. V pričevanjih, ki jih nudijo indoevropski jeziki, hoče Pictet najti temeljne poteze civilizacije prebivalcev, ki jim pravi »Aryâs«, in prepričan je, da lahko dožene najrazličnejše vidike te omike: materialne stvari (orodja, orožja, domače živali), družbeno življenje (so bili nomadsko ali poljedelsko ljudstvo?), družino, upravo; poskuša ugotoviti, kje je bila zibelka teh »Aryâs«, in jo umešča v Baktrijano; proučuje floro in favno dežele, koder naj bi bili živeli. To je najpomembnejši poskus, ki so ga naredili v tej smeri; znanosti, ki se je s tem začela, so dali ime jezikovna paleontologija.

Odtlej so bili v tej smeri še drugi poskusi; eden najnovejših je knjiga Hermanna Hirta (*Die Indogermanen* [Indogermani], 1905–1907).¹ Izhaja iz teorii je J. Schmidta (gl. str. 233) in poskuša določiti

¹ Prim. še: d'Arbois de Jubainville, *Les premiers habitants de l'Europe* [Prvi prebivalci Evrope], 1877; O. Schrader, *Sprachvergleichung und Urgeschichte* [Jezikovna primerjava in prazgodovina]; isti, *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde* [Stvarni leksikon indogermanskega starinoslovja] (obe deli malo

področje, koder so prebivali Indoevropejci; a tudi pomoč jezikovne paleontologije mu ni odveč: dejstva iz besedišča mu dokazujejo, da so bili Indoevropejci poljedelci, in noče jih umestiti v južno Rusijo, saj naj bi bila ustrežnejša za nomadsko življenje; pogostost drevesnih imen, zlasti pa imen za nekatere sokove (smreka, breza, bukev, hrast), ga napeljuje k misli, da je bila njihova dežela poraščena z gozdovi in da je ležala med Harzem in Vistulo, natančneje v pokrajini Brandeburg in okoli Berlina. Naj še omenimo, da so še pred Pictetom Adalbert Kuhn in drugi uporabljali jezikoslovje, da so rekonstruirali mitologijo in religijo Indoevropejcev.

Zdi pa se, da od jezika ni mogoče zahtevati podatkov te vrste, in to, da jih ne more priskrbeti, po našem izhaja iz tehle vzrokov:

Najprej iz nezanesljivosti etimologije; počasi smo doumeli, kako redke so besede, katerih izvir je trdno dokazan, in postali smo previdnejši. Tole je primer nekdanje neustrašnosti: vzeli so besedi *servus* in *servāre* in ju zbližali – nemara neutemeljeno; potem so prvi besedi določili pomen 'varuh' in iz tega sklepali, da je bil suženj sprva varuh hiše. Ni pa mogoče trditi niti tega, da naj bi *servāre* najprej pomenilo 'varovati'. A to še ni vse: pomeni besed se razvijajo: pomen besede se pogosto spremeni hkrati, ko ljudstvo zamenja prebivališče. Če v jeziku kakšne besede ni bilo, so mislili, da lahko v tem vidijo dokaz, da prvotna civilizacija ni poznala stvari, ki jo beseda pomeni; to je zmotno. Tako v azijskih jezikih ni besede za 'orati'; a to ne pomeni, da na začetkih tega opravila niso poznali: prav tako so lahko oranje opustili ali pa so ga opravljali z drugimi postopki, ki so jih označevali z drugimi besedami.

Možnost izposojanja je tretji dejavnik, ki zmanjšuje zanesljivost. Jezik lahko prevzame besedo šele pozneje, hkrati ko se stvar udomači med ljudstvom, ki besedo govori; tako je postala konoplja zelo pozno znana v sredozemski kotlini, še pozneje v deželah na severu; izraz za konopljo je vsakokrat prišel skupaj z rastlino. Pogosto zaradi pomanjkanja zunajjezikovnih podatkov ni mogoče

---

pred Hirtovim); S. Feist, *Europa im Lichte der Vorgeschichte* [Evropa v luči prazgodovine], 1910.

ugotoviti, ali navzočnost iste besede v več jezikih prihaja iz izposoje ali pa dokazuje skupno prvotno izročilo.

To ne pomeni, da ne bi mogli brez zadržkov izluščiti nekaterih splošnih potez in celo nekaterih natančnih podatkov: tako je veliko skupnih izrazov, ki se nanašajo na sorodstvo, in prenesli so se z veliko izrazitostjo; omogočajo nam trditi, da je bila družina pri Indoevropcih kompleksna in natančno urejena institucija: njihov jezik namreč na tem področju pozna razločke, ki jih mi ne moremo izraziti. Pri Homerju *eináteres* pomeni 'sestre v svaštvu' v smislu 'žene več bratov', *galóōi* pa 'sestri v svaštvu' v pomenu 'žena in moževa sestra druga drugi'; latinsko *ianitricēs* tako po obliki kakor po pomenu ustreza *eináteres*. Podobno ima 'brat v svaštvu, sestrin mož' drugačno ime kakor 'bratje v svaštvu, soprogi več sestra drug drugemu'. Tu potemtakem lahko doženemo pretanjeno podrobnost, a v splošnem moramo biti zadovoljni s splošnimi podatki. Enako je pri živalih: za pomembne vrste, kakršna je govedo, se lahko zanesemo na ujemanje grškega *boûs*, nem. *Kuh*, sanskrtskega *gau-s* itn. in lahko za indoevropsčino obnovimo **g₂ou-s*, za povrhu pa ima tudi pregibanje v vseh jezikih enake značilnosti, kar ne bi bilo mogoče, če bi šlo za besedo, ki so si jo pozneje izposodili iz kakšnega drugega jezika.

Naj nam bo tukaj dovoljeno z nekaj več podrobnosti dodati še eno oblikoslovno dejstvo, ki ima to dvojno značilnost, da se omejuje na določeno področje in da zadeva družbeno organizacijo.

Ob vsem, kar so jezikoslovci povedali o povezavi *dominus* z *domus*, še niso čisto zadovoljni, saj je kar najbolj nenavadno, da se drugotne izpeljanke tvorijo s pripono *-no-*; nikoli nismo naleteli na tvorbo, kakršna bi bila v grščini **oiko-no-s* ali **oike-no-s* iz *oikos* ali pa v sanskrtu **açva-na-* iz *açva-*. A prav ta redkost daje priponi v *dominus* njeno vrednost in izrazitost. Več germanskih besed nam lahko tu, menimo, bistveno pomaga:

1. **þeuda-na-z*, 'vodja **þeudo*, kralj', got. *þiudans*, starosaskonsko *thiodan* (**þeudo*, got. *þiuda* = v oskovskem *touto*, 'ljudstvo').

2. **druχti-na-z* (delno spremenjeno v **druχtī-na-z*) 'vodja **druχ-ti-z*, vojske', od koder krščanski izraz za 'Gospod, se pravi

Bog', staronordijsko *Dróttinn*, anglosaksonsko *dryhten*, oba s končnico *-ina-z*.

3. **kindi-na-z*, 'vodja **kindi-z* = lat. *gens*'. Ker je glavar *gens* glede na glavarja **þeudō* podkralj, Ulfilas ta germanski izraz *kindins* (ki se je sicer popolnoma izgubil) uporablja za označevanje rimskega upravitelja province, saj je bil cesarjev legat po germanskih predstavah isto kot glavar klana glede na *þiudans*; z zgodovinskega stališča je seveda ta povezava kar se da zanimiva, ni pa dvoma, da beseda *kindins*, ki je rimski ureditvi tuja, dokazuje, da je bilo različno germansko prebivalstvo razdeljeno na *kindi-z*.

V germanščini se potemtakem drugotna pripona *-no-* pritakne poljubni temi in tvori pomen 'vodja, glavar take in take skupnosti'. Zdaj moramo samo še ugotoviti, da latinsko *tribūnus* dobesedno pomeni 'vodja *tribus*' prav tako kot *þiudans* 'vodja *þiuda*' in da naposled *domi-nus* pomeni 'vodja *domus*', ki je najmanjša enota *touta* = *þiuda*. *Dominus* se nam s svojo enkratno pripono zdi malone neizpodbiten dokaz, da italški in germanski etnizem nista povezana le v jezikovno skupnost, temveč sta imela tudi skupne institucije.

A še enkrat moramo opozoriti, da zbliževanja med jeziki le redkokdaj prinesejo tako izrazita napotila.

§ 4. Jezikovni tip in mentaliteta družbene skupine

Če jezik že ne ponuja veliko natančnih in avtentičnih podatkov o nraveh in institucijah ljudstva, ki ga uporablja, ali pa lahko z njim vsaj opredelimo mentalni tip družbene skupine, ki ga govori? Precej splošno je sprejeto mnenje, da jezik odseva psihološko naravo naroda: a ta pogled izpodbija zelo resen ugovor: ni nujno, da bi jezikovni postopek določali psihični vzroki.

Semitski jeziki odnos med določujočim samostalnikom in določenim samostalnikom (npr. fr. »*la parole de Dieu*«, 'božja beseda') izražajo s preprosto vzporedno stavo, ki resda zahteva posebno obliko, imenovano »skonstruirano stanje«, za določeni samostalnik, ki stoji pred določilnikom. Tako je *dābar* v hebrejščini

'beseda', 'elōhīm' pa 'bog': *d̄bar*, 'elohim pomeni 'božja beseda'. Ali lahko rečemo, da ta skladijski vzorec razodeva kakšno potezo semitske mentalitete? Trditev bi bila presneto pogumna, saj je stara francoščina redno uporabljala analogno sestavo: prim. *le cor Roland, les quatre fils Aymon* itn. A ta postopek se je v praromanščini porodil po čistem naključju, ki je prav toliko oblikoslovno, kolikor je fonetično: zaradi skrajne redukcije sklonov, ki je jeziku vsilila to novo konstrukcijo. Zakaj naj ne bi analogno naključje potisnilo prasemitsčine na isto pot? Tako skladijsko dejstvo, ki je videti ena izmed neizbrisnih mentalitetnih potez, ne daje nikakršnega zanesljivega napotka o semitski mentaliteti.

Še en zgled: prvotna indoevropsščina ni poznala tvorjenk, v katerih bi bila prva sestavina glagolska. Nemščina take tvorjenke ima (prim. *Bethaus, Springbrunnen* itn.), toda ali naj bi zato domnevali, da so Germani v nekem trenutku preobrazili miselni način, ki so ga podedovali od prednikov? Videli smo že, da se je ta inovacija zgodila po naključju, ki ni le materialno, temveč je celo negativno: zaradi izpada *a* v *betahūs* (gl. str. 158). Vse se je zgodilo zunaj duha na področju glasovnih sprememb, te pa misli kaj hitro naložijo absoluten jarem in jo prisilijo, da stopi na posebno pot, ki ji jo odpira materialno stanje znakov. V tem mnenju nas potrjuje množica opažanj iste vrste; psihološke značilnosti jezikovne skupine imajo le majhno težo ob dejstvu, kakršno je izpad kakšnega samoglasnika ali sprememba v naglasu, in ob številnih podobnih stvareh, ki so vsak trenutek sposobne, da zrevolucionirajo odnos med znakom in idejo v tej ali oni jezikovni obliki.

Nikoli ni brez koristi, da določimo slovnični tip pri jezikih (naj so zgodovinsko poznani ali rekonstruirani) in da jih razvrstimo glede na postopke, ki jih uporabljajo, da izrazijo misel; a iz teh določitev in razvrstitev ni mogoče nič zanesljivega sklepati o tistem, kar je zunaj jezikovnega področja v pravem pomenu.

¹ Znak ' zaznamuje *alef*, tj. glotalni zapornik, ki ustreza mehkeemu pridihi (*spiritus lenis*) v grščini.

PETO POGlavJE

JEZIKOVNE DRUŽINE IN JEZIKOVNI TIPI¹

Videli smo, da jezik ni neposredno odvisen od duha govorcev; naj za konec poudarimo eno izmed posledic tega načela: nobena jezikovna skupina ne pripada po pravilu in enkrat za vselej istemu jezikovnemu tipu.

Kdor se sprašuje, kateremu tipu pripada kakšna jezikovna skupina, pozablja, da se jeziki razvijajo; tako vprašanje izhaja iz domneve, da naj bi bilo v tem razvoju nekaj stabilnega. V imenu česa pa naj bi vsiljevali omejitve dejavnosti, ki ne pozna nikakršnih meja?

Ko govorijo o značilnostih kakšne družine, resda pogosto mislijo bolj na značilnosti prvotnega idioma, in to ni nerešljiv problem, saj gre za določen jezik in za določen čas. A brž ko bi domnevali, da obstajajo stalne poteze, ki jim ne čas ne prostor nič ne moreta, bi zašli v nasprotje s temeljnimi načeli razvojnega jezikoslovja. Nobena značilnost ni stalna po pravilu; ohranja se le po naključju.

Vzemimo, na primer, indoevropsko družino; poznamo razločevalne značilnosti jezika, iz katerega je izšla; glasovni sistem je zelo trezen; nobenih zapletenih soglasniških skupin, nobenih dvojnih soglasnikov; samoglasniki so enolični, omogočajo pa igro skrajno pravilnih in globoko slovničnih premen (gl. str. 175, 246);

---

¹ Četudi to poglavje ne obravnava retrospektivnega jezikoslovja, ga umeščamo semka j, saj lahko rabi za sklep celotnemu delu. (*Urednika*)

tonemski naglas, ki se v načelu lahko umesti na kateri koli zlog v besedi in potemtakem prispeva k igri slovničnih nasprotij; kvantitativni ritem, ki temelji izključno na nasprotju med dolgimi in kratkimi zlogi; velika lahkota pri tvorbi zloženek, sestavljenk in izpeljank; samostalniško in glagolsko pregibanje je zelo bogato; beseda, ki se pregiba, svoja določila nosi v sebi in je v stavku avtonomna, zato velika svoboda v konstrukciji in redkost slovničnih besed z določevalno ali relacijsko vrednostjo (glagolske predpone, predlogi itn.).

Zlahka pa vidimo, da se nobena izmed teh značilnosti ni scela ohranila v raznih indoevropskih jezikih, da marsikatere (denimo vloge kvantitativnega ritma in tonemskega naglasa) ni več v nobenem jeziku, da se je pri nekaterih jezikih prvotni videz indoevropščine celo tako zelo spremenil, da daje misliti na popolnoma drugačen jezikovni tip, tako, denimo, pri angleščini, armenščini, irščini itn.

Bolj upravičeno bi bilo govoriti o preobrazbah, ki so bolj ali manj skupne raznim jezikom v družini. Tako je progresivno pešanje pregibalnega načina, ki smo ga pravkar omenili, v indoevropskih jezikih splošno, četudi je glede tega med njimi najti občutne razlike: slovanščina se je najbolje upirala, medtem ko je angleščina pregibanje malone izničila. Narobe pa se je prav tako precej na splošno uveljavil bolj ali manj utrjen stavčni red, analitični izrazni postopki pa so pretežno nadomestili sintetične postopke (sklonske vrednosti izražajo predlogi (gl. str. 202), glagolske oblike se sestavljajo s pomožnimi glagoli itn.).

Videli smo, da se lahko zgodi, da poteze iz prototipa ni več najti v tem ali onem izmed izpeljanih jezikov: velja pa tudi narobe. Neredko celo ugotavljamo, da so poteze, ki so skupne vsem predstavnikom kakšne družine, prvotnemu idiomu tuje; tako je s samoglasniškim sozvočjem (to je nekakšno prilikovanje zvena vseh samoglasnikov v priponah besede zadnjemu samoglasniku v osnovni sestavini). Na ta pojav naletimo v uralo-altajskih jezikih, obširni jezikovni skupini, ki jo govorijo v Evropi in Aziji od Finske do Mandžurije; a ta zanimiva značilnost je po vsej verjetnosti nastala s poznejšim razvojem; to bi bila potemtakem skupna poteza, ki

pa ne bi bila izvirna, tako da se nanjo ni mogoče sklicevati nič bolj kakor na njihovo aglutinacijsko naravo, če bi hoteli dokazati (sicer zelo negotovi) skupni izvir teh jezikov. Prav tako so ugotovili, da kitajščina ni bila od nekdanj enozložna.

Ko semitske jezike primerjamo z rekonstruiranim prasemitskim jezikom, nas že na prvi pogled preseneti, kako so se nekatere značilnosti ohranile; semitska družina bolj kakor vse druge vzbuja iluzijo, da obstaja nespremenljiv in stalen tip, ki je neločljivo povezan z družino. Spoznati ga je mogoče po tehle potezah, izmed katerih je marsikatera v izrazitem nasprotju s potezami indoevropsčine: malone popolna odsotnost zloženk in sestavljenk, omejena raba izpeljave; nerazvito pregibanje (to sicer velja bolj za prasemitsčino kakor za izpeljane jezike), zato besedni red uravnavajo stroga pravila. Najbolj opazna poteza zadeva sestavo korenov (gl. str. 209); po pravilu so iz treh soglasnikov (na primer *q-ṭ-l*, 'ubiti'), ki se ohranjajo v vseh oblikah istega idioma (prim. hebrejsko *qāṭal*, *qāṭlā*, *qṭōl*, *qṭl* itn.) in tudi od idioma do idioma (prim. arabsko *qatala*, *qutla* itn.). Z drugimi besedami, soglasniki izražajo »konkretni pomen« besed, njihovo besedoslovno vrednost, medtem ko samoglasniki, res še z nekaterimi predponami in priponami, z igro premen zaznamujejo izključno slovnične vrednosti (na primer hebrejsko *qāṭal*, 'ubil je', *qṭōl*, 'ubiti', s pripono *qṭāl-u*, 'ubili so', s predpono *ji-qṭōl*, 'ubil bo', z obema *ji-qṭl-ū*, 'ubili bodo', itn.).

Ta dejstva seveda upoštevamo – a trditve, ki so jih vzbudila, nas ne morejo omajati, zato moramo vztrajati pri svojem načelu: ni nespremenljivih značilnosti; stalnost je učinek naključja; če se kakšna značilnost v času ohranja, lahko s časom prav tako tudi izgine. Če ostanemo pri semitsčini, lahko ugotovimo, da »zakon« treh soglasnikov ni tako zelo značilen za to družino, saj tudi pri drugih naletimo na popolnoma analogne pojave. Tudi v indoevropsčini soglasnike korenov uravnavajo natančni zakoni; nikoli, denimo, nimajo dveh glasov iz niza *i*, *u*, *r*, *l*, *m*, *n* po *e*; koren, kakršen bi bil **serl*, ni mogoč; itn. Podobno velja za igro samoglasnikov v semitsčini, ta je še tesneje določena; v indoevropsčini je ta igra prav tako natančna, četudi manj bogata; nasprotja, kakršna so v hebrejščini *daḅar*, 'beseda', *dbār-īm*, 'besede', *dibrē-hem*, 'nji-

hove besede', spominjajo na nasprotja v nemščini *Gast : Gäste, fließen : floss* itn. Nastanek slovničnega postopka je v obeh primerih isti. To so čisto fonetične preobrazbe, nastale s slepim razvojem; a duh je zgrabil premene, ki so iz razvoja izšle, povezal z njimi slovnične vrednosti in po analogiji razširil vzorce, ki jih je ponudilo naključje fonetičnega razvoja. Tudi nespremenljivost treh soglasnikov v semitsščini je zgolj približna in ni v njej nič absolutnega. O tem bi lahko bili prepričani že *a priori*; a dejstva potrjujejo to pričakovanje: v hebrejščini, denimo, koren *'anāš-īm*, 'ljudje', resda vsebuje tri pričakovane soglasnike, a zato sta v njegovi ednini *'iš* zgolj dva; nastala je s fonetično redukcijo iz starejše oblike, ki je res imela tri soglasnike. Sicer pa celo, če to domnevno nespremenljivost priznamo, ali moramo v njej videti značilnost, ki je neločljivo povezana s korenem? Ne; semitski jeziki so pač kratko malo doživeli manj fonetičnih sprememb kakor številni drugi jeziki in soglasniki so se v tej skupini ohranili bolje kakor drugod. To je potemtakem razvojni, fonetični pojav, ne pa slovnični ali celo stalni. Če razglasimo, da so koreni nespremenljivi, s tem samo povemo, da v njih ni prišlo do fonetičnih sprememb, nič več; ni pa mogoče priseči, da do teh sprememb ne bo nikoli prišlo. Na splošno rečeno: vse, kar je čas naredil, lahko čas tudi razdere ali spremeni.

Priznavamo sicer, da je Schleicher storil nasilje nad stvarnostjo, ko je menil, da je jezik nekaj organskega, kar v sebi nosi svoj razvojni zakon, vseeno pa bi radi še naprej in nevede iz jezika delali nekaj organskega v drugem smislu, ko menimo, da »genij«
rase ali etnične skupine jezik nenehno potiska v vnaprej določene kolesnice.

Iz posegov, ki smo jih pravkar naredili na mejna področja naše znanosti, lahko povzamemo vseskozi negativen nauk, ki pa je toliko zanimivejši, ker se ujema s temeljno idejo teh predavanj: *edini in resnični predmet jezikoslovja je jezik, ki ga proučujemo v njem samem in zaradi njega samega.*

SAUSSURJEV USTVARJALNI MOLK

(Spremna beseda)

Pred osemdesetimi leti, leta 1916, so učenci velikega švicarskega jezikoslovca Ferdinanda de Saussurja tri leta po učiteljevi smrti na podlagi svojih zapiskov izdali Cours de linguistique générale¹, knjigo, ki iz današnje perspektive – popolnoma upravičeno – velja za prvo in morda tudi najpomembnejše delo strukturalnega jezikoslovja. V zadnjih osemdesetih letih se je jezikoslovno prizorišče, nedvomno tudi pod močnim vplivom Saussurjevega dela, večkrat pomembno spremenilo.

Ker so Predavanja izšla v času, ko je prva svetovna vojna z vso močjo besnela po evropskih bojiščih, ni prav nič nenavadno, da je delo ženevskega jezikoslovca na začetku zbudilo pozornost zgolj med njegovimi neposrednimi nasledniki in častilci, jezikoslovci pa so se – če so se za Predavanja sploh menili – odzivali zvečine odklonilno in s tem kazali, da so temeljna Saussurjeva izhodišča ostala nerazumljena.² Ko so člani Praškega lingvističnega krožka leta 1928 na prvem mednarodnem jezikoslovnem kongresu na

---

¹ F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Payot, Pariz–Lausanne, 1916; obstajajo številne poznejše izdaje in prevodi v vse svetovne in številne druge jezike.

² Zgled takega ravnanja je analiza Saussurjevega razlikovanja med *langue* in *parole* v knjigi znamenitega danskega jezikoslovca O. Jespersena *Mankind, Nation and Individual from a Linguistic Point of View*, George Allen & Unwin, London, 1922.

Nizozemskem predstavili znamenite »Haaške teze«³ in v njih eksplícitno prevzeli najpomembnejša Ženevčanova stališča (na nekaterih mestih so jih hkrati tudi razširili), je Saussurjevo delo začelo stopati v zgodovino znanosti o jeziku kot eden izmed temeljnih kamnov njene moderne dvajsetstoletne stavbe.

*To, da so se jezikoslovci z druge strani Oceana, še zlasti v Združenih državah Amerike, v dvajsetih in tridesetih letih vsaj na ravni globalnega pogleda na jezikovni fenomen napotili v isto smer kot Saussure⁴, začetek delovanja (spet v času, ko se je svet ukvarjal s kataklizmo, tokrat druge svetovne vojne) Louisa Hjemsleva, ki je najtemeljiteje premislil vse posledice novega pogleda učitelja iz Ženeve⁵, in, nazadnje, neutrudno delovanje članov Praškega lingvističnega krožka – vse to je vsekakor veliko pripomoglo, da je Saussurjeva teorija prišla v zavest in spoznanje in komunikacijske tokove jezikoslovne znanstvene skupnosti. Nedvomno pa je k njegovi promociji na širši ravnini največ pripomoglo srečanje enega izmed prvakov Praškega lingvističnega krožka Romana Jakobsona s francoskim antropologom Claudom Lévi-Straussom leta 1941 v New Yorku, kjer sta se oba znašla na begu pred nacizmom. Tedaj je namreč Lévi-Strauss od Jakobsona prevzel v temelju saussurjevski koncept strukture kot učinkovito pojasnjevalno orodje na področju človeških fenomenov in humanističnih in družbenih znanosti: tako se je »rodil« *strukturalizem, Saussure pa velja, četudi ex post, za njegovega najzgodnejšega teoretika.**

Po drugi svetovni vojni je tako lingvistika prav v saussurjevskih

---

³ Teze so objavili v prvi številki časopisa Praškega lingvističnega krožka *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, I, 1929, str. 5–29.

⁴ To velja za oba velika učenca utemeljitelja specifične ameriške lingvistike Franza Boasa, namreč za Edwarda Sapira in – morda še bolj – za Leonarda Bloomfielda, pa čeprav se njuno delo med seboj razlikuje. Pri tem ne smemo pozabiti, da je bil Bloomfield eden redkih jezikoslovcev zunaj kroga neposrednih Saussurjevih naslednikov, ki je že zelo zgodaj napisal izjemno ugodno oceno Ženevčanove posthumno izdane knjige. Objavil jo je že leta 1924 v *Modern Language Journal*, VIII, 1924, str. 317–319.

⁵ L. Hjemslev, *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse*, Akademisk Forlag, København, 1943.

formulacijah tako v Evropi kot v Združenih državah Amerike lahko začela prevzemati vlogo znanosti prevajalke, ki je drugim znanostim dolgo časa dajala na voljo relevantne raziskovalne modele in celo epistemološke koncepte; njenega zgodovinskega primata pri oblikovanju strukturalizma ne bi nihče niti poskusil spodbijati.

Hkrati z razmahom strukturalistično usmerjene znanosti o jeziku, ki se je vsa – implicitno, najpogosteje pa eksplicitno – sklicevala na Saussurja, se je začelo še nekaj drugih, v glavnem pričakovanih procesov. Na eni strani so ideje, ki so se še pred desetimi leti zdele nove (včasih celo revolucionarno subverzivne), v petdesetih letih našega stoletja našle prostor tako rekoč na vseh univerzah in v akademskih okoljih in dobile nekakšno umirjeno avreolo nedotakljivosti. Na drugi strani pa so te ideje – široko sprejete tako med znanstveniki, ki so se ukvarjali z jezikom, kot med tistimi, katerih predmet so bile druge humanistične in družbene znanosti – pogosto ponavljali (ob tem so jih doletele tudi razne simplifikacije), še več, v številnih novih raziskovanjih in širjenjih so se transformirale. In, nazadnje, so seveda povzročile odpor tako pri tistih, ki jih na začetku niso mogli sprejeti, in – kar je bilo za premene jezikoslovne teorije bolj pomembno – pri tistih, ki so se izobraževali prav pri njih, pa so zdaj odkrivali njihove pomanjkljivosti in šibke točke: obe skupini (še zlasti pa druga), na začetku relativno maloštevilni glede na glavno strukturalistično lingvistično smer, sta začeli počasi vse bolj jasno in odločno nastopati na jezikoslovnem prizorišču. Vse to je povzročilo, da so Saussurjeve domneve in njegova iskanja začele med nasledniki njegovega nauka vse bolj dobivati naravo aksioma, njegove teorije, velikokrat zvedene na nekaj temeljnih potez, ki so bile skupni imenovalci vseh strukturalističnih teženj, pa ni znotraj jezikoslovnega strukturalizma v glavnem nihče več ustvarjalno na novo raziskoval. Z drugimi besedami, Saussure je postal klasik jezikoslovja z vsemi pozitivnimi in negativnimi posledicami, ki iz tega izhajajo.

Področje znanosti o jeziku je vnovič doživelo pomembne spremembe, ko se je znotraj njega začela razvijati transformativna gramatika Noama Chomskega. Chomsky resda ni postavil pod vprašaj temeljnih postavk saussurovskega jezikoslovja, ker je – četudi sam včasih trdi prav nasprotno – pravi predstavnik strukturalizma v

znanosti o jeziku⁶, le da je fokus raziskovanja prestavil z jezikovnega sistema na zmožnost človekovega uma, kar je povzročilo tako na teoretski kot na praktični ravni številne premike, ki so bili včasih celo bistveni. Ti premiki so spodbudili cel niz sprememb na jezikoslovnem prizorišču, sprememb, ki so nastale tako iz sprejemanja kot zavračanja sicer zelo propulzivne in v nekem obdobju zelo razširjene transformacijsko-generativne teorije. Tako je zadnjih trideset let jezikoslovje – posredno ali neposredno pod vplivom nauka Noama Chomskega, včasih pa tudi neodvisno od njega – prehajalo skozi psiholingvistične, sociolingvistične, semiološke, kibernetične, logiške, matematično-algebrajske, pragmatično-jezikoslovne ali kognitivno-psihološke faze in je hkrati širilo področja svojega raziskovanja in različno razumelo njihove temeljne predmete.

Četudi je večina teh sodobnih pogledov na jezik vsaj v nekem času težila k temu, da »nadomesti« vso jezikoslovno teorijo in tako preraste v splošno jezikoslovje, se jim to ni posrečilo, res pa je vsak med njimi pustil sled v konstituciji jezikoslovnega znanstvenega področja. Tako se je saussurovski vir modernega jezikoslovja v umevanju sodobne znanosti o jeziku vse bolj spreminjal v zgodovino, vse manj pa je deloval kot ustvarjalni dejavnik v dialogu, v katerem se oblikujejo epistemološke predpostavke znanstvenega spoznanja jezikovnega fenomena. Preprosto rečeno: danes si prav lahko zamislimo (in tudi zares si zamišljajo), da jezikoslovec generativno-transformacijske, pragmatično-jezikoslovne ali formalnologiške usmeritve sploh ne prebere Saussurjevih Predavanj, svojo vednost o njem in o postavkah, ki jih razvija v svojem delu, pa zvede tako rekoč na podatke iz enciklopedičnega gesla.

Vprašanje je, ali zasluži tako usodo knjiga, ki so jo cele zelo pomembne generacije jezikoslovcev uporabljale kot nekakšno sveto pismo, kot temeljno besedilo, na katerem so utemeljevale svoje teoretske pistolovščine na področju znanosti o jeziku. To vprašanje (ki

---

⁶ O razmerju teorije Chomskega do strukturalnega jezikoslovja zelo pertinentno govori R. Bugarski v knjigi *Lingvistika o čoveku*, Prosveta, Beograd, 1983, 2. izd., str. 102 in nasl.

ne sme a priori vsebovati nobenega od dveh možnih odgovorov, saj se prav tako sklicuje na Ženevčanovo nesporno velikansko vlogo pri konstituiranju strukturalnega jezikoslovja kot na dejstvo, da se je prizorišče jezikoslovnih raziskav v zadnjih osemdesetih letih radikalno preoblikovalo) pravzaprav lahko formuliramo kot dve med seboj povezani, a v temelju neodvisni vprašanji. Prvo vprašanje je, ali so Predavanja »do konca« prebrana knjiga, ki lahko zares zanima samo še zgodovinarje znanosti o jeziku; drugo vprašanje pa je – in to vprašanje sega čez meje Saussurovega teksta –, ali je prostor saussurovskega jezikoslovja zares »izrabljen« prostor, v katerem so do konca izkoriščeni njegovi spoznavni potenciali. Iskanje odgovora na tako postavljeni vprašanji ni lahka naloga, lotimo pa se ga lahko, tako se zdi, samo tako, da se vrnemo k delu Ferdinanda de Saussurja.

Raziskovanje Ženevčanovega opusa, v katerem so Predavanja iz splošnega jezikoslovja nedvomno vrh, se odpira skozi nekakšen, četudi navidezen, paradoks: ker so namreč Predavanja, kakor smo že povedali, izšla po Saussurjevi smrti, in sicer na podlagi zapiskov njegovih študentov, ne pa na podlagi avtorjevega rokopisa, moramo – da bi bolje razumeli jezikoslovno teorijo, ki jo vsebujejo – pregledati podatke o Saussurjevem življenju. Morebitno nenavadnost te trditve zagotovo poudarja tudi to, da je bilo življenje ženevskega učitelja (v nasprotju z biografijama Jakobsona ali Trubeckoja) na faktografski ravni pravzaprav nezanimivo.⁷

Ferdinand de Saussure se je rodil leta 1857 v Ženevi; v skladu z družinsko tradicijo je bilo določeno, da se bo ukvarjal z naravnimi znanostmi (praded Horace Bénédict je bil fizik, geolog in strokovnjak na področju meteorologije, ded Nicolas Théodor –

⁷ Temeljne podatke o Saussurjevem življenju je mogoče najti v vseh malo obsežnejših zgodovinah modernega jezikoslovja ali v uvodih in spremnih besedah v kritične izdaje *Predavanj* (pozneje jih bomo navedli), pa seveda tudi v številnih delih, člankih in monografijah, med katerimi je še zlasti treba omeniti: G. Mounin, *Ferdinand de Saussure*, Seghers, Pariz, 1968; J. Culler, *Saussure*, William Collins & Co, Glasgow, 1976; D. Škiljan, »Ferdinand de Saussure – ustvarjalec brez dela«, *Teka*, 3, 1973, str. 631–658.

kemik, biolog in eden od začetnikov eksperimentalne fiziologije; oče Henri – entomolog); po neuspešnih začetkih študija fizike in kemije v rodnem mestu je mladenič, ki je že v srednješolskih klopek pokazal izredno zanimanje za jezike, še zlasti klasične, leta 1876 odšel v Leipzig, kjer je poslušal najboljše jezikoslovce tistega časa – mladoslavničarje⁸ – in se učil številnih indoevropskih jezikov. S triindvajsetimi leti, leta 1880, je končal študij z imenitnim zagovorom doktorske disertacije o rabi absolutnega genitiva v sanskritu. Toda že med študijem je objavil delo o prvotnem samoglasniškem sistemu v indoevropskem prajeziku⁹; to delo, v katerem je z abstraktno rekonstrukcijo predvidel obstoj indoevropskih samoglasnikov – obstoj je štirideset let pozneje potrdil Bedřih Hrozný, ko je dešifriral hetitščino –, mu je prineslo zgodnjo slavo.

Slavi navkljub in navkljub temu, da je bil Saussure zagotovo eden od najbolj nadarjenih učencev mladoslavničarjev, se v Nemčiji očitno ni dobro počutil: njegovi učitelji pogosto niso komentirali njegovih znanstvenih odkritij (včasih so jih nekaj let pozneje predstavljali za svoja lastna) ali pa so jim namenili ostro in vsaj delno neupravičeno kritiko. Zato se je Saussure po zagovoru doktorata odpravil v Pariz, kjer se je srečal z drugačnimi pogledi na jezik: Francozi so v primerjalni indoeuropeistiki nedvomno zaostajali za mladoslavničarji, toda njihova tradicionalna usmerjenost (vsaj od racionalistične in kartezijanske gramatike Port-Royala¹⁰,

---

⁸ V zadnji četrtini 19. stoletja so bili *Junggrammatiker*, še zlasti v Nemčiji, nova, tako rekoč revolucionarna smer v znanosti o jeziku: mladoslavničarji so se strogo držali pozitivističnega načela, v skladu s katerim mora znanost izhajati iz potrjenih dejstev in šele na njihovem temelju sme z eksaktnimi metodami rekonstruirati še ne potrjena stanja, in trdili, da je zgodovinska razsežnost bistvena determinanta objekta znanstvenega raziskovanja; na teh postavkah so oblikovali primerjalno-zgodovinsko metodo za raziskovanje jezika in z njo zelo uspešno opisovali razvoj nekaterih (predvsem indoevropskih) jezikov in njihove medsebojne genetske povezave.

⁹ *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*, Teubner, Leipzig, 1879.

¹⁰ Pri tem mislimo na slovito filozofsko gramatiko A. Arnaulda in C. Lancelota *Grammaire générale et raisonnée* iz leta 1660 (sodobna izdaja pri založbi Flammarion, v zbirki Champs, z uvodom M. Foucaulta).

pravzaprav pa že od srednjega veka naprej) k splošnim slovnničnim razmišljanjem je močno vplivala na formiranje Saussurjevih jezikoslovnih pogledov. To okolje je veliko boljše kot nemško sprejelo mladega ženevskega jezikoslovca in tako je že leta 1881 postal izredni profesor na katedri za primerjalno slovnico na *École Pratique des Hautes Études*; njegov šef je bil tedanji najznamenitejši francoski jezikoslovec *Michel Bréal*. Naslednjih deset let je bil Saussure izjemno aktiven kot predavatelj in kot namestnik tajnika slovitega društva *Société de Linguistique de Paris*, pa tudi kot pisec številnih krajših člankov in recenzij; vendar pa v nasprotju s pričakovanji okolice ni napisal nobenega obsežnejšega dela.

Prav narobe, ko je leta 1891 zavrnil mesto rednega profesorja v Parizu (moral bi sprejeti francosko državljanstvo in se odreči švicarskemu) in se vrnil v Ženevo, na katedro za primerjalno slovnico, ki so jo odprli prav posebej zanj, je tako rekoč popolnoma prenehal objavljati, proti koncu življenja pa tudi ni več odgovarjal na zasebna pisma. Pa vendar je prav tam postavil temelje svoji posthumni slavi, saj je imel v letih 1906/7, 1908/9 in 1910/11 tri cikluse predavanj iz splošnega jezikoslovja, na podlagi katerih sta njegova učenca *Charles Bally* in *Albert Sechehaye* leta 1916 objavila knjigo, ki je – čez veliko let – prinesla obrat v znanosti o jeziku. *Ferdinand de Saussure* je na polovici semestra prekinil redna predavanja in umrl v *Vufflensu*, prelepem švicarskem gradiču v bližini mesteca *Morges*.

Zdi se, da so trije elementi te profesorske biografije, ki pravzaprav ponavlja navadni *cursus honorum*, vendarle bistveni za razumevanje fenomena Predavanj. Vsakteri teh elementov je povezan z enim obdobjem Saussurjevega delovanja. Mladoslavničarska izobrazba v Nemčiji je v Ženevčanovem delu, v tistem njegovem delu, ki je resnična novost, pustila predvsem sled ex negativo: Saussure je presegel mladoslavničarsko razumevanje jezika kot niza atomiziranih enot, ki se v času popolnoma pravilno spreminjajo, in je svojo vizijo lingvističnega modela začrtal prav na nasprotnem polu; velik del svojih trditev je konstituiral (pogosto

prav eksplicitno) v nasprotju s stališči leipziških učiteljev.¹¹ Bivanje v Franciji in in vivo spoznavanje s francosko jezikoslovno tradicijo sta utrdili njegovo prepričanje, da je jezik veliko več kot množica posameznih sestavin in da je sodobno jezikoslovje kratko malo nesposobno, da bi s svojim neustreznim instrumentarijem opisalo bistvo jezikovnega pojava. In nazadnje, Saussurjev ženevski molk mora v sebi skrivati odgovor na vprašanje, zakaj Predavanja niso zares – naj se sliši še tako paradokсно – delo svojega avtorja, četudi je on sam knjigo, resda nerad, najavil že leta 1894 v pogosto citiranem pismu svojemu najboljšemu učencu in pariškemu dediču na katedri Antoinu Meilletu:

Neustreznost današnje terminologije, potreba po tem, da bi jo reformirali in da bi zato pokazali, kakšen predmet je sploh jezik, mi nenehno kvarijo užitek zgodovinarja, moja največja želja pa je tako in tako, da se mi sploh ne bi bilo treba ukvarjati z jezikom na splošno.

*Vse to se bo proti moji volji končalo s knjigo, v kateri bom brez entuziazma pojasnil, zakaj v lingvistiki ni v rabi niti en sam termin, ki bi mu lahko pripisal kakšen smisel.*¹²

Saussure ni napisal svoje knjige, razloge za to njegovo odločitev pa lahko – vsaj delno – poiščemo v njenem besedilu; to besedilo, kakor so ga priredili njegovi poslušalci, za nas danes predstavlja Ženevčanovo jezikoslovno misel, četudi so poznejši eksegeti¹³ dokazovali, da so v tej Vulgati avtorjeva stališča na nekaterih mestih kljub prizadevanju sestavljalcev (ali pa prav zaradi njihove preve-

¹¹ Kljub temu pa ne smemo pozabiti, da je ženevski jezikoslovec na eni strani svoje epistemološko, metodološko in tudi dejstveno znanje dobil med mladoslavničarji, tako da je njihova pozitivistična znanstvenost jasno vplivala na njegovo formiranje, na drugi strani pa je bil sam – o tem govori njegov *Mémoire* – genialen mladoslavničar, ki je primerjalnemu in zgodovinskemu jezikoslovju, kot bomo videli, posvetil celo (v glavnem prazno) polovico *Predavanj*.

¹² Cf.: R. Godel, *Les sources manuscrites du CLG de Ferdinand de Saussure*, Droz – Minard, Ženeva – Pariz, 1957, str. 31.

¹³ Še zlasti Godel, *op. cit.*, in sestavljalca kritičnih izdaj Tullio De Mauro (Payot, Pariz, 1973) in Rudolf Engler (O. Harrassowitz, Wiesbaden, 1964–1974, v štirih delih).

like želje, da učiteljevo misel pokažejo tako, da bo povsod konsistentna) prirejena ali celo ponarejena.¹⁴ Da bi ugotovili, kakšen je bil Saussurjev odnos do lastne lingvistične teorije, nam potemtakem ostane kajpada samo to, da si ogledamo njegovo nenapisano besedilo, kakor sta ga z Riedlingerjevo pomočjo in na podlagi bogatih zapiskov marljivih (a ne tudi številnih) študentov ženevskega profesorja sestavila Bally in Sechehaye.

V novejših standardnih interpretacijah Predavanj Saussurjevo jezikoslovno misel zvajajo (pravzaprav upravičeno, če želijo opozoriti na tiste elemente, ki so z današnje perspektive videti še zlasti produktivni za konstituiranje strukturalnega jezikoslovja) na nekaj temeljnih točk.¹⁵ Te interpretacije v glavnem navajajo tele trditve:

1. Ker je jezikoslovje znanost, katere predmet je jezik kot sistem znakov, bo v neki prihodnji klasifikaciji znanosti uvrščena v splošno znanost o vseh znakih, ki so v rabi v človeški družbi – v semiologijo. S tem je Saussure neodvisno od koncepcije ameriškega filozofa Charlesa Sandersa Peircea in njegove semiotike anticipiral utemeljitev discipline, ki je bila v resnici utemeljena skoraj trideset let pozneje, razcvet pa je doživela pol stoletja po objavi Predavanj. Saussurjeva uvrstitev jezikoslovja v semiološko področje ni samo anticipatorska, ampak tudi jasno priča o njegovem pričanju, da

¹⁴ Najbolj eklatanten primer takega prirejevalnega postopka je vsekakor slovitni zadnji stavek v *Predavanjih* (La linguistique a pour unique et véritable objet la langue envisagée en elle-même et pour elle-même.), ki je, četudi zveni čisto saussurjevsko, dokazano apokrifno.

¹⁵ Te temeljne postavke navajajo – včasih po drugačnem vrstnem redu in z drugačnimi naglasi – v vsakem zgodovinskem pregledu sodobnega jezikoslovja. V rahlo ekstenzivnih formulacijah jih bralec lahko najde, denimo, v: G. C. Lepschy, *La linguistica strutturale*, Einaudi, Torino, 1966; M. Leroy, *Les grands courants de la linguistique moderne*, L'Université de Bruxelles, Bruselj, 1971 (2. izdaja); B. Malmberg, *New Trends in Linguistics*, Naturmetodens Språkinstitut, Stockholm, 1964; G. Helbig, *Geschichte der neueren Sprachwissenschaft*, Rowohlt, Reinbek, 1974; D. Škiljan, *Pogled u lingvistiku*, Benja, Reka, 1994 (4. izdaja) itn. Za popolnoma skrajšano obliko predstavitve Saussurjeve teorije (na polovici strani velikega formata!) cf. na primer: D. Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, C. U. P., Cambridge, 1987, str. 407.

jezik sodi med družbeno določene oblike človeških simbolnih dejavnosti.

2. Saussurjeva govorica (langage v izvirni terminologiji) je v nasprotju z mladoslovničarji in jezikoslovci drugih usmeritev njegovega časa predvsem komunikacijsko določena, temeljni dostop do sicer izjemno heterogenega jezikovnega pojava pa je mogoč samo skozi komunikacijsko dejanje. Še več, v jezikoslovnem modelu je dovoljeno to komunikacijsko dejanje zvesti na njegovo najenostavnejšo obliko, na dva udeleženca, ki si med seboj – zdaj v vlogi govorca, zdaj v vlogi poslušalca – zamenjujeta jezikovna sporočila. S tem je ženevski jezikoslovec zdavnaj pred začetkom teorije komunikacije in njenim modelom komunikacijskega dejanja začrtal njegove temeljne elemente, z analizo jezikovne dejavnosti v komunikacijskem procesu pa je prišel do svojih slovityh štirih dihotomij, s katerimi je omejil prostor in objekt lingvističnega raziskovanja.

3. Govorica, langage, je namreč v svoji mnogoličnosti nehomogena in ni primerna, da bi bila predmet raziskovanja kakšne posamične znanosti, tudi jezikoslovja, če pa raziskujemo komunikacijski proces, bomo v njem odkrili del, ki presega posamična dejanja govorjenja in poslušanja in ki s svojo družbeno in stalno naravo omogoča jezikoslovju trdno definiran raziskovalni objekt – to je jezik (pri Saussurju langue). V procesu zamenjave jezikovnih sporočil morata tako govorec kot poslušalec na enak način povezati koncept, o katerem želita govoriti, in fonetično ali slušno obliko, ki v jeziku ustreza temu konceptu. Ta povezanost določenega koncepta in njegove slušne podobe je po svoji naravi nadindividualna (ker mora omogočati komunikacijo med vsemi govorci kakšnega jezika) in je s sistematskim odnosom definirana z drugimi takimi povezanostmi. Ker jo predstavlja jezikovni znak, je jezik – langue – sistem znakov. Prav narobe pa vse, kar v komunikacijskem procesu definirajo samo individualne značilnosti govorca (npr. način izgovarjanja glasov, premikanje govornih organov itn.) ali poslušalca (slušni procesi), sodi h govoru (pri Saussurju parole). Z ločevanjem jezika in govora v celoti jezikovne dejavnosti je ženevski jezikoslovec dosegel to, da samo jezik s svojimi sistemskimi, stalnimi in nadindividualnimi značilnostmi velja za pravi objekt

jezikoslovne znanosti, in s tem je dodobra določil predmet raziskovanja celotnega strukturalnega jezikoslovja.

4. Če koncept in z njim povezano slušno ali fonetično obliko iz komunikacijskega procesa opazujemo iz perspektive samega jezika, ju lahko razumemo kot dva dela jezikovnega znaka, ki ju sicer v realni jezikovni dejavnosti ni mogoče razdružiti, sta pa v modelu jasno diferencirana: označevalec (signifiant) in označenec (signifié). Ta del Saussurjevega nauka se navezuje na antične delitve, v katerih so signum delili na signans in signatum. Ker pa švicarski jezikoslovec v okviru abstraktnega jezikovnega sistema raziskuje označevalce in označence – vsake na svoji ravnini – kot negativno definirane entitete, ki jih je mogoče razločiti samo po njihovi različnosti od vseh drugih takih enot, vpeljuje koncept vrednosti (valeur) kot razmerja, ki enosmiselno povezuje vsak označenec z »njegovim« označevalcem. Torej: dele znakov definirajo (četudi v negativni distinkciji) razmerja med njimi, še več, jezikovni znak določa njegova (pozitivna) vrednost, jezikovni sistem pa se v resnici vzpostavlja na razmerjih med vrednostmi: jezik je – tako pravi Saussure – sistem čistih vrednosti. Ta trditev je resnični začetek strukturalizma tako v lingvistiki kot – pozneje – zunaj nje, saj sistema ne določajo več enote, iz katerih je sestavljen, temveč razmerja med njimi.

5. Saussure razmerja, ki jih jezikovne enote, znaki in vrednosti med seboj vzpostavljajo, v Predavanjih raziskuje na dveh različnih oseh: če gre za razmerja med enotami, ki v jezikovnem sporočilu sledijo druga drugi, govori o sintagmatskih razmerjih; če pa se enote povezujejo v sistem v skladu s svojimi skupnimi lastnostmi (na primer, z bližino svojih vsebin ali podobnostjo fonoloških oblik), tedaj govori o asociativnih razmerjih. Četudi je jezikoslovje pozneje vpeljalo strožje definicije in vsa mogoča razna asociativna razmerja zvedlo samo na tista, s katerimi so povezane enote, ki so med seboj zamenljive na istem mestu znotraj enega sporočila (poimenovali so jih paradigmatiska razmerja), so se jezikoslovci vendarle brez izjeme strinjali s Saussurjem, da je opis jezikovnega sistema zgolj raziskovanje teh dveh tipov razmerij med jezikovnimi enotami.

6. Ker jezikovni sistem definirajo razmerja med njegovimi enotami, ga lahko po Saussurjevem mnenju proučujemo v njegovi sistematičnosti samo, če je statičen; vsaka sprememba namreč spremeni razmerja med enotami, to pa pomeni, da tudi ves sistem. Zato je pomembno, da razlikujemo dva jezikoslovna prijema: enega, ki se ne ukvarja s spremembami v jeziku in se sistema loteva kot statističnega povprečja – to je sinhronični prijem; in drugega, ki opisuje spremembe in jezikovno dinamiko, zato pa mora (tako kot mladostniška gramatika) žrtvovati sam sistem – to je diahronično jezikoslovje. Pozneje je znanost o jeziku dokazovala, da je Saussurjevo revolucionarno novost, s katero se v jezikovnem sistemu opisujejo predvsem razmerja, ne pa enote, mogoče uporabiti tudi v diahronični analizi, ni pa se ji popolnoma posrečilo, da bi prerastla saussurovska distinkcijo med statičnim in dinamičnim vidikom jezika.¹⁶

Taka interpretacija Saussurjevih stališč (zvečine izhaja še od privržencev Praškega lingvističnega krožka), ki vztraja pri štirih temeljnih dihotomijah (jezik/govor, označevalec/označenec, sintagmatska/asociativna razmerja, sinhronija/diahronija), je hkrati tudi določila prostor saussurovske lingvistike. V njem kajpada ni prostora za raziskovanje govora: dediči Saussurjevega nauka namreč zvečine trdijo, da v govoru kot čisti materializaciji jezikovnega sistema ne more nastopiti nič, česar ni že v samem sistemu, njegovih enotah in pravilih strukturiranja. Saussurjevska teorija, konstituirana potemtakem tako rekoč izključno kot lingvistika jezika, svoj predmet, kot smo videli, raziskuje predvsem sinhronično in statično. Poleg tega pa se – prav zaradi težnje, da ohrani stalnost sistema in njegove strukture – veliko rajši ukvarja s pristopnejšo ravnino jezikovnega izraza (z označevalci) kot s spremenljivo ravnino jezikovne vsebine (z označenci), ki spričo povezanosti z neskončno raznoličnim svetom zunajjezikovnih referentov nenehno uhaja eksaktnemu in racionalnemu opisu. Ker je strukturalna lingvistika

¹⁶ Ta pregled temeljnih Saussurjevih postavk je tako kakor vsaka *digesta* nujno nenatančen: bralec bo izvirne formulacije seveda našel v *Predavanjih*.

brala Predavanja kot enopomensko determinirano besedilo, je prostor saussurovskega raziskovanja jezikovnega fenomena praktično omejila na sinhronični vidik jezika, se ga lotevala skozi ravnino izraza, tako da edino (resda modificirana) dihotomija med sintagmatskimi in paradigmatškimi razmerji ni zarisala meja, do katerih seže tak prijem.

Besedilo Predavanj iz splošnega jezikoslovja tudi v svoji kano- nični obliki, kakršno nam daje njegova Vulgata, vsebuje številne elemente, ki zvečine ostajajo zunaj optike poznejših jezikoslovnih interpretacij, bodisi zato, ker se je zdelo, da v sebi nimajo tistega naboja novega, ki je tako značilen za Saussurjevo oblikovanje teme- ljev strukturalnega jezikoslovja, bodisi zato, ker se niso vključevali v apriorno ustvarjeno podobo o tem, kaj ustreza Ženevčanovim temeljnim postavkam. Če smo že ugotovili, da so Predavanja eno tistih temeljnih del, na katero se vsi (eksplicitno in implicitno) sklicujejo, malo kdo pa ga zares bere, prav gotovo lahko rečemo še to, da taka trditev velja samo za del besedila, medtem ko dobre po- lovice Saussurjevega besedila danes tako rekoč nihče ne bere.

Vendar pa je v njegovem poglavju o fonetiki in fonologiji (ki ni bilo sestavni del splošnojezikoslovnih predavanj ženevskega znanstvenika, pač pa so ga prireditelji Predavanj dodali na podla- gi stenografskih zapiskov s predavanja, ki je bilo leta 1897), deni- mo, klasifikacija fonemov po stopnji odprtosti, ki nastane pri izgo- voru posameznih glasov, prav na tej klasifikaciji pa temelji de fini- cija fonetičnega in fonološkega zloga, kateri bi tudi sodobna foneti- ka z vsemi najobčutljivejšimi in najpreciznejšimi aparati, ki jih ima na voljo, težko kaj dodala ali odvzela. S teoretskega vidika je zago- tovo zanimivo tudi, da v velikih odlomkih, posvečenih diahronič- nemu in zemljepisnemu jezikoslovju, tistima disciplinama torej, ki naj bi bili – tako pravijo moderne interpretacije Saussurja – za teo- retika iz Ženeve per definitionem nestrukturalistični, odkrivamo niz domnev, ki nas ne opozarjajo samo, da meja med ugotavljanjem sprememb v jezikovnem sistemu skozi čas in jezikovne raznoličnosti v prostoru (tj. meja med zgodovinsko-primerjalnim in geografskim prijemom) za Saussurja sploh ni preveč trdna, ampak tudi, da sta

*sinhronična in diahronična lingvistika za velikega ženevskega učitelja konec koncev vendarle samo dve razsežnosti enega in istega raziskovanja jezika.*¹⁷

Če primerjamo dva dela Predavanj – tistega, ki je splošno znan (vendar neredko v reducirani različici), in tistega »neznanega« (in pogosto tudi v resnici neznanega) – ugotovimo, da v Saussurjevi teoriji obstaja neke vrste razpoka, da ta teorija ni nujno v sebi tako koherentna, kakor so jo hoteli prikazati izdajatelji Vulgate, in da učiteljevi odgovori morda tu in tam skrivajo tudi dvom, včasih pa presejajo determinizem, ki so jim ga vsilila poznejša branja in razlage. To slutnjo potrjujejo eksegeze in kritične izdaje Predavanj, ki kažejo, da neobjavljeni zapiski in materiali, zbrani na podlagi spominov Saussurjevih študentov in sodobnikov, nekatera vprašanja, s katerimi se ukvarja Ženevčano besedilo, popolnoma drugače formulirajo in jim iščejo rešitve, drugačne od tistih, ki so navedene v kanoničnem besedilu.¹⁸

Med drugim se zdi¹⁹, da se je Saussure veliko jasneje, kot bi lahko skleпали iz navadne različice Predavanj, zavedal bistvenega vprašanja identitete posamičnega znaka s samim seboj. Po kanoničnem besedilu Predavanj velja tole: če dvakrat izgovorimo, denimo, besedo, Messieurs, je jamstvo za medsebojno identičnost dveh pojavitev jezikovnih enot (ki se v govoru, če jih raziskujemo s fizikalnimi parametri frekvenc, višin in intenzivnosti, vedno razlikujeta med seboj) vrednost jezikovnega znaka, njegova valeur; ta vrednost pa, kot smo videli, izhaja iz jezikovnega sistema, ker so znaki odvisni drug od drugega, hkrati pa je v razmerju z drugimi

¹⁷ Na taka mesta v *Predavanjih* pogosto opozarja De Mauro v opombah v svoji kritični izdaji; cf.: Škiljan, *op. cit.*, Teka.

¹⁸ Od omenjenih kritičnih izdaj je največ novih podatkov v Englerovi, največ novih interpretacij pa v De Maurovi. De Mauro o tej problematiki izjemno pertinentno piše v knjigi *Introduzione alla semantica*, Laterza, Bari, 1965; cf.: tudi L.-J. Calvet, *Pour et contre Saussure*, Payot, Pariz, 1975, kjer avtor poskuša identificirati eno izmed razsežnosti ideološke podlage Saussurjeve teorije in njenih interpretacij, tako da se jih loti predvsem s sociolingvističnega vidika.

¹⁹ O tem govori De Mauro, *Introduzione ...*, še zlasti na str. 171 in nasl. v izdaji iz leta 1974.

vrednostni podlaga tega sistema, njegov definiens, ki mu omogoča strukturiranost. Neobjavljeni zapiski odpirajo izhod iz situacije, ki jo vsiljuje ta očitni circulus vitiosus: zdi se namreč, da Saussure ni menil, da je jezikovni sistem »po sebi« jamstvo za identiteto vrednosti, temveč da je jamstvo v skrajnji konsekvenci družba, kolektiv, ki ta sistem sprejema. Saussurjeve besede, ki jih niso uvrstili v Predavanja, so:

Ko kakšen semiološki sistem postane dobrina skupnosti, ga zaman ocenjujemo zunaj tistega, kar mu daje to kolektivno naravo, in če hočemo spoznati njegovo bistvo, je dovolj, če si ogledamo, kaj je v odnosu do kolektivitete.²⁰

Če je ta razlaga pravilna, potem poudarek, ki ga jezikoslovec iz Ženeve daje družbeni naravi jezika v nasprotju z individualno naravo govora, ni samo sposoja iz Durkheimove sociologije (ki je bila v Saussurjevem času v polnem razmahu)²¹, temveč tudi poskus rešitve aporije, ki jo je Saussure moral opaziti. Če namreč jezikovni sistem razumemo kot celoto, definirano z razmerji med enotami, moramo sprejeti tudi postavko, po kateri sta dva sistema med seboj enaka samo, če se odnosi, vzpostavljeni z njunimi vrednostmi, popolnoma ujemajo; ker pa ima vsak govorec v svojem jezikovnem sistemu vsaj eno enoto (denimo besedo), ki je njegov sogovornik nima, se dva sistema v svojih strukturah nikoli ne ujemata: končna posledica tega je nemožnost jezikovne komunikacije med dvema človekoma!

Če je, kot kaže, švicarski jezikoslovec, ki – tega ne smemo pozabiti – v svoji analizi jezikovne dejavnosti izhaja iz komunikacijskega procesa, v resnici iskal (četudi samo v nekem trenutku) izhod v kolektivni naravi jezika in ne v samem sistemu, je bil to zagotovo

²⁰ Navedeno po: De Mauro, *op. cit.*, str. 172.

²¹ O vprašanju kolektiva in posameznika pri Saussurju in Durkheimu relevantno pišeta A. Sechehaye, »La pensée et la langue ou comment concevoir le rapport organique de l'individuel et du social dans le langage?«, in W. Doroszewski, »Quelques remarques sur les rapports de la sociologie et de la linguistique: E. Durkheim et F. Saussure«, *Journal de psychologie*, 30, 1933, ponatisnjeno v AA.VV., *Essais sur le langage*, Minuit, Pariz, 1969, str. 69–96 in 97–110.

vendarle nekakšen izhod v sili. Temeljna Saussurjeva zamisel je bila, da reafirmira znanstveno utemeljenost jezikoslovja: v duhu racionalizma in moderne znanosti z začetka 20. stoletja je namreč težil k temu, da znanosti o jeziku dá ustrezen objekt, ki bo po eni strani ves čas identičen sam s seboj ne glede na raziskovalne pogoje, ki pa bo, po drugi strani, zadosti avtonomen, da bo hkrati jamčil za avtonomnost jezikoslovja. Ta objekt bi moral biti jezik, njegova avtonomija pa je bila odvisna od zmožnosti, da ga je mogoče definirati z njegovimi lastnostmi ali strukturo. Sklicevanje na skupnost, ki bi s svojim sprejemanjem potrjevala vrednosti jezikovnih znakov in njihova strukturna razmerja, bi prav gotovo oslabilo Saussurjevo začetno namero.

Jezikoslovec iz Ženeve se nam potemtakem skozi besedilo Predavanj kaže kot predstavnik znanosti svojega časa, ki se eksplisitno sklicuje na racionalistične vire modernega znanstvenega spoznanja in ki verjame, da je mogoče enoznačno določiti predmet raziskovanja, in zato hoče jezikoslovje utemeljiti kot pozitivistično in objektivno znanost v najboljšem pomenu te besede. Vendar pa se Saussure v samih Predavanjih, v neobjavljenih delih teh Predavanj in – zagotovo najbolj jasno – v tem, da svojih Predavanj ni napisal, kaže kot raziskovalec, ki je pripeljal svoje racionalistično in pozitivistično stališče do končnih meja (in tako anticipiral strukturalizem) in hkrati spoznal, da se mu postulirani spoznavni predmet, jezik, izmika in da s svojo strukturalistično definicijo uničuje izhodiščno premiso vsega raziskovanja, namreč to, da jezikovno dejavnost utemeljuje komunikacijska funkcija.

Z drugimi besedami, švicarski jezikoslovec ni bil samo udeleženec tistega miselnega ozračja, ki je bilo prepričano, da je znanost kot racionalno spoznanje sveta nosilec objektivne resnice in možnosti človeškega napredka; hkrati je bil udeležen tudi pri drugem, za njegov čas enako značilnem, toda bolj zatrtem pogledu na svet, ki je bolj ali manj jasno predvidel razpad vseh vrednostnih sistemov, razpad, ki je na civilizacijski ravnini kulminiral v vojni katas-

²² O Saussurjevi pripadnosti dvema »paradigmama« o umevanju sveta cf.: D. Škiljan, *Kraj lingvistike?*, SOL, Zagreb, 1991, str. 39–56.

trofi neposredno po Saussurjevi smrti.²² V tej drugi razsežnosti je lahko Ženevčan s prav posebno pretanjeno prenicljivostjo zaznal razpad komunikacijskih povezav, in ker je jezik raziskoval v njegovih globinskih slojih, je lahko upravičeno podvomil, ali je človeška komunikacija sploh možna z jezikovno dejavnostjo.

Ta dvom bi lahko pojasnil Saussurjev ženevski molk: ker je bil prepričan, da z jezikom ni mogoče nekemu drugemu realno ničesar sporočiti, se je odrekel pisni predstavitvi svojih idej, ki jih tako in tako niti sedanjost niti prihodnost ne bo mogla razumeti. Da ta razlaga ne sodi zgolj h konstrukcijam *ex post*, pač pa izhaja iz logike Saussurjevega doumetja jezika, lahko potrdimo tudi s prav posebnim vidikom Ženevčanovega zanimanja za jezik. Po njegovi smrti so namreč učenci med njegovo zapuščino namesto pričakovanih osnutkov za predavanja iz splošnega jezikoslovja našli 141 zvezčičev z analizami latinskih, grških in vedskih verzov: s tem se je Saussure ukvarjal med letoma 1906 in 1909, torej v času, ko je imel prvi in drugi cikel svojih slovitih predavanj. V teh analizah je izhajal iz domneve, da je v posameznih pesniških delih (ali v odlomkih teh del) mogoče najti skrivne tematske besede, najpogosteje osebna imena, ki so v verzih skrite v anagramski obliki; njihovi konstitutivni glasovi, zlogi ali glasovne skupine so razvrščeni v besedah pesmi na raznih mestih, in tako je, denimo, v verz

Umbrium simul. Undique pepulit lux umbras ... resides

anagramirano ime *Ulixes*.²³ Zanimanje za anagrame bi lahko pojasnili kot poskus, da bi ravnino možnosti jezikovne komunikacije premestili s površine izjave v njegovo globino: pesnik, ki se zaveda, da njegovo sporočilo tako in tako ne more do sprejemnika, poskuša s skrivno obliko opozoriti na njegovo pravo vsebino. Potem ko se je Saussure po treh letih intenzivnega dela odrekel tudi prizadevanju, da vsaj na latentni ravnini »reši« komunikacijsko funkcijo jezika²⁴, je dokončno potonil v molk.

²³ O Saussurjevih anagramih je prvi pisal J. Starobinski, *Les Mots sous les mots*, Gallimard, Pariz, 1971.

²⁴ Zdi se, da je imel pri tem glavno vlogo Saussurjev sodobnik italijanski pes-

Ostane nam še, da poskusimo odgovoriti na postavljena vprašanja o aktualnosti njegovega dela in prihodnjih možnosti njegovega jezikoslovja.²⁵ Najprej moramo ugotoviti, da je prostor, ki ga odpira Saussurjevo delo – naj se na prvi pogled zdi še tako paradoksnost –, širši od področja, ki so ga poznejše interpretacije zamejile v področje saussurovskega jezikoslovja. Zdi pa se mi, da bi bilo – vsem predelavam, ki so spremenile sodobno znanost o jeziku na podlagi njenih saussurjevskih izhodišč, navkljub – vseeno neupravičeno, če bi ta izhodišča (naj jih je izbira meja v prostoru, razdeljenem s teoretskimi dihonomijami, še tako skrčila) danes imeli za popolnoma neproduktivna.

Saussurjevsko jezikoslovje je svojo ustvarjalnost pokazalo kajpada najprej med prvimi generacijami jezikoslovcev, ki so ga prebirali kot popolno novost; ne smemo spregledati, da je vsaka teh šol našla v Saussurjevem delu drugačen navdih. Sodelavci ženevske šole (neposredni Saussurjevi učenci) so si prizadevali, da bi učiteljevo misel dopolnili z analizo možnosti jezikoslovja govora; privrženci francoske sociološke šole (na čelu z Antoinom Meillem) so menili, da je največji Ženevčanov prispevek jezikoslovju v tem, da je opozoril na pomembnost razmerij med jezikovnim sistemom in družbenim kontekstom, kjer ga uporabljajo; člani Praškega lingvističnega krožka so sprejeli saussurovske dihotomije in dokazali – še zlasti na področju fonologije in fonetike, a tudi na drugih področjih –, da so te dihotomije stvarna podlaga za proučevanje jezikovne dejavnosti; in nazadnje, Louis Hjelmslev je z glosematiko

nik Pascoli: ko je švicarski jezikoslovec tudi v njegovih latinskih verzih odkril anagrame, ga je v pismu vprašal, ali so zavestna pesnikova stvaritev; ker ni dobil nobenega odgovora, se je nehal ukvarjati s tem raziskovanjem.

²⁵ O različnih vidikih Saussurjeve lingvistike lahko najdemo podatke – poleg v do zdaj navedeni literaturi – še v številnih knjigah, med katerimi navajamo le nekatere: S. Marić, »Sosiroma lingvistika i misao o čoveku« kot predgovor k srbskemu prevodu *Predavanj: Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd, 1978, 2. izd.; G. Mounin, *La linguistique du XXe siècle*, PUF, Pariz, 1972; A. Graur-L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, Editura ştiinţifică, Bukarešta, 1965, 2. izd.; B. A.

poskusil raziskovanje jezika kot sistema odnosov med jezikovnimi enotami, potemtakem kot strukture, pripeljati do skrajnjih konsekvenc in pokazati, kako strukturalna lingvistika deluje kot model za vse druge humanistične in družbene znanosti.

S stališča sodobnega jezikoslovja so vsi ti veliki projekti nadaljnje obdelave saussurjevskih izhodišč zagotovo samo posreden dokaz, kako produktivna so ta izhodišča. Če pa si malo поблиže ogledamo tudi najožji prostor saussurjevskega umevanja jezika, kakor so ga zaprle poznejše interpretacije, bomo v njem opazili številne elemente, s katerimi bi se jezikoslovje danes, pa četudi je pogosto spreminjalo žarišče svojih interesov, prav lahko ukvarjalo. Še zmerom niso, denimo, do konca raziskane vse teoretske posledice Saussurjeve razširitve klasične teorije jezikovnega znaka s konceptom vrednosti, niti ni raziskano, ali je mogoče jezik zares prikazati kot sistem, sestavljen iz samih vrednosti. Nadalje, če si jezik zamislimo kot večslojni sistem, bi morali – jasneje kot sodobno jezikoslovje – dognati, kako se vzpostavljajo posamične ravnine njegovih entitet in v kakšnih vrstah medsebojnih interakcij so. Če rečemo še, da jezik kot sistem definira njegova struktura, bi morali, kakor smo videli, veliko natančneje določiti, kakšne so stopnje in modalnosti te definiraniosti. Prav tako sodobna znanost o jeziku ne razrešuje popolnoma vprašanja, znanega z imenom »saussurjevski paradoks«: Ali namreč smemo trditi, da je jezik družbeno dejstvo, govor pa sodi med individualne pojave, če pa jezik kot abstraktni sistem obstaja pravzaprav samo »v glavi« posameznikov, govor pa je bržkone najmočnejše sredstvo za vzpostavljanje kolektivnih povezav?

Tako lahko rečemo, da področje saussurjevskega jezikoslovja nikakor ni v celoti obdelano, še manj pa bi lahko to trdili za področje Saussurjevega jezikoslovja (to ni identično saussurjevski znanosti o jeziku, ki so jo izoblikovali s poznejšimi interpretacijami), za področje potemtakem, ki ga odpirajo prebrani, neprebrani in neobjavljeni deli njegovih Predavanj. Pazljivi bralec, ki se Predavanj ne bo loteval kot izključno zgodovinskega jezikoslovnega besedila, bo tako rekoč na vsaki strani – v vrsticah in med njimi – odkrival, kako intenzivno je znanstvenik iz Ženeve še zmerom

udeleženec sodobne pustolovščine duha. Če bo lingvistično izobraženi bralec opazil po eni strani Saussurjevo prizadevanje, da svoja stališča formulira čim bolj eksaktno in da vsako vprašanje domisli do konca, na drugi strani pa njegovo znanstveno vestnost, ki ga je prisilila, da v resnici ne prikrije nobenega svojih dvomov, bo v vsakem poglavju našel številne nauke.

No, za sodobno jezikoslovje v celoti bi bilo morebiti najbolj bistveno, da bi vnovič odkrilo, kako ženevski jezikoslovec nenehno skrbno ločuje znanstveni spoznavni model od objekta, ki ga z njegovo močjo prikazuje: če bi se današnja znanost o jeziku tako kot Saussure ves čas zavedala, da je model glede na stvarnost nujno reduciran in da jezikoslovni model, naj je še tako kompleksen, ne more nikoli zajeti vse jezikovne stvarnosti, bi se zagotovo izognila številnim pastem poenostavitve, v katere so se tu in tam ujeli celo največji raziskovalci, denimo Roman Jakobson ali Noam Chomsky.

Ferdinand de Saussure je končal svoje delo v nekakšnem razočaranem molku: ko je razkril mehanizme jezika na način, kakor jih ni še nihče pred njim, je podvomil o njegovih možnostih ali vsaj o potencialih svojega modela. Njegova Predavanja iz splošnega jezikoslovja – knjiga, ki je napovedala in tudi začela novo, strukturalistično obdobje v jezikoslovju in katere vpliv sega daleč čez meje znanosti o jeziku – bržkone prav zato, ker so bila hkrati plod resnično ustvarjalnega spoznanja in skrajnega skepticizma, namesto molka svojega avtorja ponujajo tudi sodobnemu bralcu možnost kontinuiranega in plodnega dialoga.

Dubravko Škiljan

FERDINAND DE SAUSSURE: GENEZA SODOBNEGA JEZIKOSLOVJA

(Spremna beseda)

I.

Ferdinand de Saussure (1857–1913) je eno najpomembnejših imen sodobnega jezikoslovja. Spričo velike metodološke individualnosti, izjemne jezikoslovne nadarjenosti, izrazitega čuta za znanstveno teorijo jezika in osebnega vpliva, ki ga je imel v krogu svojih univerzitetnih slušateljev (med njimi sta bila Charles Bally in Albert Sechehaye), ni bil samo pobudnik ženevske šole, temveč je tudi zaznamoval celotno obdobje strukturalizma v jezikoslovju. Iz idej, ki jih je z veliko sugestivno močjo in pretanjenim sintetičnim darom zastopal, se je oblikovalo strukturalno jezikoslovje.

Saussure je bil profesor primerjalnega indoevropskega jezikoslovja v Parizu in Ženevi (ženevska profesura od leta 1891 do upokojitve je še zlasti pomembna). Njegova pedagoška zadolžitev so bila predavanja iz germanskih jezikov, sanskerta, grščine, latinščine in litovščine. Objavljal je malo; za življenja je dal v tisk le kakšnih dvajset člankov (posvečenih po eni strani indoevropskim jezikom, po drugi interpretaciji frigijskih, grških in pragermanskih spomenikov) ter študijo Mémoire sur le système primitif des voyelles indoeuropéennes (Razprava o prvotnem indoevropskem samoglasniškem sistemu), ki jo je spisal še kot študent leipziške univerze. V rokopisni zapuščini se je ohranilo še nekaj zapiskov, skic ter krajših prispevkov z etimološko problematiko.

Saussure že v študiji Mémoire sur le système primitif des

voyelles indoeuropéennes¹ napoveduje novo metodološko obravnavo jezika: na jezikovne pojave gleda z vidika vzajemne, sistemske odvisnosti, medsebojne določenosti; to pa je bil glede na tedanje stanje jezikoslovne vede (mladi Saussure je bil sodobnik neogramatikov: Brugmanna, Leskiena in primerjalnih jezikoslovcev) odločen korak v novo smer.

Spoznanje, da obstaja osnovna struktura, ki slovnične oblike jezikovnega sistema povezuje v kompaktno celoto, mu je omogočilo razrešiti eno najtežjih vprašanj starih indoevropskih samoglasnikov. Znano je namreč, da so indoevropski jeziki poznali poseben tip premen kratkih samoglasnikov, in sicer e/ o ali ö (odsotnost samoglasnika; cf.: grške oblike derkomai, dedorka, edrakon iz indoevropskih zlogov derk/ dork/ drk). Saussure je bil prepričan, da je moralo indoevropsko glasovje poleg znanih samoglasnikov vsebovati še neki, pozneje izgubljeni glas (zapisoval ga je z *A), katerega navzočnost je v podobnem glasovnem okolju določala podoben niz samoglasniških premen, tj.: *dheA/*dhoA/*dhA (oblike so rekonstruirane), kot v zgornjem primeru. Izginotje tega nepojasnjenelega *A je po Saussurjevem mnenju – temu v prid so govorili tudi zakoni indoevropskega glasovja – vplivalo na podaljšanje kratkih samoglasnikov oz. na pojav samoglasniške prvine na mestih, kjer je poprej ni bilo (tj. v medsglasniškem položaju, tam, kjer je bil prej polglasnik).

S tem je bilo mogoče zadovoljivo pojasniti nekatera dotlej nerešena vprašanja, povezana z razvojem zlogov dhe/dho/dhe v grških besedah tithemi/thomos/thetos, pa tudi drugod.

Pravo potrditev je njegova teza našla nekaj desetletij pozneje, ko so ob proučevanju hetitskega jezika, ki v Saussurjevem času še ni bil znan, odkrili navzočnost posebnega grlnega fonema (t. i. hetitski h)² prav v tistih položajih, s katerimi je avtor Razprave o prvot-

¹ *Mémoire sur le système primitif des voyelles indoeuropéennes*, Leipzig, 1879.

² Cf.: H. Hendriksen: *Untersuchungen über die Bedeutung des Hetitischen für die Laryngal-Theorie*, Kopenhagen, 1941, pa tudi J. Kurylowitz: »*indoeuropéen et h hittite*«, v: *Symbolae Grammaticae in hon. J. Rozwadovski*, Krakov, 1927, koder je prvič govor o izrecni zvezi med starim indoevropskim polglasnikom ter hetitskim h.

nem sistemu indoevropskih samoglasnikov *povezoval pojav skrivnostnega *A.*

Temeljne teze Saussurjevega pogleda na jezik, ki se v Razpravi zgolj zarisujejo, so postale eksplicitnejše v postumno izdanih Predavanjih iz splošnega jezikoslovja (Cours de la linguistique générale), ki sta ga po zapiskih s predavanj (odtod tudi naslov) za tisk pripravila že omenjena Albert Sechehaye in Charles Bally. Njuni izdaji so nekateri (npr. R. Godel³) sicer oporekali avtentičnost, češ da temu, kar je Saussure predstavil v svojih univerzitetnih predavanjih oz. v pogovorih s slušatelji, ne ustreza povsem. Tako naj ne bi toliko vztrajal pri razlikovanju med individualno aktualizacijo jezikovnega gradiva v sporočevalnem procesu (parole) in abstraktnim sistemom slovarsko-skladenjskih konvencij (langue), ki jo ureja, zavedajoč se, da imata tako prva kot drugi v fenomenu jezika resda svojo specifično vlogo, vendar ju je v večini primerov skrajno težko, če ne kar nemogoče, razlikovati. Po drugi strani pa naj bi knjiga ne prinašala dovolj jasne informacije o stvareh, pri katerih je Saussure intenzivno vztrajal. Po oceni R. Godela⁴ je v njej nezadostno prikazana Saussurjeva dovtetnost za matematično (algoritemsko) proučevanje jezika: če je jezik v resnici visoko organizirana racionalna struktura, bi ga bilo konec koncev mogoče ustrezno pojasniti zgolj tako, da bi vpeljali v njegovo analizo matematične postopke. Ker so o matematizaciji jezikoslovne metode začeli sistematično razmišljati dosti pozneje, bi bil tudi to dokaz, kako globoko je Saussure oral ledino.⁵

³ R. Godel, *Sources manuscrites de CLG*, Pariz-Ženeva, 1957.

⁴ *Ibid.*

⁵ Na tem mestu naj opozorimo na delo R. F. Mikuža »A propos de la syntagmatique de prof. Belič«, *Acta SAZU*, Ljubljana, 1952, pionirsko delo nadarjenega, a prezrtega slovenskega jezikoslovca, ki je ob pojasnjevanju konkatencije in kohezije v obsežnejših sintagmatskih strukturah uporabljal večino prijemov (algoritemski infinitesimalni račun), ki jih R. Godel povezuje z avtorjem *Predavanj*. Uveljavljeno domače jezikoslovje (denimo, F. Ramovš) tedaj ni kazalo poslušati niti za temeljne teoreme strukturalnega jezikoslovja, kaj šele, da bi uporabljalo njegove kompleksne izpeljave. Omenjeni se je raziskav iz historične slovnice in dialektologije, ki si jih ni mogoče zamišljati brez resne sintagmatske teorije, v tistem času še vedno loteval z aparatom in metodo iz predstrukturalne dobe.

Ne glede na morebitna odstopanja od tega, kar je Saussure sporočil univerzitetnemu avditoriju, veljajo Predavanja iz splošnega jezikoslovja za zvest prikaz Saussurjeve jezikovne teorije. Temu v prid govore tudi številne izdaje (zadnja, šesta, leta 1973 v redakciji Tullia de Maura).⁶ Razlike gre iskati v odtenkih, poudarjanju tega ali onega vidika, organizaciji besedila, ne pa v vsebinskih vprašanjih. Ko danes govorimo o Saussurju, mislimo na Predavanja iz splošnega jezikoslovja, v katerih je celostno zajeta njegova misel; njegovo jezikoslovje – to je ta knjiga.

Predavanja iz splošnega jezikoslovja postavljajo v ospredje misel, da jezikoslovje v resnici ni avtonomna disciplina, temveč le del dosti širše vede, ki jo Saussure imenuje semiologija.⁷ Ta proučuje relevantnost (jezikovnega) znaka za celoto družbenih struktur, v katerih se giblje človek. Njen poglavitni predmet je znak, temeljna naloga pa njegova analiza.⁸ Saussure predstavlja znak kot dvoplastno entiteto, v kateri se povezujeta enota pomena (signifié – označenec) ter enota tvari (signifiant – označevalec). Njuno razmerje je v celoti tvorjeno, arbitrarno. Koncept goveda (boef) ni v nikakršni zvezi z nizom zvokov b-ö-f, ki mu rabi za označevalec, lahko bi ga predstavljalo kar koli drugega; očitni dokaz so razlike med jeziki in ne nazadnje sam obstoj različnih jezikov: Saussure navaja zgled: označencu boef na eni strani me je za označevalca služi b - ö - f, na drugi pa o - k - s (Ochs).⁹

Poljubnost oz. arbitrarnost zveze med pomenotvorno in slušno plastjo jezikovnega znaka pa ne pomeni, da je ta odvisna od proste izbire jezikovnega uporabnika, temveč da je nemotivirana, tj. do-

⁶ *Cours de linguistique générale*, ur. Tullio de Mauro, Pariz, 1973.

⁷ Semiologijo (znakoslovje) je treba razlikovati od semantike (pomenoslovja): če prva proučuje znakovne strukture in kaže na njihov družbeni kontekst, se druga posveča pomenskim spremembam besednjaka in je v tem smislu dosti ožja: študij jezikovnega znaka sodi k prvi, ne k drugi: zdi se, da pri nas to razlikovanje še ni prav zaživel.

⁸ Saussure razmišlja o integralni semiološki vedi, o nekakšni splošni oz. socialni psihologiji, ki bi ki bi se ukvarjala izključno z najrazvitejšim vseh semioloških sistemov, z govorico oz. jezikom (*Predavanja*, str. 27–28).

⁹ *Op. cit.*, str. 81.

ločena v instituciji jezika, da je nespremenljiva in konvencionalizirana. Njena poljubnost se ne nanaša na konkretne govorce, temveč na zunajjezikovni označenec.

Ugovor zoper to tezo so onomatopoije, saj je mogoče iz njih sklepati, da razmerje med označencem in označevalcem ni vselej docela arbitrarno. Saussure si jo prizadeva zavriniti; po njegovem namreč onomatopoije »niso nikoli organske sestavine v jezikovnem sistemu«¹⁰ saj niso zmožne skladenjskih združevanj (gre večinoma za medmete oz. členke); obstajajo na jezikovnem obrobju, pa še maloštevilčne so in izbor njihovih označevalcev je navsezadnje delno poljuben, saj so zgolj »približni in že napol konvencionalni posnetki nekaterih šumov«¹¹, izrazna podoba bi nikdar v celoti ne mogla zajeti zvočnega vtisa: Med medmetom, ki ponazarja kloktanje (fr. glou-glou), in kloktanjem samim je nepremostljiva zev. Pa tudi, ko so onomatopoije enkrat pritegnjene v jezik, imajo enako usodo kot vse druge jezikovne sestavine: zajame jih glasoslovna, oblikoslovna, sintagmatska itn. evolucija, ki dodobra zabriše njihov izvir in prvotno identiteto. Za dokaz uporablja Saussure francosko besedo pigeon (golob), ki se je razvila iz vulgarnolatinskega glagola pipio, ta pa je sam izšel iz onomatopoije (gre za ponovitev klica, s katerim se oglašča perutnina).¹²

Saussure sam je že na istem mestu blažil tezo o absolutni poljubnosti zveze med obema strukturama jezikovnega znaka, saj navaja primere t. i. relativne, raznostopenjske motivacije. Če je francoski števnik ving (dvajset) popolnoma nemotiviran, je dix-neuf (devetnajst) tudi nemotiviran, vendar ne popolnoma, ker je v njem že mogoče razbrati sestavine. Zaradi načela vzporedne stave, po katerem je organiziran francoski števnikiški sistem, pa povezuje vse, ki so tvorjeni po enakem modelu (vingt-neuf, soixante dix itn.).¹³

Obliki relativne motivacije sta tudi oblikovno in pomensko motiviranje, ki se v različnih jezikih uveljavljata različno: sodob-

¹⁰ Op. cit., str. 82.

¹¹ Op. cit., str. 83.

¹² Ibid.

¹³ Op. cit., str. 147.

na francoščina, ugotavlja Saussure, se zaradi poudarjenega nadomeščanja besedja (eau : aqueux) in zaradi pomanjkljivega števila besedotvornih vzorcev (franc. continent, gant proti nem. Erdteil, Hand-Schuh) zdi še zlasti arbitrarna.¹⁴

Če lahko za zvezo znotraj znaka rečemo, da je arbitrarna, pa to ne velja za odnos med znakom in sistemom: ta odnos zaznamuje najvišja stopnja predvidljivosti, ustaljenosti, konvencionalizma. Saussure to podkrepi s primerjavo jezika in šahovske igre.¹⁵ Material, iz katerega so šahovske figure izdelane, ni pomemben, šteje le to, kakšno vrednost jim (mu) v igri pripisujemo. Tako je tudi v jeziku: vseeno je, ali je glasovni sklop e-a-u (voda) samostalni, glagol ali kaj drugega, pomembna je njegova namembnost, tj., pomen v jeziku. Nadalje: šahovske figure uporabljamo v skladu s predpisi igre, ki se jim docela podrejamo. Njihove vrednosti med igro ni mogoče spreminjati. Podobno ugotovimo za jezik: konkretni spoj pomenske in tvarne plasti v znaku se od jezika do jezika sicer razlikuje – to pomeni, da je nastal samovoljno –, vendar ga ni mogoče niti spreminjati niti nadomeščati z drugim. Res je tudi, da vsaka poteza ustvari novo stanje na šahovnici; to se ravna po svojih, diferenciranih zakonih; poprejšnja razvrstitev figur je brez pomena; pomembno je le to, kar je sedaj. Nič drugače ni z jezikom: pogled na jezikovno stvarnost v določnem razvojnem trenutku vselej odkrije enkratno vzajemnost med seboj povezanih sestavin: ta je horizontalna, sinhrona, in vertikalna, evolutivna, je v ničemer ne določa.

In navsezadnje: vsaka figura ima svojo vrednost v skladu s pravili igre, toda v igri prihajajo figure v različne položaje, ki jim dodajajo nove vrednosti (ni vseeno, ali je npr. kakšen kmet razvrščen tako, da lahko napade katero od nasprotnih figur, ali pa je zunaj bojnih črt). Enako velja za jezik: vrednost vsake jezikovne entitete določa njena konkretna slovnična vloga: npr., komunikativna vrednost slovenskega a se razlikuje glede na to, ali je njegova vloga

¹⁴ Op. cit., str. 149.

¹⁵ Op. cit., str. 102.

skladenjska (a kot veznik v protivnem priredju) ali oblikoslovna (a kot imenovalniško oz. rodilniško obrazilo ženske oz. moške sklanjatve, akutirani a kot arhaična oblika ženskega rodilnika dvojine oz. množine in a, ki kaže na spol in število deležnikov v povedkovih določilih; itn. (Tu domači zgled uporabljamo zato, ker Saussure lastnega primera ne navaja, drugi razlog pa je, da je trditev dosti razvidnejša v slovenskem oblikoslovnem sistemu, saj je zadržal večino tistih sestavin, ki so jih romanski jeziki med razvojem izgubili.)

Naslednja temeljna teza, ki jo prinašajo Predavanja iz splošnega jezikoslovja, je razlikovanje med jezikom (langue) in govorom (parole).¹⁶ Saussure jezik pojmuje kot sistemsko celoto, utemeljeno v medsebojni povezanosti zvočnih, leksičnih, skladenjskih itn. pa tudi neformaliziranih sestavin (znakov), ki so v njej udeleženi bodisi v razmerju enakosti (ekvivalence) bodisi v razmerju nasprotja: zunaj sistema ali v drugačni medsebojni zvezi si jih ni mogoče zamišljati. Ta implicitni slovnično–normativni sistem vsebuje vsak jezik; njegovi uporabniki ga poustvarjajo v konkretnih komunikativnih procesih. Jezik je družbeni proizvod, institucija; posameznik se ga priuči, ga uporablja, vendar nanj ne vpliva: je kot nekakšna kolektivna pogodba, ki jo morajo člani iste jezikovne skupine spoštovati, če se žele sporazumevati. V Saussurjevem besednjaku bi se jeziku reklo: »zaklad, ki ga je govorna praksa odložila v subjektih, pripadajočih isti skupnosti«, ali »celota besednih podob, ki so uskladiščene v vseh posameznikih«.¹⁷

Saussure označuje parole (govor) kot posamično besedno dejanje, s katerim govorni subjekt poseže v abstraktno jezikovno strukturo in jo konkretizira kot individualno udejanjanje sredstev jezikovne strukture, katere namembnost je sporazumevanje.

Saussurjev koncept zapostavlja govor v prid jezika; sam izrecno trdi: »Ko ločimo jezik od govora, hkrati ločimo: 1. družbeno od individualnega, 2. bistveno od drugotnega in bolj ali manj naključnega«. Zato Predavanja iz splošnega jezikoslovja delijo feno-

¹⁶ Zlasti 4. poglavje Uvoda.

¹⁷ Op. cit., str. 25.

men jezika na dvoje področij¹⁸: prvo, bistveno, ima za predmet jezik, ki je v bistvu družben pojav, neodvisen od posameznika; tega proučujemo in spoznavamo zgolj z mišljenjem, brez tehnoloških pripomočkov; in drugo, drugotno proučevanje ima za predmet individualni del govora, to je govor, s tvorbo glasov vred, kjer imajo pglavitno vlogo prav aparature, namenjene glasovni transkripciji (sonagrami, oscilo-tonogrami; v Saussurjevem času so sicer bili bolj eksperiment kot uporabna metoda). Te opravijo večino dela, jezikoslovcu ostajata le sinteza in predstavitev.

Vendar je Saussure sam priznaval, da v govoru ne gre videti zgolj glasovnega pojava, pa tudi, da si jezika in govora ni mogoče misliti ločeno; oba sta namreč kar najtesneje povezana: govor črpa iz jezika, v njegovih strukturah odkriva svoje izrazne možnosti, jezik pa v njem nabira svoja sredstva in se tako brani pred okostenitvijo: govor je konec koncev temeljna vzmet jezikovnega razvoja in tista struktura, v kateri se stikata diahronično ter statično (razno- in istodobno) jezikoslovje.

To je tudi naslednje protislovje Predavanj iz splošnega jezikoslovja.¹⁹ Jezik je po Saussurju mogoče proučevati z dveh vidikov: sinhroničnega in diahroničnega. Sinhronija upošteva samo prvine določenega obdobja, diahronija razvoj ali različna stanja. Sinhronično jezikoslovje (tudi statično ali deskriptivno) proučuje strukturo jezika in pravila v horizontali, diahronično (tudi historično ali evolutivno) se usmerja k spremembam, ki so se v jeziku dogodile v določenem časovnem zapovrstju; deluje vertikalno. Ta dva načina proučevanja jezika grafično ponazorja sistem dveh pravokotno potekajočih osi: A–B predstavlja hkratnost (simultanost), C–D zapovrstnost (sukcesijo).²⁰ Saussure se tu odmika od klasičnega jezikoslovja in svojih sodobnikov (iz neogramatične in primerjalne šole), saj oporeka tradicionalnemu primatu osi C–D nad osjo A–B, še več, diahroničnemu vidiku jezika v celoti odreče ve-

¹⁸ *Op. cit.*, str. 30.

¹⁹ Tretje poglavje Prvega dela.

²⁰ Vprašanju sta v celoti posvečena Drugi in Tretji del, z njim pa se ukvarja tudi na drugih mestih.

ljavo, kajti »za govorečo množico je jezik, kakršen je tu in zdaj, edina oprijemljiva realnost«.

Svojo tezo v nadaljevanju še stopnjuje: zanika, da bi bilo mogoče hkrati proučevati eno in drugo plat, čas in sistem. Prepričan je, da je nasprotje med sinhroničnim in diahroničnim vidikom jezika absolutno, nepomirljivo in ne dopušča kompromisa. Trdi, da sta področji nestični in da med njima ni nikakršnih povezav. Za dokaz, da sinhronični prijem docela izključuje diahroničnega in narobe, navaja razvoj preglašanih edninskih oz. množinskih oblik anglosaksonskega fōt (stopalo).²¹ In sicer: fōt da v množini *fōti (rekonstrukcija), nato pride do preglasa, ki s pregibnimi oblikoslovnimi vzorci, kamor sodi tudi tvorba množine, ni povezan; o se tako premenjuje v e, izglasni samoglasnik pa onemi: nastane fēt, edninska oblika pa ohrani svojo prvotno podobo. Saussure ugotavlja: v procesu, ki z oblikoslovnimi spremembami nima nič skupnega, je v vertikalni smeri o prešel v e, toda s sinhroničnega vidika je sprememba prav oblikoslovna: tj., množina nastane s pomočjo dveh oblikotvornih sestavin: v prvem primeru gre za dodajanje priponskega obrazila osnovi (priponsko obrazilo i), v drugem za samoglasniško premeno (o se po preglasu spremeni v e). Odtod Saussure sklepa, da je v diahroničnem prerezu premena (preglas) izključno glasovna, vezana na en sam termin, v sinhronični perspektivi pa sistemska, saj je nosilec razlike med edninsko in množinsko obliko. Zato sklene, da bi bilo združevati tako nezdružljive sestavine v eni sami disciplini kaj nepremišljeno početje.

Razmerje med vertikalno in horizontalno ugotavlja Saussure tudi za druge jezikovne pojave, tako za odnos med odmišljenimi, a mogočimi (virtualnimi) in dejanskimi, v stavčnem nizu navzočimi jezikovnimi entitetami. To je t. i. teorija dvorednosti jezikovnih odnosov oz. teorija o sintagmatskih in paradigmatskih razmerjih.²² V njej je prepoznati večino protislovij Saussurjevega strukturalnega jezikoslovja, zato jo lahko imamo za povzetek celotnih Predavanj.

²¹ *Op. cit.*, str. 99.

²² Peto poglavje Drugega dela.

Za sintagmatska razmerja veljajo Saussurju zveze v konkretnih, opomenjenih jezikovnih vzorcih (čeprav bi bilo iz nekaterih mest v ustreznem poglavju mogoče sklepati, da bi to vlogo opravljale tudi nepomenonosne, razlikovalne fonološke enote, prim. anma na str. 146), in to na glasoslovni ravni. Sintagmatika je pojav, ki je v prvi vrsti vezan na področje govora, na področje aktualizacije znakovnih nizov v konkretna sporočila, kar ji določa tudi temeljno lastnost: tj. linearnost. Aktualizacija jezikovnega znaka je namreč dogodek v času, ta pa je enodimenzionalen: govor je zato mogoče ponazoriti s t. i. govorno osjo, kjer se zaporedoma vrste znakovni označenci (posredno pa tudi označevalci, čeprav tu zveza ni toliko jasna). Linearna funkcionalnost znaka (in govora) je zato temeljno načelo sintagmatskega veriženja jezika; o njej se je mogoče najbolje prepričati, če jezikovne oblike govora izrazimo grafično.

Pri sintagmatskih razmerjih gre za kombinatorni proces linearno razvrščenih sestavin jezika, paradigmatska razmerja pa označuje selekcija oz. komutacija. Prvi je linearen, za drugega pa Saussure postavlja vertikalnost.²³ Gre za sklope nižjih enot, ki se lahko uvrščajo na isto mesto v govornem (sintagemskem, stavčnem ali morfemskem) nizu. Te so eksistentne in absentia, skupno paradigmo pa tvorijo po kriteriju vzajemne nadomestljivosti v konkretnih sintagmatskih strukturah. Tudi pregibnostne sklanjatvene in spregatvene vzorce Saussure uvršča k paradigmatici; meni, da gre le za njen poseben tip. Paradigmatika seveda pripada jeziku: Saussure jo slikovito označi z enakim izrazom kot sam jezik, tj. zaklad (glej opombo 17).

Kombinatorni (na sintagmatski osi) in selektivni proces (na paradigmatski) prevevata celotno strukturo jezika. Delujeta na vseh njenih stopnjah in sta v zgodnjestrukturalni, saussurjevski perspektivi pogleda na jezik njegova dominantna določilnica.

Poleg teh, za razvoj sodobnega jezikoslovja ključnih tez, ki jih avtor Predavanj iz splošnega jezikoslovja konsekvantno izpelje iz semiologije, se v delu zarisujejo tudi druge, ki so relevantne za po-

---

²³ Peto in šesto poglavje D drugega dela.

samična področja jezikoslovja in splošno teorijo jezika in v tem smislu drugotnega pomena. Navedli smo že fonologijo²⁴, tu pa so še poglavja iz diahroničnega²⁵ in geografskega jezikoslovja²⁶. V zvezi s prvim omenimo razdelke o analoških inovacijah v historičnem glasoslovju, o aglutinaciji, pa o vplivu glasovnega razvoja na oblikoslovno strukturo, nadalje o ljudskih etimologijah in o pojmu enote, identitete in realitete v jezikovni diahroniji; pri drugem navedimo teze o razmerju knjižnega jezika in lokalnih idiomov, pa o narečnih izoglosah, nadalje nekaj temeljnih podatkov iz družbenostnega jezikoslovja, v sklepu²⁷ pa najdemo povzetek problematike, ki zaposluje retrospektivne jezikoslovne veje, nekaj postavk za teorijo prajezikov, iz katerih so izšle velike jezikovne skupine, in poskus, kako strukturalnemu jezikoslovju priključiti antro- in paleologijo.

Predavanja iz splošnega jezikoslovja povzema in sklepa trditev, ki bi jo bil avtor lahko postavil za moto celotni knjigi: »Edini resnični predmet jezikoslovja je jezik, ki ga proučujemo v njem samem in zaradi njega samega.«²⁸ Trditev se zdi kot sklep izčrpane meditacije o jeziku, ki se je delo loteva; razumeti jo je na način, da se teoretično, splošno jezikoslovje, tj. tisto, ki se posveča jeziku samemu, ki proučuje jezik kot jezik, tj. kot sistem dogovorjenih znakov, in ki je kot tako veljalo za stransko vejo, osamosvaja, še več; da postaja izključna perspektiva pogleda na jezik, pri čemer splošnemu jezikoslovju druge jezikoslovne discipline rabijo zgolj za izhodišče in so v primeri z njim drugotnega pomena.

Zvestoba tej formulaciji označuje tudi strukturalne šole, ki so izšle iz Saussurjeve teorije jezika.²⁹ Prepričane o konceptu ima-

²⁴ Sedmo poglavje Uvoda in Dodatek.

²⁵ Tretji del.

²⁶ Četrty del.

²⁷ Peti del.

²⁸ *Op. cit.*, str. 259.

²⁹ Gre v prvi vrsti za neposredne naslednike: za Charlesa Ballyja, Alberta Sechehayja in H. Freyja; prvi se je ukvarjal s prenosom strukturalne teorije na področje stilistike; definira jo kot nauk o afektivnih sestavinah jezika, ki jih v

nentne obravnave jezika in spoznanju o večdimenzionalnosti jezikovnih segmentov, so poudarjale integralno vlogo sleherne entitete v jezikovnem sistemu; vztrajale so pri odnosih in razmerjih kot poglavitnem dejavniku jezika in si prizadevale ovrednotiti funkcionalno vrednost vsakega od njih. Kot njihov pobudnik so se oblikovale na enakih metodoloških konceptih (jezik/govor, sintagma/paradigma, sinhronija/diahronija) in težile v zgolj sinhronično obravnavo jezikovnega pojava. Skupna jim je bila tudi skrb za nepotvorjeno podobo učiteljeve misli, ki se kaže v številnih kritičnih izdajah Splošnega jezikoslovja; k njej je vidno pripomogla tudi izdaja Les Sources manuscrites de CLG (Rokopisni viri za Predavanja iz splošnega jezikoslovja) R. Godela, ki jo upošteva tudi pričujoči prevod.

II.

Prevajati Predavanja iz splošnega jezikoslovja v slovenščino je že samo po sebi zahtevno delo, postane pa še toliko bolj zaradi pomanjkanja ustrezne terminologije. To so začele oblikovati šele povojne generacije jezikoslovcev, zato je še na mnogih mestih nedorečena: za primer navedimo izraz sintagma, ki jo večinoma domačijo z »besedno zvezo« (sintagmatiko pa z besednozveznostjo), vendar to splošnega pomena sintagme ne zajame ustrezno (Saussurjeva sintagma je zveza pomenonosnih enot jezika, ki v večini primerov besedi niso enake). »Besedna zveza« bi bila relevantna zgolj v skladnji oz. frazeologiji, na izhodiščni ravnini jezi-

---

razmerju do sistema (*langue*) tvori individualna raba (*parole*); A. Sechehaye je avtor nove slovnične metode, ki je zasnovana na psihofiziološki analizi kognitivnih procesov, kar na najbolj pa upošteva Saussurjeva dognanja; H. Frey, naslednik Saussurjeve univerzitetne stolice, pa velja za oblikovalca funkcionalnega jezikoslovja, za utemeljitelja razmerja med normativno in individualno, variabilno slovnično podstavo. Njim se v nekoliko širšem loku pridružujejo vsi, za katere je značilen strukturalni pogled na jezik (glosemantika, Martinet, Chomsky) in ne nazadnje tudi fonologija (cf. Trubeckovo kvadripartitno shemo, ki razmerje med fonetiko in fonologijo isti z razmerjem med jezikom in govorom).

ka (oblikoslovje) pa nikakor ne; našli bi še vrsto drugih primerov (npr. istočasje namesto istodobnost za sinhronijo, ipd.).

Pri prevajanju smo uporabljali podomačeno izrazje, kjer pa tega ni, smo se opirali na mednarodnega, ki ga upoštevajo prevodi v sorodnih jezikih³⁰, dodobra pa je tudi ustaljeno v slovenskem (romanističnem) jezikoslovju.

Drugo, enako pomembno vprašanje je, kaj storiti v prevodu s Saussurjevo veliko povédjo: gre namreč za izjemno zapletene zveze prirednih in podrednih stavkov ter pristavkov, ki v eni sami povedi izražajo več misli in po obsegu zavzemajo tudi po polovico strani. Njihova sestava izhaja iz potreb univerzitetnega predavateljstva: odsevajo retorični slog, ki kar se da računa na to, da bo mogoče trditve podkrepiti z zgledi, in katerega značilnost so podvojitve in paralelizmi. So dobesedno razbite, nasekane s t. i. ločili visoke pismenosti (dvopičja in podpičja), ki nevtralizirajo ustaljeno glasovno-ekspiratorno inercijo in zabrisujejo vsebinski tok. Četudi se mnoge med njimi, glede na splošni upovedovalni standard, v resnici zde preobsežne in preobložene in bi jih bilo treba v tem smislu tudi prirediti in razgraditi, jih – zaradi zvestobe izvirniku – ohranjamo v njihovi prvotni podobi.

Boštjan Turk

³⁰ Tako Sreten Marić, *FDS, Opšta lingvistika*, Beograd, 1969; tu je treba omeniti, da prevedeno besedilo na nekaterih mestih razodeva precejšnjo nesamostojnost oz. nesproščenost do izvirnika: dosti izrazov ne prevaja, temveč le glasovno in oblikoslovno domači, besedotvorni oz. skladenjski vzorec *Splošnega jezikoslovja* pa pogosto zgolj kalkira (npr: »jezik može evoluirati« za *la langue peut évoluer*, str. 124, pa »Ta kombinacija proizvodi jednu formu« za *Cette combinaison produit une forme*, str. 135, idr.).

KAZALO

PREDGOVOR	7
UVOD	
PRVO POGLAVJE. – Kratak pregled zgodovine jezikoslovja	11
DRUGO POGLAVJE. – Predmet in naloga jezikoslovja; njegovi odnosi z bližnjimi znanostmi	17
TRETJE POGLAVJE. – Predmet jezikoslovja	19
§ 1. Jezik; njegova definicija	19
§ 2. Mesto jezika med dejstvi govornice	22
§ 3. Mesto jezika med človeškimi dejstvi. Semiologija	27
ČETRO POGLAVJE. – Jezikoslovje jezika in jezikoslovje govora	29
PETO POGLAVJE. – Notranje in zunanje jezikovne prvine	32
ŠESTO POGLAVJE. – Predstavitev jezika s pisavo	35
§ 1. Nujnost, da t o vprašanje proučujemo	35
§ 2. Ugled pisave; vzroki za a njeno premoč nad govorjeno obliko	36
§ 3. Sistemi pisave	37
§ 4. Vzroki neskladja med pisavo in izgovorom	38
§ 5. Učinki tega neskladja	40
SEDMO POGLAVJE. – Fonologija	44
§ 1. Določitev	44

§ 2. Fonološka pisava	45
§ 3. Kritika pričevanja pisave	46
DODATEK – NAČELA FONOLOGIJE	
PRVO POGlavJE. – Fonološke vrste	51
§ 1. Definicija fonema	51
§ 2. Govorila in njihovo delovanje	54
§ 3. Razvrstitev glasov glede na oblikovanje v ustih	57
DRUGO POGlavJE. – Fonem v govorni verigi	63
§ 1. Glasove je treba proučevati v govorni verigi	63
§ 2. Implozija in eksplozija	65
§ 3. Razne kombinacije eksplozij in implozij v verigi	68
§ 4. Meja med zlogoma in samoglasniška točka	71
§ 5. Kritika teorij delitve na zloge	72
§ 6. Trajanje implozije in eksplozije	74
§ 7. Fonemi četrte odprtosti. Dvoglasnik. Vprašanje zapisa	74
PRVI DEL – SPLOŠNA NAČELA	
PRVO POGlavJE. – Narava jezikovnega znaka	79
§ 1. Znak, označenec, označevalec	79
§ 2. Prvo načelo: arbitrnost znaka	81
§ 3. Drugo načelo: linarna narava označevalca	83
DRUGO POGlavJE. – Nespremenljivost in spremenljivost znaka	85
§ 1. Nespremenljivost	85
§ 2. Spremenljivost	88
TRETJE POGlavJE. – Statično in razvojno jezikoslovje	93
§ 1. Notranja dvojnost vseh znanosti, ki se ukvarjajo z vrednostmi	93
§ 2. Notranja dvojnost in zgodovina jezikoslovja	95
§ 3. Notranja dvojnost, ponazorjena z zgledi	97
§ 4. Primerjave, ki ponazarjajo razliko med obema razsežnostma	101
§ 5. Nasprotje med jezikoslovjema v metodah in načelih	104
§ 6. Sinhronični in diahronični zakon	105
§ 7. Ali obstaja panhronično gledišče	109
§ 8. Posledice zmešnjave med sinhroničnim in diahroničnim	110
§ 9. Sklepi	112

DRUGI DEL – SINHRONIČNO JEZIKOSLOVJE

PRVO POGlavJE. – Splošne opombe	115
DRUGO POGlavJE. – Konkretno entitete jezika	117
§ 1. Entitete in enote. Definicije	117
§ 2. Metoda razmejevanja	118
§ 3. Praktične težave pri razmejevanju	119
§ 4. Sklep	121
TRETJE POGlavJE. – Identitete, realnosti, vrednosti	122
ČETRTO POGlavJE. – Jezikovna vrednost	126
§ 1. Jezik kot misel, organizirana v glasovni materiji	126
§ 2. Jezikovna vrednost v svojem konceptualnem vidiku	128
§ 3. Jezikovna vrednost v svojem materialnem vidiku	132
§ 4. Znak v svoji celoti	135
PETO POGlavJE. – Sintagmatski in asociativni odnosi	138
§ 1. Definicije	138
§ 2. Sintagmatski odnosi	139
§ 3. Asociativni odnosi	141
ŠESTO POGlavJE. – Mehanizem jezika	143
§ 1. Sintagmatske medsebojne povezave	143
§ 2. Hkratno delovanje obeh oblik povezovanja	144
§ 3. Absolutna in relativna arbitrarnost	146
SEDMO POGlavJE. – Slovnica in njeni podrazdelki	150
§ 1. Definicije; tradicionalne razdelitve	150
§ 2. Racionalne razdelitve	152
OSMO POGlavJE. – Vloga abstraktnih entitet v slovnici	154
TRETJI DEL – DIAHRONIČNO JEZIKOSLOVJE	
PRVO POGlavJE. – Splošno	157
DRUGO POGlavJE. – Fonetične spremembe	161
§ 1. Njihova absolutna pravilnost	161

§ 2. Pogoji za fonetične spremembe	162
§ 3. Poudarki iz metode	163
§ 4. Vzroki fonetičnih sprememb	165
§ 5. Delovanje fonetičnih sprememb je neomejeno	169
TRETJE POGLAVJE. – Slovnice posledice fonetičnega razvoja	171
§ 1. Pretrganje slovnice vezi	171
§ 2. Izginotje sestave besed	172
§ 3. Ni fonetičnih dvojnic	173
§ 4. Premene	175
§ 5. Zakoni premen	176
§ 6. Premena in slovnica vez	178
ČETRTO POGLAVJE. – Analogija	180
§ 1. Definicija in zgledi	180
§ 2. Analogični pojavi niso spremembe	182
§ 3. Analogija, načelo stvaritev v jeziku	184
PETO POGLAVJE. – Analogija in razvoj	188
§ 1. Kako analogična inovacija pride v jezik	188
§ 2. Analogične inovacije: simptomi interpretacijskih sprememb	189
§ 3. Analogija: načelo obnavljanja in ohranjanja	191
ŠESTO POGLAVJE. – Ljudska etimologija	194
SEDMO POGLAVJE. – Aglutinacija	197
§ 1. Definicija	197
§ 2. Aglutinacija in analogija	198
OSMO POGLAVJE. – Diahronične enote, identitete in realnosti	201
DODATKI K TRETJEMU IN ČETRTEMU DELU	205
A. Subjektivna in objektivna analiza	205
B. Subjektivna analiza in določanje nižjih enot	207
C. Etimologija	211
ČETRTE DEL – ZEMLJEPISNO JEZIKOSLOVJE	
PRVO POGLAVJE. – O raznolikosti jezikov	213

DRUGO POGLAVJE. – Zapleti v zemljepisni raznoličnosti	216
§ 1. Sožitje jezikov na istem kraju	216
§ 2. Knjižni jezik in krajevni idiom	218
TRETJE POGLAVJE. – Vzroki za zemljepisno raznoličnost	220
§ 1. Čas – bistveni vzrok	220
§ 2. Delovanje časa na sklenjenem ozemlju	222
§ 3. Narečja nimajo naravnih mej	225
§ 4. Jeziki nimajo naravnih mej	227
ČETRTO POGLAVJE. – Širjenje jezikovnih valov	229
§ 1. Moč občevanja in domačijstvo	229
§ 2. Enotno načelo, ki povzema obe sili	231
§ 3. Jezikovna diferenciacija na ločenih ozemljih	232
PETI DEL – VPRAŠANJA RETROSPEKTIVNEGA JEZIKOSLOVJA – SKLEP	
PRVO POGLAVJE. – Dve perspektivi diahroničnega jezikoslovja	236
DRUGO POGLAVJE. – Najstarejši jezik in prototip	240
TRETJE POGLAVJE. – Rekonstrukcije	244
§ 1. Njihova narava in njihov pomen	244
§ 2. Stopnja zanesljivosti pri obnavljanju	246
ČETRTO POGLAVJE. – Pričevanje jezika v antropologiji in predzgodovini	249
§ 1. Jezik in rasa	249
§ 2. Etnizem	250
§ 3. Jezikovna paleontologija	251
§ 4. Jezikovni tip in mentaliteta družbene skupine	254
PETO POGLAVJE: Jezikovne družine in jezikovni tipi	256
<i>Dubravko Škiljan: Saussurjev ustvarjalni molk . . . . .</i>	261
<i>Boštjan Turk: Ferdinand de Saussure: Geneza sodobnega jezikoslovja . . . . .</i>	281

DOSLEJ IZŠLO

1. LETNIK

- *Pascal BONITZER: *Slepo polje*
- *Georges DUBY: *Trije redi ali imaginarij fevdalizma*
- *Louis ALTHUSSER: *Filozofija in spontana filozofija znanstvenikov*
- *Jean-Pierre VERNANT: *Začetki grške misli*
- *Jacques LE GOFF: *Za drugačen srednji vek*
- *Jean CAZENEUVE: *Sociologija obreda*
- *Alain GROSRICHARD: *Struktura seraja*
- *Claude LÉVI-STRAUSS: *Oddaljeni pogled*
- *Pierre VIDAL-NAQUET: *Črni lovec*
- *Jean-Claude GARDIN: *Teoretska arheologija*

2. LETNIK

- Lev S. KLEJN: *Arheološki viri*
- Alberto TENENTI: *Občutje smrti in ljubezen do življenja v renesansi*
- Moses I. FINLEY: *Antična ekonomija*
- Georges CANGUILHEM: *Normalno in patološko*
- Gisela BOCK: *»Drugo« delavsko gibanje v ZDA od 1905 do 1922*
- Georges DUMÉZIL: *Tridelna ideologija Indoevropcev*

- *Sigmund FREUD: *Metapsihološki spisi*
- *Oswald DUCROT: *Izrekanje in izrečeno*
- *Lev S. KLEJN: *Arheološka tipologija*
- *Max WEBER: *Protestantska etika in duh kapitalizma*

3. L E T N I K

- *Fernand BRAUDEL: *Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem*, I. del: *Strukture vsakdanjega življenja* (2 zvezka)
- *Robin FOX: *Rdeča svetilka incesta*
- *Alexandre KOYRÉ: *Od sklenjenega sveta do neskončnega univerzuma*
- *André LEROI-GOURHAN: *Gib in beseda*, I
Jacques DERRIDA: *Glas in fenomen*
- *Donald DAVIDSON: *Raziskave o resnici in interpretaciji*
Miroslav ČERVENKA: *Večerna šola stihoslovja*
- *Arnaldo MOMIGLIANO: *Razprave iz historiografije*,
- *Émile BENVENISTE: *Problemi splošne lingvistike*, I
- *Jürgen HABERMAS: *Strukturne spremembe javnosti*

4. L E T N I K

- Roman JAKOBSON: *Lingvistični in drugi spisi (ponatis)*
- Arnaldo MOMIGLIANO: *Razprave iz historiografije*, II
- *Anthony GIDDENS: *Nova pravila sociološke metode*
- François FURET: *Misliti francosko revolucijo*
- *Fernand BRAUDEL: *Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem*, II. del: *Igre menjave* (2 zvezka)
- Sigmund FREUD: *Mali Hans, Volčji človek*
- *John L. AUSTIN: *Kako napravimo kaj z besedami*
- Perry ANDERSON: *Prehodi iz antike v fevdalizem*
- *Meyer SCHAPIRO: *Umetnostnozgodovinski spisi*

5. LETNIK

- *Roland BARTHES: *Retorika starih, Elementi semiologije*
Ranuccio BIANCHI-BANDINELLI: *Od helenizma do srednjega veka*
Roman INGARDEN: *Literarna umetnina*
Ernst H. GOMBRICH: *Spisi o umetnosti*
André LEROI-GOURHAN: *Gib in beseda, II*
Perry ANDERSON: *Rodovniki absolutistične države*
Paul VEYNE: *Rimska erotična elegija*

6. LETNIK

- Philippe ARIÈS: *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*
Hans BELTING: *Slika in njeno občinstvo v srednjem veku*
Fernand BRAUDEL: *Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, III. del: Čas sveta (2 zvezka)*
Gilles DELEUZE: *Podoba-gibanje*
Kurt BLAUKOPF: *Glasba v družbenih spremembah*
Émile DURKHEIM: *Samomor, Incest*

7. LETNIK

- Roland BARTHES: *Camera lucida*
Jack GOODY: *Med pisnim in ustnim*
Edward E. EVANS-PRITCHARD: *Ljudstvo Nuer*
Eugenio GARIN: *Spisi o humanizmu in renesansi*
Georg SIMMEL: *Temeljna vprašanja sociologije*
Roberto LEYDI: *Druga godba*

8. LETNIK

- Peter BURKE: *Revolucioniranje francoskega zgodovinopisja*
Françoise ZONABEND: *Dolgi spomin*

Claude LÉVI-STRAUSS: *Rasa in zgodovina, Totemizem danes*

Erwin PANOFSKY: *Pomen v likovni umetnosti*

André CHASTEL: *Il sacco di Roma, 1527*

Sigmund FREUD: *Tri razprave o teoriji seksualnosti*

9. LETNIK

Marcel MAUSS: *Esej o daru in drugi spisi*

A. Reginald RADCLIFFE-BROWN: *Struktura in funkcija v primitivni družbi*

Giovanni LEVI: *Nematerialna dediščina*

Walter BENJAMIN: *Izbrani spisi* (v tisku)

Bronisław GEREMEK: *Usmiljenje in vislice. Zgodovina revščine in milosrčnosti*

Michel VOVELLE: *Ideologije in mentalitete* (v delu)

10. LETNIK

Bronisław MALINOWSKI: *Znanstvena teorija kulture*

Michael BAXANDALL: *Slikarstvo in izkušnja v Italiji XV. stoletja*

Marc BLOCH: *Apologija zgodovine ali zgodovinarjev poklic*

Ferdinand de SAUSSURE: *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*

Edward SAID: *Orientalizem*

Sigmund FREUD: *Interpretacija sanj* (v tisku)

STUDIA HUMANITATIS Apes

1. Marko ŠTUHEC: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren*
2. Nada ŠABEC: *Half pa pu. The Language of Slovene Americans*
3. Jože VOGRINC: *TV gledalec*
4. Andrej STUDEN: *Stanovati v Ljubljani*
5. Bogdan LEŠNIK: *Subjekt v analizi*
6. Stojan PELKO: *Pogib in počas*
7. Svetlana SLAPŠAK: *Pustolovski roman potuje na vzhod*

STUDIA HUMANITATIS *minora*

1. Rastko MOČNIK: *Extravagantia*
2. Aldous HUXLEY: *Vrata zaznavanja; Nebesa in pekel*
3. Rastko MOČNIK: *Extravagantia II, Koliko fašizma?*
4. Igor ZABEL: *Speculationes*

* *Knjige, označene z asteriskom, so razprodane.*

STUDIA HUMANITATIS
deseti letnik

Ferdinand de SAUSSURE
PREDAVANJA IZ SPLOŠNEGA JEZIKOSLOVJA

PREVOD
Boštjan Turk

STROKOVNI PREGLED
Marta Kocjan Barle

SKRB ZA IZDAJO
Rastko Močnik

SPREMNA BESEDA
Dubravko Škiljan, Boštjan Turk

UREDNIŠKI ODBOR
Bojan Baskar, Bogdan Lešnik, Rastko Močnik, Neda Pagon,
Braco Rotar, Iztok Saksida, Zoja Skušek, Jože Vogrinc

ZALOŽNIK
ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana
Zanjo Neda Pagon

Odgovorna urednica Zoja Skušek
Glavna urednica Neda Pagon
Sekretarka uredništva Alvina Žuraj
Distribucija Suzana Tratnik

OPREMA
Rajko Vidrih

DTP
TiM

TISK
DAN, d.d.

NAKLADA
1000 izvodov

FINANČNA PODPORA
Ministrstvo za znanost in tehnologijo
Zavod za odprto družbo – Slovenija
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete
Ministère français des affaires étrangères –
Sous-direction du Livre et de l'écrit